

PETRI RAMI
VEROMANDVI, PHI-
LOSOPHIÆ ET ELOQVEN-
tiæ Regii professoris celeberrimi,
Commentariorum de Reli-
gione Christiana, Li-
bri quatuor.

NVNQVAM ANTEA EDITI.

EIVSDEM VITA.

A Theophilo Banosio descripta.



scripserunt.
3. Libris Hein.
Friedrichi Leu.
Kirchenfis.

FRANCOFVRTI
Apud Andream Wechelum.

M. D. LXXVI.





ILLVSTRI ET GENE-
ROSO DOMINO, DO. PHI-
lippo Sidneio Proregis Hyberniae
filio, Comitum Warwici &
Leycestriae nepoti,

THEOPHILVS BANOSIVS
SALVTEM ET GRATIAM
in Christo plurimam
exoptat.

EST hoc in more positum nostro
seculo (SIDNEIE clarissime)
ut plerique nominis sui gloriam
variis artibus posteritati cele-
brandam commendent. Alii enim ex diuitia-
rum, aedificiorumque Luculli sumptus exupe-
rantium monumentis, laudem aucupantur: alii
Absalonis verentes aeternam, pyramidem &
arcum triumphalem superstites sibi erigi cu-
rant: alii honores ambiunt: alii denique Sar-
danapali mores non tantum sectantur, sed vo-

PETRI RAMI

luptatum illecebris delinisti beatos se esse existimant. Enimvero quàm inania sint hæc stultorum hominum studia, omnium gentium & ætatum exempla docent, diuinoq; oraculo admonemur, Ματαίότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαίότης. τίς πείσσεια τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντί μὴ ᾧ αὐτὸς ᾧ μοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον? Itaque illi demum sapienter fama sua consulunt, qui diuinarum humanarumque rerum scientiam ab incunabulis amplectentes, ad extremum usque spiritum indefesso studio prosequuntur: hocque genus hominum ut rarum est, ita de ipsorum laudibus nulla unquam ætas conticescet, & virtutis sapientiæq; egregia documenta amabit & sectabitur. Quod sicubi unquam verum fuit, in Petro Ramo verissimum esse omnes illi fatentur qui scripta ipsius quæ extant doctissima perlegerunt: sed quantum distat cælum à terra, sic ea sapientia quæ ex Philosophi Christiani & Martyris Christi de religione Christiana commentariis recens emergit, omnis doctrinæ ac sapientiæ humanæ laudem longè superat. De quibus antequam nonnihil dicam, historiam de Petri Rami vita, studiis Philosophicis, moribus, religione, morte denique ipsa paucis accipe.

V I T A.

PATRIA Petri Rami fuit Veromāduorū pagus, *QW T*, olim obscurus, sed in posterum celebris, qui Oratorem & Philosophū non minori laude quā Arpinum alioquin ignobile, Ciceronem genuerit. Natus est salutis nostrae M. D. XV. eo ipso anno quo Franciscus I. (bonarum literarum parens) Rex Galliarum inauguratus est. Parentes Rami agricola fuerunt pauperrimi. Avus certè, ut ipse commemorat in Praefatione Regiae suae professionis, in Eburonū gente, familia imprimis illustri fuit: sed patria à Carolo Burgundionū duce capta, & incensa, in Veromanduorū agrū profugus, ob paupertatē carbonariā artē exercuit. Avus & pater Ramus fuit pauperior & calamitosior. Puer enim vix è cunis duplici peste laboravit, à qua Dei beneficio liberatus, anno aetatis suae circiter octavo sponte Lutetiā venit, & inde bis abductus violentia temporis, bis eodem tamen, quamlibet rasantibus ventis, reuersus, & ardenti discendi studio incensus, ab Honorato Carpenterio auunculo victū per aliquot menses perexiguum accepit, ut artes addisceret: deinceps neceſſitate coactus multos annos duram seruitutem in collegio Nauarra seruiuit. Sed quum inter diu dominis suis fide-

Avus Rami
illustri loco
natus.

PETRI RAMI

Ram^{us} artium
liberalium
laurea do-
natur.

tem operam praestitisset, nocte, Cleanthis Philosophi exemplo non dissimili, oleo & lucerna disciplinarum lumen breui tempore tantum sibi comparauit, ut artium liberalium laurea sit donatus: & priuatim docenda se exercuit, donec in Academia Parisiensi, omnium antiquissima, praelectiones auditorum frequentia celeberrimas, & doctissimorum hominum iudicio doctissimas est professus. Ex quibus certe apparet nostrum Philosophum ad res magnas & praeclaras natum, contra communem mortalium cursum, à desperatis initiis ad optatum finem tandem peruenisse: vereque de illo dici potest,

Qui cupit optatam cursum contingere metam,
Multa tulit fecitque puer, sudauit & alsit.

Equidem difficillimum semper fuit eum res magnas agere, cui magna opes desunt, & haud facile emergunt quorum virtutibus obstat, Res angusta domi: sed labor omnia vincit improbus: nec solet virgula diuina illos deserere, qui ocium & voluptates, tanquam Syrenum cantus euitantes, honestissimas disciplinas perpetuis laboribus & vigiliis adipiscuntur. Atque haec fuerunt Petri Rami studiorum radices à iuuentute amara, fructus vero quam dulces & suauis postmodum extiterint, agendum videamus.

SVSCE-

SVSCEPTA Magistri laurea, & præ-
 etionum publicarum exercitio factus erudi-
 tior, Logicam tanquam instrumentū reliqua-
 rum artium expolire, acueret, & à rubigine ex-
 purgare instituit: idq; Tusani Græcarum lite-
 rarum Regii professoris motus adhortationi-
 bus, & usu redditus prudentior. Nam quum
 eruditionem suam in explicandis autoribus
 experiri conaretur, multa se studuisse, & non
 multum,prehendit, sicq; præposterè studiis
 suis consuluisse. Quemadmodum enim non hi
 qui plurimo cibo utuntur, melius valent iis
 qui quantum opus est edunt: ita non qui pluri-
 ma, sed qui utilia legunt & observant, studiosi
 & eruditi sunt habendi. Narrat Lampridius
 Heliogabalum Romanum Imperatorem assen-
 tatoribus suis conuiuium condixisse, iisque ci-
 bos ex cera, ligno, ebore, marmore, lapidibus
 fictos pictosq; apposuisse, & illos non gustu, sed
 visu satiatos domum remisisse: sic Ramus, qui
 ex multis Sophisticis argutijs tanquam Cæna
 philosophica philosophum se esse putabat, non
 rerum prudentia & sapientia, non dicendi ac
 differendi scientia satiatum esse, sed fictis re-
 bus deceptum vidit. Verum de his ipsis studijs
 Logicis, ipse in epilogo libri quinti scholarum

Studia Ra-
 mi Philoso-
 phica.

Vide epilo-
gum libri
quinti, scho-
larum diale-
cticarum.

*Dialecticarum fusius differuit. Ex quibus con-
stat qua via ab Scholasticis tenebris ad hanc
doctrina lucem peruenierit. Anno itaque eta-
tis vicesimo primo Dialectica studiis magno
animi ardore incumbit: & eius artis vsum,
veterum Philosophorum & Oratorum exer-
citationibus tantopere celebratum, scholis Pa-
risiensibus septimo post anno tandē restituit,
edita in hunc finem Dialectica & Aristote-
licis animaduersionibus ad Academiam Pa-
risiensem. Socij studiorum fuerunt Bartholo-
maeus Alexander, & Audomarus Taleus,
diuina doctrina & singularis iudicij vir: qui
nisi prematura morte sublatus fuisset, parem
equidem, sed superiorem in bonis literis hoc
nostrum seculum non vidiſſet: cum illo super-
ſtite Ramus fraternam semper coluit amici-
tiam. Emulos vero, ne quid grauius dicā, ex-
pertus est quamplurimos, imprimis P. Gallan-
dium, Antonium Goueanum, Ioachimū Pe-
rionium, Iacobum Carpentarium: hostes vero
inſenſiſſimos Sorbonistas, quorum omniū par-
tim inuidia, partim maleuolo animo ad sub-
sellia iudicum Ramus saepe accusatus, semel
damnatus, propter editas in Aristotelem ani-
maduersiones, de fama & fortunis pericli-
tatur.*

Ramus Dia-
lecticam &
animadu-
ersiones Ari-
stotelicas
edit in pu-
blicum, &
hoc nomi-
ne pericli-
tatur.

V I T A.

tus est, & tandem interdictum ei, ne unquam scribendo vel docendo in ullam Philosophia partem ingrederetur. Quos labores, quae pericula, quas contentiones, quas calamitates hoc nomine velut Hercules alter, sustinuerit, longum esset commemorare, & ex Talai Academia repetere plura scire cupientibus erit facilitum: hoc unum dicam, nouum & inauditum crimen fuisse Ramo obiectum, Quod Aristoteli repugnando, Theologiam eneruaret. Magnus scilicet pietatis magister Aristoteles, qui mundi creationem, prouidentiam Dei, animi immortalitatem derisit: qui vita aeterna spreta, beatitudinem hominis non in alia quam in hac mortali vita statuit: qui post mortem nihil aliud homini reliquit, quam ut dici posset, Hic beatus fuit: qui humanam felicitatem ex hominis ipsius facultate, non ex diuina gratia desinit: denique, qui oppletus tenebris & caligine, libris quatuordecim Metaphysices, quibus veram sophiam describere conatur, Sophisticam omnium maximè stultam, maximèque impiam infinitis locis proponit. Atque hoc nomine Athenis accusatum, & in Chalcidem relegatum esse docti existimant quod de Diuinitate malè sentiret. Neque temerè Pa-

Vide Academiam Talai

Aristotelis Atheismi.

PETRI RAMI

Cur olim
Thomas
Aquinas sit
damnatus
à Sorboni-
stis.

Aristoteles
quomodo
sit celebris
philosoph⁹.

Rodolphus
Agricola in
dialecticis
ab Aristote-
le dissentit.

*risenses illi Theologi Sorbonistis nostris mul-
tò prudentiores habentur, qui, ut erat in indi-
ce Magistri Sententiarum, Thomam Aquina-
tatem damnarunt, quòd cum sacris literis pa-
ganismum Aristotelis permisceret. Sed, in-
quies, Artes liberales organo Aristotelis me-
lius definiuntur & tractantur. Mei non est
instituti Aristotelem in Philosophicis negli-
gere, quem scientia rerum, scriptorum copia,
eloquendi suauitate, inuentionum acumine,
varietate operum imprimis celebrem philoso-
phum dici posse nemo sanus unquam negaue-
rit. Sed plerique immeritò offendi mihi viden-
tur, quòd liberius iudicet Ramus de Aristote-
licis praeceptis, alium in iis ordinem & viam
meliorem requirens, nonnulla etiam deside-
rans qua deesse videntur. Quasi verò eadem
libertate usus non sit Aristoteles in reprehen-
dendis iis qui ante ipsum scripserunt Dialecti-
cis, Rhetoricis, Philosophicis scriptoribus. Ro-
dolphus Agricola ante Ramum istud ius si-
bi etiam arrogauit, & non idem quod Ari-
stoteles sentit, & tradit de locis inueniendi.
Mathematici, quorum axiomata certa sunt,
tamen non iisdem insistant omnes, quibus Eu-
clides & Ptolemaeus vestigiis. Sed liberum esto
cuiusque*

V I T A.

cuiusque hac de re iudicium, dummodo verū omnes fateamur, Evangelii nempe doctrinam Sophistis illis omnino fuisse exosam, qui neglecto verbi sacri studio Theologiam sophismatis infinitis ab Aristotele mutuatis peruerterunt, quæ ante Rami animaduersiones pro oraculis in Academia Parisiensi habita esse Philosophi summi consitentur. Inuidia ergo crimen fuit non exiguum, Petrum Ramum Aristotelis Ethnici, antagonistam Christianum tot contumeliis, & famæ bonorumq; damnis indignissimis afficere.

Ceterum quum tantis tempestatibus ageretur, Nicolaus Sapiens illum summis precibus obtestatur, ut Præleum gymnasium desertum ab scholasticis, propter pestem Lutetia, anno M. D. XLIII. seuissimè grassantem, restauraret. Cuius petitioni obtemperans, sic enixus est ut breui tempore loci solitudo in magnam iuuentutis frequentiam sit commutata: nec tamen diu ibi securus quieuit: Nam Sorbonistæ Sapientum impulerunt ut Ramum foras expelleret: sed causa in iudicio cognita, Curie Parlamenti decreto Ramus Prælei gymnasiarcha & præcipuus moderator confirmatur: neq; propterea cū aduersario summo iure usus est,

Præleum
gymnasiū
instaurat.

PETRI RAMI

Ramus eloquentiz & Philosophiz Regi⁹ professor designatur.

sed concordia certis conditionibus inita, Sapientus cum Ramo in iisdem adibus fraternè vixit & mortuus est. Hoc initium fuit illius lucis quæ Ramum ex tenebris eduxit. Nam paulo post, nempe anno Domini M. D. LI. ætatis autem Rami anno XXXVI. Henrici Galliarum Regis diplomate, ad postulationem Caroli Lotharingi Cardinalis, Regius eloquentiæ & philosophiæ professor, summo cum honore & totius Gallie applausu designatus est. Hic longius progredi non possum, quin Dei clementiam & providentiam commendem, qui Ramum iacentem è pulvere inopem erexit, ut in altissimo honore gradu postea collocaret. Nam antequam rex Henricus Ramum commemorato honore affecisset, Parisiensis Senatus universus sanctissimo iudicio constituerat, ut in pristinum statum restitueretur, integrumq; ei esset in coniungendis eloquentiæ & Philosophiæ studiis, liberè philosophari. Equidē quantas hoc nomine & quàm frequentes Deo Opt. Maximo egerit gratias, ex multis ipsius scriptis manifestum est, quas versibus sequentibus sæpe decantabat.

Committe vitam, rem, decus
Dei vnius arbitrio,

Animi

V I T A.

Animi tibi ex sententia
 Confecta reddet omnia:
 Illustris auroræ vt iubar
 Tua faciet vt sit æquitas,
 Vt luce virtus sit tua.
 Meridiana clarior.

*Itaq; Regius Eloquentia & bonarum artium
 professor designatus, totum se Reip. literaria
 commodis deuouit, Ciceroniano, id est eloquen-
 tia thesauro edito in publicū, vt barbarie ab-
 dicata, Latini idiomatis elegantia in pristinū
 decus restitueretur. Legimus Græcos Demo-
 sthenis eloquentia, Romanos Ciceronis facun-
 dia ad bene apteq; dicendum fuisse excitatos:
 at verò non tantum Gallos vidimus ex Rami
 ore melle dulciori fluente oratione ornatè di-
 cere, verum omnes Europa Academies hu-
 ius nostri Oratoris scriptis & doctrina fama
 excitatas eloquentia summa contentione ope-
 ram dedisse. Nulla siquidem est Christiani or-
 bis natio quæ Rami sapientiam non amauerit,
 & premio laudādo redimere studuerit. Amis-
 so enim Romulo Amasæo, qui mille ducatorum
 stipendiis in celeberrima Bononiensi Acade-
 mia docuerat, Angelus Papius totius Acade-
 mie consensu illum in demortui locum euoca-
 uit. Ab Andrea Duditio Imperatoris legato*

Ciceronia-
 nus Rami.

Fama sapiē-
 tiz Rami.

PETRI RAMI

Cracouiam est inuitatus. Ioannes Rex Poloniae Alba Iulia administranda magna proposita mercede perficere voluit, & chirographo Regio obsignauit. Nec frustra tanti viri fama ex doctrina & lucubrationum monumentis omnes Europae partes fuit peruagata. Latinas enim fecit Epistolas Platonis: scripsit in aliquot Marci Tullii orationes, in Fatum, in somnium Scipionis, in librum primum de Legibus, in Virgilii Bucolica & Georgica, De veterum Gallorum moribus libros duos, De militia Caesaris, Brutinas quaestiones, multa quoque alia, quibus recensendis & merito laudandis hic nequaquam immorabor, quum omnia ipsius quae supersunt opera, & in iis quaedam nondum excusa, Andrea Wecheli typographi typis in lucem breui proditura sint. In docendis autem & tractandis disciplinis duplicem instituit rationem, alteram ἀποδεικτικὴν, alteram ἐλεγκτικὴν, qua in Regia cathedra per multos annos bonarum literarum & philosophiae curriculum demensus est, & ornamentis suis ornavit. Vsum rerum omnium magistrum imprimis sibi proposuit, docuitque artium liberalium fines ad humanam vitae fructum referre, ut his artibus homines instructi prudentius de rebus agendis deli-

Illustranda-
rum artium
Methodus.

V I T A.

deliberarent, deliberatasq, paratius ac prom-
 pius exequerentur. Grammaticam multitu-
 dine preceptorum infinitam ad certa loquen-
 di precepta, eaq, puerorum captui accommo-
 data restrinxit. Vt enim vasa oris angusti su-
 persusam humoris copiam respuunt: sic tenel-
 la puerorum ingenia perspicuitatem & do-
 ctrina amant compendia, confusasq, regulas
 non recipiunt. Rhetoricam Andomaro Ta-
 leo tradidit arte breui describendam, quam ex
 Platone, Aristotele, Isocrate, Cicerone, Quin-
 tiliano confluxit. Dialecticam per annos tri-
 ginta exemplis insignibus Poetarum & Ora-
 torum illustravit, & quemadmodum periti
 Architecti non tantum lateres & reliqua ma-
 teriam congregant, sed disponunt & aptant
 adificio: sic Inventionis & Dispositionis par-
 tes definitionibus, partitionibus, popularibus
 & perspicuis exemplis inter se certis principiis
 & legibus copulauit. Ethicam & Physicam
 Cygneo stylo morte iam imminente illustra-
 bat. Quid verò in Mathematicis annis 12 eni-
 xus fuerit comemorare dignum est. Sub Oron-
 tio Finco qui primus Regia professione in Gal-
 liam Mathematicas artes attulit, Mathemati-
 cis disciplinis incumbit: & quum optimā pro-

Ethicam &
 Physicā Ra-
 mus immi-
 nente iam
 morte illu-
 strabat.

PETRI RAMI

Singulare *fciendi rationem esse intelligeret, docere alios*
 eiusdem in *qua didiceris, in gymnasio Cenomano sex pri-*
 Mathematicis studiū. *mos Euclidis libros cum sphaera publicè legit.*

Euclidem Latinum epistola sua commendat.
Ioannem Penam ingenio & eruditione nobi-
lissimum adolescentem Mathematicum pro-
fessorem designari curat: quo initio sua profes-
sionis humanitus sublato, Ramus hoc onus in
se suscepit, ut Mathematicum Latinis Gracisq;
litteris barbarum à regia cathedra excluderet.
Et quum gratia aulica, imò Regis diplomate
ἐκδοτος ille hanc dignitatem ambiret, Ramus
Academiae decanus constitutus ad Senatum
Parisiensem causa cognitionem defert: in quo
anno M. D. LXVI. habita eleganti oratione,
Mathematicas disciplinas ab imperiti homi-
nis audacia vindicat. Forcatellum eligi curat
in Mathematicis peritissimum, sed Gallicè tan-
tum docentem: cuius tamen, & Friderici Reif-
neri, Mathematici Germani, necnon Arnol-
di Ossati vsus opera, totum se Mathematicis
disciplinis publicè docendis deuouit. Illos certè
studiorum & vigiliarum suarum socios assu-
mere non erubuit, recordatus Possidonii & Ze-
nonis, multorumque aliorum quorum ope M.
Tullius in Philosophia vsus est. Nec in Rama
 hoc

hoc factum minus laudandum est quam in Aristotele, qui Physica pertractans, à piscatoribus, venatoribus, aucupibus, & omnium generum opificibus rerum naturam est perscrutatus. Quo verò animi ardore Mathematica sit persequutus, testantur in Germania Camerarius, Hieronymus Wolfius Augustanus: in Italia Comandinus Fernelius Bibliotheca præfectus, Angelus Papius Doctor Bononiensis in iure Civili clarissimus, Arnaldus Ferrerius Regis apud Venetos legatus: in Britannia verò Acontius & Dius: hi, inquam, omnes ad quos de Mathematicis libris, eorumq; authoribus perscripsit, vivi & mortui testabuntur: ipse denique Ramus productis in medium tabellis, quàm incredibili Mathematicum amore flagrauerit, postea testabitur. In Euclidis certè enigmatibus soluendis non semel corpus debilitavit, & ex quindecim elementorum libris, Arithmetices libros duos, & Geometria septem & viginti collegit, quibus res totius vniuersitatis numerare, & omnium figurarum latera metiri compendio facili unusquisq; possit.

Atque hac de ipsius studiis Philosophicis, nunc verò qui animi & corporis mores fuerint operapretium erit intelligere. Corporis
ē statura

Vide infra
 Testamentū
 Rami.

Mores ani-
 mi & corporis.

PETRI RAMI

statura fuit grādis, equabilis, & verè heroica,
 vultu semper ad cælū erecto, generosa natura
 minimè dissimili, & pulcherrimo: oris venu-
 stas nō vulgaris: uocis, motus, laterum, pecto-
 risq; magna elegātia. Viētus ratio erat carniū
 plerunq; elixarū: parcius in prādio propter di-
 urna studia, largius in cæna vescebatur: à qua
 per tres horas deābulabat, & cū amicis hilari-
 ter colloquebatur. Ante galliciniū semper sur-
 gebat: & totū diem scribendo, legendo & me-
 ditando consumebat. Patiens fuit laboris: &
 discēdi avidus: Etenim nō erubescēbat à docto-
 ribus, & discipulis multa in dies querere &
 laudis aculeo proposito ad virtutē omnes co-
 hortabatur. Voluptatē tanquā malorū omniū
 escā, & Reipublica literaria pestem fugiebat.
 Nocte decūbebat super stramine: plumas in
 lecto etiā peregrè proficiscens ferre nō poterat.
 Abstemius fuit viginti annorū spatio, & vi-
 nū nunquā bibisset nisi eo ex Medicorū senten-
 tia ad valetudinē cōseruandā necessariō uten-
 dum fuisset. Calebs vixit honestissimè, ab scor-
 tationis nō tantū crimine, sed etiā suspitione
 semper immunis: colloquia obscæna, utpote
 quæ bonos mores corrūpunt, tanquā toxicum
 fugiebat. Hanc cōtinentiā in viētū & tempe-
 rantiam

V I T A.

vanitatem vite consequuta est integritas valetudinis, rarissimeq; graui morbo laborauit, nisi ophthalmia, quam credibile est ex vigiliis immodicis contraxisse. Inedia & exercitatione, praesertim parua pila (quam Galenus excitationem ad bonas artes vocat) non medicamentorum usu, solebat sanitatem tueri & recuperare. Constantia porro & animi magnitudo fuit in Ramo incredibilis: in rebus siquidem prosperis non insolefcebat, & in aduersis nunquam animum remisisse visus est, illudq; saepe in ore habebat,

Optima conseruandę bonę valetudinis ratio.

---- Dabit Deus his quoque finem.

Durate, & vosmet reb^{us} seruante secundis:

QUID patientiam eius in ferendis & condonandis aduersariorum contumeliis recenseam? quibus nihil unquam respondisse (excepto vno Scheckio Germaniae Philosopho, idq; grauissimis de causis) certum est: Thrasybuli denique ἀμυσίας imitatus acceptas iniurias ultus est nunquam, sed Socratica, & ut melius dicam, Christiana tolerantia & benignitate erga aduersarios usus est. φιλανθρωπος & humanus fuit, alienus ab auaritia & assentatione: nec ut Romanorum imperatori Vespasiano, suauis fuit Ramo lucri odor ex re qualibet.

PETRI RAMI

Nam inter cetera referam quod cuidam respondit, qui in Poloniam legatus, Ramo, ut secum proficisceretur ad Henrici, qui nunc est, Galliarum regis laudes decantandas, magno pretio persuadere conatus est. At vero, ait, Oportet Oratorem non tantum dicendi peritum, sed virum bonum esse: nec viri boni lingua venalis esse debet. Eloquentia ad questum non est abusus, sed sudore & labore corporis animiq; proposita sibi studia sustentavit. Eloquentiam Dei donum & prophetiam sanctam vocabat: neq; Oratorem mentiendi artificem esse, libro secundo Commentariorum cap. 11. scriptura sacra testimoniis comprobatur. Quae autem fuerit ipsius erga pauperes ἐλεημοσύνη, testantur hodie plerique quos in bonis literis educandos suis sumptibus curavit, memor Regina illius Carthaginis,

Non ignara mali miseris succurrere disco.

Ramus pauperum studioforum Mecenas.

Solebat etenim in patriam proficiscens bona indolis iuvenes pauperes suis sumptibus fouere, eosq; in Academia Pralea bonis informabat disciplinis: ex quorum numero plerique supersunt viri doctissimi, qui Ramum Mecenate & parentem suum agnoscunt, & defunctum amore non mediocri prosequuntur. Praeleum

V I T A.

*lcam adificauit splendide: & supellectile mun-
da vestibusq; ornatis utebatur, mediocritatē
laudandam sequutus, de qua Horatius,*

Auream quisquis mediocritatem

Diligit, tutus caret obsoleti

Sordibus tecti, caret inuidenda

Sobrius aula. &c.

*Harum omnium virtutum custos fuit Pietas,
qua patriam & parentes vnicē amplecteba-
tur. Matrem enim viduam, selectissimam
matronā, apud Veromanduos agentem, quā
frequentissimē cum muneribus inuisebat, il-
lamq; Lutetiam sepius euocauit, & corā ami-
cis honestioribus omni officiorum genere co-
luit & obseruauit. Recordatus est etiam bene-
ficij quod auunculus contulerat, & quod so-
lent Ciconie iuuenes, naturae bonitate seniores
alere, id officium in auunculo sene Ramus piē
praestitit. Quae quā vera sint, quū testamen-
tum sit testimonium mentis & morum, ex
Rami testamento, quae fuerint ipsius egregiae
virtutes aduersarij etiam doceantur.*

TESTAMENTVM P. RAMI.

*IN nomine Dei Patris, Filij, Spiritus
sancti. Ego Petrus Ramus, professor Re*

gius in Academia Parisiensi, animo quidem corporeq; valens, de vita autem cogitans cum per se debili, tum incertis susceptæ ad inuisendum nobiles externarum gentium Academias peregrinationis casibus obiecta, testamentum ita condo statuoq;. Animū Deo (à quo factus est) in cœlestem beatorum familiam adoptandum commendo, corpus terræ, vnde ortum est, in iudicij diem committo. E vectigali meo septingentarum libellarum in Parisiensi basilica annuarum lego quingentas in stipendiū Mathematici professoris, qui triennio Arithmeticam, Musicam, Geometriam, Opticam, Mechanicam, Astrologiam, Geographiam, non ad hominum opinionem, sed ad logicam veritatem in regia cathedra doceat. Primum Fredericum Reisnerum in tres primos annos professorem eligo, nomino, creoque, vt inchoata communibus vigiliis opera Optica, præsertim & Astrologica perficiat: quo tempore si ad methodū Mathematico procæmio propositam perfecta aut effecta studiosè seduloq; curauerit,

uerit, triennium alterum prorogo: exacto triennio si quid secus, aut sexennio si ex optato votoq; faxit, nouā electionem à Professoribus Regiis sic institui volo. Professionis examen, & iam Professione ipsa perfuncto, & cæteris omnibus cuiuscunque nationis Mathematicum studiosis à Collegij decano in tertium mensem promulgator. Interea prælegendi & ingenij explicandi demonstrandiq; facultas cādidatis esto. Ad examen nemo nisi Latinis Græcisq; literis & ingenuis artibus præter Mathematica reliquis instructus admittitor. Trimestri promulgationis præterito, candidati, præsentibus aut certè rogatis atque inuitatis Senatus præside primo, primoq; Oratore regio, tum mercatorum præfecto, deinde Professoribus regiis, omnibusq; omnino quibus interesse libuerit, publicū examen subeunto, prælegendo septem diebus horam vnā de præcipuis singulorum mathematicorum capitibus, octauo die respondendo & satisfaciendo problematis & theorematibus omnib. quæ contrā à quo-

PETRI RAMI

libet proposita fuerint. Ex omnibus
 examinatis qui iudicio Professorū re-
 giorum omniumq; Matheseos perito-
 rum aptissimus ad Mathematicam pro-
 fessionem videbitur, in triennium pro-
 ximū eligitor, primaq; prælectione Ma-
 thematum laudibus iuventutem ad ca-
 pessendum laudatæ scientiæ studium
 exhortator: deinceps triennio quoque
 examen consimile esto. Ut tamen Pro-
 fessor qui antè fuerit, cæteris vel pari-
 bus candidatis anteponatur. Si quo tē-
 pore vnicus omnium Matheseos par-
 tium peritus inueniri non possit, propo-
 situm stipēdium duobus diuiditor, qui
 sesquianno descriptam Professionem
 æquis partibus exequantur. Præfectum
 mercatorum & Aediles, in quorum cu-
 stodia basilica vrbis posita est, oro vt in
 perpetuam Parisiensis Academiæ gra-
 tiam, vectigal illud perpetuum esse ve-
 lint, vt si fortè redimatur pecunia, in
 annum redditum collocetur. E reliquis
 ducentis libellis lego centum Honora-
 to Carpenterio auunculo meo, eiusq;
 vxori si superfuerit, & post vtriusque
 obitum

Ramus le-
 gat Vectigal
 perpetuum
 quingenta-
 rum libella-
 rum in Ma-
 thematici
 professoris
 stipendium.

V I T A.

obitum filiaꝝ eorum iuniori & eius liberis : centum libellas reliquas Alexandro sororis meæ filio , si tamen progressum in literis hoc munere dignum iudicio meorum procuratorum fecerit : secus, quotannis distribuuntor duobus doctissimis omnium & discendi studiosissimis Prælei gymnasij alumnis in quinquennium tantum, & deinceps succedentibus aliis duobus consimiliter. Bona paterna maternaq; legitimis hæredibus relinquo. Quæcunque mihi à gymnasio Præleo debentur, in arbitrio procuratorum meorum constituo. Bibliothecam & supellectilem reliquam, nominaque omnia lego, semisse altero pauperibus alūnis Prælei gymnasij, altero procuratoribus executoribusq; mei Testamenti Nicolao Bergeronio, & Antonio Loyfello, discipulis quondam meis, modò aduocatis in Senatu : quibus quod ad quingentarum libellarum vectigal attinet, Decanum Regij Collegij custodem adiungo, & mortuis substituo. Scriptum mea manu, signatumq; Lutetiæ Parisiorum in

PETRI RAMI

gymnasio Præleo, anno salutis 1568. Calend. Augusti.

Religio. *Hactenus de Petri Rami studiis Philosophicis & moribus dictū est: caput vñum & præcipuum sequitur de ipsius religione & morte. Præcipuum, inquam, quia sordescunt ceteræ omnes virtutes, nisi legitimo Dei cultu & pietate ornentur. Ramus itaq; obseruantissimus fuit Pontificiæ religionis, in qua primum educatus fuit: sed quum ex sacris literis verū Dei cultū deprehendit, cæpit pedetērim à tenebris Papatus deficere, Christianæ Religionis solem assiduus precibus & votis exoptans. Quod ipsius ad regem Galliarum oratio disertè restatur. Ego tibi, Rex, (ait in oratione de Parisiensi Academia reformanda) non solum Alexandri liberalitatem, Traiani bonitatem, Caroli Magni virtutem, Ludouici vñdecimi nobilitatem, sed supra omnes humanas laudes altissimè eminentem veram pietatem & religionem exopto. Huius zelo inflammatus, publica cōcione Parisiensis scholæ monachos grauiter admonuit, vt puriorem theologiam ex Euangelio, relictis Sophistarum lacunis, discerent. Idōla gymnasiij Prælei amoueri & recondi iussit ne conspicerentur. Missa autem raro intererat.*

Ramus idō
la gymnasiij
Prælei ab-
scondi cu-
tat.

V I T A.

*intererat. Interrogatus verò hac de re à viro
grauissimo, strenuè respondit, E toto vetere
nouoq; Testamento nihil quidquam magis à
nouissimis Christianis deprauatum & corru-
ptum esse quàm secundum mandatum Legis
& Cœnæ sacramentum, vt homo in utroque
per speciem religionis in execrabilem idolola-
triam laberetur. Neque tamen leuiter à pa-
triæ religionis cultu rituq; discessit, sed sacra
diligentissimè legit. Postiacensi denique syno-
do interfuit. Quum verò à Carolo Lotharin-
go Cardinali de quindecim à Christo sæculis
primum verè esse aureum audiisset, reliqua
quò longius abscederent eò esse nequiora atq;
deteriora, Christi & Apostolorum seculum re-
nouandum & sibi deligendum esse putauit,
posteaq; non destitit scripta excellentiũ Theo-
logorum legere, & vbicunque licuit coràm a-
gere & communicare. Itaque quum primo bel-
lo Ciuili Gallico Lutetiæ omnia turbarentur,
Fontis bellaquai bibliothecam regiam celebra-
rimam lustrauit, & antiquorum Theologorũ
scripta imprimis euoluit: secundo verò, San-
dionysium in castra Principis Condai & reli-
quorum piorum confugit, vt saluti suæ consu-
leret: prælijs spectator, non præliator fuit. Pa-*

Cardinalis
Lotharin-
gus de Chri-
sti seculo
verè aureo,
insciens va-
ticipatur.

Veterum
Theologo-
rum scripta
Ramus per-
scrutatur.

PETRI RAMI

cis enim & toga, non belli vel armorum semper fuit amantissimus: quibus ne tertio subsequuto bello opprimeretur, tempestiuè liberam legationem, ad inuiscendas exterarum nationum Academias, à Rege impetrat. Quum enim Iulianus alter, edicto ad omnia Parisiensis Academia compita per falsum Regis nomen publicato Christianos scholis prohiberet, imò vero, quod Apostata ille nunquam cogitarat, armis expelleret, ne tertio naufragio funditus noster Philosophus periret, in Germaniā profectus est. Vt verò Argentinam attigit, Ioannes Sturmius Argentinensis Academiae autor, rectorq;, peramanter illum excepit: deinde Academia tota adiunctis etiam quibusdam ad ampliorem gratulationem Comitibus & baronibus, liberalissimè tractauit: denique (quo die nobilissima nuptia in eo loco celebrabantur) in prytaneum summus urbis Magistratus, publicæ gratulationis gratiâ cum Sturmio Petrum Ramum humanissimè excepit. At verò cum Sturmio ipso de liberalibus studiis, de optima iuuentutis institutione, de præmiis ingenuarum vigiliarum, de præstantibus ingeniis ad virtutem excitandis sermones multos variosq; habuit. Friburgi tantum perno-

Peregrinatio Rami, in Germaniam.

V I T A.

pernoctauit, attamen manè antequam discederet, vidit in bibliotheca Erasmi Osualdi, excellentis Mathematici, præter alia pleraque singularis ingenij monimenta, Spherã ad Copernici hypotheseis artificio singulari constructã: aneis filis fabrica cõstabat, terræq; motu, cœlo quiescente, cœlestium rerũ species mirificè representabat. Basileam deinde venit, quæ pro suis meritis separato opere à Ramo celebrata est. Tigurũ verò quum peruenisset, Henricus Bullingerus, nomine virtutis ac doctrinæ apud omnes orbis Christiani nationes clarissimus, simulatque in urbem ingressus est, aduentus gratulator ei adfuit, cœnamq; exhibuit non tantum letitiæ cuiusuis honore letissimam, sed eruditissimis conuiuarum Ioannis Simleri, Rodolphi Gualteri, Lud. Lauateri sermonibus longè gratissimam & suauissimam. Postridie ab eodem Bullingero deductus est in publicam aulam ad medium urbis lacum suspensam, ad quam frequentissimi ciues cuiusq; ordinis primarij conuenerãt, vt Ramo conuiua congratularentur. Hinc discedens Rheni Germaniæ fluuij celeberrimi oras, iusq; vicinas vrbes, diligentissimè obseruauit: Et multorum animos qui prius de ipso audiuerant nõ medio-

Vide orationem quam Basileam vocat.

Bullingerus Ramo de aduentu gratulatur.

PETRI RAMI

mediocri amicitia vinculo sibi deuinxit. Heidelbergæ verò non solum Professores singulos & Theologos moribus doctrinâq; insignes, sed ante omnes Immanuelem Tremellium hospitem suum, tota Europa Hebraica lingue Professore longè celeberrimum, necnon Principis Palatini Senatores quamplurimos amicos sibi conciliauit. Hic Imperij primus Elector (cuius eximia pietate & sapientia Palatinatû reformatum esse Neccarus Rhenusq; perpetui testes erunt) aurea sui stemmatis imagine P. Ramum discedentem honorauit. Francofurtum mercatu illo ampliſſimo nobile non modò bis lustrauit, sed Ioannem à Glauburgo, patricium, necnon Arnoldum Ingelbertum doctrina & pietate illustres, multosq; alios Senatores & ciues non tantum auctoritate & opibus, sed eruditione & grauitate præstantissimos, literarum suarum monumentis dignos existimauit. Noribergam deinde ad excellentes generum omnium opifices, Optica imprimis amore abreptus fuit. Ante omnes vidit aurifices duos, Ioannem Lincercum & Venthelum, de Optica laude inter se concertantes, qui suo quodam separato organo species visibilium quorumlibet ex tempore repræsentât:

ad

Princeps Palatinus Imperij Elector aurea sui stemmatis imagine P. Ramum honorat.

V I T A.

ad quod vel Apelli multis horis vel diebus esset opus. Cum utroque plurimus illi sermo fuit de organo illo cognoscendo, & saltem veluti per transfennā conspiciendo. Eadē Noriberga proposuit Ramo Archimedeas facultatis & utilitatis infinita cochleas in urbis maximo & instructissimo armamentario: quarū singule Noribergensibus sunt instar multarum bombardarū, diruendis hostium arcibus ac mœnibus: proposuit in publicis & amplissimis horreis frumentū ducentos viginti tres annos mirabili cura conseruatū: proposuit Christianū, Mathematicū insignem, ipsiusq; manu Imperatori fabricatū Solis & Lune singulare perennis motus autōματον: proposuit & alios multos doctrina, pietate & ingenio ciues & amicos clarissimos: Noriberga deniq; Noribergā opibus, armis, ingeniis Mathematicis, non solum preceptis, sed operibus & exemplis florentissimā toto terrarū orbe ciuitatē proposuit. Dehinc Danubius Europaorū fluuiorū maximus, & Regnis Prouinciisq; ditissimus, Noriberga Augustā venienti permagnā admirationem & voluptatē pro sua amplitudine & rapiditate ei attulit, & quādā letioris aura suauitatē adspirauit. Augusta tandem ei perpla-

Laus Noribergæ.

Frumentū ducentos viginti tres annos Noribergæ conseruatū.

Danubius Europaorū fluuiorum maximus.

PETRI RAMI

Augusta
Germano-
rū Lutetia.

Geneua &
Laufanna
Christiani
orbis deli-
tiz.

cuit Martia fossarum, mœnium, propugnaculorum munitione, Regia viarum latitudine, magnifica priuatarum adium architectura, & optica varietate, ut in nonnullis anea tecta res magis quàm elegātia pictura detineat. Sed fons imprimis placuit Archimedeis illis Noribergensium machinis in altitudinem mirandam erectus, perq̃ varios canales deinde ac tubos in totam urbem deductus ac distributus. Bibliothecam urbis duplicem admiratus est, alteram Græcis voluminibus manuscriptis locupletissimam, alteram Latinis cuiusque generis multo locupletiolem. Quid plura? Augusta discedentem P. Ramum Augustam tamen animo defixum retinuit, & Augustam Germanorum Lutetiam vel potius Romanam quandam esse persuasit. Vindelicis tandem, Rhetis, Suevisq̃ ob restituta pacis rumorem celeriter peragratis quum per Heluetios iter faceret, Bernam præteriens tantum vidit: nec tamen sine consulis Stegeri honorifica liberalitate, nec sine Zerquinatæ, Ioannis Halleri, Benedicti Aretij, P. Chiori doctissimorum hominum amica gratulatione discessit. Inde Laufannam Geneuamq̃ contendit: quas ciuitates doctrina sacra præstantia celebres Christiani orbis

V I T A.

orbis delicias esse affirmabat, in quibus pietatis, iustitia, & pacis osculis amoribusq; sanctissimis veluti pabulo mortales nutriuntur. Geneva paucis habitis praelectionibus Lausannam profectus est, ibique postquam de coniungendis philosophia & eloquentiae studiis publice & priuatim docuisset, Praei sui dulcedine allectus in Galliam cogitat, & saluus Lutetiam peruenit. Sed quum reliquum vitae spatium in legendis publice autoribus impendere statuisset, mali quidam genij in odium Religionis novas contra eum turbas excitarunt. Impetrat ergo à Rege stipendia peràmpla, ut non tantum priuato studio artes meditando scribendoq; illustraret, sed etiam ut, sublatis impedimentis, Reformatae religionis sanctissimis exercitiis in posterum liberius frueretur. Equidem quam utilis ad pietatem ei fuerit commemorata in Germaniã profectio iudicare omnes facile possunt, testari verò est meum. Nam cum Heydelbergæ unà apud D. Immanuelem Tremellinum anno septuagesimo viueremus, Gallicis concionibus semper interfuit, & sacra Cæna, edita primum fidei suae confessione, cum magno Dei timore & cultus diuini reuerentia non semel communicauit. Ve-

Ramus Cœnam Domini Heydelbergæ primum celebrat.

PETRI RAMI

tus & nouum testamentum indefinenter legebat, & ex singulis capitibus indicem sibi conficiebat, qui praecepta atque exempla cuiusque partis ad doctrinā vel de fide, deq; fidei actionibus in Lege, vel de Precatione Sacramentog; artificiosa ratione & via complectebatur. Tandemq; vt solent apes ex diuersis floribus suauissimum mel conficere: ita Ramus Commentaria de Christiana religione ex piorum doctissimorumq; hominum scriptis & omnino tanquam thesaurum Theologicum sibi comparauit: maioresq; in sacris progressus fecisset, nisi praematura & violenta morte sublatus fuisset. Quum enim Magnus ille Gasparus Colinius, Galliarum Amiralus, cum piorum nobilitate Lutetiae trucidaretur, subsequuta est per vniuersam Galliam inhumana & nefaria cedes multorum innocentium ciuium: quo facto non immanius aut crudelius quidquam vel maiorum nostrorum memoria & antiquitas vidit, vel videbunt posseri. Equidem historias scripserunt patres, indignissimāq; suorum temporum gesta quāplurima testantur: at nefariae huic proditioni simile aut par nihil vsquam lectum, visum, Gen. 34. auditūve fuit: Simeon Leuiq; fratres, vindictae

Quo studio
Ramus Cō
mētaria de
Religione
Christiana
scripserit.

Gasparus
Collipius
Galliarum
Amiralus
Lutetiae pro
ditorie truci
cidatur.

V I T A.

*dicta auiditate inflammati, ad perdendū Si-
chemitas, religione sunt abusi. Saul simu- 1. Samu. 18:
latione affinitatis cum Dauide per filie sue
matrimonium contrahenda, fraudulenter ei
est insidiatus: Iosephus in historia Ierosolymi-
tana narrat, Ptolomæum Abobi filium Simo-
nem Machabæum præstantiss. illum ducem
eiusq. filios ad Cænā inuitatos, conuiuioq. ma-
gnifico liberalissimè exceptos sub eius finem
scelestæ proditione incautos trucidasse. Im-
mensa fertur triginta tyrannorum Athenien-
sium sæuitia. Phalaris noua atque inaudita
cruciandis innocentibus tormentorum gene-
ra excogitauit. Denique Nero, Domitianus,
eiusdemq. post eos tyrannidis successores bar-
bara cuiusdam crudelitatis exemplo seculum
suum nobilitarunt. Sed ut verbo dicam, iam
inde à creatione mundi nulla tam detestanda
hypocrisis, nullum tam execrabile periurium,
nullaq. tam homine indigna atrocitas extitit-
se inuenitur, qualis anno 1572, 24. Augusti
Parisiis proditoriè patrata fuit. O nuptiæ Re-
gales, vniuersæ Gallia funestæ! Ah conuiuia
Thyestæa, sanguine piorum madefactæ! O pro-
ditio Antichristi Romani scelerato consilio
digna! De qua, præ animi dolore, qui ex infe-*

PETRI RAMI

lici illa internecione & tot illustrium & praestantissimorum virorum orbitate recrudescit, plura hoc loco non addam: diuina porro eam & quidem proxima vindicta committens, qua tanti sceleris auctores insigniter sunt puniendi. Iusurandi enim contempta religio semper Deum ultorem habuit: virique sanguinum dies suos non dimidiabunt, & nisi resipiscant nunquam aeternos & beatos consequentur. Hocque audeo affirmare, nullum in Galliis pacis publicae vinculum diuturnum fore, donec Cainitarum dira iniquitas Domino ultionum grauius feriente, tandem expietur.

Itaque in illa carnificina (ut qua Petri Rami fuerit extrema sors breuiter aperiam,) plebs audacia furens Praeleum oppugnat, & fores effringit, latebrasque perscrutatur: tandemque P. Ramum diu questum sicariorum coryphaeus unus offendit: eius veniam frustra deprecanti vulnus in brachio infligit: & plurimis aliis ictibus postea confoditur. Ramus interim animam Deo commendans orare in hac verba auditus est, Tibi soli peccaui, o IEHOVA, & malum coram te feci, iudicia tua veritas & iustitia. Miserere mei, & interfecto-
bus

bus quid faciant. E fenestra spiritum trahens precipitatur in aream, pedibusq; fune deuinctis per urbis fordes deuoluitur, & capite à Chirurgo quodam truncato cadauer in Sequanam fluium miserè proicitur. Hic fuit exitus viri sapientissimi, optimi, & grauissimi, qui quum iustitiam coluerit & pietatem in vita, illa mors fuit ei via in cælum cum infinitis piis qui in illa strage è corporum vinculis tanquam è carcere in perpetuam felicitatem euolarunt. Mortuus est itaque P. Ramus vicesima sexta Augusti, anno Domini 1572, ætatis verò circiter 57.

Post eius obitum direpta est à sicariis bonorum omnium, præsertim librorum, supellex exquisitissima: perierunt etiam multa Ramie egregia doctrinæ monumēta, vt Commentaria in libros Aristotelis de Repub. Liber de Comitibus Romanorum, & pleraque alia, Ethica, Physica, Optica, Geometrica, Musica, Astrologica, quæ certis quibusdā de causis in lucem edere noluerat, nonnulla verò quæ paulo ante mortem amico cuidam tradiderat excudenda: breui vt supra admonui excudentur. Hæc verò Comentariorum quatuor de Religione Christiana, veluti ab incendio erepta nunc promul-

Bibliotheca Ramea direptio.

PETRI RAMI

gantur, idq; cuiusdam Galli opera, qui ἀνὸς χαί-
 ρου virgula diuina ad nos vsq; perduxit, non
 minori bonorū leticia quā fructu. His enim
 commentariis pietatis doctrināq; lumen illud
 illustre quod extinctū in Ramo interfectores
 voluerāt, rursus accendi in his extremis mun-
 di tenebris summo cum Ecclesiae bono p̄ vi-
 debunt & exultabunt. Enimvero, licet Theo-
 logia suis ornata praeceptis à summis Theolo-
 gis tradita sit, cum quibus haec Commentaria
 Rami nulla ratione sint conferenda: attamen
 est in illis aliquid quid piorum omnium stu-
 dium, & beneuolentiam non mediocrem me-
 reatur. Nam P. Ramus Philosophus non tan-
 tum fuit, sed etiam Orator, artibus liberalibus
 instaurandis ad senectutem dies noctesq; occu-
 patus: sacrarum quidem literarum semper stu-
 diosus, sed quas serio non attenderat antequā
 in Germaniam proficisceretur. Itaque singu-
 larem ingenij, pietatis, & diligentia laudem
 meretur, quod breui temporis spatio adeo ma-
 gnos in diuinarum rerum cognitione progres-
 sus fecerit. Quos si quis leues fortasse dixerit
 aut iudicarit, hoc à me responsum habeat, fa-
 cilius esse alienos labores negligere quā imi-
 tari: doctrinam vero his Commentariis com-
 prehen-

V I T A.

prehensam piam & Orthodoxam, testem esse eius fidei quam Ramus sanguine suo obsignauit: denique piaculum esse, hanc confessionem doctrinae Christianae in terris traducere quā Angeli, Prophetae, & Christi Martyres, in cælis celebrant, & prædicant.

Habes, clarissime SIDNEIE, vitam P. Rami fideli calamo descriptam, quā cum eiusdem commentariis quatuor de Religione Christiana, præteritis multis tibi uni nuncupo, idq; grauissimis motus rationibus. Quemadmodum enim liberi post mortem parentū nati amicis iisdemq; probatissimis commendantur: ita hic posthumus fidei & probitati tuæ optimo iure committitur, qui parentem superstitem non tantum amaueris, sed mortuum colis & obseruas. Accessit præterea D. Huberti Langueti viri hac nostra ætate celeberrimi commendatio, qui primus Philippū Sidneiu, nobilitatis veram imaginem, ad nos venientem significauit. Nobilitatis veram imaginē sine assentatione te esse dico: nam præterquam quod ex Comitum Waruicensium familia, tota Anglia illustri, originem ducis, & præclaro isto stemmate nobilis ab omnibus merito iudicaris, tua etiam virtus nobilitate omni na-

PETRI RAMI

Quo sensu
Gregorius
Anglos An-
gelos esse
existima-
uerit.

biliior imprimis celebrāda mihi videtur. Me-
mini eo die quo te vidi, & corporis animiq;
egregias dotes sum admiratus, memini inqua,
veteris illius Gregorij, qui Anglos Romā pro-
ficiscentes Angelos esse putauit. Erat in illis
pietatis studium cum corporis elegantia con-
iunctum: sin secus, vultus pulchritudo illa va-
luptatis esca & malitiæ erat velamentū. Pie-
tas verò qua in ipsis tuis oculis quasi cernitur,
mirabiles tui excitat amores: illaq; à te in per-
petuum amari & coli conuenit quæ ut ab om-
nibus ameris efficit. Hic plura de tuis virtu-
tibus egregiis non dicā, quibus utique suspen-
sa hædera aut præcone nihil opus est. Quum
enim inter Britannos omnium populorū lon-
gè florentissimos, Elisabethæ selectiss. Regine
gratiā, familiæ amplitudine, atque amicorum
multitudine & autoritate emineas, ad res
magnas & præclaras gerendas te natum esse
non Anglia tantum quæ te genuit, sed orbis
vniuersus qui te nouit vno ore depradicat.
Hoc vnum precor, ut quemadmodū Alexan-
der Magnus Iliadem Homeri, Carolus V.
Philippum Cominaeum ad res bellicas & poli-
ticas feliciter peragendas summo loco habue-
runt: sic tu Biblia sacra, & doctorū hominum
ad

V I T A.

ad pietatem instituta quotidie euoluit, ex
quibus non tantum prudentior, sed fortior &
melior efficieris. Accipe igitur hac Commen-
taria in perpetuum amoris mei erga te ^{munus}
^{quod} quae si tibi grata esse intellexero, spero do-
ctissimis viris adeoque piis omnibus iucundis-
sima gratissimaque fore. Vale.

Frankofurti ad Mœnum, Calend.
Ianuarij 1576.

Bartholomaeus

Καρποφόρον θαλερὺν ἀπικόψατε δένδρεος ὄζον,
 Οὐδ' ἄρα κυπτόμενος δένδρεος ἥ τ' ὧν ἔχθ.
 Οὐδ' μὲν οὖν (μὴ χαίρετε) ἔσθρο δ' ἐλκευμένος ὀλωλε
 Ζωὸς ἀπαδαλῆς Ὄζος ὑφ' ὑμετέρης
 Σχέτλοι, ἔσθ' οὔτε δὴ ξυλίνῃσιν ἐπιφράδετ' ὅσσαν
 Ἐν φρεσὶ θεασσώμεν, ποιάδ' ἐσθ' οὐκ ἐλκευμένω.
 ψαλμ. α'. Ἐρνε θεοσεβῆς ἐναλίγκιος ἔσεται, ὡς
 Ἀ' ἐνσὺν ποταμῷ καλὰ ρέεδρα τροφίω
 Παρπιδάσι, τὸ καὶ καρπὸν φέρει ὥριον, ἡδὲ
 Εὐχαρί νωλεμέως φυλλῶν θαλέει.
 Λεύσσει Παπποσεβῆς, ἀλεγεινὸν ἐοργότις ἔργμα,
 Δένδρεον ὡς χλοερὸν ρίζοβόλησε βαθύ.
 Ἄ' δειλοὶ, κρυερὸν πῆς περὶ ξίς ἐγαστο σιδήρῳ:
 Ὄζ' ἐρυλλεῖται νῦν κλέος εὐρύτερον.
 Τὸ καὶ ἐπ' ἀλλοδαπὸς τηλεκλυτὸν ὄνομα δῆμους
 Μημεσύνῃ δοκίμοις κλείεται αἰδῆ.
 Ὄζον δὴ Γερμανοὶ ἀρήφιλοι ἀρῶνται,
 Τηλετάς Κελτὸς μύρεται Ὄζ' ἀνὴρ.
 Ἰταλοὶ ἀγχίνοοι τ', μελαγχροῆες τε Ἴβηροι
 Ὄζ' ἀριφραδέας χειροτεβῶσι βίβλας.
 Ἡ δὲ καὶ ἀτρυγέτοιο διλύνκε νῶτα θαλάσσης
 Βριταννὸς φημὶ Ὄζ' ἐποιομένη.

INDEX

I N D E X

C A P I T V M.

CAP.	Libri I.	PAG.
1	<i>Quid Theologia sit, & quòd tota salutis doctrina sacris literis contineatur</i>	6
2	<i>De partitione Theologiae, deq; fide</i>	10
3	<i>De Deo.</i>	12
4	<i>De Deo patre, & eius omnipotentia</i>	16
5	<i>De creatione mundi</i>	18
6	<i>De lapsu angeli & hominis</i>	22
7	<i>De prouidentia Dei</i>	25
8	<i>De predestinatione</i>	28
9	<i>De Iesu Christo filio Dei unico, Domino nostro</i>	33
10	<i>De conceptione & natiuitate Christi</i>	41
11	<i>De vita Christi à natiuitate vsque ad passionem</i>	43
12	<i>De Christi passione, cruce, morte</i>	46
13	<i>De Christi sepultura</i>	53
14	<i>De Christi descensu ad inferos</i>	54
15	<i>De resurrectione, ascensione, iudicioque extremo</i>	58
16	<i>De ascensione in cælum</i>	61
17	<i>De sessione ad dextram patris</i>	63

I N D E X.

18	De iudicio extremo	67
19	De Spiritu sancto	69
20	Quid sit Ecclesia Dei, & quid sancta	75
21	Quid sit Ecclesia Catholica	76
22	De communione sanctorum	80
23	De remissione peccatorum	83
24	De resurrectione carnis	85
25	De vita aeterna	89

LIBRI II.

1	De iustificacione per fidem, deq; libero arbitrio	96
2	De legis proœmio	100
3	De lege prima, ad cultum Dei	104
4	De lege secunda, aduersus idololatriã	111
5	De lege tertia, aduersus vanum iusiurandum	124
6	De lege quarta ad sanctificandum Sabbathum	133
7	De lege quinta, ad parentes honorandum	143
8	De lege sexta aduersus homicidium	152
9	De lege septima, aduersus adulteriũ	161
10	De lege octaua, aduersus furtum	172
11	De lege nona, aduersus mendacium	180
		12 De

I N D E X.

- 12 De lege decima, aduersus cupiditatem
187
- 13 De peroratione Legis ex ipsius premio &
pœna 194

LIBRI III.

- 1 Quòd precatio ad legis offensas abluen-
dum referatur, quodq; magnas vires
habeat 203
- 2 Quòd precatio sit donum Dei, quodq; per
Dei gloriam Hebrais, per Christum Chri-
stianis sit informata 205
- 3 De formula precationis, & eius diuisione
211
- 4 Quòd initio Deus adoretur secundū pri-
mam & secundam legem 213
- 5 De sanctificatione diuini nominis, ad le-
gem tertiam 217
- 6 De regno Dei meroq; in mundum impe-
rio, ad legem quartam 219
- 7 De panis precatione, ad leges tabula II.
225
- 8 De remissione peccatorum contra quam-
libet legis partem commissorum, ubi
de Pœnitentia 236

INDEX

- 9 Detentatione ad decimam legem 244
- 10 De Epilogo Precationis, ad Dei laudem
248
- 11 De loco & tempore modoq; Orationis 250

LIBRI IIII.

- 1 Quid sit Sacramentum 257
- 2 De secundo Sacramenti sine è veteri no-
uog; Testamento 261
- 3 De secundo iterum Sacramenti sine è mi-
litari sacramento 264
- 4 Quòd Sacramenta duo tantum sint, Ba-
ptismus & Cæna 268
- 5 De Baptismo & eius primo sine 271
- 6 De secundo Baptismi sine, ex veteri Te-
stamento 278
- 7 De secundo iterum Baptismi sine è Chri-
sti & Nicodemi dialogo 280
- 8 Quid sit Cæna 284
- 9 De primo sine Cæne 290
- 10 De secundo sine Cæna per Christi ipsius
interpretationem 296
- 11 De prima carnalis præsentie refutatione,
per repugnantiam primæ Cæne 305
- 12 De secunda tertiag; carnalis præsentie
refu-

I N D E X.

- futatione, ex homogenia Baptismi, &
analogia Hebræi paschatis* 310
- 13 *De quarta carnalis præsentia refutatione, per consensum primitivæ Ecclesiæ*
314
- 14 *Aduersus prolepsim de tropis in sacramento* 317
- 15 *Aduersus alteram prolepsim de omnipotentia Dei in physicis corporibus* 323
- 16 *Aduersus tertiam prolepsim de incomprehensibili modo corporis Christi, & corporalis præsentia* 330
- 17 *De Missa pontificia* 335
- 18 *De calumnia aduersus Christianos propter ἀρπαγείαν, deq; exoticis & ab homine excogitatis verbis in questione de Cæna* 340
- 19 *De exhortatione ad consensionem Christianæ pacis* 343

F I N I S.



PETRI RAMI COMMENTARIORVM,

DE RELIGIONE CHRIS-
tiana, Lib. quatuor.

PRIMVS LIBER DE FIDE.

QUÆRIS mi Theophile nostrū
de instituenda Theologia judi-
ciū, quasi supra cæteras doctri-
nas hæc una doctrina Logicam
singularem-quandā requireret.
Equidem ut sacrarum divinarumque rerum ma-
jestatem veneror ac suspicio, sic earum singula-
rem quamque institutionem minimè omnium
scrupulosam scholasticis quæstionibus aut spi-
nosam, sed populare toto expositiōis tractatio-
nisque cursu splendidā, & illustrem esse cupio.
Etenim Theologica materies ipsa omnis argu-
mēti varietate, omnisque orationis genere, di-
vinis oraculis, prophetis responsis, poëticiis
carminibus & psalmis, historicis exemplis va-

riata, distincta, ornata est: ideoque elegantior in sacris studiis urbaniorque Philosophia nobilissimis Theologis apud Græcos Clemēti Alexandrino in Stromatis, Iustino, Martyri, Cyrillo adversus Iulianum, Theodoretō de Græcis affectibus, Eusebio de præparatione Evangelica: apud Latinos Tertulliano in Apologetico, Arnobio, Lactantio, Hieronymo, Augustino de ciuitate Dei præcipue placuit. Quare ad vnumquemque Theologiæ locum illustrandum, divina veteris primū, nouique fœderis testimonia exemplaque proponito, sed humana ad irritandum auditionis lectionisve famem veluti condimenta ab insignibus Poëtis, Oratoribus, Historicis ne contemnitō, non ut inde ulla religionis vel authoritas vel approbatio reperatur, sed ut planum sit Christianam Theologiam non adeo abstrusam esse: vel ab hominum sensibus remotam, quin naturali quadam luce populis omnibus illucescat, hominesque ideo humanitas ipsa ad divina studia capessendum invitet, atque alliciat. Scholasticorum autem quorundam hominum, hunc ipsum orationis ornatum, cultumque ignorantium ideoque aspernantium spinæ & aculei non modò sacram scientiam suo splendore ac lumine spoliarunt, sed opinionum monstra (de quibus hoc tempore laboratur) altercationibus suis pepererunt. Quapropter antiquam lucem novis eiusmodi tenebris longissimè rejectis revocandam censeo. At enim tractatio ista partium, illustratioque facilior, & expedi-

expeditior est: de methodo autē viaque totius descriptionis & ordine cū in doctrina, tum in disciplina quæstio magis ardua magisque ope-
rosa sit, quid primum, quid secundū, quid ter-
tiū, quid deinceps anteire vel consequi debeat,
& sanē quot Theologi Doctores tot sunt Theo-
logiæ methodi, quia vulgō existimatur, non vt
syllogismum sic methodum, certa dispositionis
& catholica lege constare, sed iudicium hoc cō-
jectura tantum & opinione hominum consi-
stere, vt cuique pro arbitratiū viam (quam dele-
gerit) impunē sequi liceat, qua peruersitate nul-
la in literis vel humanis, vel diuinis explicandis
perniciosior potuit accidere. Sed error hic in
Logica nobis expositus & refutat^r est, vt si quis
sponte errare noluerit, habeat a quo reducatur
in viam. Quapropter subductis Theologis om-
nibus de quibus mihi nosse vel audisse licuit,
Theologum methodicum fore statuo, qui legi-
timam methodi viam sequutus doctrinam præ-
posuerit disciplinæ, quique in doctrina ipsa dis-
seruerit primo loco de fide, secundo de fidei
actionibus in lege, precatōe, sacramentis, qui
postremō disciplinam, id est doctrinæ praxin &
politiam declararit: Potest enim commodē &
opportunē eorum theorematum antecedens
quodque absque consequente informari & in-
stitui, non contra. Itaque qui primus hanc me-
thodum ad Theologiæ informationem attule-
rit, accendet lumen singulare ad omnes Theo-
logiæ partes clarē & perspicuē peruidendum.

Quapropter quantum homini aliis studiis dedito & occupato licuit, & quidem non tam Theologiæ libros perlegendo, quàm præstantes Theologos de rebus præcipuè controversis interrogando & percunctando, hæcenus placuit ad istam tractationis methodique speciem tibi rudia quædam doctrinæ Christianæ lineamenta ducere, quæ tu polito limatoque iudicio polires & limares, vivisque coloribus exprimeres. Verumenimvero ne tuis istis quamlibet vivis coloribus colores alios luculentiores reticeam, voti de Theologico studio primi summiq[ue] reum me maxima lætitia profitebor, si duo sacris literis accessisse cognovero: Primò si conversio veteris novique fœderis ex Hebræo Græcoque fonte non solum in Latinâ, sed in vernaculam cujusque populi linguam verius & fidelius expressa sit. Hoc enim opus longè majus est, quàm in speciem videatur, nec nisi publico sumptu potentium vel civitatum vel principum, nec à paucis opificibus expediri absolviq[ue] possit: optarem enim ad istam interpretationem linguarum, rerumq[ue] ipsarum scientia interpretes præstantissimos qui in isto labore omnem sibi ingenii industriæque laudem & gloriam collocarent. Itaque regum propria hæc gloria fuerit: Sic Ptolomæo secundo apud omnes nationes verâ Dei notione imbutas perpetuò gloriosum erit liberalitate ipsius regia per septuaginta Hebræos interpretes vetus testamentum Græcè conversum esse. Sed

his omnibus conuersionibus perfectior à peritis & accuratior exoptatur. *Secundo loco* optare cum sacri libri essent ex voto conuersi, elenchum locupletissimum, non alphabetico, sed methodico ordine constructum, quo omnia totius scripturæ & maxima & mediocritas & minima siue præcepta, siue exempla, siue alia quævis argumenta essent, ad singula illa doctrinæ Christianæ capita referrentur, syluaque tot tantarumque rerum licet amplissima latissimaque, tamen brevibus compendiariisque numerorum notis artificiosè cōprehenderetur. *Verborum* elenchus, quam concordantiam vocari mirabili quidem labore ac sudore cōgestus est, & Theologiæ studiosis mirabiles quoque commoditates attulit: At hic rerum elenchus comparatis vndique locis eiusdem generis omnibus non solum ordine subjiceret ante oculos uniuersam quaque de re totius scripturæ sententiam, sed ipsa comparatione verum (sicubi controuersum esset) eliceret & explicaret: veraque discordantium de sacris literis opinionum concordantiam efficeret. Index denique vnicus, quoniam de diuinis rebus non aliter, quam per diuinas scripturas agendum sit, immemorabilem & Hebræorum, & Græcorum, & Latinorum, & vernaculorum interpretum diligentiam industriamque superaret. Quamobrem Deus Opt. Max. communibus precibus obtestandus & exorandus est, ut excellentes artifices excitet ad maximæ artis maxima beneficia hominum generi conferendum:

CAP. I. *Quid Theologia sit, & quod tota salu-
tis doctrina sacris literis contineatur.*

THEOLOGIA est doctrina bene vi-
vendi. Sic Psal. 119. Verbum tuum,
est lucerna pedi meo, & lux semitæ
meæ, id est recta vitæ institutio. Et
in eodem Psalmo: Quo puer dirigit viâ suam:
custodiendo verbum tuum. Sic Ioan. 14. Ego
sum via, veritas & vita, ait de se Christus, indi-
cans sua doctrina demonstrari viam qua sit ad
operatam beatitudinis meram contendendū: &
veritatē cui sit in cōsiliis moralibus iudiciisque
assentiendum: vitam denique, cuius regulæ sit
in dictis & factis obsequendū: finis enim doctri-
næ non est notitia rerū ipsi subiectarū, sed usus
& exercitatio. Sic humanæ vitæ artes docēt suis
præceptis bene loqui, bene dicere, bene ratioci-
nari, bene numerare, bene metiri, & ejusmodi
ex suo fine quidpiâ. Theologia autē docet be-
ne vivere, id est Deo bonorū omniū fonti cō-
gruenter & accommodatē: Ethica siquidem pa-
ganorum Philosophia beatam hominis vitam
caducis & infirmis humanæ facultatis viribus
ferē comprehendit & terminavit, tanquā homo
seipso contentus esset ad beatē vivendū, suaque
natūra, doctrina, consuetudine beatitatem sibi
per se posset acquirere, ideoque humanæ virtu-
tis vel habitus, vel actio, vel voluptas, vel ho-
nor beatos efficeret: At Theologia bonæ bea-
tæque vitæ caducum ab homine principium
nullum

nullum, mortale præmium ab homine nullum statuit, sed Deum homini audiendum, audientique sempiternum in cælo beatitudinis fructum pollicetur. Theologia itaque est doctrina de Deo divinitus hominibus oblata, & eadem canonicis utriusque testamenti libris cõprehensa. Eadem siquidem in utroque fœdere religionis & pietatis regula est de peccatorum remissione per Christum. Christus veteri fœdere Hebræis promittitur: novo gentibus omnibus exhibetur, & quæ obscurius adumbrantur veteri, clarius & abundantius illustrantur novo: Hæc differentia duplex sola est. Sic 1. Rom. Paulus ait Deum patrem evangelium, quod de filio suo secundum tempus destinatum promulgavit, longè antè per Prophetas in scripturis sanctis promississe: & rursus 4. Roma. ait fidei iustitiam (quæ per evangelium docetur) testimoniũ habere à lege & Prophetis: & sic de ampliore splendore divinæ lucis prophetæ etiam vaticinati sunt. Ezechiel. 36. Dabo vobis cor novum, & spiritum novum ponam in præcordia vestra, auferam cor lapideum de carne vestra, & dabo vobis cor carneum. Et Esa. 12. Plena erit terra scientia domini, perinde ac dum aquæ maris omnia tegũt. Item: Et erunt omnes docti à Deo. Item Ioelis 2. quod à Petro repetitur ad præsentem quæstionẽ Acto. 3. Vñ veniet posthac (inquit) vt effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri & filii vestræ, & senes vestri videbunt visiones, sed

& super seruos meos & super ancillas meas effundā spiritū meū. Quapropter veteris novique testamenti differentia tota est in amplitudine, tum vocationis, tum perspicuitatis: libri autem vtriusque in vnā eandemque doctrinam cōsentientes speciatim nominatimque continēt omnem cōlestem regulam canonemque (unde & canonici dicti sunt) quo beata vita dirigatur, & conformetur, contrariique errores refellātur, Iohan. 15. Omnia quæ audiui à patre, nota feci vobis ait illa ipsa via, veritas & vita. Et sic Paulus ad Timoth. 3. Sanctas literas à puero didicisti, quæ te intelligentem faciant salutis per fidem in Iesum Christum. Tota scriptura divinitus est inspirata: & utilis ad docendū, convincendū, corrigendū, instruendū ad iustitiam: ut homo Dei perfectus sit ad omnem honestā actionem, Ecclesia nempe Dei (ut est Ephe. 2.) Apostolorum, & Prophetarum fundamento sustinetur. Itaque Paulus idem 20. Act. profitetur totum Dei consilium à se annuntiat ū esse, qui tamen eorum omnium (quæ post ea tempora instituta sunt) annuntiare nihil potuit, vt totum Dei consilium sacris in veteri novoque testamento literis contineatur. Quomodo Ioannes ait cap. ultimo. Hæc ipsa perscripta sunt, ut credatis Iesum esse Christum filium Dei, ac credentes vitam propter ipsum habeatis. Sic ait Augustinus, Tractatu 49. electa esse ad scribendum, quæ salutis credentium sufficere videbantur. Item Chrysostomus in 22. Marthei
Homil.

Homil. 1. Quidquid (ait) quæritur ad salutem, totum jam impletum est in scripturis. Sic Athanasius contra gentes (ait) Sufficiunt sacræ & divinitus inspiratæ scripturæ ad omnē instructionē veritatis. Sic Basili⁹ Eth. 80. definit cap. 21. Si omne quod non est ex fide peccatum est, velut apostolus ait, fides autem ex auditu est, auditus per verbum Dei. Ergo quidquid extra divinam scripturam est, cum ex fide nō sit, peccatum est. Itaque ait idem sermone de fidei confessione. Si verō fidelis est dominus in omnibus verbis suis, & fidelia sunt omnia mandata ejus confirmata in sæculum sæculi, facta in veritate & æquitate, manifestus est fidei lapsus, & liquidum superbie vitium, vel respuere aliquid eorum, quæ scriptura habet vel inducere quicquam, quod scriptum non est. Idemque Paulino humani testamenti exemplo, cui nihil addi, vel detrahi potest, amplius prosequitur. Sic Tertul. adversus Hermog. Adoro scripturæ plenitudinem. Scriptum esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptū, timeat væ illud adjicientibus, aut detrahentibus destinatum. Sic Hieronymus in Titum. Sine auctoritate scripturarum garrulitas non habet fidem. & idem in epistola ad Galatas. Spiritus sancti doctrina est, quæ canonicis literis prodita est contra quam si quid statuunt concilia, nefas duco, nec aliter primitiva ecclesia multis sæculis sensit aut dixit. Quare tota ad beatam vitā necessaria doctrina veteri novoque testamēto nominatim cōtinet. Atque inde li qd interpretandū,

si quid ad honestatem disciplinæ statuendū tanquam ex universali & generali fonte derivandum, & logicè concludendum est. Neque tantū modō probandum est quod scriptura dicit, sed non improbandū contrā quod non dicit. Quare theologia est doctrina bene vivendi, totamque beatę vitę ac perfectam doctrinam sacris utriusque testamenti libris amplectitur.

Cap. 2. De Partitione theologia deęque fide.

THEOLOGIA continetur fide in Deū, & fidei actionibus: humana autem philosophia beatitatem contemplatione sapientiæ & actione fortitudinis, temperantiæ, iustitięque complectitur: Theologia istas virtutum umbras vivis fidei indeque profluentium actionum coloribus exprimit atque absolvit. Fides est fiducia in Deum de ipsius beneficiis erga suam ecclesiā: ea enim propriē fides est, quæ symbolo comprehenditur, cum alioqui fides generaliter totam theologiam cōplectatur, ut credatur quidquid sacra scriptura tradiditum est. Symbolum ipsum sic habet.

CREDO in Deū patrem omnipotentem creatorem cæli & terra, & in Iesum Christum filium ejus unicum dominum nostrum: Qui conceptus est de spiritu sancto, genitus ex Maria virgine: passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, & sepultus, descendit ad inferos: tertio die resurrexit a mortuis: ascendit ad cælos, sedet ad dexteram Dei patris omnipotentis

impotentis: inde venturus iudicare vivos & mortuos. Credo in spiritum sanctum. Credo Ecclesiam sanctam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam eternam.

Hoc symbolum est ab apostolis aut apostolorum discipulis collectum, proditumque. Sunt enim apud Tertullianum de præscriptionibus, & apud Ireneum adversus hæreses libro primo quædam generis huius capita. Et Rufinus arbitratur ab apostolis ante discessionem, symbolum hoc tanquam catholicæ & apostolicæ fidei tesseram quandam fuisse discipulis traditam. Certè omnium patrum consensu laudatum & probatum est, quia summam Christianæ fidei historiam revera complecteretur, & è sacris literis totum deducere-tur. Capita symboli duo sunt, primum de Deo, secundum de ecclesia Dei: Hæc enim duo capita summam quandam doctrinæ Christianæ continent, & tamen etiam per universam doctrinam præcipuè extant atque apparent, ideoque præcipuè spectanda nobis & consideranda.

Credo in Deum.] Phrasis hæbraica est, pro in Deo spem fiduciamque omnè colloco: & hoc verbum Christianæ fidei hîc proprium est. Itaque si quid sit tibi summè charum, gratumve, id tibi Deus erit. Sic venter est Deus ventri ditorum Philipp. 3. Sic nummus avarorum Deus & avaritia idololatria Coloss. 3. Credo igitur, id est confido, sed confidentiæ etiam intelligentiæ & notitiæ conjuncta est, & singulari numero

id effertur, ut singuli de sua fide certi sint, quia
 justus sua fide victurus est Abacuk 2. Et tamen
 hæc eadem confessio etiam totius ecclesiæ est:
 sed tanquam unius corporis, é membris variis
 constituti, & una eademque, & veluti singulari
 voce confitentis: *Credo in Deum*. Quis igitur
 & qualis sit iste (quasi diceret credentia, spei, fi-
 duciaque Deus) mox plenius exponetur. Deus
 enim generali philosophorum notitia Deus es-
 se potuit: At Deus in quem non similiter crede-
 retur, à quo non perinde speraretur, cui non per
 æque fideretur: Deusque Hebræorum & Chri-
 stianorum vetere novoque testamento manife-
 stioribus & insignioribus notis explicatur.

Cap. 3. De Deo.

DEUM.] Deus est spiritus æternus, infinitus,
 optimus. Sic enim appellatur spiritus Ioan.
 4. Ideoque in spiritu & veritate adorandus. Et sic
 ab Aristotele & philosophis aliis dicitur expers
 partis, magnitudinis, divisionis id est spiritus.
 Deus etiam est æternus. Sic 1. Timoth. Rex nem-
 pe sæculorum & immortalis. Sic Iesa, 40, an nō
 audivisti quod Deus æternus Iehova. Item 1.
 Rom. æterna ipsius tum potentia, tum divinitas
 perspicitur ex mundi creatione. Deus igitur est
 spiritus æternus: atque ex hac æternitatis notio-
 ne proprium Dei nomen factū est Iehova, quia
 semper fuit, & est, & erit. Et sic 3. Exod. 14. de
 suo nomine interrogatur à Mose, Deus respon-
 det,

det, Sum qui sum. Sic dices filiis Israël. Qui est, misit me ad vos, ubi verbo *Ehejeh* usus est Hebraei tria tempora significante: quæ & Ioan. Apocal. 1. 4. expressit ab eo qui est, qui erat, & qui erit, ut Iehovæ nomine temporum omnium æternitas significetur. Hoc Iehovæ nomen Hebraei, quia quatuor hebraïcis literis effertur tetragrammatum dicitur & ineffabile, propriamque divinitatis differentiam quandam interpretatur. Sic à philosophis Deus expers ortus & interitus, æternusque appellatur, item à poëtis

Divinumque aterna potestas.

Deus igitur est spiritus æternus: est etiam infinitus. Jerem. 23. ubi de se Deus ita loquitur: Nonne impleo cælum & terrâ? Sed ista divinitatis infinitas per omnia loca temporæque diffusæ multo luculentius describitur Psal. 139. Quo ibo à spiritu tuo? quò à facie tua fugiam? si ascendero in coelum, ibi tu es, si straverò lectum in sepulchro, ecce tu: si assumpsero alas auroræ, si habitaverò in extrema parte maris, etiam inde man⁹ tua deducet me, & apprehendet me dextra tua: Quòd si dixero, saltem tenebræ occultabûr me, at nox lux est circa me, etiam tenebræ non sunt obscuræ tibi, & nox sicut dies lucebit. Perinde est sive lux sit, sive tenebræ. Quapropter Deus omnibus & locis & temporib. adest, omniâque perpetua virtute implet, nec usquam vel unquâ impletur: Rectèque philosophus ille dixit Deû sphaeram esse, cuius centrum esset ubique, peripheria nusquam: inde poëtæ cecinerunt.

Πατήρ γὰρ ὁ Θεός, πατήρ π βλέπει Θεός.

*Vbiq; enim est, omniaq; videt De⁹. ait Menāder,
- Jovis omnia plena. ait Virgilius.*

Deus igitur est spiritus æternus & infinitus, sed ante omnia est optimus. Itaque Christus 19. Math. 17. cū ei diceretur: magister bone, quid faciam, ut habeam vitam æternam: respondet, cū me dicis bonum: nullus est bonus, nisi unus Deus: Ergo bonitas iudice Christo, Dei propria est: imò verò Dei majestas & splendor inde præcipuè declaratur, bonitasque ipsa seu beneficentia in Deo propriè misericordia erga homines nil nisi malum de Deo meritis appellatur: Nam cum 33. Exo. 18. Moses Deum ita rogar. Ostende mihi quæso gloriam tuam, tum respondet Deus se sua bona omnia sub oculos Moysis subiecturum: non tamen ut Moses Dei faciem ipsam intueri possit, quia lethalis mortalibus oculis talis intuitus esset, sed ut à tergo Dei posteriora videat. Tum igitur 34. Exod. 5. Transiens Deus ante Mosem clamavit. Iehova Iehova fortis, misericors & miserator, tardus ad iram & multus misericordia & veritate, servans misericordiam in millesimum, auferens iniquitatem & prava ricationem & peccatum: & qui absolvendo nō absolvit, visitans iniquitatem patrum super filios, & super filios filiorū, super tertiam & quartam generationem. Hic Deus ostendit gloriam divinitatis suæ, non solum in fortitudine & iustitia, sed in bonitate & beneficentia: id est (ut dixi) in misericordia consistere: In Deo æternitas & infi-

& infinitas laudis sunt admirandæ: in Deo autem æterna est atque infinita bonitas & misericordia. Hæc igitur Dei prima summæque gloria est, hîc omne Dei bonum: hîc singulare majestatis divinæ decus est collocatum. Itaque Plato 4. de rep. prædicat Deum esse principium, mediû, extremum bonorum omnium: & sic Romanis Iuppiter optimus, maximus præcipuè dictus est, & quidem antè optimus (ait Tullius in natura deorum) id est beneficentissimus, quàm, maximus, quia majus est, certèque gratus prodesse omnibus, quàm opes magnas habere. Quare Deus est spiritus non solum æternus & infinitus, sed optimus. Hic igitur Deus ut cumque descriptus esto: ad accuratè autem definiendum Deum Dei ipsius logica fuerit opus. Dei siquidem antica illa facies & gloria, id est essentialis majestas est homini imperscrutabilis & incomprehensibilis, postica tantum ex effectis & adjunctis homini cernuntur. Itaque rectè apud Ciceronem Simonides, qui cum à tyranno Hierone interrogaretur, quid esset Deus, unum deliberandi diem sibi postulavit: cum idem ex eo post tridie quæreret, biduum petivit, qui cum sæpius multiplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret, quia quanto diutius considero (inquit) tanto mihi res videtur obscurior. Definitur igitur Deus ut ab hominibus potest. Sæpe à patribus definitur é suis cultoribus: ut 4. Exod. 5. Deus Abrahami, Deus Isaac, Deus Jacobi.

Cap. 4. De Deo patre & ejus omnipotentia.

PATREM.] Deus est unus essentia & natura, unus providentia, unus efficientia rerum & administratione: Audi Israel Iehova Deus noster, Iehova unus est 6. Deut. 4. unus dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus & pater omnium qui est super omnia & per omnia, & in omnibus vobis. 4. Eph. 5. Itaque Deus unus est natura & essentia, personis tamen divinitatis & proprietatibus distinguitur: Deusque aut pater intelligitur, aut qui est a patre filius & spiritus sanctus. Pater ipse proprium nomen non habet definitur autem in symbolo ex omnipotentia & creatione mundi. Itaque consideratur tanquam principium & origo, causaque prima & summa rerum omnium: & ideo a poetis appellatur

Hominum pater atque Deum rex.

Sed appellatur pater a poetis velut epitheto, sicut hospitalis, sicut stator & usitatioe nomine Iuppiter tanquam juvens pater: quo nomine tetragrammatum illud imitari fortasse voluerunt Et sic Hebræorum pater appellatur 63. Esa. Itē 64. Esa. 8. At Deus pater hic appellatur relatione filii æterni, & trinitatis persona prima nomine patris intelligitur.

Omnipotentem.] Omnipotentia est communis tribus personis & efficientia, præcipue tamē patri ratione ordinis (quo origo filii & spiritus sancti ad patrem refertur) assignatur creatio: & hæc prima definiendi & distinguendi patris velut

lut qualitas & differentia est. Pater igitur præcipue omnipotens appellatur. Ego sum Deus omnipotens 17. Genes. 1. Item 35. Gen. 11. Item 6. Exod. 3. Item 7. Deut. 18. Nihil timeas, quia Iehova Deus tuus est, in medio tui, Deus maximus & terribilis. Item 10. Deut. 17. Iehova enim Deus vester est, Deus deorum & dominus dominorum, Deus magnus, potes & terribilis, qui non accipit personam, neque recipit munus. Item 11. Num. 23. Nunquid manus Iehovæ abbreviata est. Esa. 40. 12. Ipse pugillo mensus est aquas, palmo ponderavit cælos, tribus digitis appendit molem terræ, in pondere libravit montes & colles in statera. Matth. 19. Apud Deum omnia possibile. Item 1. Apoc. Ego sum *α & ω*, principium & finis, dicit dominus, qui est, & qui erat, & qui futurus est ille omnipotens. Dei verò omnipotentia naturali quadam luce gentibus ac nationibus omnibus præcipue patefacta est. Itaque poëtis dicitur & pater omnipotens, & Iuppiter omnipotens, tanquam omnia moderans & gubernans. Sic apud Anaxagoram mens *μεῖξιν ἀπάντη* comprehendit universa. Omnipotentia tamē nequaquam ad infinitā contradictionis impotentiam temerē efferēda est, ut Deus possit simul ita & non: nec enim Deus potest quod essentiale rei cuiquam sit, detrahere salva essentia. ac si quis essentialia proprietates neget, necessariō ipsam neget essentiam. Itaque Deus efficere non potest ut factum sit infectum ait August. nec potest mori ait Theodoret.

tus, nec potest se negare nec mentiri, ait Paulus ad Timoth. Contradictio enim hîc esset simul utraque parte vera: denique ait Theodoretus dialogo tertio, Deo id est impossibile, quod ip-
 sius verbo naturæ ac voluntati repugnat. Om-
 nipotentia igitur sic in Deo intelligenda est, ut
 Deus possit quæcunque contradictionis impo-
 tentia careant. Infinita Dei miracula magnifica
 illa quidem & universi mundi potentia atque
 viribus superiora sunt: at divina manu inferiora
 sunt, neque ullum cōtradictionis elenchum af-
 firmant: & é poëtis Linus, veré cecinit.

ῥάδια πάντα θεῷ πλείου καὶ αἰήνοπι ἔδειν

Facilia omnia Deo facere, & factu difficile nihil.
 Talem igitur omnipotentiam virtutemque infi-
 nitam in Deo credimus, quæ nullam contradi-
 ctionis repugnantiam contineat.

Cap. 5. De Creatione mundi.

CREATOREM *cali & terra.*] Altera quali-
 tas est & differentia patris, quod sit creator
 mundi, & tamen eadem primæ qualitatis, & o-
 mnipotentia quædam demonstratio est: Opus
 enim tam singulare, tamque mirabile simul ac
 hominibus conspectum est, proutinus omni-
 tens tantæ machinæ architectus animo concipi-
 tur: In principio igitur creavit Deus cælum &
 terram (ait Moses 1. Gen. 1.) terræ cœlique no-
 minibus totum mundum significans. Et 2. Gen.
 1. Perfecta sunt itaque cælum & terra, & om-
 nis

his exercitus eorū: Cælum enim est, quidquid à terrā & aquā globo sursum expāditur. Itaque & Hebræis (Rackia) id est expansum corpus illud nostris oculis immensum dicitur: argumentumque mosaicæ geneseos hoc versiculo præcipuum comprehenditur de creatione mundi, lucis, aliorum, herbarum, arborum, animalium. Deus igitur creavit cælum & terram: neque semel tantum creavit, sed gubernat perenni gubernatione, Psal. 33. Verbo Dei cæli facti sunt, & in spiritu oris ejus omnis exercitus eorū. Sic Rom. 11. Ex illo & per illum, & in illo sunt omnia. Sed Deus mundū ē nihilo creavit: Quod ipsa Hebræi verbi voce (Bara) Rabinis interpretibus significatur, tametsi latina creationis significatio communis est. Præclarus igitur mundi ornatus excitare nos ad sui cognitionē debuit, sed quotidiano spectaculo assuetis nescio quomodo vilescit, qui recens intuentibus esset admirabilis. Atque ad istam saltem ē confusis rebus cosmopœiam veterum philosophorū quidam accessere: mens enim divina apud Anaxagoram πάντα διεκόσμησε distinxit universa. Et Plato in Timæo fabricatum à Deo mundum profiteatur: & ita fabricatum, ut dissolvi non possit, nisi ab eo qui colligavit. Quod ē Mosis theologia didicisse potuerunt philosophi non ē conversis in græcum libris, ut Eusebius de Platone opinatur: Ptolomeo enim secundo multisque post Platonem annis conversio illa facta est, sed vel Athenis ex Hebræis eó linguæ græcæ & philosophiæ

aut etiam mercaturæ gratia profectis. Itaque si philosophi mundi creationem Deo attribuunt, Quod & poëtæ, si non de tota mundi materia certè de materiæ mundanæ conformatione ver sibus suis inseruerunt. Sic enim mundi genesim Hesiod⁹, & post Hesiodum Naso describit: cùm chaos omnium rerum confusionē descripisset,

*Hanc Deus & melior litem natura diremit,
Nam cœlo terras, & terris abscidit undas
Et liquidum spisso secrevit ab æthere cœlum,
Quæ postquam evoluit cæcoque exemit acervo
Diffociata locis concordipace locavit.*

Aristoteles 9. cap. 2. metaphys. phycas formas asleverat é nihilo instar momentorum & pun- ctorum creari, de materia autem quod Satyric⁹ ille meritó derideat.

*Ægroti veteris meditatatur somnia, gigni
E nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti.*

Deus igitur creavit cœlum & terrā, in iisque ven- tos, pluvias, lapides, metalla, plantas, pisces, fe- ras, aves, angelum & hominem, denique invisi- bilia visibiliaque omnia, ut Niceni concilii con- fessio expresse: Angelos enim spiritus mentisq; & rationis compotes creavit & immortales effe- cit, ut interpretes & ministros voluntati suæ. Psa. 104. 4. Qui facit angelos suos spiritus, & mi- nistros suos flammam ignis. Coloss. 1. Per filiū creata sunt omnia quæ in cælis sunt, & quæ in ter- ra visibilia & invisibilia, sive throni, sive domi- nationes, sive principatus, sive potestates. Sed eosdem angelos fecit custodes hominum piorū
sive

sive singulorum, sive provinciam totam constituentium. Angeli Domini castrametantur circa tententes ipsum & eripiet eos, Psal. 34. 8. 90. Psal. 12. & 4. Matth. 6. Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. Dico vobis quod angeli puerorum in cœlis semper vident faciē patris mei, qui in cœlis est, 18. Matth. 10. Sic angel⁹ adfuit Petro ē vinculis exempto. Sic Israelitici populi princeps & dux fuit angelus per desertum, 23. Exo. 20. 21. Item 23. Exo. 1. & deinceps. Sic ejusdem populi apud Danielem patron⁹ est angelus: & adjuvatur à Michael. Heb. 1. Nonne administri spiritus sunt omnes in ministerium missi propter eos, qui capiūt hæreditatem salutis? Sic 28. Matth. 2. Angelus ē cœlo missus aperit sepulchrum Christi, confirmat perterritas mulieres, & resurrectionē Christi annuntiat. Et idem repetitur 16. Marc. 4. & 20. Ioan. 11. Angeli verò aliās ē communibus functionum nominibus appellantur exercitus, virtutes, potestates, principatus, dominationes, throni, Cherubim, Seraphim: Aliās videntur propriis nominibus appellari, ut Gabriel, Michael. Interdum etiam Deus apparet angeli specie, & appellatur angelus 18. Gen. 1. Item 3. Exod. 2. 4. & 14. Exod. 19. Creavit igitur Deus angelos, sed hominem Deus idem creavit ē pulvere terræ, 2. Gen. 7. Et qui ideo Abrahamo dicitur pulvis & cinis, 18. Gen. 27. & creavit ad ipsam Dei imaginem 1. Gen. 6. 26. id est animæ rationalis atque immortalis compotē, participemque di-

vinæ justitiæ atque sanctitatis, ut Paulus Ephes.
4. & Coloss. 3. 10. á quo videtur poëta ille non
procul abesse.

Atque ideo venerabile soli

Sortiti ingenium, divinorumq; capaces -

Atq; emercēdis capiēdisq; artib; apti, Juv. 15. Saty.

Sensum á caelesti demissum traximus arce.

Hominem (inquam) Deus creavit Deo ipsi simi-
lem, omniumque in terris & aquis creatorū do-
minum constituit, 1. Gen. 26. Item 3. Gen. 51.
Deus igitur est creator cæli & terræ, omnium-
que rerum toto mundo comprehensarum, crea-
tor angelorum, creator & hominum, ut in suis
operibus agnoscatur & laudetur. Omnia nem-
pe Deus operatus est propter seipsum Proverb.
16. Dignus es domine accipere gloriam & ho-
norem & virtutē, quia tu creasti omnia & pro-
pter voluntatem tuam sunt, & creata sunt, in A-
poc. passim. Hic creatarū rerum circus, hoc am-
phitheatrum, hæ motę sunt triumphalis illius a-
pud Ezechielem currus rotis quatuor duplicib;
animatis, ad singulos veluti clavos oculatis per
omnes universi mundi partes, p̄rque populos,
ac notiones omnes vecti vehentisque sublimi
folio insidentem Dei majestaté immensa ac sem-
piterna gloria triumphantem,

Cap. 6. De Lapsu angeli & hominis.

SED enim é creatis entibus duæ species ratio-
nis compotes & immortales factæ sunt ange-
lus

lus & homo, homo saltem animo, quin etiā corpore si in Dei obedientia perstitisset : Nam ex inobedientia mors est consecuta Rom. 4. reliqua genera facta sunt mortalia. Sic Hesiod⁹ poëticè dixit à diis facta esse omnia, sed immortalia, quæ nectar & ambrosiam gustassent, mortalia quæ non gustassent, similitudinē divinitatis nectare & ambrosia significans. Verum ex angelis quidam degenerarunt à veritate per mendaciū & superbiam: & diaboli ideo id est calumniatores dicti Ioan. 8. Ille homicida erat ab initio & in veritate non stetit, quia non est veritas in eo. Et 1. Timoth. 3. ne in superbiam elatus in iudiciū incidat diaboli. Itaque diaboli id sibi tantū proposuerunt, ut Deū honore spoliarent, & hominem machinis omnibus corrūperent, à deoque averterent. Itaque diabolus princeps aeris, potestas tenebrarum, leo rugiens appellatur: neque enim diabolus tantum unus homini insidiatur: sed sæpe multi, aliquando legio tota: frenatur tamen diabolus, ne quidquam nisi nutu Dei exequatur: & quāvis pios frequenter exerceat, nunquam tamen opprimit: impios autem iudicio Dei cruciat. Itaque angeli boni malique sunt generum genii, quos Plato in Timæo à summo Deo creatos & immortalitate donatos ait: neque verò Deus & diabolus æterna duo principia sunt bonorum & malorum, ut impii Manichæi commenti sunt, utque pagani suos Ioves & Vejoves existimarunt. Nec angeli boni malique sunt tantum hominibus (ut Saduchæi & Pelagiani deli-

rarunt) propensiones, impulsiones & affectio-
 nes ad bene malève agendū, sed spiritus sunt, bo-
 ni quidem (ut prædictum est) custodes & vindi-
 ces, mali autem insidiatores & carnifices homi-
 num. Verūtamen diabolo depravatio sui á seip-
 so sibi non satis fuit, nisi & hominē depravaret,
 Homo igitur cū ita creatus dotatusque esset,
 & collocatus in paradiso omniū arborum expe-
 tibilium generib. consito 2. Gen. 8. 15, ut iis om-
 nibus excepta scientiæ boni & mali arbore frui
 liceret, diaboli per serpentis speciem fraude se-
 ductus vetitæ arboris fructu vescitur tantū Dei
 parentis beneficium ingrata ambitione oblitus,
 diaboli que vestigia sequut⁹ altissimo similis fie-
 ri voluit, proindeque præcipuis dotibus (quibus
 ornatus erat) sic excidit, ut pro corpore immor-
 tali corpus non solū morti, sed mille miseriis ob-
 noxiū sibi fecerit, & que libero arbitrio, id est sta-
 tu mentis volūtatisque ad bona malaque discer-
 nendum & sequendū particulam tantum, eam-
 que peccati (ut Augustinus loquitur) servam si-
 bi reliquerit, imagineque Dei per injustitiam &
 mendaciū oblita originalis peccati contagione
 atque ad omne peccatū propensione posteritatē
 totā polluerit. Servitutis huj⁹ humane umbram
quandam philosophi veluti lippis oculis aspexe-
rūt. Plato in rep. manifesti⁹, cū variis cupiditatis
 & iracūdiæ bestiis humanā mentē subiectā atq;
 alligatā describit. Aristot. 2. cap. 1. Phil. obscuri⁹,
 cū ait liberrimā sapientię possessionē divinā ef-
 se, πολλὰ μὲν γὰρ ἢ φύσις δέλη τῶν αἰσθητικῶν ἐστὶν: multis
 enim

enim modis natura hominum serua est: & stoicum paradoxum est, solum sapientem esse liberum: sed Philosophi hunc nostrum sola divina gratia liberum perobscure cognoverunt. Ad lapsum igitur hominis restituendum victima à Deo patre (à quo omnia in æternum futura maxima, mediocria, minima provisã sunt) vel antequam mundus homine crearentur, provisã est; Agn⁹ quippe immaculatus Christus, 1. Pet. 1. Origenes diabolo atque Angelis eius etiam restitutionem quandã post multa diuturni temporis supplicia futuram dicitur credidisse. Sed illum & propter hoc, & propter alia nonnulla, & maximè propter beatitudinis ac miseriarum vicissitudines, æternasque certorum temporum intervallis conversiones Ecclesia improbavit (ait August. 35. cap. 2. lib. de civitate. At verò Origenes ipse in epistola ad Alexandrinos hæc calumniam sibi impositam conqueritur & à se detestatur. Denique de restitutione diabolorum nullum est sacræ scripturæ testimonium, in qua tamen sola fundamentum fidei collocatum est: imò Christus ipse planè atque apertè condemnat, cum ait ignem æternum paratum esse diabolo & angelis eius.

Cap. 7. De providentia Dei.

FIDE igitur credimus verbo Dei concinnatū esse mundū, Hebræ. 11. deumque creatorem esse cœli & terræ, neque semel creatorem,

sed perpetuò rectorem & conservatorem etiã pullis corvorum alimenta suo tempore largientem, Psal. 147. Capillos capitis cujusque numerantem, 10. Matth. 29. Quinetiam sortiũ eventus perspicientem Proverb. 16. Hominum tutorem providentissimũque & consultissimũ parentem. Hanc immensam Dei providentiã, Philosophi veteres quidam prodidere. Mensilla Anaxagoræ πάντα κυβερνᾷ omnia gubernat. Et Plato plerisque locis divinam providentiã gloriosè prædicavit. Quin Poëtæ hoc idem ipsum testati sunt. Sic enim Maro de ista Dei gloria Poëtico more loquitur.

*Principio cælum & terras camposq; liquentes
Lucentemq; globum Luna, titaniaq; astra
Spiritus intus alit.*

ARISTOTELES autem videtur totã istam mundi & fabricam & providentiã cum Philosophis & Poëtis illis confiteri: ut apud Ciceronem. Si homines (ait) sub terra semper habitassent, tandemque patefactis terræ faucibus evadere supra terram potuissent, conspecto cæli ornatu, profecto & esse Deos, & hæc tanta opera Deorum esse arbitrarentur. Item cum sæpè ait naturam nihil agere frustra: attamen Physicam & Metaphysicam contra divinam mundi creationem & administrationem composuit: & in Logicis affirmat contingentium omnino nihil esse jam verum. Hac Aristotelis Philosophia imbuti Epicurus, Manichæus, Cælestinus totam divinæ æconomice provi-

providentiam, præscientiamque calumniantur, & calumniarum suarum innumerabiles sectatores habent. Itaque ista de causa ab Aristoteleis Theologiam istam edoctis Moses fabulator Ægyptius: Christiani modo ignari, idiotæ, modo *παλιῆς* tanquam scelesti furiosique nominantur. Sed Aristotelis Theologiam nostræ scholæ Physicæ & Metaphysicæ retexuerunt, ne Christianus quisquam imposterum, nisi sponte fatuus atque amens Christianæ pietatis fundamentum ab Aristotelis impietate repeteret. Veruntamen heus tu homo, quisnam es, qui de providentia Dei contra Deum ipsum disputas? Iudicia Dei abyssus multa. Qui scrutator est majestatis, opprimetur à gloria, Proverb. 25. Descende potius in te ipsum, & in iis quæ te scire arbitraris, inscientiam atque ignorantiam tuam perspicies. Vna est de grammatici virtutibus (ait Quintilianus) aliquid ignorare. Rhetoricæ & forenses artes (ut Rhetores ipsi profitentur) nihil habent catholicum & universale. Logica Aristotelis sophismatis penitus obruta est. Quis Arithmeticus numerorum affectiones omnes perspexit? quis Geometra circuli tetragonismum aut cubi *πλασιασµόν* demonstravit? quis Astrologus constantes cœlestiū corporū motus accuratè deprehendit & observavit? Nonne in Metheoris ab Aristotele nominatim statuitur satis esse tradere nō impossibilia? Hoc enim Metheorologiae suæ principium sibi constituit. Quanta in reliquis

(quæ putatur) sciētis ignorātia est? Quid vis amplius? Ille ipse Aristoteles 1. cap. 2. Metaph. Philosophatur sapientiæ tantā difficultatem esse, ut ejus particulā nemo pro dignitate sit adhuc assequutus: imō verō σοφία seu Theologia (quæ libris illis quatuordecim ab eo describitur, sophistica est omnium (quæ literis unquā mandata sunt) maximē stulta maximeque impia. Quid plura? si tota hominum scientia cum inscientia comparetur: stillam aquulæ dixeris cum Oceano comparatam. Ecquid igitur si in his pusillis (in quibus tamen scientissimus tibi videris) inscientia & stultitia tua tantā est, quomodo arcanam illā tam longē ab humana cognitionis imbecillitate sejunctam sapientiā tibi polliceris? Tu (ait Angelus Esdræ lib. 4. cap. 1.) Quæ tua sunt in te ipso ingenita & ingenerata non potes agnoscere, & quomodo poterit vas tuum capere altissimi viam? Ut enim (ait Dominus apud Esa. 55. cap.) celliores sunt cœli quā terra, ita celliores sunt cogitationes, & viæ meæ cogitationibus viisquæ vestris. Quare in tam sublimi altaque sapientia ignorantia pij animi doctam judicato: noli altum illud sapere, sed time.

Cap. 8. De predestinatione.

PROVIDENTIA prædestinatio germana atque affinis est, qua Deus alios ad æternā salutem pro gratuita sua misericordia delegerit, alios ad æternā perditionem pro sua justitia repudiavit. Provi-

Providentia siquidem Logici iudicii, prædestinatio Ethicæ electionis verbum est: & pagani Philosophi sic προνοία καὶ ἐμαρμένη providentiā & fatum conjungunt. Prædestinationis autem & providentiæ Theologia in sacris literis amplissimè tractata est. Populus sanctus es Iehovæ Deo tuo: te elegit Iehova Deus tuus, ut sis illi populus peculiaris ex omnibus populis, qui sunt in superficie terræ: Non quia plures essetis præ omnibus populis, amavit vos Iehova & elegit vos: Vos enim eratis pauciores præ omnibus populis, sed quia diligebat vos Iehova: & custodire volebat juramentū, quod juraverat patribus vestris, eduxit vos Iehova in manu forti, 7. Deut. 6. Hic nempé Dei liber est, de quo sic 32. Exod. 31. 32. Si non remittis peccatum Hebræis (ait Moses Deo) dele me precor de libro tuo, quem scripsisti: & dixit Iehova Mosi: Qui peccavit mihi, delebo illū é libro meo: Hic igitur liber electionis istam nimirum ordinationem continet, cui resisti non potest: cum Balamus á Balaco rege ad Hebræis maledicendum conducere, etiam si mihi daturus sit Balacus plenam domū suam argento atque auro non possum transgredi sermonem Iehovæ Dei mei, ut faciā aliquid sive parvum sive magnum, 22. Num. 18. Item 24. Num. 13. Sic Poëtis fatum velut effatum á Deo decretumque dicitur inexorabile & ineluctabile, immotum. Sed electionis argumentum in novo testamento multo est illustrius: talis enim est ex mera Dei beneficentia electio

Petri, Andreæ, Iacobi, Ioan. 4. Matth. 18. Item Matth. 9. Idem toto capite Matth. 20. parabola de vinitoribus amplissimè declaratur. Qualis gentium electio est & rejectio Iudæorum, 8. Matth. 11. 12. Item 21. Matth. 28. Item 22. Matth. 1. Vnde consequitur benedictio electorum & maledictio repudiatorū, 13. Matth. 12. Evangeliumque ideo dignis annuntiandū, 10. Matth. 11. Item 11. Matth. 25. Huc parabola seminantis referri potest 13. Matth. 1. Paulus Ephe. 1. etiam manifestius. Deus elegit nos in ipso antequam jacerentur fundamenta mundi. Et 2. Timoth. 1. Et salvos fecit nos, & vocavit vocatione sancta, non secundum actiones nostras, sed secundum suum propositum & gratiā, quæ data quidem est nobis per apparitionem servatoris nostri Iesu Christi. Item 9. Roma. Iacobus dilectus & Esaus odio habitus etiam antequam nascerentur: Deusque miseratur & indurat quem velit, vitæque præmium consequi neque volentis neque currentis est, sed miseratis Dei: ut tamen propterea de opifice Deo nihilo justius opera sua conquerantur quam figlina de figulo, quod alia in honorem, alia in contumeliam finxerit. Itaque vasa alia sunt iræ ad perditionem comparata, quæ Deus induravit, ut iram potentiamque suam demonstraret: alia sunt misericordiæ ad gloriam præparata, ut divitias suæ gloriæ manifestaret. Hæc Apostolus è Geneseos vicesimo quinto capite: ubi de geminis illis adhuc utero comprehensis dicitur alterum

alterum altero fortiorem, & maiorem minori tamen serviturū esse. Item 4. Exod. 21. de Pharaone ait Iehova: Ego indurabo cor ejus, vt non dimittat populum. Item 7. Exod. 3. Ego verō indurabo cor Pharaonis. Sic Ioan. 9. 2. discipulis interrogantibus quo peccato cæcus natus esset, respondet Christus, neque iste peccavit, neque parentes ipsius, sed vt manifestarētur opera Dei in eo. Ergo (inquies) peccati author erit Deus? Non magis sané quam si Iudas aut Pilatus Christi crucifixi culpam in Deum conferrent, quia fecissent, quæ (vt est Act. 4.) consiliū & manus Dei decreverant. Alius enim in Deo, alius in Iuda & Pilato ejusdē effectus finis fuit, vt August. Epist. ad Vincentium 48. Prima causa fuit in Deo ad misericordiam erga genus hominum declarandum: secunda fuit in Iuda ad avaritiam explendum: in Pilato ad statum suæ dignitatis retinendum. Sic Iosephi fratres peccaverunt vendendo ipsum, & fratres ipsi 42. Genes. 21. confitentur. Veré peccavimus adversus fratrem nostrum, cū vidimus angustiam animæ ejus dum deprecaretur nos, & non audivimus eum, idcirco venit super nos angustia hæc: Sic (inquam) fratres confitentur, & tamen 45. Genes. 5. Iosephus ipsos consolatur: Nolite pavere, neque vobis durum esse videatur, quod vëdidistis me in his regionibus: pro salute enim vestra misit me Deus ante vos. Item vers. 8. Nō vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus sum, qui fecit me quasi patrem Pharaonis, & do

minum universæ domus ejus, ac principem in
 omni terra Ægypti. Item 50. Genes. 19. Vos
 cogitastis de me malum, sed Deus vertit illud in
 bonum. Quare ut idem August. ait lib. de præ-
 dest. quod peccant Satan & impij, eorum est,
 quod peccando hoc vel illud agunt, ex virtute
 Dei est: vera denique sententia est: Pernicies tua
 ex te est Israël, salus ex me. Quod si quis admi-
 ratus objiciat: Nonne vult Deus omnes saluos
 fieri? sané. Sic enim spiritus sanctus loquitur.
 Ideoque etiam mandato Christi Evangelium
 prædicatur universæ creaturæ. Attamen (in-
 quam) vera est etiam illa Pauli sententia de va-
 sis comparatis in interitum, & vasis misericor-
 diæ, quæ præparavit Deus in gloriam & voce
 Dei temporumque exitu vera apparebit, cum
 dicetur illud: Ite maledicti in ignem æternum.
 Hæ sententiæ, si quid humanæ naturæ infirmi-
 tati repugnantes esse appareant, credamus ta-
 men & respondeamus quod Paulus credidit ac
 respondit, divino judicio præclarè congruere.
 Itaque Christus Lucæ 13. interrogantibus di-
 scipulis de numero servandorum tantum hor-
 tatur, ut quisque attendat ingredi per arctam
 portā. Quare ἀρξεν λόγον, qui dicebatur Philoso-
 phis. Si fatū est me salvum fore, salvus ero, etiā
 si nihil agam, damnato. Doctam Christiani Phi-
 losophi ignorantiam existimato istum divinæ
 ante sæcula ordinationis παρανομίαν ignorare,
 mentēque ante divinæ misericordiæ pedes hu-
 miliata cum Apostolo Dei exclamato. O alti-

titudo diuitiarum sapientiæ Dei? Quapropter damnatis Aristotelis & Aristotelis Philosophiâ secutorum Epicuri, Manichæi, Cælestini & similibus impiorum Dei providentiam ideoque prædestinationem calumniantiū impietatibus, iustissima de causa quisque nostrum, totaque simul ecclesia constanti fide, magnaque animi fiducia dicat. Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem cœli & terræ.

*Cap. 9. De Iesu Christo filio Dei
unico, Domino nostro.*

E*T in Iesum*] Persona Dei patris utcunque nō ex antica facie, sed ex postico tergo, nec ex ipsa essentia, sed ex effectis & adjunctis definita & distincta est. Deum aliquem mortales ferre omnes confitentur, nec ulla gens unquam tam barbara fuit, quæ non aliqua Dei opinione esset imbuta: Et Deum patrem appellant, sed suum non Dei filij. Deinceps est à patre persona Dei & filij & spiritus sancti.

Iesum] Prima differentia Dei filij est é nomine. Iesus, id est servator, nominatus est ab Angelo antequam in utero Mariæ conciperetur: & in circuncisione ex more Hebræorum (sicut in Baptismo Christianis mos est primum infantes nominari) nominatus est Iesus, 2. Luc. 2. 1. Atque in nomine isto, vt in cognomine proximo humana simul & divina filij natura comprehenditur. Iesus enim nominatus est 1. Matth. 21.

Luc. 1. quia servaturus esset populum & liberaturus à peccatis. Quemadmodum jam à condito mundo patribus erat promissum, ut Adamo cum Deus serpenti, 3 Gene. 15. malediceret. Inimicitias statuam inter te & mulierem, & inter semen tuum & semen ejus, & ipsum conteret tibi caput. Item Abrahamo 12. Genes. 3. 18. Gen. 18. 22. Gen. 18. Benedicentur in semine tuo omnes gentes. Item Isaac similiter 26. Gen. 4. 28. Gen. 14. Item Iacobo 40. Gen. 18. cum moriturus sic exclamat. Salutem tuam expectavi o Iehova. Notatur item hic & Christi adventus, 49. Gene. 89. Non recedet tribus de Iuda, donec veniat Messias, tanquam Christi adventus tum futurus esset, cum tribus Iuda dissipata esset. Sic enim quidam Hebræi historiam temporum secuti interpretantur Deum patrem, vetus testamentum apertissime proposuit, filium Deum obscurius indicavit. Loca tamen de Deo filio non desunt. Redemptorem enim ostendit Esaias, verum Deum esse, cum Iehovam appellat, 25. Esa. 8. Perdet mortem in sempiternum, & absterget dominus Iehova lachrymas ab omni facie, & opprobrium populi sui auferet ab universa terra, quia Iehova loquutus est. Item 40. Esa. 3. Vox clamantis in deserto repurgate viam Iehovæ, rectam facite in solitudine viam Dei nostri. Hic redemptor & servator aperte appellatur Iehova & Deus. Sed in novo testamento Deitas filii clarissima est. Tu es qui venturus es, an aliū expectamus? ait Baptista, 10. Matth.

2. Sic Thomas ad Christum, 20. Ioan. 28. Dominus meus, & Deus meus es. Et modò quod dicimus, Credo in Iesum, hoc ipso credendi testimonio Iesum esse Deum cōfitemur: Tametsi Arrius qui inter Apostolorum & Niceni concilii tempora intercessit, nihil videtur Apostolica ista confessione motus cum ad eius impietatem coercendam Nicena synodus Apostolico Synbolo addiderit Iesum esse verum Deū, de vero Deo genitum non factum, ὁμοούσιον coessentialē patri. Servator igitur humani generis Christus verus Deus ita promissus erat, & quidem servator solus Matth. 1. Non est in quoquā alio nisi in Christo salus. Item non aliud nomen est sub cælo in quo oporteat nos salvos fieri, Acto. 4. Hæc igitur nota est divinitatis: est enim Dei proprium servare. Sic Stephanus moriens servatorem Christū confiterur: Domine Iesu Christe suscipe spiritū meum. Et Apostoli in Epistolis eadem à Christo beneficia, quæ à patre comprecantur. Itaque Deus filius Iesus vel servator appellatur. Duplici siquidem velut ære alieno nascentes obligamur: debemus obedientiā tota vita perfectā: Christus vivens pro nobis exhibuit: debemus pro peccato originis satisfactionem, Christus pro nobis moriens satisfecit. Quapropter in istam primam nominis differentiam antica divinitatis facies cum humanitate inclusa est, Iesus *θεὸς ἄνθρωπος* Deus homo est.

Christum.

SECUNDA differentia est de filio Dei ex

ipsius cognomine. Christus cognomen ipsius Iesu, 1. Matth. 16. Iesus qui dicitur Christus. Christus tamen cōmune nomen est, ut propheta, sacerdos, & Christus Græcis, unctus Latinis, Messias Hebræis dicitur. Sic apud Ioā. Andreas: Invenimus Messiam, quod est (si interpreteris) Christus: quomodo & Christi plerique etiā alii dicuntur, omnes quippe spiritus gratia aspersi. Sic facti nō ordinaria successiōe uncti sunt, tum sacerdotes ut Aharon cū filiis duobus & Sadoeco, tum reges Saulus, David, Salomon: E prophetis autem unus Eliseus etiā unctus est: uncti (inquam) ita & sacerdotes & reges, & ē prophetis Eliseus. Iesus igitur per synecdochem generalis pro speciali propter excellentiā Christus appellatur. Christū enim suū Deus unxit oleo laetitiae prae cōsortibus suis, Psal. 45. Dedit illi Dominus spiritū nō ad mensurā, ut cæteris, sed fontem gratiarū omniū in eum effudit, ut inde omnes hauriamus. Et Paulus 1. Corint. In quo sunt omnes thesauri sapientiæ ac scientiæ reconditi. Item 2. Coloss. In ipso inhabitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter: id est re ipsa ac veritate essentia & natura. Sic enim *συντακτός* Græcis est *ὁ συντακτός*. Summus igitur & insignis propheta, Messiasque ille promissus hic intelligitur. Et Esaias ita prædixerat, & prædictū de se ita Christus ipse, Luc. 4. interpretatur, cū Esaiæ oblatū librū aperuisset, nacl⁹ est locū, ubi ita scriptū est. Spiritus Domini super me, quia unxit me, misit me ad Evangeliiū pauperibus prædicandū,
ad

ad finandum contritos corde, ad publicandum captivis libertatem, & cæcis visus restitutione, ad afflictos sublevandū, & annum Iubileum annuntiandum. Sed prophetā multo antē Moses prædixerat Deut. 18. 15. Suscitabit tibi prophetam mihi similem ē medio fratrum tuorū, vos eum audietis. Itaque ut nomen Iesus, sic cognomen Christus anticam illā divinitatis speciem includit. Arque ex isto cognomine sequenti doctrinam Christi, Christiani propriē sunt appellati, quod Antiochiæ primum Paulo Barnabæque plerosque convertentibus accidit, Act. 11. 26. cum prius communi tantum nomine fratres & discipuli dicerentur.

Filium ejus.

CHRISTI divinitas & humanitas iterum hic conjunctē cōprehenduntur. Christus enim appellatur secundum naturam divinam Dei filius a patre ab æterno genitus, Psal. 2, Narrabo decretum quod Ichova dixit mihi, filius meus es tu, ego hodie genui te. Quod & Apostolus 1. Hebræ, sic usurpavit. Tanto præstantior factus Angelis, quāto excellentius præ illis sortitus est nomen: Nam cui dixit unquam Angelorum, filius meus es tu, ego hodie genui te? Idem reperitur 13. Acto, Sic 22. Matth. 41. Christus ipse ē 110. Psal. 1. demonstrat Christum filiū Dei secundum divinitatem fuisse, cū Phariseos sic interrogat: Quid vobis videtur de Christo, cujus filius est? Dicunt ei Davidis: Dixit eis: Quomodo ergo David per spiritum vocat eum

dominum? dicens: Dixit Iehova domino meo
 sede ad dextram meam, usque dum ponā inimi-
 costuos scabellū pedum tuorū. Si ergo David
 vocat eum dominū, quomodo filius eius est? Et
 nemo poterat ei respondere quicquam, neque
 ausus fuit quisquam ab illo die amplius eum in-
 terrogare. In his igitur Psalmis planum est ē no-
 vo testamento Christum Dei filium secundum
 divinitatem appellari. Itaque 8. Proverb. 23.
 æterna Dei sapientia talis describitur. Iehova
 possedit me principio vię suę, ante opera sua ex
 eo tempore a sæculo principatū habui, a princi-
 pio ante terram. Sic idcirco Paulus 1. Corint. 1.
 Christum prædicamus Dei virtutem & Dei sa-
 pientiā. Christus æterna Dei sapientia his locis
 appellatur, sicut Ioan. 1. In principio erat λόγος,
 id est sermo, ut filius Dei, sapientia Dei, λόγος Dei
 sit idem. Neque veró Christus tantum Deus
 est, sed divina patris nulla est, nisi per filiū noti-
 tia, 1. Ioan. 18. Deum nemo vidit unquam: uni-
 genitus ille filius, qui est in sinu patris, ille no-
 bis exposuit. Item 11. Matth. 27. Omnia mihi
 tradita sunt a patre meo, nemo novit filium ni-
 si pater, neque quisquam patrem novit, nisi fi-
 lius, & cuicumque voluerit filius indicare. Dici-
 tur etiam Christus Dei filius secundum huma-
 nitatem ratione conceptionis, de qua mox di-
 cetur. Aliquando etiam communi ratione filius
 dicitur, ut Luc. 1. 3. 2. Hic erit magnus & filius
 altissimi vocabitur. Item Luc. 1. 3. 5. Quod nas-
 cetur ex te sanctum vocabitur filius Dei, ut 3.
 Matth.

Matth. 17. Hic est filius meus dilectus, & eodē modo 17. Matth. 5. Sic Matth. 13. cū Christus aliis Propheta, aliis Elias, aliis Ieremias, aliis ex Prophetis unus videretur, tum Petrus ait; Tu es Christus filius Dei vivi. Denique cū adjuraretur Christus à Pontifice per Deū viventem, utrum esset Christus filius Dei: Iesus respondit, Tu dixisti, 16. Matt. 63. De illa veró genita per patrem sapientia etiā quippiā gentes inaudierant, quæ Palladem sapientiæ Deā cerebro Iovis genitā fabulantur. At nos Christum Dei filiū Apostolica fide confitemur, qui definito à Prophetis tempore, humana specie & natura hominibus apparuit, ut genus humanū à peccato liberaret, cœlestisque vitæ fuctu sempiterno bearet. Itaque Deus pater supra nominatus est, à quo nempe filius ab æterno genitus, quatenus Deus, & in tempore quatenus homo esset. Homines veró filii Dei adoptione & dignatione appellantur: quibus Deus dedit dum filium ejus agnoscerent etiam filios Dei fieri, Ioan. 1.

Unicum Dominum nostrum.

FILIVS Dei unicus & solus est eadem cū patre essentia, naturaque genitus, non adoptione aut nuncupatione aut communicatione aut alia dignatione, ut homo, ut etiam Angelus est. Adfuerunt Dei filii, unaque Satan. Job 1. 2. 3. ubi Angeli appellantur filii Dei. Arrius essentiam divinitatis Christo detrahebat, adoptionem filii concedebat. Itaque ad Arrianam impietatem coercendum Christus patri non ὁμολό-

ὁμοούσιος similis essentia (vt Arrianis videbatur) sed
 ὁμοούσιος, veluti coessentialis in Calchedonēsi cō
 cilio appellatus est. Et sic 1. Colof. 1. 5. de Chri-
 sto. Qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus
 omnis creaturæ. Itē 1. Heb. 2. filiū cōstituit he-
 rædem omniū per quē & sæcula fecit. Idem est
 splendor gloriæ, & character substantiæ ejus, por-
 tans omnia verbo potentiæ suæ. Quidā (unicū)
 faciūt epitheton, nō filij, sed domini. At Græcē
 est ὁ μονογενῆς, id est unigenitū, quod ad dominum
 referri nō potest, & sic unigenitus est, 1. Ioā. 4.
 Per hoc patefacta est charitas Dei in nobis, q̄ fi-
 liū suū unigenitū misit Deus in mundū, ut viva-
 mus per eū. Quomodo unigenitus filius, itē fi-
 liū suū unigenitū. Primogenit⁹ dicitur, quia pri-
 mogenitus sit electorū. Hoc itē cōmune divini-
 tatis & humanitatis est, q̄ dominus dicitur; &
 regni qualitatem quandā præcipuē declarat, quip-
 pe qui a patre cōstitutus est rector Angelorū &
 hominū, & patris imperiū pari cū eo potētia in
 cælo & terris exerceat. Sic Psal. 110. Dixit Do-
 minus domino meo, sede ad dextrā meā, 1. Lu-
 cæ 32. Et dabit illi dominus Deus thronū Davi-
 dis patris ipsius, regnabitq̄ super domū Iaco-
 bi in æternum, & regni ejus non erit finis. Et
 14. Rom. In hoc enim mortuus est, & resurre-
 xit Christus vt omnium sit Dominus: Et paulo
 antē portans omnia verbo potentiæ suæ. Itaque
 in primitivæ ecclesiæ precib⁹ clausula perpetua
 est: per dominū nostrū Iesum Christū. Credi-
 mus igitur in filium Dei unicū Dominū nostrū.

Cap. 10. De Conceptione & nativitate
Christi.

Qui conceptus est de spiritu sancto, natus ex Ma-
ria virgine.

Descripta est adhuc secūda divinitatis persona,
deinceps illustratur ex causis, adjunctis, effectis:
prima illustratio est de procreantibus causis &
parentibus, quod est humanitatis proprium, ut
caput deinde proximum de morte.

Conceptus.] Ex spiritu sancto conceptum Ma-
riæ virgini virumque ignorāti spondet angelus.
1. Luc. Spiritus sanctus superveniet in te, & vir-
tus altissimi te obumbrabit, Cumque spūsus Io-
sephus Mariam antequam cum ea convenisset,
gravidam offendisset, proptereaque dimittere
cogitaret, monitus est ab angelo, ut desisteret,
conceptumque illum ex spiritu sancto esse, 1.
Matth. 18. Illa nimirum 7. Esa. 14. prophetia
fuerat, Ecce virgo in utero habebit: & pariet fi-
lium, 1. Matth. 23. Christus igitur conceptus
est ex spiritu sancto, sed secūdum carnem natus
est ex Maria virgine. Natus (inquam) seu geni-
tus, ut est in græco, ex Maria virgine, ex semine
Abrahami, & Davidis Matth. 1. Imo etiam semi-
ne Adami 3. Luc. Vterque tamen evangelista
Iosephi genus tantum attingit. At tribulium cō-
nubia tantum inter se erāt. Itaque etiam in idem
genus Mariæ una concluditur, quæ virgo & an-
te partū, & in partu, & (ut pie credi par est) post
partum fuerit. Christus igitur ita promissus ho-

mo verus est non tamen virili semine (quod Hebion dixit) sed mirabili divini spiritus operatione. Homo (inquam) verus est, nobis secundum humanitatem *ὁμοῦσιος* coessentialis, ut Calchedoniensis synodus confitetur. Placuit enim Deo Christum fratribus per omnia similem fieri excepto peccato. Heb. 2. & 4. Quapropter impietas Marcionis & Manichæi meritò dānata est, cum ille Christo phantasticum; hic aeriū & cœleste corpus affingeret. Neque verò Christi anima fuit absque sensu & ratione, ut Apollinaris iudicabat: neque caro absque anima, ut Ennonius asseribat. Itaque quod natus ex virgine, quod crevisse, quod edisse, quod bibisse dicitur, quod plorasse, quod videri, palpari, vulnerari dicitur, est humanitatis. Verbum caro factum est, 1. Ioan. 5. & quidem factum non confusione essentia, sed unitate personæ: Ita nempe humanitati divinitas ineffabili conjunctione coniungitur, ut utrique sua natura proprietasque remaneat, & tamen é duabus naturis unus Christus constitutatur, non duo, nec alter Deus, alter homo, ut Nestorius sentiebat: nec tamē humana interea natura extinguitur, ut Eutychetes affirmabat. Antequam fieret Abrahā ego sum ait de se Christus, Ioan. 8. indicans divinitatem suam: tamen si ut Abrahamus vidit diem domini fide: sic & ante Abrahamum credentibus Christus fide visus esse potuit: sicut & agn⁹ dicitur occisus a creatione mundi. Sed tamen ad Christi divinitatem sine dubio omnes de eius omnipotentia & omnipra-

per præsentia in scriptura loci pertinent. Quem-
admodum igitur natura lucis initio per omnes
mundi partes diffusa (ait Iustinus Martyr) distin-
ctis elementis & stellis creatis in solare corpus
collecta est, unde per omnia diffunderetur: ita
divinitas filii Dei, quæ omnibus rebus præsens
erat, ut pro sapientia sua cuncta gubernaret, in
Christi personam velut aggregata est, ex qua il-
luminaret omnem hominem venientē in hunc
mundum: Mirabilis (inquies) conceptio mirabi-
lisque nativitas: certè, & tamen (inquam) mirabi-
les etiam sunt Adami é limo terræ, & Evæ ex Ada-
mi cōsta sine ullo hominis semine natales. Chri-
sti igitur Dei & hominis talem conceptionem,
natalemque mirabiliorem esse decuit. Itaque ju-
stissima de causâ Paulus exclamat 1. Timoth.
2. magnum illud esse pietatis arcanum. Gabriel
angelus denuntiat virgini conceptum, cumque
matris utero conclusum Ioannes item matris u-
tero conclusus subiliens tanquam veneratur:
Hinc matrum exultatio, hinc Zachariæ de filii
Ioânis ante Christū præcurfore vaticinatio: hinc
angelorū & pastorum incredibilis gratulatio.

*Cap. II. De Vita Christi à nativitate usque
ad passionem.*

ENIMVERO in compendiaria ista & symbo-
lica brevitate requiretur fortasse, quæ tot an-
nos Christi vita fuerit, nec summas veluti succin-
ctis punctis notasse videatur alienum. Agedum

Christus *hæc* *Spæm* *æ* vita divina potius quàm humana suspiciatur, ad annum siquidem tricesimū paucis in evangelio perstringit. Etenim ut puer octavo die circumcilius est in templo, protinus à Simeone atque Anna, pphetissa pro Messia acceptus & cultus. Infans deinceps alterū ingressus annū per magos numero (ut Epiphanius ait) quindecim ex oriente atque è Babylonicæ captivitatis (sicuti videri possit) reliquiis excitos stellamque ducem sequutos adoratus est. Deinde in Egyptum abductus metu Herodis, à quo propterea bimatu non maiores infantes universi sunt necati: indeque mortuo Herode reductus est Nazarethā. Tum verò anno duodecimo triduum in templo cum doctōribus magna admiratione disseruit. Atque hæc paucula ante tricesimum annum de Christo perscripta valde suspensum lectorem attonitumque retinent, hominemque divinum vel Deum potius humanū indicant. Quid sequentia? cuiusmodi sunt? Historia deinceps lōgè mirabilior est: Anno igitur jubilei quidē ultimi & tricesimi tricesimo, mundi autem quater millesimo Christus annum ferè tricesimum natus ab Ioanne baptizatur in Iordane, aperto cœlo Dei patris attestante voce & spiritu sancto per columbæ speciem astipulante filius Dei declaratur. Hoc uno nihil augusti⁹ audiri potuit: Quid deinde Christus? jejuna, tentatur à diabolo, agnoscitur ab Ioanne pro Messia, tumque divinitatem suam miraculis aperit in nuptiis convertit aquam in vinum: & hoc primum

num à baptismo Christi pascha fuit, & propositi triennii primus annus, tumque deinceps abigit mercatores é templo, instruit Nicodemũ de regeneratione, baptizat p discipulos, Samaritanam & Samaritanos convertit, concionatur de regno Dei. Ac jam plané dixeris. Deus ecce De⁹, qui dæmones ejicit, qui sanat morbos, qui imperat mari & ventis, qui mortuos excitat, qui cæcis visum, qui mutis sermonem restituit. Atque hic secundum pascha secūdi anni terminus fuit. Tandem igitur majora opera molitur, disputat contra pontifices & doctores, duodecim Apostolos instituit, de baptista magnificé loquitur, ignoscit mulieri peccatrici, divinitatis suæ virtutes expromit, dum per apostolos ejicit dæmonia, morbos sanat, dum per seipsum pascit quinque millia hominũ quinque panibus, dum maris aquora tanquam pavimenti cujusdam marmora solidis pedibus ambulat, dum esum carnis suæ, potũque sanguinis sui interpretatur, agnosciturque à discipulis pro filio Dei, & trāsfigurat. Itaque (cũ tam insolitum fulgorem, mentes amentium hominum ferre diutius non possent) appetitur rursus insidiis Phariseorum, atque interim discipulos ecclesiasticam disciplinā docet, divertit ad Zachæum, tertioque tandem & ultimo paschate adventu regali Hierosolymā excipitur, mercatores rursus abigit é templo, id eoque cum Scribis triumphum talem talemque auctoritatem agré ferentib. tertio cōflictatur, vaticinatur de ruina templi, attentatur factione.

sacerdotum & Iudæ. Quare jam extrema meditatatur, lavat pedes apostolorum, eosque ad mutuam charitatem cohortatus post cœnâ ordinariam, postque paschatis cæremoniâ ad extremâ sacram cœnam instituit. Hæc triennalis historię in evāgelio capita fere sunt, unde planum efficitur vita Christi trans sancté, innocenter justęque transacta perfectâ illam (quâ debuimus) obedientiam pro nobis exolutam esse, nosque alieno ere illo altero exolutos: at nequaquâ mortis gehenna adhuc exolutos esse: Credit itaque sic ecclesia Dei in Iesum conceptum de spiritu sancto natum ex Maria virgine.

Cap. 12. De Christi passione, cruce, morte.

PASSVS.] Christi generatio ex suis causis exposita est: addita etiam vitæ, consequentis historia sequitur illustratio altera ex adjunctis passione, cruce, morte, sepultura, descētu ad inferos, sed primo de tribus primis. Christi igitur humanitas dicta est, ex qua deinde Iesu Christi, Messiaęque sacerdotiũ præcipuè declaratur. Passus autem generale est, tanquam diceretur supplicio affect⁹. Species passionis & supplicii mor explicabitur.

Pontio Pilato.] Pontius Pilatus præses Iudææ successit Valerio præsidi ferè quadriennio ante passionem Christi ut ex Iosepho lib. 8. antiquitatum percipitur. Et sub Pontio Pilato non idè est quod iudice Pontio Pilato, tametsi id etiam est, sed cùm Pontius Pilatus Iudææ præficeret, ut Luc.
3. 1. di-

3.1. dicitur Pontio Pilato præfide Christi verò passio incipit à Iudæ proditiōe, nec min⁹ amarè præfagitur, q̄ acerbè toleratur. Itaque Christ⁹ absente Iudæ tam sollicitè reliquos undecim cohortatur & cōsolatur impendētes angores subinde iteratis ad patrem precib⁹, sudore denique sanguineis grumis profluēte exprimit. Tum verò militibus Iudam sequutis, quāquam ipsos solo vocis spiritu prostraverat, deque resistēdi potentia satis admonuerat, ultro tamen offertur, comprehenditur, vinctus ducitur ad Annam, & ab Anna ad Caiphā. Hic crimina à falsis testibus obijciuntur, de ruina templi, & intra triduū restitutione, de divinitatis, deque regni affectatione: Et pontifici (quod erat religionis) confitetur se filiū esse Dei, eoque præcipuè nomine inter reos capitis delatus totam noctem indignissimè vexatur, in faciem conspuitur, cæditur colaphis, opprobriis illuditur: mane rursus ob illam de filio Dei confessionē mortis reus agitur. Atque hæc à furiosis delatorib. informatio crucis fuit. Quid tum vero? Iudæi (quanquam ipsis in causâ religionis omnia libera (ut Iosephus ait) Romani reliquerant, attamē (ut Augustinus ait) propter festum paschatis (si per ipsos animadversio tam tetra fieret) metuunt. Ideoque per eos Pilato Romanis præfidiis armato Christus vinct⁹, criminibusque illis damnādus traditur, interrogat⁹que Christus respōdet de regno (quod ad præsidem Cæsaris attineret, ut de religione pontifici responderat, de cæteris illis calumniis, & a

tali iudice alienis tacet. Pilatus Christū innocentem palam prædicat: ideo iudicium rejicit modo in sacerdotes, ut sua lege statuerent, sed iudicium mortis propter illum popularis seditionis metum à se abdicat: modo ad Herodem regem Galileæ, quia Christus Galilæus esset, & quidem de regno insimulatus: at Herodes cum nullum à Christo verbum exprimere potuisset, irrisum purpuræque indutū velut appetiti regni ridicula nota & contumelia traductum remisit. Pilatus igitur cum animi cōscientia tactus, tum ab uxore nocturno insomnio perterrita monitus iterū liberare Christum voluit, idque per occasionē paschatis, quo Iudæis reum aliquē liberabat, sed populus Barrabam latronē præposuit, Christūque crucifigendum efflagitavit. Hac importuna rabie Pilatus de gradu atque ordine Romanæ politiciæ deturbatur: nec armis Romanis ad vim sceleratæ cupiditatis arcendum utitur: sed tamen lotis propalam manib. testificatus suam à sanguine iusti innocentiam, iudicii que invidiam in calumniatorem populum à se averſatus Christum per milites (qui lictores iidem & carnifices erāt) virgis cæsum (virgæ siquidem supplicia, crucem præcedebant) purpura illa Herodis indutū, spinis coronatum, arundine dextra insignitū, proque roge contumeliosē adoratū, exputū, verberatum, modis denique omnib. miserabilē ac miserandum inflāmatæ concioni proposuit, ut per eas tanq̃ leviores pœnas crucis acerbiorē pœna liberaret: concionis verō furētis amentia crucē perstre-

perstrepebat, confessionemq; illam de filio Dei conclamabat, nihilominus etiā hic absolutionis alia cogitatio Pilatū subiit, cum ad Christū conversus de hominis potētia cœlit⁹ data moneretur. Sed affectati contra Cæsarē regni calumnia territus est, ut innocentē cruce damnet. Quapropter in hac judiciali disceptatione palām est, vel pagani iudicis testificatione tam multiplici Christum vadem nostri delicti in fontē pro fontibus multatum esse, & quæ non rapuerat, exolvisse, Psal. 69. Deus igitur proprio filio non percipit, sed pro nobis omnib. tradidit illū Rom. 7. Interea verō Petrus Christū ter abnegavit, Iudamque pditionis, ut Petrū abnegationis pœnituit, sed illū diffidentia pdidit, fides hūc servavit.

Crucifixus.

IVDICIVM Pilati de cruce declaratū est, cruciatus id est passionis species breviter cōprehendatur. Christus militib. permissus Herodis purpura exuitur, vestimentis suis induitur, crucemque quæ mox tamen Simoni Cyreneo imponitur, bajulans cum duobus latronib. ad suppliciū ducitur, lamētanti turbæ prædicat miserabile exitium: tandē in Calvariæ monte inter latrones in crucē sublatu cum titulo Latinē, Græcē, Hebræcē per Pilatū perscripto: Iesus Nazarenus rex Iudæorū, orat p carnificibus, à quib. cum vestis ejus sorte distracta esset, incessitur cōvitiis, incessitur item à prætereūtib. & à scribis, & à latrone altero, ab altero autē p Deo colitur, marrem Iohannemque consolatur, aceti poculū oblatū re-

spuit. Denique patrem iterum, iterumque inclamans, eique spiritum commendans consummatis expletisque tanti sacrificii solennibus expiravit. Quamobrè crucis supplicium Christus luit atrox atque acerbum cumulatūque gravissimis & acerbissimis non solum corporis, sed animi doloribus, quos ideo mortis dolores Petrus videtur appellare Act. 2. tanquam in ista acerbitate Christi divinitas tantisper facesseret, dum humanitas legitimam sacrificii hostiam expederet: crucis (inquā) supplicium luit non tantum atrox atque acerbum, sed detestabile & execrandum, non humana modo opinione, sed divina lege. Maledictus autem Deo qui pender in ligno 21. Deut. 23. & Gal. 3. 13. Sed enim a quibusdam proditum est crucifigendi modum alium Iudæis, alium Romanis fuisse: Iudæis lapidibus obrui solitos, deinde obrutos, mortuosque cruci alligari & eos quidem blasphemos & idololatrias: quibus criminibus videtur etiam Christus accusatus esse, & sic nominatim pontifex blasphemiam objicit, & crimen contra templum videbatur a delatoribus ad idololatriam referri: Romanis autem crucis supplicium ordinarium fuisse, quo vivi suffigebantur cruci clavis per manus pedesque trajectis, crucique affixorum etiam crura suffringebantur: ut Christus non Iudaico sed Romano supplicio affectus sit. Quidquid sit, evangelica historia vera est. Et quidem Romanæ crucis illius supplicium perduravit usque ad Constantinum, a quo deinde toto Romano imperio sublatum est. Tempus verò crucifigendi Christi præcipua occasione

caſione ad feſtum diē paſchatis videt̃ a Phariſeis eſſe captatū, quia 17. Deu. ſcribit̃ tale ſupplicium fuiſſe conſtitutū, ut univerſus populus (qui undi que ad paſcha in ſanctā civitatē conveniret) talis animadverſionis exemplū cognosceret. Sed enim Chriſtus crucifixus eſt cruce deteſtabili & ignominioſa, ſed nobis ſalutari & ꝓpitia: æneus quippe ſerpens ille fuit a Moſe ſupra vexillū erectus, quem iſti a ſerpentibus intuentes cōtinuō ſanarentur. Verum enim verō Moſaïcis cęremoniis erant ꝓ peccatis oblata viſtimæ expiatrix, quæ ꝓpoſita populi maleficiis execrationem expiarent, quæque unā Cſtricti viſtimam ꝓſagirent. Talis hircus ille fuit, de quo ſic 16. Levit. 20. Aharon tunc offeret hircum vivum, imponet̃que ambas manus ſuper caput hirci vivi, & confitebitur ſuper illud oēs iniquitates filiorum Iſraelis, & oēs ꝓꝓvaricationes eorū cum omnib. peccatis eorū, & ponet illa ſuper caput hirci ac emittet illū per viri ꝓꝓparati manum in deſertum: & portabit hircus ille ſuper ſe oēs iniquitates eorū in terrā inhabitabilem: & abire ſinet hircū illum in deſerto. Hęc Moſes de Hirco, cujus quz dā nota in ſacrificiis Ethnicorum licet impiis, attamen apparuit. Quid enim aliud Maſiliēſis hoſtia ſpecie ipſa referebat? Quorſum hoſtia in Iphigenia regia virgine ꝓ Græcis immolata a ꝓētis fingitur? Tales in Carthaginiēſi, Romano, Gallico, Moabitico populo etiā innocentium, ꝓꝓſtantiumque civium viſtimæ fuerunt: quas qui placando cacodæmoni ad certi populi

facinus expiandū devotas esse recordabit, mirari minus debeat ad uniuersum genus hominum redimendū, deoque omnipotēti reconciliandū, hostiā nō humanā modo & summis inter homines sacerdotii, pphetiā, regni honorib. decoratam, sed divinā op^o fuisse. Sic expediebat vnū hominē mori p populo, dixit vates ille sui vaticinii ignar^o. Ioan. 18. tanquam poētā illud ageretur.

Vnum pro multis dabitur caput.

Hic igit Iesus præcipuē sacerdos ille fuit, de quo Psal. 110. Iuravit dominus & non pœnitebit eū, tu es sacerdos in æternū secundum ordinē Melchisedechi. Quem locum repetit Apostolus 5. Heb. 5. Christus non sibi hunc honorē tribuit, ut fieret pontifex, sed is qui dixerat. Tu es sacerdos secundū ordinem Melchisedechi: Nec verō Christus sacerdos tantū fuit, sed hostia, q̄ & Esaias prædixerat 53. Ductus est instar ovis ad immolationē. Quapropter in Christū hac horribili passione cruceq; affectū & crucifixū credim^o.

Mortuus.

MORTIS perpressio dicta est, & ppressio maximis maximeque mirandis naturæ tanq̄ lachrymis illachrimata & deplorata. Etenim vt ingens planctus a cælo terræque variè plangeretur, sol per universam terram ab hora sexta ad nonā lumine suo caruit, velū templi scissum est, terra tremit, petræ scissæ sunt, monumentis apertis corpora sanctorum in sanctam civitatem profilierrunt, carnifices denique tam insolitis prodigiis attoniti, ipsi carnificinam suam execrati filium Dei

Dei confessi sunt, turbę spectantes percussis pettoribus ejularunt, sanctę mulieres cū plerisque popularib. obstupuerunt. Quid ergo? Hęc nempe filium Dei funebris pōpa decuerat. Tum verō cū latronum crura suffringerentur, mortui Christi integra membra manserunt, lancea tamen latus apertum est, unde sanguis & aqua pfluxerunt. Mortuus igitur est Christus, ut p mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium Hebr. 2. Quapropter hac terribili morte mortuum Christum confitemur

Cap. 13. De Christi sepultura.

SEPULTVS.] Illustratio ex adjunctis instituta continuatur sepultura & descensu ad inferos. Sepultura Christi separatam etiam historiā habet in evangelio. Nam cū mortuus esset Christus sub vesperam Iosephus Arimatheensis senator nobilis & ē Christi discipulis unus intrepidē postulavit quod tamen legitimum erat de sepeliendis nempe supplicio affectis: sed tamen (ut erat tempus) intrepidē postulavit & impetravit ā Pilato sua etiam sponte satis propenso corpus Christi, Iosephoque Nicodemus misturam myrrhę & aloes libras quasi centum attulit. Ambo Christi corp⁹ inunxerūt aromatis & lintheis syndonēque involuerunt, id est sepelierunt, sicut mos est Iudæis sepelire 27. Matth. 57. 15. Marc. 42. 23. Luc. 50. 19. Ioan. 38. Hac igitur honorifica sepultura Christus est sepultus. Itaque & mulieres cū spectassent monimētum,

& quomodo Christi corpus positum esset, paraverant aromata & unguenta ut consimiliter inungerent, 16. Marc. 1. 24. Luc. 1. Hunc autem sepeliendi Iudaicum morem docet historia de Lazaro & Christo à morte excitatis, ubi fascia, linthea, sudaria nominantur. Item historia Iacobi, cujus cadaver per Ægyptios medicos aromatis conditum est 50. Gen. 1. 2. 3. 4. Item Iosephica daver consimiliter aromatis conditum, & in sarcophago positum, 50. Gen. 22. 26. Immanuel Tremellius in syriacum testamentum Mar. cap. 14. docet singula moris hujus per partes, ut oculusque claudantur, fasciæque revinciuntur, ut cadaver lavetur, unguentoque ex variis aromatis inungatur & involvatur albis vestibus modici pretii, pauperique ideo ac diviti æque parabilibus, tum facies obtegatur sudariolo, pretii ite non majoris quadrante sili. Sic igitur Christus sepultus est, sicque sepultum evangelica historia profitetur, & hanc Iudaicam sepeliendi consuetudinem Ioannes 19. 38. nominatim ita testificatur. Quapropter in Christum ita sepultum credimus.

Cap. 14. De Christi descensu ad inferos.

DESCENDIT *ad inferos.*] Caput hoc symbolice fidei non est in symbolo Cypriani libris interposito, quin negat in Romanæ ecclesiæ symbolo, & in aliquibus orientis ecclesiis articulum istum fuisse, nec in symbolo Nicenæ synodi

odi fuit, ut aliquot postea sæculis symbolo apostolorum additum videatur. At quædam alia in symbolo Niceno, ut nihil repugnent, certè non omnino respōdent apostolico symbolo: & hoc caput consecutarum ecclesiarum consensu receptum est: historiam item habet in evangelio propriam. Descendit autem ad inferos, pro sepulchro impositus est. Sic enim inferi Hebræis Seol sepulchrum sæpe significat, ut 38. Gen. 35. Itē 42. Gen. 38. Item 43. Gen. 29. 31. Item Psal. 6. 16. & 1. Reg. Et sic Christi descensus talis ad inferos, id est ad sepulchrum evangelistarū eodem loco intelligitur: Nicodem⁹ in vicinis hortis monumentum novum exciderat in petra, in quo nondū quisquam positus fuerat, ubi Christi corpus propter parascevem paschatis locique viciniam deposuit, & saxo magno ad ostiū advoluto abiit. Deinde Pharisei tanquam resurrectionem sic impedire possent, munierunt sepulchrum præsidio, lapideque obsignarunt. Atque ita Christi descensus ad inferos intelligitur in monumentum illatio, ut tam insignis in evangelio & luculenta historia testificatur. Christus igitur sic descendit ad inferos, sic in monumentum impositus est, nec est inhumatus humove seu terra tectus, sed sepultus & in monumentum impositus lapideque involutus. Iudæorum autem communi consuetudine cū mortui corpus (ut ibidem Tremellius ait) sic lotum, unctum, fasciis, linteis sudariis involutum, id est sepultum esset,

efferebatur & inhumabatur: tuncque à maioribus prodita quædam recitabantur, non solum ad lugentes consolandum, sed ad divinam iustitiam celebrandum, & hominum peccata detestandum. Itaque quamvis in isto sepulturæ ritu verbum Græcum Latinumve involutionem atque inhumationem confusè forsan comprehendat, attamen res duæ in evangelio diversæ sunt: Sic Francica lingua res duæ distinctæ duobus distinctis verbis, Enseuelir, Enterrer. Quapropter ex evangelica historia (cujus summa in symbolo imprimis colligitur) symboli caput hoc à superiore ita perspicuè distinguetur. Sepultusque inunctionem & involutionem: Descendit ad inferos impositionem in monimentum comprehendet: & quinque diversis, quinque rerum diversarum gradibus, passus, crucifixus, mortuus, sepultus, descendit ad inferos, absolutus & consummatus mortis obitus & status exprimeretur. Status enim morte oppressorum & veluti penitus absorptorum significatur etiā inferorum vocabulo, ut Ies. 14. describitur miserabilis interitus Nabuchodonosoris: Detracta est ad inferos superbia tua, sonitus naborum tuorum, subter te sternitur vermis, & operit vermis. Et ibidem. Veruntamen detraheris ad infernum ad imum usque foveæ sepulchralis. An verò Christus à mortuis excitatus ad inferos tanquam cælo beatorumque sedibus oppositos locos descendisse dicitur, ut afflictos patres liberaret? At Lucas capite decimosexto, testatur

testatur antequam Christus obiisset, Lazarū in sinu Abrahami ab Angelis collocatum non affligi, sed in gaudio & solatio esse. Quantum verò sepeliendi & tumulandi studium Hebræis fuerit, declarat & in spelunca Abrahamus & Iosephus qui Iacobi patris cadaver ex Ægypto in Palestinam tanto comitatu planctuque retulerit: declarat & Moses, qui tandem etiam ossa Iosephi ex ipsius testamento indidem in idem sepulchrum reportarit, & si etiam aliud spectaret illa ossium trāslatio. Quamobrem redemptionis humanæ λύτρον, quod 20. Matth. 28, appellatur, pretiumque illud alterum morte ita persolutum est. Prima satisfactio præcessit ē perpetua vitæ obedientia, quam debuimus. Altera demum est secuta de expiatione mortis, qua propter peccatū damnati tenebamur. Hic igitur summa satisfactio, hic λύτρον captivitatis fuit morsque Christi extrema expiatio peccati nostri fuit. Mortuus est pro peccatis nostris, 1. Corinth. 15. Placatio iræ Dei fuit, recōciliatio per mortem filii ejus, Roma. 5. λύτρον (inquam) redemptionis humanæ pretiumque Christi morte ita persolutum est, quod ab Adamo patres summis votis exoptabant, in quo spes omnes & solatia omnia sibi reponebant, in cuius fructu salutis æternæ beatitudinem sibi collocabant. Nam propter huius mortis fructum credebant in Deum, sanctis Dei mandatis ac legibus audientes erant, nomen Domini invocabant, sacramentis pretiū mortis huius & λύτρον redem-

ptionis futurum publica fide profitebatur. Ista enim spes erat divinæ promissionis ad instaurandum genus humanum de mulieris semine serpentis caput conculcaturo, 3. Genes. 15. ut tandem aliquando fructus istius remedio à primo parente amissam animi corporisque sanitatem reciperent. Atque in hoc eodem mortis fructu omnia bona Christianis omnibus jam reponuntur, & in æternum reponentur. Hic Christianæ fidei cum patribus antiquis scopus nobis unus est, quem qui attigerit, nihil præterea requireret: fides tota huc omnino perpetuoque intuetur, fidei actiones omnes ad huius metæ scopum beneficiumque omnino ac perpetuo aspirant: fructum, fructum (inquā) mortis Christi consequere, omnia ad æternam salutem & sanitatem auxilia remediaque consequutus es. Hoc altare est, 29. Exod. 1. hæc sanctitas sanctitatum, sanctificans quidquid attigerit. Itaque Niceno symbolo nominatim testatum est, propter nostram salutem Christum descendisse de cælo, incarnatum, crucifixum, sepultum. Quapropter qui credimus Iesum Christum pro nostra salute ita passum, crucifixum, mortuum, sepultum, monumento impositum, Iacobitas & Mahumetistas qui hæc omnia negant, ut sceleratos & impios execramur,

Cap. 15. De resurrectione, ascensione, iudicioque extremo.

TERTIO

TERTIO *die resurrexit á mortuis*] Tertia illustratio ad descriptam divinitatis alteram personam reliqua est ex effectis, quód Christus resurrexerit, quod ascenderit in cælum, quód sedeat ad dexterá patris, quód venturus ad extremum judiciũ. Christus itaque tertio die resurrexit á mortuis. Quod 1 2. Matth. 39, Christus prædixerat. Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tres dies & tres noctes, sic erit filius hominis in corde terræ tres dies & tres noctes. Resurrectio veró Christi, suis etiam miraculis ornata & celebrata est. Terræ siquidem velut exultantis & gratulantis motus est consequutus. Angelus Domini descendens de cælo, devolvit lapidem ab hostio monumenti, supraque confedit, facie quidem fulguri, veste autem nivi persimili. Custodes igitur ita perterriti, ut exanimi atque intermortui jacuerint: tumque nuntiavit sanctis mulieribus Christum resurrexisse, & hæc protinus Apostolis, visisque sepulturæ lintheis & sudario Petrus & alius discipulus de resurrectione Christi persuasi sunt, custodes denique idem ipsum prædicarunt & publicarunt. Hæc prima resurrectionis testimonia fuere. Sed milites á sacerdotibus corrupti mentiuntur corpus á discipulis furto sublatum, ut altera quasi morte Christum perimerent. At mors immortalitate ornatum nihil afficere iam potest. Christus ipse corpore immortaligloriosoque palam apparet primúm Magdalenæ, deinde absente Thoma, discipulis, eosque scripturas edocet.

Tertió etiam præfente Thoma, quem idcirco nominatim confirmat, quartó omnibus undecim, eorumque incredulitatem coarguit ac jubet evangelium prædicare & baptizare: Postremó ad Tiberiadis mare piscantibus Petro, Thomæ, Nathanaeli, filiis Zebedæi, aliisque discipulis, inter quos Petrum præcipuè affatur & adhortatur. Resurrectio itaque Christi adversus sceleratas impiorum sacerdotum calumnias tot evidentibus argumentis demonstrata, testificata, confirmata est. Atque Acto. 2. 24. de Iesu sic loquitur Petrus: Quem Deus suscitavit solutis doloribus mortis, eo quod impossibile erat illum ab ea retineri. Paulus 1. Corinth. 14. Tradidi vobis imprimis quod & acceperam, quód Christus mortuus esset pro peccatis nostris secundum scripturas. Christi autem morte maledictio sublata est, & peccati pœna persoluta, attamen non mortis, sed resurrectionis argumento in spem vivam regeneramur ait Petrus, & Paulus, Roma. 14. Christum mortuum dicit propter peccata nostra, suscitatum autem propter nostram justificationē, resurrectio itaque divinitatis efficacia fuit, teste Paulo ad Rom. 1. Qui declaratus est filius Dei in virtute, eo quód resurrexit á mortuis. Christus igitur semel ad inferos descendit, sed in æternam vitam resurrexit. Narrant Græci Leonidam audito oraculo Spartiatis victores fore, si rex ipsorum occumberet, ad Termopylas cum trecentis civibus fortiter occubuisse. Affirmant Romani, Tres Decios

Decios tres viçtimas pro salute populi Romani fuisse: Aristorum nemo resurrexit a mortuis. Fabulantur Poëte quosdam heroas ad inferos descendisse, indeque ad superos ægré rediisse, unde sunt illa.

Facilis descensus averni:

At revocare gradū, superasq; evadere ad auras,

Hoc opus, hic labor est. pauci quos aquus amavit

Iuppiter & ardens evexit ad æthera virtus.

Verum alter illis heroibus descensus fuit, quem ascensus nullus est consequutus. Christi autem est æterna resurrectio primitiæque resurgentium, 1. Corinth. Credo igitur Christum sic a mortuis excitatum esse.

Cap. 16. De ascensione in cælum.

ASCENDIT ad cælos] Cùm Christus terrestre a patre legationem obiisset, diesque quadraginta in terris post resurrectionem conversatus, resurrectionis sue fidem amplissimam fecisset, in Oliveti montē discipulos suos eduxit, indeque benedicens ipsis, spiritumque sanctum promittens, ab illis vicissim cultus & adoratus nube excipitur, supraque cælos ascendit in sancta non manu facta, Hebr. 9. ubi perpetuò sit, & sine interruptione ulla, Heb. 10. Hic regius iste triumphus est triumphatæ mortis. Ascendens enim in cælum captivam duxit captivitatem, Ephes. 4. In cælum siquidem ascendit Christus, ut impleret omnia, Ephes. 4. Pon-

tifex sine sanguine in sancta sanctorum non ingrediebatur: Itaque neque Christus in cœleste sanctuarium, nili expiatis sanguine suo nostris peccatis ingressus est, Hebr. 1. & 7. Imò verò ut Romanus Imperator hoste devicto equis albis & inaurato curru vectus triumphans in Capitoliũ ascendebat: Sic Christus superato hoste humani generis ex Apostolorum oculis nubes velut aurigatione, totis beatarum mentium exultantibus, gratulantibus, applaudentibus choris in cœlum ascendit. Hunc Christi ascensum in suorum imperatorum apotheosi Romani videntur imitari voluisse, aquila ad extremũ rogi verticem posita, quæ succenso igne pro imperatoris anima suspiciente populo Romano sublimis evolarer: At funus & fucus Romanis imposturis tantum fuit: Christi ascensum cum Apostoli intentis oculis admirarentur, Angeli candida veste apparuerunt, qui monerent Christi cœlesti regno acceptum, rediturũ eadem illa maiestate qua ascenderat. Christus igitur ascendit in cœlum, & quidem sic ascendit, ut in terris tamen nobis adsit usque ad finem sæculi, 28. Matth. 20. sed adsit maiestatis suæ numine per universum mundũ disperso ac diffuso: corporis autem magnitudine, situ, præsentia in cœlo interea tantum habitet. Itaque ait Augustinus secundum præsentiam maiestatis semper habemus Christum, secundum præsentiam carnis rectè dictum est discipulis: me autem non semper habebitis vobiscum. Qualia & illa sunt, Ioan.

Ioan. 17. Non sum amplius in mūdo. Ioan. 26. Relinquo mundum & proficiscor ad patrem: quibus locis ascensus in cœlum & ascensus corporis manifestus est, unde Apellis de lyramentum percipitur, qui finxit Christi corpus post resurrectionem in elementa (ex quibus cōstabat) fuisse resolutum. Christus igitur etiā corpore in cœlū ascendit, ut eō quoque nobis ascensum pararet. In domo patris mei māiones multæ sunt, quod si secus esset, ~~non~~ dixissem vobis: vado vobis parare locum, Ioan. 14. Neque cœlum modō est felicitas, beatitas vel omnipotentia, vel omnimajestas, quæ ubique sit, ut quibusdam videtur. Hoc enim dogma hominum cœlum ubique statuentium tanquam & diaboli inferorum pœnis cruciati etiam in cœlo sint, valde derestabile & execrabile est. Quare cœlū nobis erit, ut vulgō & passim à Philosophis, ab idiotis, ab hominibus universis intelligitur, suprema mundi pars, supra quam evectum Christum confitemur, atque ita in cœlos ascendisse credimus.

Cap. 17. De sessione ad dexteram patris.

SED ET *ad dexteram Dei patris omnipotentis*] Id est, ejusdem potentia, virtutis, honoris, gloria, majestatis est cum Deo patre: ut P. Martyr interpretatur. Phrasi enim Hebraica regium Christi solium hīc indicatur, cū Christus tan-

quam ad cernendam & adeundam paterni regni & cœlestis imperij possessionem ad regis atque imperatoris dextrâ sedeat. Regum enim & imperatorum vice, qui populis præsident, sedere ad principum dextram, & ipsis assidere Hebræo sermone dicuntur. Sic 11. Exod. 5. Primogenitus Pharaonis sedere dicitur super solium ejus. Sic 48. Gen. 14. cùm Iosephus Manassem & Ephraimum benedicendos Iacobo patri, illum ut primogenitum ad dextram, hunc ut natu minorem ad sinistram collocasset, paterque transversis brachiis dextra benediceret Ephraimo, sinistra Manassi: Iosephus commotus conatur dextram patris in Manassem transferre: non sic ait pater mi, nam iste est primogenitus, pone dextram tuam super caput ejus. Renuit autem pater ejus, Novi filii mi, novi etiam, etiam ipse erit in populo, atque etiam ipse crescet, veruntamen frater ejus natu minor crescet magis quàm ipse & semen ejus erit plenitudo gentium. Quo etiam exemplo manifestum est sessionem ad dexteram etiam primogenituræ & primariæ ad paternam hæreditatem successiōis jus indicari. Sic Psal. 110. antea citato regius Psaltes loquitur: Dixit Iehova Domino meo, sede ad dextrâ meâ. Et Matth. 10. Mater filiorum Zebedæi de liberis curiosè sollicita simile quippiam rogat, ut de filiis alter Christo ad dextram, alter ad sinistram assideat. Christum itaque Ephes. 1. Deus excitavit ex mortuis, & collocavit ad dextram suam in cœlis longè supra omne

Omne imperium ac potestatem & dominium,
& omne nomen, quod nominatur, non solum
in hoc sæculo, verum etiam in futuro, & omnia
subjecit ejus pedibus, cumque constituit caput
supra omnia ipsi ecclesiæ, quæ est corpus ipsius
& complementum ejus, quia omnia implet in
omnibus. Data est mihi omnis potestas in cælo
& in terra, ait undecim discipulis, 28. Matt. 18.
Item 8. Hebr. Talem habemus pontificem qui
conscendit ad dextram throni majestatis in cœ-
lis sanctuarii minister, ac veri illius tabernaculi,
quod fixit Dominus, & non homo. Item 1. Pet.
3. Qui est ad dextram Dei profectus in cælum
subjectis ipsi angelis & potestatibus & virtuti-
bus. Item Philip. 2. Quapropter etiam Deus
ipsum in summam extulit sublimitatem, ac do-
navit ei nomen quod est super omne nomen, ut
ad nomen Iesu omne genu se flectat, cœlestiū,
terrestrium ac subterraneorum, omnisque lin-
gua confiteatur dominum esse Iesum Christum
ad gloriam Dei patris. Sic igitur Apostolus no-
men seu potentiam Christi exaggerat atque
amplificat. Sic Acto. Stephanus intentis oculis
in cælum vidit gloriam Dei & Iesum adstantem
ad Dextram Dei, & ait, Ecce conspicio cælos
apertos, & filium hominis adstantem ad dextrā
Dei. Quapropter exaltatione Christi intelli-
mus exaltatum sequestrem gratiæ & depreca-
torem pro nobis perpetuum: Nunc verò no-
ster ille pontifex eo excellen-
tius ministerium
sortitus est, quo præstantioris fœderis & præ-

stantioribus promissis sanciti est propitiator & intercessor. Heb. 8. Itaque ut pontifex nomina Israelitarum tribuum (ut est Exod. 39.) in humeris gerebat totidemque gemmas tanquam tesseras tribuum: sic Christus populorum omnium sanguine suo redemptorum nomina, non in humero, sed in fronte vel potius in pectore gestat inscripta ad clientium suorum causam coram cœlesti patre perorandum, ut perorat, Ioã. 16. Pater quos dedisti mihi velim ut ubi sum ego, & illi sint mecum, ut conspiciant gloriam illam quam dedisti mihi. Ac quamvis ita Christus sit ad dexteram Dei patris, tamen certum in illis beatæ habitationis sedibus locum confitemur cum Augustino, in quo Christus corpore præsens assideat in maiestate & gloria Dei patris. De quo Ioan. 14. Christus ipse ait se abiturum & suis paraturum locum. Item Acto. 3. Oportet ut cœlo Christus contineatur usque ad tempus restitutionis omnium, & sic Christus quoties precatus est, oculos in cœlum sustulit: nos quoque Christi exemplo, quoties oramus, sursum corda erigimus. Augustinus ad Dardanum, Epist. 57. Ubique (inquit) Christus est per id quod Deus est, in cœlo autem per id quod homo. Neque propterea corpus Christi licet gloriosum tamen Deificatum arbitremur: aut divinitati exequatam, ut rebus omnibus adsit, sicut divinitas adfuerit. impia enim hæc opinio est piisque animis detestanda. Quare credo in Christum ad dextram supra cœlos assidentem.

Cap.

Cap. 18. De iudicio extremo.

IN D E *venturus iudicare vivos & mortuos*] In
 cælum obtentu nubis ascendit Christus, & é
 cælo venturus est in nubibus ad iudicandum.
 Thessal. Veruntamen victori regi victoriæ suæ
 fructus iste est, regere imperio populos, & jus
 suum cuique iudicio suo tribuere: At vivos mor-
 tuosque iudicare, at justos æterno præmio, in-
 justos æterna pœna afficere, illud non terrestris
 & humani, sed cœlestis ac divini regis, id est
 Christi regnum est. Hoc igitur lustrum cen-
 sus erit non populi Romani, ubi quadringen-
 ta non Hebræorum, ubi sexcenta civium mil-
 lia censeantur, ubi ignavi & industrii laudentur,
 ubi ignavi & inertes censoria nota infamentur,
 sed lustrum, sed census erit omnium populorū,
 omnium ætatum, imò verò sæculorum omniū,
 ubi permundabitur area Domini, cogetur triti-
 cum in horreum, palea exuretur igni inextin-
 guibili, 3. Matth. 12. quod iteratur 13. Matth.
 39. 48. Atque ibi Christus erit 16. Matth. 27.
 tumque impiis dicetur, maledicti discedite á me
 in ignem æternum, qui præparatus est diabolo
 & Angeliseius, Matth. 25. Contrá ibidem. Ve-
 nite benedicti patris mei, possidete hæreditatē
 quæ vobis á creatione mūdi præparata est. Hæc
 igitur extremi iudicii consolatio piis est, quòd
 pater omne iudicium tradidit filio, vt conscien-
 tias nostras tranquillas redderet, & omnem cō-
 demnationis terrorē eximeret, Ioan. 5. Trium-

phalis scilicet Ezechielis currus hîc imprimis apparebit, hîc illa divina majestas præcipue triumphabit, præcipueque miseris horribilis ac per-
timescenda, beatis admirabilis totoque pietatis affectu suspicienda. Hanc divinâ Dei justitiâ in malis plectendis, in bonis remunerandis re-
pub. omnes ac civitates, omnia regna atque imperia pro fundamento quodam humanæ societatis habuerunt: quamvis Aristoreles, Aristotelemque sequuti Epicurei & olim plurimi, & hodie non pauciores, non tantum in latebris scholarum, sed in aulis principum & in clarissima luce hominum animis tanquã morte damnatis de hac æterna justitia valde securi sint. Veruntamen Christus verus homo Deusque illa regis specie descendens ex illo cœlo ad judicandû apparebit oculis hominû eadem forma, qua, ut est Act. 1. cûm in ipsum ascenderet, apparuit. Iudicaturus autem non solû mortuos, qui tum vixerint, morteque prius defuncti fuerint, sed vivos, qui tum fuerint, morienturque. Nam statutum est omnibus semel mori, & postea judicium. Mortui itaque & vivi ad judicium ab extremis mundi partibus clangore tubæ citabuntur, sed mortui in Christo primi resurgent, superstites obviam Domino cum illis in aëra rapientur, 1. Theff. 4. De die autem ultimi judicii interrogatur Christus à discipulis, variaque ejus signa describuntur 2 4. Matth. 3. & deinceps 2 5. Matth. 3 1. Dies autem ille propter electos breviabitur, 2 4. Matth. 2 2. Et tamen de tali

tali die atque hora homo nemo scit, neque celestes angeli, neque filius hominis, sed solus celestis pater, 13. Mar. 14. ubi Christus ignorare diem iudicii dicitur, tanquam à patre mandatum non haberet iudicii hominibus revelandi, aut quòd Christus secundum humanitatem (qua filius hominis appellatur) id ignoraret. Crevit enim Iesus sapientia ut aetate Luc. 2. § 2. ut minimè mirum sit, quòd dicatur ab hominis filio diem iudicii ignoratum esse. Itaque domus Helix dictum de sex annorum millibus (quibus sit duraturus mundus) cabalisticamprehenditur, Helias enim iste scire se profiteretur quod à solo patre sciatur, ab hominibus autem, ab Angelis, à filio etiam hominis ignoretur. Credimus igitur in Christum, talem mundi iudicem futurum.

Cap. 19. *De spiritu sancto.*

CREDO *in spiritum sanctum*.] Adhuc filii persona est personis trinitatis (quæ sunt à patre) est suis qualitatibus & attributis proposita est: superest persona spiritus sancti. Veteri testamento Deitas patris clarissimè proposita est: novo testamento filii Deitas (quæ fuerat in veteri obscurior) clarissimè demonstrata est: At neque veteri neque novo Testamento Deitas sancti spiritus per æquè est vel proposita vel demonstrata, & modò quatuor tantum verbis, *Credo in spiritum sanctum*, comprehensa est in Symbolo Apostolico: definitio amplior vel de-

scriptio nulla hîc facta est, ut tamen à persona patris filiiqûe, persona spiritus sancti distinguatur, certissimis è veteri novoqûe testamêto argumentis spiritû sanctû & esse Deum & à patre filioqûe procedere colligitur: Nam quod Iehovæ attribuitur, attribuitur idem spiritui sancto, 9. Deute. Israëlita dicuntur irritasse Iehovâ. At idê tribuitur spiritui sancto, 63. Esa. Ipsi autem rebelles fuerûnt, & irasci fecerûnt spiritum sanctû ejus. Itê 6. Esa. 9. quod attribuitur domino, vade & dic populo huic: Audite audiendo & ne intelligatis, idem nomine spiritus sancti à Paulo repetitur, 28. Act. 25. Rectê sanè spiritus sanctus loquutus est per Esaiâ Prophetâ patribus nostris, dicens: Vade ad populum istum, & dic, Auditum audietis, & nō intelligetis. Itaque hi loci in utroque testamêto, cûm Deû & spiritû sanctum pro eodê usurpant, demonstrant spiritum sanctû Deû esse. Sic 5. Act. 1. Petrus cûm Ananiâ reprehêdit, quod mentitus esset spiritui sancto: Non es mentitus hominibus (ait) sed Deo: Hic spiritus sanctus apertê à Petro Deus appellatur. Itaque etiam attributa Dei spiritui sancto attribuantur, ut sit æternus, infinitus, optimus. Sanguis Christi per spiritû æternû se obtulit immaculatû Deo, 9. Heb. 14. Hic æternitas attribuitur spiritui sancto, 1. Corinth. 3. 16. An nescitis quod templû Dei estis, & quod spiritus Dei habitat in vobis? Spiritus habitat in variis piorum cordibus eodê tēpore, est igitur infinitus & immensus, nec habet essentiâ Physico loco circûscriptâ.

scripta, ~~concludit~~ hinc Didymus. Bonitas verò & beneficentia variis generibus attribuitur, 1. Corinth. 12. 14. Nam huic quidē per spiritum datur sermo sapientię, alii verò sermo cognitionis per eundem spiritum: Alii verò fides per spiritum: alii verò dona sanationum, per eundem spiritum: Alii verò facultates edendarum virtutū, alii verò prophetia, alii verò discretionēs spirituum: alii verò genera linguarū, alii verò interpretatio linguarū. Sed omnia hæc efficit unus ille & idē spiritus distribuens privatim illa singulis sicut vult. Hic bonitas & beneficentia spiritus sancti tam variis donis summa declaratur. Sed virtutes spiritus sancti per totam scripturā multo etiam copiosius declarantur, cum appellatur digitus Dei, 1. 1. Luc. 20. qui 12. Matth. 28. vocatur spiritus Dei: cum appellatur veritas, ut Ioan. 1. Epist. 5. 6. Spiritus gratiæ, 10. Hebræ. Spiritus libertatis, 2. Corinth. 3. Remittit peccata, 20. Ioan. Abluit, sanctificat, iustificat, 1. Corinth. Abluti estis, sanctificati estis in nomine Domini Iesu, & per spiritum Dei nostri. Lavat & regenerat, 3. Tit. Salvos factos per lavacrum regenerationis & renovationis spiritus sancti. Consolatur, unde sæpē paracletus, id est, consolator dicitur, dicitur arrabo: Qui etiam obsignavit nos, deditque arrabonem spiritus in cordibus nostris, 2. Cor. 1. 22. Denique spiritus sanctus appellatur author prophetiæ & Apostolicę doctrinæ, 2. Per. 1. Non libidine hominis data est olim prophetia, sed acti a spiritu

sancto loquuti sunt sancti Dei homines. Item
16. Ioan. Cúm venerit ille spiritus veritatis, de-
ducet vos in omnem veritatem. Cúm igitur
Deus & spiritus sanctus pro eodem sumantur,
cumque Dei propria attributa spiritui sancto at-
tribuantur, intelligitur spiritum sanctum Deum
esse. Denique Apostolico symbolo cú eccle-
sia Dei dicat: *Credo in spiritum sanctum*, Deitate
spiritus sancti cõfitemur. Verum spiritus sanctus
non solum est Deus, sed Deus á patre filioque
procedens. Hoc enim modo Paulus attribuit
spiritum sanctum nunc patri, nunc filio: patri
quidem 8. Rom. 11. Sed si spiritus ejus qui ex-
citavit Iesum ex mortuis, habitat in vobis, is qui
excitavit Christum ex mortuis vivificabit & mor-
talia corpora vestra per inhabitantem suum spiritum
in vobis: Filio autem, 8. Rom. Vos veró nõ estis
in carne, sed in spiritu: siquidem spiritus Dei ha-
bitat in vobis: quód si quis spiritum Christi non
habet, hic non est ejus: Consolator autem ille
spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine
meo, ille vos docebit omnia, 14. Ioan. 26. Hic á
patre mittitur. Item: Cúm autem venerit conso-
lator ille, quem ego mittam vobis á patre, spiri-
tus ille veritatis, qui á patre procedit, testificabi-
tur de me, 15. Ioan. 26. Hic á filio mittitur & á
patre, id est, ab utroque procedit. Quare spiri-
tus sanctus Deus est á patre filioque procedens,
Itaque Constantinopolitana synodus prima ad-
didit adversus Arrium symbolo Apostolico &
Nicæno quód ecclesia crederet in spiritum sanctum
dominum

dominum vivificantem, qui ex patre & filio procedit, qui cum patre & filio simul adoratur & cō glorificatur. Neque tamen spiritus sanctus appellatur ingenuus, ut pater, neque genitus, ut filius, ne videatur esse vel pater vel filius. Processio igitur est communicatio divine essentię, quā spiritus accipit a patre filioque. Differentiam autem geniti & procedentis, & si Deo ipsi nota sit, theologitamen summi ignotam sibi esse contentur; Audis spiritum procedere a patre & filio, sed quomodo id fiat, noli nimis indagare, ait, Nazianzenus de generatione filii & processione sancti spiritus: cui velut assentientes, Ambrosius, Augustinus, Damascenus similia testisunt. Spiritus itaque sanctus non est divine gratię donum, ut Macedoniani interpretantur: neque charites Iovis filię poetarum figmentis celebratę, *Trinitas*. Deum igitur colimus in trinitate unum. Sic enim in novo testamento trinitas & si ipso trinitatis nomine non appelletur, attamen re ipsa ac veritate evidēter exprimitur, ut in illa angelica annuntiatione ad Mariam virginem, Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obūbrabit te, & quod nasceretur sanctum vocabitur filius Dei. Hic altissimus pro patre nominatur, filius & spiritus sanctus nominatim exprimuntur. Sic in baptismo de Christo pater cœlesti voce ita loquitur. Hic est filius meus dilectus: & ibidem spiritus sanctus specie colubę apparuit Matth. 3. 16. Et sic Christus præcipit Matth. 28. Baptizate in nomine patris, filii,

& spiritus sancti. Sic 1. Ioan. 8. Tres sunt qui testificantur in cœlo, pater, verbum & spiritus: & hi tres unum sunt. Sic adversus Arrium Athanasii symbolo trinitatis personæ coæternæ sibi & coæquales definiuntur, ita ut per omnia & unitas in trinitate, & trinitas in unitate veneranda sit. Hinc solennis & antiqua ecclesiæ celebratio. Gloria patri & filio & spiritui sancto. Item Deo patri & filio domino nostro Iesu Christo, cum sancto spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum. Quare pater, filius, spiritus sanctus Dei epitheta non sunt, ut justus, fortis, misericors, sicuti Sabellius commentus est: Sed divinæ trinitatis & si cogitatio reconditior & sublimior est: attamen species & imago quædam in Platone epistola 2. & 6. ad Dionysium de summo rege rerum omnium apud quem & cujus gratia, & à quo bona sunt omnia: de secundo apud quem secunda: de tertio apud quem tertia. Hunc trinum regem alibi Plato nominat Deum, mentem, animam mundi, ut Deus sit rex ipse summus infinita potentia: mens autem sapientiæ & consilii principatus à summo rege proximus: anima verò mundi, quæ rerum ortus, interitusque per regem mentis sapientiæ definitos exæquatur. Quamobrem constanti fide à Christiano dicatur. Credo in Deum patrem, in filium Iesum Christum, in spiritum sanctum, in Deum denique essentia unum, personis trinum.

Cap. 20. Quid sit ecclesia Dei, & quid sancta.

CREDO *ecclesiam.*] Hactenus primum & præcipuū caput apostolici symboli fuit de fide in Deum patrem & filium & spiritum sanctum. Caput symboli reliquum sequitur de ecclesia Dei, deque ipsius definitione. Quid igitur est (inquies) ecclesia Dei? Est ecclesia sancta, catholica, sanctorum communione sociata, peccatorum remissionem & resurrectionem corporis beatiorēque vitam ex eo sempiterno adeptura. His enim differentiis & notis notatur & definitur populus Dei, qui fide symbolo descripta vivit. Talis igitur ecclesia nova est in terris & quodammodo cœlestis Hierosolyma: & tamen tres primæ differentiæ ad politiam ac disciplinam ecclesiasticam potius attinent quàm ad doctrinā, & ideo summam quandam doctrinæ ac disciplinæ prædiximus in symbolo contineri. *Credo*] Credo huc reperatur, sed alio sensu, nec ideo præpositio (in) repetitur, ut neque repetitur ab Augustino, nec ab eo qui Cypriani nomine symbolum exposuit, quamvis symbolum Nicenum repetat. Sed quidam sic legunt. Credo in spiritū sanctum loquutum per prophetas in unam sanctam, catholicam & apostolicam ecclesiam: tanquam (in) sine interpunctione referatur ad loquutum in unam, id est ad, vel in usum unius ecclesiæ. Credimus igitur Dei ecclesiam semper & fuisse & futuram esse, ne Deus filium ad cru-

cem temeré obtulisse videatur pro ecclesia quæ nulla esset. Septem enim millia Deus sibi perpetuó reservavit, quæ genua ante Baalem nunquá curvaverint, etiamsi tum Elias se solum relictū arbitraretur, 1. Reg. 19. 18. & Rom. 1. 4. Credimus (inquam) ecclesiam esse, ut credimus omnia utrôque testamento vera esse, non autem in ecclesiam ut in Deum credimus: Ac si (in) adderetur etiam referretur ad carnis resurrectionem perinde atque ad ecclesiam, sensusque valde dissimilis efficeretur: nec enim similiter in Deum atque in ecclesiam & in carnis resurrectionem crederetur. Itaque symbolum apostolicum meritó præpositionem (in) non repetit: & hîc iterum Nicænum symbolum á symbolo apostolico non nihil variat.

Ecclesiam.

ECCLESIA est concio seu populus vel civitas, vel resp. & hoc in proposita notatione generale est, & politica philosophorum, & legillatorum omnium ecclesiam sibi proponit ethicis decretis informandam.

Sanctam.

DIFFERENTIA prima est specialis & propria quód non quælibet, nec quorumlibet hominum civitas definiatur, sed sancta, id est sanctorum & innocentium civium. Sic Hebraeus populus dicitur Deo sanctus 7. Deut. 6. Item 26. Deut. 19. Item 28. Deut. 9. Item 29. Deut. 13. Sed præcipué 19. Exo. 5. appellatur gens sancta, quam dominus elegerit sibi. Itaque differentia

tiā illa à veteri Testamento ad novum pervenit,
 & ecclesia vel civitas sancta dicitur pro civium
 sanctorum, p̄rque Christianam fidem sanctifi-
 catorum cœtu. Quos enim Deus elegit, hos vo-
 cavit, quos vocavit, hos justificavit, quos justifi-
 cavit, hos etiā sanctificavit & glorificavit, Rom.
 8. Hi nempe sunt divinæ gratiæ gradus. Tradi-
 dit itaque seipsum Christus pro ecclesia, ut illam
 sanctificaret: Sic Apostolus idem Eph. 2. Conci-
 ves sanctorum & domesticos Dei appellat. Ec-
 clesia itaque Dei sancta sponsa Christi, 2. Corin.
 11. Ovile unum sub uno pastore. Ioan. 10. Sæ-
 pe corpus appellatur, cuius Christus sit caput, si-
 deles ipsa membra, Coloss. 1. Eph. 1. 4. 5. Eccle-
 sia igitur Dei sancta est: neque tamē in hac mor-
 tali vita sanctitas hominis cujusquam omnino
 perfecta est, ut ei nihil amplius addi possit, qua-
 tenus hominis est. Quomodo Paulus fatetur se
 nondum comprehendisse, tametsi enitatur. Ne-
 que verò tota simul ecclesia sancta est, sed cum
 sanctis civibus multi permiscentur cives impro-
 bi, ut ~~perratum~~, sit, p̄rque magnum in electis
 Dei (dum hac mortali vita occupantur) sancti-
 tatem inchoatam esse. Catones duos habuit Ro-
 mana resp. ut de bono cive proverbiale sit.

Tertius è cælo cecidit Cato.

At quot millia Glauciarum & Catilinarum ex-
 tulit? Civitas autem Dei, singulis ætatibus pro-
 phetam, apostolum, martyrem veræque pieta-
 tis exemplum aliquod habuit: at interea quot
 myriadas Cainorum & Iudarum perpessa est?

neque tamen probos & electos ab improbis & repudiatis secernere possumus, id enim solius Dei est, nobis tamen contendendum modis omnibus, ut hæc zizania à vero frumento secerantur. Sanctitas igitur in terris inchoatur, in cælo absolvitur: si tamen ut Paulus 2. Corinth. 5. induti non nudi reperiamur. Et tamē isto sanctitatis nomine videntur etiam comprehendī, qui morte defuncti in cælum recepti sunt, cūm Apocalypsis 6. appellentur viventium conservi & fratres. Sed de vivorum ecclesia modò agitur, cui symbolum apostolicum perscriptum est, non de illa cælesti quæ nostrum symbolum nihil requirit. Credo igitur ecclesiam Dei sanctam esse, & quidem ita sanctam, ut sanctis consiliis à seipsa regatur & gubernetur.

Cap. 21. Quid sit Ecclesia Catholica.

CATHOLICAM.] Secunda est differentia Christianæ reipubl. quod non ~~unus~~ ^{unus} alicujus loci temporisve civitas Dei sit, sed quod omnium locorum temporūve quædam sit universitas: ubicunque namque & quādocunque fuerint homines apostolica illa fide informati, Christianam electorum rempub. constituunt, etiamsi dispersi in omnes orbis partes Europam, Africam, Asiam, Americam inter se neque visi unquā, neque nati. Sic Antoninus philosophus civem Romanum dixit esse, quicū-

quicunque Romanis legibus viveret : ut civitatis & imperii fines iidem essent. Symbolum Nicæum addit hîc apostolicum, quod convenit. Apostolorum enim prædicatio in omnem nationem terramque propagata est. Atque hæc magna ecclesiæ Hebræicæ à Christiana differentia est : Illa enim fuit peculiaris & loci, & temporis & populi : ista est omnium & regionum & sæculorum & gentium, benedictionemque Abrahamo de omnibus gentibus factam cumulatè præstitit. Itaque quicunque Christianis legibus moribusque vivit, ubicunque sit, nihil interest, civis est Christianus, & ad publicum de regenda civitate Dei consilium adhibendus, ut catholicæ ecclesiæ disciplina catholica sit, unòque omnium cùm sacris literis consentiente iudicio accepta probatæque : secus discordib. institutis ac moribus divisâ quomodo catholica & uniuniversalis crederetur? Catholica igitur seu generalis & universalis ecclesiæ sic appellatur, sic intelligitur : imò sic fide creditur, etiamsi nulla oculis appareat. Dei igitur ecclesiæ licet locis distincta sit, congregata tamen & una est in spiritu per evangelii verbum. Differentia igitur hæc piorum & impiorum communis fortasse videri possit, cùm civitas improborum & impiorum civitate proborum & piorum celebrior ac frequentior esse possit, sed sancta eadem & catholica conjunctè intelligitur.

Cap. 22. De Communionē sanctorum.

SANCTORVM *communione.*] Tertia specialis est differentia in Niceo symbolo licet prætermissa, sensu tamen imprimis opportuna. Ecclesia Dei primò sancta, deinde catholica, tum communione sanctorum sociata veræ scilicet pietatis & charitatis communique divini verbi & Christianorum sacramentorum-usu, totòque doctrinæ Christianæ fructu: Hæc enim communio sanctorum præcipuè disciplina & cōformatione atque exercitatione pietatis continetur, quia pii inter se & electi aliis alii bona omnia vel præsentibus & notis impertiunt, vel absentibus & ignotis comprecantur & exoptant. Sancti verò sunt non quos Roman⁹ pontifex consecravit aut (ut ipse loquitur) canonisaverit, sed q̄ à Deo sunt electi, vocati, iustificati, sanctificati, ut paulo antè dictum est: Quomodo Psal. 16. Erga sanctos tuos est voluntas mea o Iehova. Et sic 1. Petri 2. Vos estis gens sancta. Sic Paulus sanctos appellat ad quos scribit. Horum igitur sanctorum inter se tanquam corporis unius membrorum sub uno Christo capite communicatio est doloris & lætitiæ. Hebræis verò præter religionis communionem fuit hæreditatum nonnulla communio, sed tamen conservatio quædam eiusmodi, ut hæreditates non ultra jubilæum alienari possent. Primis quibusdam Christianis fuit etiam major communio bonorum & facultatum ut est in Act. 4. quæ po
stea

stea in monachorum communionem, canonicorum equationem degeneravit. Sedenim communionis speciem quandam ad beatæ civitatis institutionem politici quidam præcipuè affectarunt. Phaleas primus apud Græcos æquationem bonorū Calchedone statuit: Deinde duæ respub. laudibus istis celebratæ sunt, Cretum & Lacorum: Cretes rerum omnium communionē, Lacones æqualem possessionem habuerunt. Huc Platonis in prima repub. unitas, in secūda æqualitas spectavit. Aristoteles communionem repudiavit, æquationem maluit, ut tamen é libertatis usu communio retineretur. Romani æquationem libertatis in communibus legibus, & dignitatis in communibus honoribus & magistratibus, & sanguinis in promiscuis nobiliū inter se, & ignobilium connubiis ferre æquo animo potuerunt, fortunarum in publicis agris æquationem ferre non potuerunt. Sed hæc in paganis vel æquatio vel communio non sanctorum quorūvis & cujuscūque generis & nationis hominum catholica, sed liberorum civiū ejusdem alicujus civitatis peculiaris fuit, exterū, peregrinum, servum quamlibet sanctum neminem admittebant: nostra autē communio non est Laconum vel Cretum, vel Romanorū communio vel æquatio genere nobilium, aut civitatis jure liberorum, sed vel terræ filiorū modò animi virtute nobiliū. Etenim ut Satyricus ille

*Juv. Saty. 8. Tota licet veteres exornēt undiq, ceræ
Atria, nobilitas sola est, atq, unica, viri?*

modò (inquam) animi virtute nobilium, modò vera humanitatis pietate liberorum, modò Dei civitate donatorum, modò sanctorum & verè Christianorum: communio ista sanctorum Christianarum civitatis civibus communicat religionis non solum possessionem fundumque & hereditatem totam, sed fructum atque usum, imò verò utendi, fruendique jura, libertates, privilegia communicat, omnium honorum, dignitatum, magistratuum sine ulla generis locique differentia gradus còmunes idoneis & aptis efficit. Còmunio sanctorum unitatè denique efficit, quàm Cyprianus de unitate ecclesiæ egregiè depingit. Ecclesia (ait) una est quæ in multitudinem latius in incremento fœcunditatis extenditur: quomodo solis multi radii, sed lumen unum, & ramiarboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum, & cùm de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur, exundantis copiæ largitate, unitas tamen servatur in origine: sic & ecclesia domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur, ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluètes largiter rivos latius expandit, unum tamen caput est, & origo una, & una mater fœcunditatis successibus copiosa: sic una anima & cor unum. Communio igitur sanctorum in ecclesiæ Christianæ definitionem sic includitur: ut ecclesia sit illa sublimis Hierosolyma omnium nostrum mater Gal. 4. colum-

columna & firmamentum veritatis, ait Paulus, extra quam communionem & unitatem nulla neque fides conformari, neque salus expectari possit. Ita dominus (quibus exitium minatur) eos negat in cœtu populi sui, in catalogo dom⁹ Israelis futuros Eze. 13. Ergo pagani, Sarraceni, heretici, unôque nomine omnes athei atque impii communibus privilegiis & libertatibus Christianę societatis & communibus sanctorum fructibus, beneficiis & bonis privantur & interduntur. Vtrum verô in sanctorum communionem nos inclusi & comprehensi simus, testabitur spiritus adoptionis una cum spiritu nostro, quôd simus filii Dei, Rom. 8. Credo igitur communionem sanctorum.

Cap. 23. De Remissione peccatorum.

REMISSIONEM peccatorum.] Quarta specialis differentia est, quôd ecclesia Dei sancta illa sit, sed sanctitate (ut hinc apparet) quę nō natura, non artibus & documentis, non moribus non officiis studiisve nostris acquiratur, sed quę gratuita malefactorum venia & peccatorū indulgentiā a Deo per Christum nobis confertur: & remissio peccatorum justificatio est: λέγουσιν nempe istud est ē Christi morte propositū Psal. 31. Beati quorum remissæ sunt iniquitates & quorum tecta sunt peccata Psal. 103. Benedic anima mea Iehovæ, & ne obliviscaris omnium beneficiorum ejus, qui remittit omnes iniquita

tes tuas, qui sanat omnes infirmitates tuas. Iere.

31 Propitiabor iniquitati eorum, & peccati non recordabor amplius. Itaque Christus jubet uti-
ta patrem precemur. Remitte nobis debita no-
stra. Neque verò peccata post primum tantum
lapsus remittuntur, sed quoties ingemuerit pec-
cator 18. Matth. Ergo fides illa antè descripta
peccatorum remissionē consequitur, cum men-
tes & conscientia in evangelicis promissionib⁹,
in obedientia mandatorum, in cœlestis patris
invocatione, in sacramentorum professione ac-
quiescunt. His enim organis apprehensâ Chri-
sti iustitiâ justificamur. Ideoque isto capite gen-
tiliciorum sacrificiorum expiationes damnan-
tur, quibus placari numina sua arbitrantur: dam-
nantur item & Novatiani, qui post primum la-
psus nullam deinceps peccatorum remissionē
esse arbitrabantur: damnantur denique Aristot-
eles & Zeno & Epicurus & plerique politici,
qui beatam vitam non remissione peccatorum,
sed humanæ virtutis vel actione vel habitu, vel
voluptate, vel honore definierunt. Itaque diffe-
rentia remissionis peccatorum propria est cre-
dentibus in Christum & pœnitentibus, ut supe-
rior proxima: nec enim incredulis & impœni-
tentibus peccata remittuntur. Nicenum symbo-
lum hic cōfiteretur non simpliciter remissionem
peccatorum, sed unum baptisma in remissionē
peccatorum: Sed de baptismo diceretur aptius in
sacramentis, & absque baptismo peccata remit-
ti possunt, & peccatores iustificari, ut tum dice-
tur.

tur. Talem igitur peccatorum remissionem credimus.

Cap. 24. De Resurrectione carnis.

CARNIS *resurrectionem.*] Quinta differētia est, quod ad diem iudicii corpora (hinc enim caro pro corpore) antea vel tum recens mortua ē suis sepulchris excitabuntur: Cyprianus scribit in aliquot orientis ecclesiis lectum esse, *In huius carnis*, sicuti Paulus loquitur. Oportet corruptibile hoc induere incorruptibilitatem: sed hoc discrimen exiguum est: Nicenum symbolum hinc resurrectionem mortuorū dicit, pro carnis resurrectione: quod est idem. Sedenim resurrectio multis in scriptura locis explicatur Esa. 26. Vivent mortui & resurgent: Item in evangelio 22. Matth. 16. Christus Saducæos resurrectionem negātes refellit, quod Deus sit Deus Abrahami, Isaaci, Iacobi, qui tamen Deus non est mortuorum, neque tamen in cælo ullum viri ac fœminę connubium futurum est, sed angelorum vitę similis hominum vita est futura. Quin resurrectio quædam temporaria fuit illa mortuo Christo 27. Matth. 52. cū monimenta quædam aperta sunt, multaque corpora sanctorū qui dormierant, surrexerunt. Resurrectionis verō philosophia Epicureis & Stoicis prædicante Athenis Paulo Act. 17. insolens visa est. Itaque alii deriserunt, alii audire amplius eum voluerunt, ē quibus crediderunt Dionysius Areopagita, & Damaris mulier cum quibusdam aliis: At Plato-

nis tamen illa *ἀνάβιωσις* veluti reviviscentia multo antè tractata fuerat. Ex vivis mortui fiunt, fiunt igitur & ex mortuis vivi. Platonis disputatio est in Phædone. Christiana tamen corporū *ἀνάστασις* & resurrectio nonnihil dissimilis est illius *ἀνάβιωσις* Pythagoream *μετεμψύχωσιν* redolentis. Sed tamen si Platonis *ἀνάβιωσις* Athenien sibus credibilis videbat̃, Christiana *ἀνάστασις* incredibilis videri nō debebat. At *ἀνάβιωσις* Platonica, si non Stoicis, certè Epicureis & omnino Aristoteleis mortales animos efficientibus ridicula videbatur, ut minus mirum sit eorum *ἀμυλῶν ἀνάστασιν* ridiculam videri. At apostolicum symbolum modò loquitur de Christi ecclesia, quæ non sophistica captione seducitur, sed apostolica fide nititur. Quamvis igitur impiis corporū resurrectio incredibilis videat̃, tamen cū piorum fides Christi resurrectionem intuetur, primitias (ut dixi) resurgentium, hypostasim humanæ resurrectionis concipit. Corpora itaque hominum resurgēt immortalia & incorruptibilia quidē illa, sed impiorum & piorū permagna differentia: impiorū enim corpora manebunt infirma, ignominiosaque, atque in ipsa infirmitate & ignominia instar chalybis candentis ardebūt in æternum. Daniel. 12. At piorum & beatorū corpora non solū immortalia & incorruptibilia erunt, sed robusta, impatibilia, gloriosa, spiritalia, 1. Corin. Non quòd spiritus ē corporib. fiēt, sed quòd spiritualem & omni carnis labe liberā & solutam vitam degent, qualem nempe spiritus ipsi

ipsi degunt. August. ad Crescentium. Sicut animale corpus non est anima sed corpus, ita & spirituale corpus nō spiritum debemus putare, sed corpus. Hoc tropo & divinam in hominibus vitam divinōsque imō etiam Deos homines ipsos dicere solemus: Id enim spirituale modō est, corpora (inquam) beatorū immortalia, incorruptibilia, robusta, impatibilia, spiritualia, gloriosa resurgent. Christus enim (ut est Philip. 3.) transfigurabit corpus nostrū humile, ut conforme reddat corpori suo glorioso, secundum efficaciam, quā potest sibi subicere omnia, tūmq; beati teste Paulo ac Daniele fulgebunt instar solis ac Lunæ. Item 13. Matth. 43. Cujus fulgoris specimen quoddam illud Moïsis & Christi fuit. Moïses enim, ut est 34. Exo. 29. in Sinai monte cū Iehova veluti conversatus, facie fuit ita splendida, ut velum obduceret quidē quoties alloqueretur Hebræos tanquam splendorem tam insolitum non laturōs, tolleret autē cū reverteretur ad Iehovam. Sic Matth. 17. Cū transformatus est Christus corā discipulis, resplenduit facies ejus, ut sol, & vestimenta ejus candida facta sunt instar lucis. Itaque tum demum beatitudo hominis corpore pariter atque animo perfecta cōplebitur: beatorum enim animæ jam in cælo ipso sunt. Idque ex illo Christi verbo credimus. Hodie mecū eris in paradiso. Assumpto autē corpore nō animæ tantū, sed totius & integri hominis ex anima & corpore cōstituti illa tum demū erit gloria. Sic Paul. 1. Cor. 15. Cum autem hoc

corruptibile induerit incorruptibilitatē, & hoc mortale induerit immortalitatem, tunc erit scriptus ille sermo: Absorpta est mors ad victoriam: ubi tuus ô mors stimulus? ubi tua ô inferne victoria? Quapropter tum beati toto Christo nō solum spiritualiter, sed corporaliter perfruētur: spiritualia siquidem Christi bona iustitiam, sanctitatem, innocentiam, veritatem, virtutēque perfectam animo, corporales autem dotes, robur impatibile, immortale ævum, vitā spiritua-lem, splendorem sydereum corpore consequentur, denique amissam in primo parēte animi corporisque sanitatē per Christum recuperabunt. Itaq; quamvis talis resurrectio futura sit, corpora tamen, licet robusta, impatibilia, immortalia, spiritualia, splendida, gloriosa, corpora physica esse non desinēt, nec longa, lata, alta, & physico loco cōprehensa esse desinēt, ut infinita simul esse possint, & tanquā luces per corpora perspicua in nictu oculi penetrare, ideoque loci nihil occupent. Hunc errorē Hieronymus & Augustin⁹ refellūt. Credebat Origenes glorificatū excitatū Christi corpus ita spirituale & æthereum factū esse, ut neque tangi, neque cerni posset, q̃a Christus clausis foribus ingressus esset. Hieronymus ad Pammachium Origenem refellit, corpūsque Christi, & visibile & tactile fuisse demonstrat, & fores angelorū eo ministerio apertas esse, quo Apostolis Petro & Paulo fores carceris apertæ sunt, quo devolutus lapis ab ostio monumenti. Et tamen cū scriptura dicit clausis foribus Christum

Christum ingressum, non dicit per ipsas fores penetrasse, sed cum clausæ essent fores, tum advenisse, ut etiam tum aperiri à janitore siue angelorū ministerio potuerint. Neque scriptura testatur discipulos ullum in isto ingressu miraculum demiratos esse. Generalius etiam hoc idē Augustinus de beatis omnibus. Tolle (ait) locorum spatia corporibus, & corpora nō erunt. Item sanctos in futuro sæculo, eo quod corpora sunt habituri, oportet in aliquo corporali loco esse. Et Cyrill. lib. 2. de Trinitate. Si corpus, ergo in loco & in magnitudine & quātitate, quia ne divina quidem natura si quanta esset, circumscriptionem effugeret. Quin Angeli ipsi licet incorporei, tamen loco circumscribuntur. Basil. de spiritu sancto, cap. 22. Virtutes omnes in loco circumscriptæ esse creduntur. Nam Angelus qui adstabat Cornelio, non erat in eodem loco, cum adstaret Philippo: neque qui locutus est Zachariæ ab altari per idem tempus etiā in cælo suam implebat stationem. Quare commentum est doctis Christianis indignum, affirmare Christi veri non solum Dei, sed hominis extraque peccatum naturalis corpus mille Phisicis eodem tempore locis simul esse. Hanc itaque carnis resurrectionem credimus.

Cap. 25. De vita æterna.

VITA æterna] Bene vivere, finis Theologiz fuit initio, sed bonæ hujus & caducæ

vitæ finis est illa altera beator & æterna vita. Itaque bene viventibus in hoc sæculo proponitur laborum suorum præmium æterna vita in altero sæculo: Amen, amen dico vobis (ait Christus) qui sermonem meum audit, & credit ei, qui misit me, habet vitam æternam, & in iudicium non veniet, sed transibit a morte in vitam, 2. Timoth. 2. Quod si certet aliquis, non coronatur, nisi legitime certaverit. Ista nimirum copiosa est in cælis merces, quam Christus suis pollicetur & hoc regnum est cælorum, 13. Matth. 44. simile thesauro, margaritæ & sagenæ. Hoc regnum est cælorum, quod pueris addicitur, 19. Matth. 14. Hanc vitæ innocenter peractæ mercedem in cœlesti illa vita Plato extremo de rep. proposuit, ut via ad cœlestem vitam, colendo iustitiā, prudentiamque teneatur & insistatur. Atque hac vita iustè perfuncti tanquam victoria & triumphis potiti æterna virtutis præmia in cælo consequimur. Hanc eandem mercedem Scipio sexto de rep. civibus Rom. proponit. Quanquā (ait) sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est præmium, tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes, nec triumphos arefcentibus laureis, sed stabiliora quædam & viridiora præmiorum genera desiderat. Deinde cum docuisset eos, qui e corporum vinculis, tanquā e carcere evolverint, vivere, vitam autem hanc, quæ dicitur, mortem esse iustitiā (ait) cole, & pietatem: *æta vita, via est in cælum.* Ethnicis igitur quibusdā cœlestis

cœlestis ista remuneratio nota fuit: eaquē de
caussa in extremo fidei symbolo æterna vita
proponitur, quia caducæ hujus vitæ præmium
est: vel omnino vita æterna proponitur cōmu-
ni differentia, ut humanæ animæ immortalitas
in confesso Christianis animis habeatur. Im-
mortalitas autem animorum totius scripturæ
fundamentum est, quo sublato tota religio tol-
leretur. Sed ea minus accuratē demonstratur
veteri testamento, omnesque & benedictiōes
benē & maledictiōes malē viventibus lex (ut
dicetur in ipsa lege) in hac mortali vita propo-
nit, ut Saducæi propterea videantur mortales
animos existimasse, attamen & perspicuē & di-
sertē dicit Ecclesiastes, 12. cap. 7. antequā re-
vertatur pulvis in terram, quemadmodū erat,
& spiritus revertatur ad Deum, a quo datus est.
Toto autem novo Testamento amplissimē, &
clarissimē animorū immortalitas asseritur, ne-
que philosophis omnibus improbata est. Plato
nempe thesimde animi immortalitate tam mul-
tis locis disputavit, ut cæteris persuadere velle,
sibi sanē persuasisse videatur. Aristoteles ut
mundi creationem, providentiam Dei: sic ani-
mi immortalitatem derisit, mentemque quam
non ē materiæ potentia existere, sed extrinse-
cus advenire ait, in suum universum reverti cen-
set, ut de clavis in domo fenestris lux solis ad ip-
sum lucis fontem revertitur: quæ impietas cū
superioribus illis adversus creationem mundi,
providentiam, justitiāque Dei, remissionem

peccatorum, resurrectionem carnis, sic ab impié fatuis defenditur tanquam Aristoteles naturaliter, Christus divinitus sit loquutus, animique secundum Aristotelem mortales, secundum Christum immortales simul esse possint, & pro nihilo etiam Theologis quibusdam est tam sceleratæ fraudis elencho innumerabilem fatuorum multitudinem illaqueari, & irretiri. Itaque cum Plato beatitatem hominis in cælo collocasset, Aristoteles altera illa cælesti vita sprete & contempta beatitudinem hominis, non in alia, quam in hac mortali vita statuit, post mortem non aliud homini reliquit, quam ut dici posset: Hic beatus fuit, iuxta Solonis illam sententiam — *Diciq; beatus*

Ante obitum nemo, supremaq; funera debet.

Sed impiis quamvis mori cupientibus (quod Imperatori Adriano malum apud Dionem, ut summum veré imprecatus est Servianus) mori tamen non licebit. Persianaque illa in tyrannos imprecatio ipsis accidet.

Magne pater divum se vos punire tyrannos

Haud alia ratione velis, cum dira libido. Sat. 3.

Moverit ingenium ferventi tincta veneno,

Virtutem ut videant, intabescantq; relicta.

Quomodo & Plato 1. de rep. ait atheos morientes angere cum de Diis (quos nullos esse crediderant) addubitare incipiunt, ne immortalis anima pro malefactis æterno supplicio apud inferos torqueatur. Itaque æterna vita beatis quidē cælestis & divina vita erit: in hoc enim vocati sunt

sunt fideles, 2. Pet. 1. cap. ut divinæ naturæ con-
sortes fierent. Impiis autem & atheis apud in-
feros æternus cruciatus erit. Nec enim ait Iesa:
66. cap. Vermis eorum morietur, neque ignis
eorum extinguetur, omniq̃ue carni opprobriū
erunt. Atque ut locus in summo mundi beatis,
sic videtur in infimo miseris esse: miseri enim
post iudicium corporibus physicis & crassis cō-
stabunt: ideoq̃ue Physicum (ut de omnib⁹ cor-
poribus jam dictum est) locum occupabūt. Se-
paratum veró inferis locum historia apud Lu-
cam divitis epulonis ostendit, ubi cruciatuum
locus à sinu Abrahæ ingenti hiato separatur: Et
sic August. lib. retract. 2. cap. 24. De inferis mi-
hi videor magis docere debuisse, quod sub ter-
ris sint, quàm rationem reddere cur sub terris
esse credatur. Atque ex hoc æternæ vitæ capite
constat Chiliastarum impietas, qui electorum
beatitudinem & repudiorum miseriam mille
annis definiūt: quod é Pythagorea metempsy-
chosi é Phædro Platonis vel Æneide Maronis
manaverat. Hoc etiam eodem symboli capite
cælum electis, inferos repudiatis attribui intel-
ligimus: purgatorium autem Augustinus aper-
te refellit. Nam cū Hypognosticon quinto
proposuisset duo constare loca ex autoritate
divina, regni cœlestis alterum, alterum inferni:
tertium (inquit) penitus ignoramus, imò nec in
scripturis sanctis invenimus. Hæc vir ille san-
ctus. Ac si qui patres in hoc loco lubricè versati
sint, scripturæ sacræ autoritate conformandi

erunt. Quamobrem ad extremum symboli caput, constanti fide confiteatur Christianus, *Credo vitam aeternam.*

Amen] Hebræa vox nomen interdum est, pro veritate, 65. Ies. 17. Qui benedicetur, benedicetur in Deo amen, id est veritatis: & qui jurat in terra, jurabit per Deum amen, id est veritatis. Interdum adverbialicit, pro veré, ut 17. Deute. 16. Et dicet omnis populus amen, id est veré, sicut hîc accipitur. Nam ut in illo Deut. loco populus Hebræus, sic populus Christianus modò velut acclamans ecclesiæ ministro respondet, amen, vel si quis solus symbolum confiteretur, addit hanc vocem asseverationis tanquàm revera confiteatur & credat. Fides igitur his paucis Apostolici Symboli capitibus comprehensa est, quæ sit ad aeternam vitam satis. Nam ubi fides erit, ibi fructus erit fidei in obedientia legis, in precatione, in sacramentis. Fides (ut de spe, quam viva fides cum charitate complectitur, Paulus ait Hebræ. 6. 10.) quæ sit anchora animæ tuta ac firma, ingrediens in interiora velli, quo præcursor pro nobis ingressus est Iesus: Fides quæ non demonstratur Pharisaicis signis, ut est 12. Matth. 38. Item 16. Matth. 1. sed quæ gratis accipitur. Fides qua reficitur in nobis & renouatur imago & similitudo Dei, qua animo innocentes, sancti, iusti, veraces, corpore invicti, immortales, splendidi, gloriosi, dii quidam efficiamur. Fides quæ vel grano sinapis ex aqua in montes loco transferat, 17. Matth. 20. Item 21. Matth.

21. Matth. 21. Fides quæ solida, mare ambulanti, ut Petro solidare possit, 21. Matth. 29. 30. Fides cui consentiunt symbola præstantissima-
tum synodorum Niceæ, Constantinopolitanæ,
Ephesiæ Chalchedoniensis, beatique Athana-
sii. Fides quæ firma persuasio sit de Dei patris om-
nipotentia, filii sapientia, spiritus sancti gra-
tia erga ecclesiam sanctam, catholicam, sancto-
rum communione sociatam, quæque a pecca-
tis remissionem, a mortuis resurrectionem, vi-
tam denique æternam adeptura sit.

PRIMI LIBRI DE

FIDE FINIS.



96
PETRI RAMI
COMMENTARIORVM,
DE CHRISTIANA RELI-
gione, Lib. secundus.

DE LEGE.

*CAP. I. De justificatione per fidem,
deq; libero arbitrio.*

ACTENVS igitur de fide pri-
ma summaque beatae vitae con-
templatione & sapientia actum
est, sequitur altera pars Theolo-
giae, de actionibus fidei, totaque
hominis erga Deum observan-
tia: Hic enim fidei effectus est: utque ignis abs-
que calore, sol absque luce, sic vera illa fides abs-
que honesta Deoque grata actione consistere ne-
quaquam potest. Fides enim est res viva, actuosa,
efficax, & tam potens, ut non possit non perpe-
tuò bonū operari. Itaque fides sine justis actio-
nibus mortua est, Iacob. 2. Imò absque fide ho-
minis ante Deum actio iusta nulla est, fidesque
sola nos justos, id est, Deo gratos acceptosque
efficit, fides (inquam) sola iustificat, id est à pec-
catis absolvit, & pro justis praestat: sic iustificare
& condemnare contraria sunt, 25. Deute. Iudi-
ces

tes justificent justum, condemnent impium. Marth. 12. Sermonibus tuis justificaberis, & sermonibus tuis condemnaberis. Credidit Abrahamus Iehovæ, & imputatum est illud ei ad justitiam. Sic igitur Paulus 1. Rôm. prædicat nullam esse ex fide justitiam nisi gratuitam: Iustificamur enim, quia fide apprehendimus Christum, qui datus est nobis in justitiam; 1 Corinth. Itaque justificatio hominis est ex fide: Et sic Paulus 3. Rôm. concludit hominem justificari fide, etiam sine legis actionibus. Itaque justificationis nostræ non partem aliam actiones nostræ, partem aliam Deus, sed totum solidumque ex asse beneficium fides in Christum obtinet. Neque hoc loco de mortua & inani fide loquimur, de qua Iaco. 2. loquitur, sed verâ vivaque. *ἀνθρώπων* nempe illud est humanæ redemptionis pretiumque est Christi morte perpetuo spectandum. Huc enim vota, desideria, solatia (ut dixi, & dicendum sæpius est) piorum omnium referenda ac dirigenda sunt: neque enim per nos ipsos, perque naturam nostram (quæ peccato primæ originis depravata aut infirmæ diffidentiae aut arrogantis cōfidentiae plena est) justè agere coram Deo quicquam possumus, nec ullum fructum instar malæ arboris nisi malum edere. Arbitrium enim illud (quo primus homo dotatus à Deo fuerat) sic imminutum est, ut ad legis offensionem liberum quidem supersit, ad obedientiam servum: ut Augustinus nos antea jam docuit. Itaque ad actiones Deo gratas rege-

neratione & renovatione hominis per spiritum sanctum opus est. 1. Corinth. 2. Animalis homo non percipit ea quę sunt spiritus Dei. Et 2. Corinth. 3. Apostolus idem negat nos idoneos esse ex nobis ipsis cogitare quicquam boni. Illud enim Apostoli, 1. Corinth. 4. tam sæpé ab Augustino repetitum: Tu homo quid habes, quod non accepisti? Quin Iesā. 64. Iustitię nostrę comparantur panno é contritis centonibus confarcinato. Et Lucę 17. dominus ait, Cúm feceritis omnia, quę præcepta sunt vobis, dicite, nos servi inviles sumus, quod debuimus facere, fecimus. Mandatum itaque legis omnibus superest potestas observandę legis electis gratuita gratia datur, rejectis & repudiatis propter peccatum ipsorum non datur. Quod ne Christianis mirabilius videretur, gentium doctores & Poëtę perceperunt. Iliad. v.

*Ζεὺς δ' ἀρετῶν ἀνδρεσσιν ὀφέλλεται μινύθει
ὅππως κεν ἐδέλῃσιν: ὁ γὰρ κάρπυος ἀπάντων.*

Iuppiter autem virtutem viris augétque minuitque, vt velit. Ille enim est potentissimus omnium. Sed idem Plato in Menone multó clarius exposuit: vbi disputat, virtutem humana neque natura, neque doctrinā, neque exercitatione parari posse, sed donum Dei merú esse: Vtque Sibyllę divinitus afflatę res mirabiles respondent, Deo autem destitutę similes rursus fiunt reliquarum mulierum: sic homines iustos & fortes esse tantisper, dum divino afflatu excitantur, quo cessante cessat & virtus. Aristoteles

teles autem longé alia sententia, 1. lib. ad Nico:
divinum illud beatę vitę fundamentū contem-
psit, totumque humanę beatitudinis & princi-
pium & extremum ab hominis facultate & for-
tuna repetivit. Sed Aristotelis impietate, quód
homo seipso contentus esset ad beaté vivendū,
vt de mūdi æternitate, de divina humanarū re-
rū despiciētia & inscientia futurarū, de animo-
rum mortalitate detestare: Platoniam Philoso-
phiam, imó Christianā ausculta, vel potius dies
noctesque modis omnibus contende & enite-
re, vt coram Deo sanctus & immaculatus, car-
nis securitatem comprimas, vitam & mores ad
præscriptam pietatis regulam componas, tum
firma in Christum fide velut armatus: Domi-
nus (inquies) defensor meus est, quid trepida-
bo? Psal. 27. Qui stat, tamen videat ne cadat, 1.
Corinth. 10. perpetuoque illud meditetur, sola
fide per puram Dei gratiam hominem servari,
& pro iusto apud Deum haberi, & Matth. 11.
Venite ad me omnes qui laboratis & onerati
estis, ego vos reficiam. Quapropter improban-
di sunt Manichæi, qui hominem omni actione
spoliabant, ac veluti stipitem ac truncum facie-
bant. Neque enim honestę actiones hominis
contemnendę aut inanes iudicandę sunt, cūm
fructus fidei sint. A fructibus eorum cognosce-
tis eos, 7. Matth. 15. Item ex fructu arbor agno-
scitur, 12. Matth. 33. Deus itaque actiones fi-
dei largissimé remuneratur, Matthæi 5. 10.
Gaudete & exultate, quia merces vestra copio-

sa est in cœlis: sed velut ex pacto legis, ut cursori primò metam contingenti præmium ex pacto certaminis persolvitur: nec enim cursus quamlibet magna velocitas per se & extra liberalitatem muneratoris tale quicquam mereatur: imò non ex pacto, sed ex paciscentis amore patrio. Et Augustinus ad Xystum, cùm Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quàm munera sua. Divina igitur actionum nostrarum remuneratio gratuiti tantum amoris est.

Cap. II. De legis præmio.

SED iam tempus est dicendi de fidei actionibus, quales nempè Deus à nobis requirit: neque enim Deus ab homine pro hominis arbitrio, sed pro suæ divinitatis iudicio venerandus & colendus est, ut antè patuit. Actio fidei est in obedientia legis, aut in precatione & Sacramento. Lex propriè appellatur decalogus decem mandatorum: alias autem intelligitur totus in Genesi, Exodo, Levitico, Numeris, Deuteronomio, Pentateuchus, legis nempè interpres fusior & latior. Legis igitur divinæ seu decalogi præmium singulare, 19. Exod. tali suasionem continetur quali Plato censet leges in civitate civibus suadendas esse. Confer huc itaque de mundi rebus pub. splendissimam, tum percipies quid Deus præstet homini. Romana nomothesia trinundinum popularis per cornicinem ex agro evocationis habuit: deinde sententiæ rogationem. Velitis, jubeatis, Quirites: Postre-

Postremo á tribuum singularum suffragiis legillationem, at cœlestis divinæque legis institutio longé aliâ promulgationem habuit, procœmii siquidem ad comparandam populi Hebræi observantiam erga Deum & reverentiam fit primo é commemoratione perceptorum beneficiorum & promissione futurorum. Vos vidistis (ait Iehova) quæ fecerim Ægyptiis, & quo modo tulerim vos super alas aquilarum, & adduxerim vos ad me: tum ergo si obediendo obedieritis uoci meæ, & custodieritis pactû meum, eritis mihi thesaurus dilectus præ omnibus populis, quia mea est universa terra, vos autem eritis mihi regnû sacerdotale, & gens sancta. Hæc procœmii prima suasio est maximis in Deuteronomio & benedictionibus servanti legem & maledictionibus violanti plenius exposita, ut ad extremum sigillatim á nobis recolligetur. Hæc (inquam) procœmij prima suasio est ad populi benevolentiam é beneficio legis & fructu, populusque Mosi Iehovæ verba referenti respondet. Quidquid dixit Iehova, faciemus. Illa nimirû fuit ad velitis, jubeatis Quirites, rogatori magistratui popularis acclamatio: Secunda procœmii suasionem Dei jussu populus sanctificatur á Mose, lavat vestem, triduoque ab uxorum consuetudine consortioque abstinet, jubeturque ad Sinaium montem adesse, sed mortis interdicto non propius positis terminis. Sic docilitas expurgata & sanctificata mente comparatur: cui parti potest adjungi & legis intelli-

gentia & à natura & à patria avitâq; disciplina: Leges enim decalogi omnes excepta fortassis quarta (ut ait Aben Esra) suapte natura sunt homini illustres & perspicuæ, multisque antè sæculis ac temporibus in hominū mentibus ingeneratæ sunt, quàm lapideis tabulis inscriptæ. Abelis enim sacrificium Deo placuit, fratricidium item Caini displicuit: Immanes gigantum libidines inundatione terrarum sepultæ sunt: Denique Moses 18. Exod. 16. ait cōsulenti populo de legibus Dei sese respondere, cū tamē leges postea scriptæ sint. Itaque etiā 30. Deut. 11. scriptæ legis facilitas ad quamlibet ignorantiæ excusationem tollendum clarè prædicatur. Nam præceptū, quod præcipio tibi hodie non est occultū tibi neque longius remotū est, non in cœlo est, vt dicas. Quis ascendet pro nobis in cælū, ut tollat illud nobis, & recitet nobis illud, ut impleamus illud? Neque trans mare est, ut dicas, quis transfretabit pro nobis mare, ut offerat illud nobis, & recitet nobis ut impleamus illud. Sed propinquum est tibi verbum valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illud. Et sic Ieremiæ 32. loquitur Deus: Ponā leges meas in mente ipsorū, & in cordibus eorū scribam eas. Itaque & pagani Poëtæ hanc naturalem in animis nostris legem testificantur. Iuuen. Sat. 13.

*Exemplo quodcunque malo committitur, ipsi
Displicet authori, prima est hæc ulio, quod se
Iudice nemo nocens absolvitur, improba quāvis
Gratia fallacis pratoris vicerit urnam.*

Tertia

Tertia & postrema suasionem cum præterito tri-
duo dies illuxisset, tonant fulgurantque toni-
trua & fulgura, lampades ardent, densissima
nubes opacat montē, monsque ipse (quia Deus
in igne super eum descendisset) fumat vehemē-
tique terræ motu ac fremitu cōcutitur: tum clā-
gor buccinarū intentissimo subindeque invale-
scente & increbrescente sono personat, adeo ut
universus populus non modò attentus sed atto-
nitus perhorresceret. Atque hujus tertiæ sua-
sionis velut artificium Moses ipse exposuit He-
bræis 20. Exod. 20. Ne timeatis (ait) quia ut
tentaret vos, venit Deus, & ut sit timor ejus an-
tē conspectum vestrum, ut non pereatis. Hoc
igitur est præmium legis, hæc ad audiendum
domini legem populi audientia fuit, hac rhe-
torica benevolus, docilis, attentus auditor sic
effectus est. Plato igitur rectē censet miseris &
afflictis civitatibus salutare leges commodius
institui. Hebræus nempē populus quamvis du-
ræ cervicis, attamen gravissima Ægypti servi-
tute oppressus in deserto sine pane, sine vino
sustentatus, tot ac tantis antecedentibus mira-
culis excitatus, etiam isto divinæ legis tam mi-
rabili præmio ad obsequendum compara-
tur. Hoc (inquam) divinum sanctæ legis est
præmium, præter quod in Exodo nullum est:
Mosaicum postea 5. Deute. 1. cum lex repeti-
tur, additum est: Audi Israël statuta & judicia
quæ ego loquor in auribus vestris, & discite ea,
& custodite faciendo ea. Sed Mosi est præ-

mium, non Dei, neque proœmium ferendæ legi propositū, sed cum lex jam pridem lata recitaretur, ut septimo quoque anno recitandā præcepit, à Mose appositum.

Cap. 3. De lege prima ad cultum Dei.

SE D Deum ipsum divinas leges ferentem audiamus, ut est 20. Exod. Et loquitur est Deus omnia verba ista, dicens:

Ego Iehova Deus tuus, qui eduxi te ex Ægypto, & domo servorum.] Iehovæ nomothesia non est externarum tantum actionum, ut ferè sunt hominum leges, sed consiliorum & voluntatū & ex contrariis imperatis, quales tres sunt leges, contraria prohibent, antè prohibitis contrariis (quales sunt leges reliquæ) imperant contraria. Summa verò legis universæ est ἀγαπή pietas vel Christiano potius quàm Latino verbo charitas, ~~Latinis enim pius & pietas activè, charus & charitas passivè dicuntur.~~ Finis itaque legis est charitas ad illum é Christi morte fructum consequendum, & ad illam animi corporisq̃ue sanitatem fructus illius remedio recuperandū. Lex igitur summa dividitur in duas tabulas. Prima tabula ad Dei gloriam refertur, & gloriosus ille Ezechielis triumphansq̃ue Deus huc imprimis recurrit, Et sic Christus Matth. 22. huc retulit, Diliges (ait) Dominū Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua, Hoc est primū & magnum mandatū.

Primæ

primæ verò tabulæ duo mādāta sunt magis animi: duo etiam corporis communia. Hæc enim quaternaria primæ tabulæ distinctio est hebræa, ut docet Aben Esra: Est græca ut Athanasius in Synopsi scripturarum, ut Origenes in Exodum, ut Chrysostomus in Matth. Homil. 49. ut Nazianzenus idem versibus complexus est: Est etiam latina ut Hieronymus & Ambrosius in epist. ad Eph. cap. 6,

Ego Iehova.] Primum primæ tabulæ præceptum affirmatur, ait Aben Esra: affirmatione igitur primi versiculi, prima lex affirmat de Deo qui propriè Iehova (ut antè patuit) appellat: Ab ipso quippe sunt omnia & in ipso cōsistūt, 11. Rō. Atque hīc verbū intelligitur mandātis & imperantis ac legē ferentis ut Sum, tanquam dicere: Ego Iehova sum Deus tuus. Potest etiam futurū verbum intelligi, ut: Ego Iehova ero Deus tuus, sicut intelligitur mox in quarto mandato ad eū locum, Dies autem septimus erit sabbathum Iehovæ: Illic enim (erit) in hebræo expressum non est, quale tamen postea, ut secundo versu *non erunt*, verbum exprimitur. Item in secunda lege: *Non facies*. Verbū (inquam) Sum, vel Ero hīc intelligatur, sed præsens a plerisque omnibus intelligitur, Quapropter ego Iehova sum Deus tuus & tu ideo me veneraberis & coles.

Qui te eduxi.] Periphrasis est quædam Iehovæ recentis beneficii nota, Iehova (inquam) ille qui te feci exire ē terra Ægypti, id enim est ad verbum, ē domo servorum, ē servili scilicet pistrī

no ubi miserandum in modum vexabare conficiendis luto lateribus, ad eamque rem stramine conquirendo, ædificando thesaurorum & horreorum urbes Pharaoni, Pithonē & Ramassem & quidem fame pene eneētus, liberisque masculis barbarē atque immaniter extinctis ad interitum trahebare, 1. Exod. 11. 15. Sic 13. Exod. 3. domus servorum pro Ægypto usurpat, quia ibi durissimam servitutem Hebræi servierunt. Hebræis denique Ægyptus crudele pistrinum miseræque servorum domus fuit. Iehovai-
taque tanti beneficii tibi author, sum deus tuus, & tu vicissim populus meus: Populus enim hebræus pars est Iehovæ & Iacobus pars hereditatis ejus: invenit eum in terra deserti & in vastitate horroris deserti circumduxit eum, instruxit eum, custodivit eum ut pupillam oculi sui, ut aquila, quæ excitat nidum suum, super pullos cubat, expandit alas suas, assumit eum, portat eum super alas suas, 32. Deut. 9. Sic idem popul⁹ Dei peculiaris dicitur ibidem capitib. 4, 26, 27. Populus primogenitus Dei appellatur 4. Exo. 22. Portatur a Deo tanquam filius 1. Deu. 31. Est-
que Deo tanquam dilectus thesaurus, 19. Exo. 4. Quare pro beneficii tanti tamque recētis recordatione ac memoria cult⁹ a beneficiario populo exigitur: & tamen pro recordatione beneficii deinde etiam ad omnes populos attinentis. Neque enim Dei vox ista præsentis & vivos tantum, sed successores & posteros complectitur. Et sic Moyses paulo ante mortem ad Hebræos il-
lius

lius Israelis (qui Iehovam leges promulgantem audierat) posteros jam tum transferebat 5. Deuter. 3. Non cum patribus nostris tantum pepigit Iehova pactum istud, sed etiam nobiscum, qui sumus hic & hodie nos universi vivimus. Neque verò illum Israelitici populi Israeliticum successorem tantum populum, sed quem vis à Christo adoptatum complectitur. Sic Paulus 11. ad Rom. Tu verò cum esses oleaster, insitus es illis & confors radicis & pinguedinis oleæ factus. Iehova igitur Deus noster erit, & nos ejus populus cum ex eo consilia, cogitationes, facta, dictaque nostra omnia repetemus, ad eumque referemus, cum eum tota mente, toto corde, tota anima colamus: cum denique nosmetipsos abnegabimus, & ei penitus addicti devotique, immaculatam, innocentem, sanctam servitutem serviemus. Quicumque confitebitur me coram hominibus confitebor & ego eum coram patre meo qui in cælis est: Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo & eum coram patre meo, qui est in cælis. Itaque qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus, & qui amat filium aut filiam plus quam me, non est me dignus: & qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est me dignus: qui invenerit animam suam perdet eam, & qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam 10. Matth. 32. & 16. Matth. 24. Mandatum itaque primum colendi Dei ut omnium ordine & dignitate primum est & fundamentum (ait Aben Esra) cæterorum mandato-

rum, sic cultu & observantia gravissimum & difficilimum. Ideoque cum Christus 19. Matth. 21. adolescenti æternam vitam querenti, respondisset. Si vis perfectus esse, abi, vende quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, ad id dum sequere me: adolescens tristitia affectus abiit tanquam abnegatio sui longè difficillima res esset. Itaque 10. Matth. 28. Christus verat ab hominibus timendum qui corpus occidere possunt animam non possunt, sed Deum timendum esse qui potest & corpus & animam gehenna perdere. Colendi autem Dei sacrificia olim varia fuerunt, hostiæ imprimis immaculatæ boum, juvencorum, arietum, agnorum, hircorum, hædorum, turturum, columborum, passerum, thuris, olei & aliorum fructuum, simile, placentarum, libaminum, eaque publica & ordinaria ut quotidianum matutinum & vespertinum, ut sabbathinum, ut solennium festorum: tum privatum ut pacificum laudis votivæ pro cuiusque generis peccato, in quibus Leviticus tractus consumitur: at divinum cultum Christus ad unam mentis puritatem pietatemque revocavit, sacrificia illa omnia uno sui corporis sacrificio sustulit. Verum enim verò similitudo divinitatis in homine offensione legis hujus præcipuè violata est, ideoque lex sancitur ad eam instaurandum & renovandum. Peccatur igitur in primam legem imprimis atheismo cum belluinæ quædam hominum naturæ Iovem ex cælo (ut in fabulis est) gigantum more detrahere conantur, deumque

deumque ullum negant esse. Dixit insipiens in corde suo, non est Deus Psal. 14. Peccatur vanis divinationibus astrologorum, augurum, haruspicum, præstigiatorum, maleficorum, incantatorum per ignem traductis liberis divinantium, somniatorum, quæ omnia damnantur 20. Lev. 6. 27. Item 10. & 18. Deut. Somnia tamen divina pleraque sunt in sacris literis. Peccat superstitionibus plerisque ut incisione carnis, & stigmatum inuisione, decalvatione, damnatis 19. Lev. 18. 28. item 14. Deut. 1. item 1. Reg. 18. 28. ite Iere. 16. 6. Peccatur a falsis prophetis etiam miracula facientibus, quos Deus jubet interfici, ne vel miraculis Dei verbo contrariis ulla fides adhibeatur, 13. Deut. Peccatur immani illa barbaraque liberorum immolatione, quæ Molocho fiebat 20. Levit. 2. Peccatur denique incredulitate & de divinis promissionibus diffidentia, quæ Deus acerrimè ultus est, protinus in Adamo serpentis astutia seducto, cum Deo similis creatus tam dissimilis effectus est: Sed adversus Hebræos ultio illa mirabilis est 14. Num. cum Chalebus & Iosua verum de Chananæa renuntiantes a populo promissis Dei diffidente, & nihil credente pene lapidati sunt, tum Deus ira accensus, jurat è toto Israele solos Chalebum & Iosuam in Palestinæ possessionem ingressuros, ceteris autem sic ait: In deserto isto cadent cadavera vestra. Itaque omnes ab anno vicesimo cæsi exceptis duobus illis supra sexcetera viginti quatuor millia, ut constat 26. Num. 5. & deinceps in deserto con-

sumpti sunt. Atque ad hanc ipsam vel incredulitatem vel diffidentiam referri potest invocatio quā mortuis sanctis nomine *δουλείας* & servitutis attribuendam Romani pontifices persuaserunt, cultus enim vel servitium soli Deo debitū in invocatione consistit, estque hoc sacrificium non communicandum creaturis August. lib. 10. cap. 4. 56. de civit. nec ullum de sanctis invocandis est præceptum in Christiana fide, sine quaten (ut ex Paulo jam patuit) peccatū est quidquid in religionem inducetur: præceptum (inquam) propheticae vel apostolicae fidei hīc nullum est, imō manifesta est in sacris literis prohibitio. Ioan. Apoc. 19. 10. ab angelo reprehenditur quod ad ipsius genua procidisset. Et cecidi (ait) ante pedes angeli, ut adorarem eum, sed dixit mihi, vide ne feceris, conservus tuus sum tuus ex fratribus tuis, qui habent testimoniū Iesu: Deum adora, testimonium enim Iesu est spiritus prophetiae. Et Cornelius act. 10. 26. a Petro simili de causa reprehenditur: nam cum Petrum adoraret, Surge (ait Petrus) & ego ipse homo sum. Neque igitur angelis, neque hominibus quamlibet sanctis cultus ullus attribuendus est. Adorari verō homines dicuntur, sed humano & civili honore, qui divini cultus longē dissimilis est. Deus enim, ut æternus, infinitus, optim⁹ spiritus adoratur, homini autem nemini talis adoratio tribuitur. Sic 23. Gen. 7. Abrahamus incurvat se populo terræ, id est inclinat vel adorat: Adoratio enim pro simplici reverentia etiam sumitur,

mitur, quæ geniculatione vel incurvatione aut alio corporis motu efficitur. Sic Esa⁹ ab Iacobo, & Iosephus à fratribus in Genesi flexis genibus adorantur: sed honor ille nequaquam fuit animi ullam aliam quàm humanam potentiam cõgitantis. Quare qui mortuos invocant, fidem in Deum inficiantur, diffidentiamque profitetur, quia Deo melius aliquid & clementius arbitrantur.

Cap. 4. De Lege 2. adversus idololatriam.

NON erunt tibi dii externi ante faciem meam: non facies tibi imaginem lapideam aut ligneã, neque ullam similitudinem eorum quæ sunt in cœlo supernè, aut quæ in terra infernè, aut quæ in aquis infra terrã, non incurvabis te illis, neque servies illis.

Secundam deinde legem distinguit hic Aben Esra, refertque ad idololatriam, eosque refellit qui hîc primam legem instituebant. Iehova igitur non solum Deus esse, sed solus Deus haberi vult, ut deletam hominis cum Deo similitudinẽ renovet. Immolans enim alii Deo præterquam Iehovæ soli, occidetur, 22. Exo. 20. Et in symbolo Dei unitas in trinitate demonstrata est: Et sic lex utraque conjungitur 10. Deut. 20. Iehovam Deum tuum timebis, illum coles, illique adherebis. Atque ita Christus Matth. 4. 10. conjunctè repetit & interpretatur. Scriptum est enim dominum Deum tuum adorabis, & ei so-

li servies. Hæc verò deorum externorum idololatria qua homo diabolo similis efficitur, in Exodo & Deuteronomio valde iteratur. Non adorabis Deos Chananæorum. Item non incurvabis te Deo alteri. Itē non ambulabitis post Deos alios ē diis populorum finitimorum. Item Non coles Deos populorum, quos Iehova Deus tuus dat tibi. Item Cave ne inquires de diis externarū gentium. Item nunquam recesseritis ab omnib. verbis quæ ego præcipio vobis ad dexteram aut sinistram eundo post Deos externos, ut colatis eos. Item Quod si averterit se cor tuum & non audieris ac impellaris ac incurvaveris te diis peregrinis, coluerisque eos, denuntio te funditus periturum: & consimilibus præterea locis quibus intelligitur idololatriam mirandum in modum Deo invisam esse. Cum igitur Iehova populi sui Deus esse velit, prohibet peregrinos adorari Deos ante faciem suam, id est nō tantum exteriori corporis adoratione sed animi, cujus intima sensa ut est 29. Deu. 29. Deo aperta sunt, interiore confessione ut non specie & simulatione, sed toto corde, tota mente, tota anima solis observetur & colatur.

Non facies tibi imaginem.] Pars est secundi mandati ex hebraica illa distinctione. Quidam tamen ē duobus primis mandatis fecerunt unū, & primæ tabulæ tria tantum mandata constituerunt, secundæ septem, dividendo ultimum bifariam, ē quo rursus ad decimam legem. Hos auctores habuit Augustinus lib. 2. quæstionum in Exodum

Exodum cap. 71. ut trinitatis gratia tria primæ tabulæ mandata fierent. Atqui ista partitione idololatriæ prohibitio postea sensim populo subducta est: quamvis Augustinus in libro questionum veteris & novi Testamenti cap. 7. veterem partitionem posteriore repudiata tandem sequutus sit. Quare Non facies, erit pars secundæ legis ad species externorum deorum declarandum totamque externi cultus idololatriam detestandum. Species igitur idolorum ut in ipsa lege similiter repetuntur 20. Exod. 23. Ne faciatis mecum deos argenteos, neque deos aureos. Item 27. Deuter. 15. Maledictus vir ille qui fecerit imaginem lapideam aut ligneam aut æquovis metallo fusam, abominationis Iehovæ opus manuum artificis & posuerit in abscondito. Item 29. Deutero. 17. Vidistis abominationes earum & idola earum lignum & lapidem, argentum & aurum, quæ sunt apud illas, ne forte sit inter vos vir aut mulier, aut familia, aut tribus cuius cor avertat sese hodie à Iehova Deo nostro, ut vadat ad colendum deos harum gentium, ne forte sit in vobis radix fructificans venenum & absinthium. Sic Esaias docet infamæ & probrosæ fictione scelerari maiestatem Dei, dum spiritus incorporeus, invisibilis, incomprehensibilis materiæ corporatæ, visibili, pusillæ assimilatur. Et Ezechiel hanc abominationem indignatus stercoreos deos appellat. Hanc eandem idololatriam in Atheniensibus Paulus detestatur: Genus cum simus Dei (ait) non existiman-

dum est auro aut argento aut lapidi arte sculpto & invento hominis, divinum esse simile. Quare non tantum hinc ex auro, argento, lapide, ligno, signa quælibet, sed pictæ tabulæ, pictæ qualescunque effigies reprehenduntur: Lex enim differtē prohibet cujuscunque rei similitudinem, quo Græcorum idololatria palam convincitur, qui totos templorum suorum parietes depictos habent. At non Lysippos tantum & statuarios sed Apelles & pictores qualescunque imaginū artifices Deus ē templo suo ejicit: ne quis hinc superstitiosus opponat superstitiosam idoli & imaginis differentiam. Hebraïca enim vox generalis & communis est ad omnem similitudinē: cultus (inquam) & adoratio prohibetur quarumlibet vel imaginum vel omnino similitudinū, siue subjecta res sit in cælo siue terra. In cælo, ut Deus & angeli, spiritus enim sunt, & quidē invisibiles, quorum naturam nulli visibiles colores, nulla oculis subjecta lineamēta imitari possunt. In cælo sunt sol & luna stellæque reliquæ: unde præter planetas, imagines octo & quadraginta paganis pro diis cultæ sunt: In terra sunt homines, pecudes, plantæ: terræ alveis ripisque ac littoribus coercētur Maria, flumina, fontes, inque iis pisces, quorū omnia simulachra pro diis gentes habuerunt, cujusmodi falsa numina modō improbantur. Et fere per easdem species iterantur 4. Deut. 15. Cavete ergo diligenter animis vestris, nō enim vidistis ullam imaginē die quo loquutus est Iehova ad vos in Horebo ē medio ignis,

ignis, ne forte corrumpatis vias vestras, & faciatis vobis imaginē ligneam aut lapideā, aut similitudinē ullius simulachri, id est effigiem mascululi aut feminæ: effigiem cuiuscunque animalis, quod in terra degat, effigiem cuiuscunque volucris alata, quæ volet per cælum: effigiē cuiuscunque reptantis in terra: effigiem cuiuscunque piscis qui in aqua degat sub terra. Néve attollas oculos tuos in cælum, & videas solem & lunam & stellas, omnem militiam cæli, & impellaris, & incurves te illis, colasque ea, quæ distribuit Iehova Deus tuus omnibus populis sub toto cælo. Quam obrem secundo mandato prohibetur cuiuscunque imaginis & similitudinis non fictio sed adoratio. Neque ineptē ab illo poëta dictum

*Qui fingit sacros auro vel marmore vultus
Non facit ille Deos, qui colit ille facit.*

Iudæis verò quamvis frequenter antea lapsis, atamen tandem legis huius reverentia tanta fuit, ut cum Pilatus Tiberii statuam Hierosolymis in templo collocare veller, pœnamque capitis obfistentibus intermineretur, ultro capita sua obtulerint, seseque antè morituros affirmarint, quam tam indignum contra legem domini facinus admitterent, ut Iosephus author est. Itaque etiam templa Christianorum quingētos fere annos simulachris omnino caruerunt: ac ne quis superstitiosus idololatriam ullam positarum in templis imaginum prævaricaretur objiciatque cum Gregorio, quod doctis & legentibus;

scriptura sit, id videntibus idiotis picturam esse, & imagines idiotarum libros esse, nec eas adorari: Etenim adoratio disertis verbis à Deo ipso hîc definitur incurvatione genuum summissi- que animi veneratione: quæ omnia templorum imaginibus exhibentur à simplici & imperito populo genibus inflexo & incurvato: imò genua ipsa simulachrorum osculante carcosque ipsi sthuraque incendente: & Abachus ac Ieremias (unde Gregorius debuit contrarium assumpsisse) perspicue profitentur ab imaginibus nil nisi commentum & mendacium doceri: docendi verò sunt idiotæ verbum domini & in sacris mysteriis exercendi. Hæc doctrina illis est addiscendum & exercendum à Deo proposita. Et sic Deus olim per Mosem & prophetas hebræum populum idiotam docuit, sic Christus Christianum populum idiotam erudivit, sic exercuit, non præcepit ut idolis & imaginibus idiotæ erudirentur. Quod igitur Deus præcepit, hoc facite, non autem quod vobis rectum videatur, ut prædictum est: & sit aliquando pudor divinæ sapientiæ humanam stultitiam antepondere. Enimvero Epiphanius cum in quodam templo velum Christi imagine pictum vidisset, scidit illud, quia contra auctoritatem scripturarum id fieret: & ad episcopum loci scripsit, ne tales imagines in templis esse pateretur. Huic igitur sancto viro laudabile fuit imaginum ruptorem esse. Sic Lactantius. Non est dubium (ait) quin religio nulla sit, ubicunque simulachrum est. Et sic Augustinus

stinus pronuntiat nefas esse non modò adorare simulachra, sed Deo collocare. Quin Varro licet paganus, attamè apud Augustinum ait deos à Romanis plusquam centum & septuaginta annos sine simulachro cultos esse: quod si manifestet (ait) dii castius observarentur. Et Aristoteles quamvis plerisque locis manifestè impius, attamen deos *ai Spomoti deiç* humana specie ferre non potuit, Sarracenis verò non alia res Christianos magis odiosos & invisos efficit quàm nostra hæc in templis atque in omnibus ferè locis idololatria: ipsi verò contra nullam apud se, usquam rei viventis imaginem esse patiuntur. Impii igitur illi tanto Christianis plerisque in eo sanctiores cultum divinum simulachris prophanari arbitrantur: Neque Nicena synodus imaginum in templis adorandarum inventrix cōtra Dei mandatum valebit, præsertim cū ipsa authorum suorum sententiis ut impiis & in Dei gloriā blasphemis abundè refutetur: Et tamen jam Caroli magni tempore refutata est. Quapropter ad ratio mandato secundæ legis definita, positarū in templis imaginum idololatriam manifestè coarguit & convincit.

Quia ego Jehova Deus tuus sum potens, zelotes, vindicans quidem perversitatem patrum in liberis, in nepotibus, in pronepotibus odio habentibus me: exercens autem beneficentiā in millesima posteritate qua me diligit & mandata mea custodiat.

Primæ legis neque pœna neque præmium legi ipsi additur, sed deinceps quòd esset primæ & se-

cundæ legis commune consequitur, pœna idololatriæ, præmium veris cultoribus.

Potens.] Ad idololatrias terrendum refertur, ne quis se a domini dei que potentia ac minis liberum esse cogitet. Ille enim ipse Iehova deusque est omnipotens, qui fidei symbolo definitur. Ego sum fortissimus Deus, Gen. 43. quomodo & Deus exercituum dicitur, 2. Reg. 30. cap. sæpèque alias. Quonam igitur cogitas idololatriam ut manum Dei effugias?

Quò (inquã) fugis Encelado? quascũq; accesseris Sub Iove semper eris. Claudianus. (oratio)
Sic antea fuit, Quocunque abiero, inde manus tua deducet me, & apprehendet me dextera tua, Psal. 139.

An nescis longas regibus esse manus? ait ille. Quantas igitur regis regum manus esse arbitris?

Zelotes.] Metaphora rudibus hominum sensibus est aptissima, qua præcipuè singulare milium venerationis & adorationis amorè in Deo percipimus, ut æmulum nullum, rivalem nullum ferre possit, solus amari velit. Sic idem repetitur 4. Deuter. 24. cum istam idololatriam Deus prohibet: Nam Iehova Deus tuus ignis consumens est, Deus Zelotes. Item 34. Exod. 14. Non incurvabis te Deo alteri, nam *Iehova Zelotes* nomen ejus, Deus zelotes est. Itaque, Gloriã meã alteri non dabo, ait Iesa. 48. 11. Ergo glorię huius studio atque amore Zelotes appellatur. Sed metaphora plenius excutiat, Conjugum in-

ter se proprius amor est: vir alienæ uxori nisi adulter, uxor alieno viro, nisi adultera non commiscetur. Vir uxoris est unius totus: vxor viri unius est tota, duóque omnino in carne una: secus adulterium est capite vel humanis legibus puniendum. Adorationis cultus animorú Deo deditorum conjugium quoddam est: Si animus igitur alieno Deo vel divo vel cuiuscunque nominis numini supplex flexisque genibus accidit, adulterium est animi perdita libidine atque impia deóque odiosissima prostituti. Iulianus apostata nomine hujus metaphoræ Deo calumniam imponebat, tanquam more hominum Zeloty: at scriptura sacra nostris sensibus hoc modo plerumque balbutit: ac si plerósque talis idolomania adulteros videamus, non idcirco Dei vel impotentia vel non curantia attribuentum est, figulus enim ille novit cur ea dedecoris & infamia vasa finxerit, ut jam patuit: nec Dei manum ultionemve fontes tandem effugient, nec apostata calumniator effugit. Quare gravitatem offensionis, vindictæ magnitudine perpendito.

Vindicans perversitatem patrum.] E mandatis negativis hoc primum pœnam maleficis constituit. Si quid humanitus pater offenderit paternâ offensa patris ipsius supplicio luetur, posteritas ut extra culpam sic extra pœnam erit. Deuteronomii 24. 16. Parentes pro liberis morte non plectentur, nec liberi pro parentibus. Sed quisque morte peccatum suum

Iuxta. Item 2. Reg. 14. 6. & Ezech. 18. 20.
At si honorem Deo debitū alteri quā ipsi Deo
pater detulerit, impietatis reus erit non solum
pater, sed filius, sed nepos. Divinæ igitur ul-
tionis aduersus idololatriam comminationes
hīc appositæ sunt. Itaque ad tantum scelus evi-
tandum omnes idololatriæ causas & occasio-
nes Deus effugiendas & evitandas frequenter
admonet, 7. Deuter. 5. de diis gentium: Altaria
eorum destruetis, & statuas eorum confringe-
tis, lucosque eorum succindetis, imaginēque
lapideas & ligneas eorum comburetis. Item
12. Deuter. 2. 3. Omnino perdetis omnia loca
in quibus servierunt diis suis super montes ex-
cellos & super colles, & sub omni arbore viri-
di, diruetisque aras earum ac statuas confringe-
tis: lucos item earum comburetis igni, & lapi-
deos & ligneos deos earum concideris perde-
tisque nomen earum ē loco ipso. Quare ita ju-
bet Deus altaria, statuas, arbores, lucos, imagi-
nes, denique omnia idololatriæ loca funditus
everti, ut ne nomen quidem supersit: ad ean-
dēque causam 34. Exod. 12. vetat ne cumi-
dololatriæ fœdus facias, ne te sua consuetudine
ad idololatriam abducant: eaque de causā vi-
detur Moysi sepulchrum occultatum esse 34.
Deutero. 6. ne qua hīc idololatria contingeret.
Tandem igitur Deus idololatriam lapidari ju-
bet 17. Deuteron. 2. Præterea si frater, si filius,
si uxor, si quamlibet amicus te ad idololatri-
am adhortetur, lapidari iubet: Quinetiam
horri-

horribile illud vel universæ civitatis anathema præscribit. Si cives à Deo in idololatriam averſi ſint percutiendo ait Iehova percuties habitatores urbis illius acie gladii perdēdo eam, & quidquid in ea fuerit & inuenta in acie gladii atque omnia ſpolia ejus congregabis in medio plateæ ejus, & combures igne urbem ipſam & prorsus omnia ſpolia ejus Iehovæ Deo tuo, eritque tumultus perpetuus, nec ædificabitur amplius: neque adhærebit manui tuæ quicquam de anathemate, ut avertatur Iehova ab ira furoris ſui, ut te beneficiis cumulet, miſereaturque tui, ac multiplicet te, quemadmodum juravit patrib. tuis. Sed exempla ipſa ſunt etiam graviora: Quale eſt illud vix lata lege commiſſum cū Hebræos, quia aureum vitulum adoraffent, Iehova perdere ſtatueret, niſi Moſis precibus eſſet placatus: tum igitur Levitæ Moſis jūſſu é ſuis & aliis & fratribus & propinquis, & amicis quibuſlibet tria millia in hanc ultionem necaverunt: & Iehova tamen pleniorē animadverſionem in ſuum tempus rejecit, 22. Exod. 34. Cumque vetus idololatria nova Belphegoris idololatria cumulata eſſet, tum cæde (ut eſt 35. Num. 1.) viginti quatuor millium utrumque ſcelus expiatum eſt. Talia deinde exempla ſunt duplicis captivitatis propter idololatriam & Aſſyriæ, de qua eſt 2. Reg. 17. & Babilonicæ, de qua 2. Reg. 23. & 24. cap. Quapropter poſteri in quartæ uſque generationem paternæ impietatis præſentis luent, ſed præcipuè in paternæ pœnæ perſe-

verantes. Differt enim Deus plerumque meritas pœnas, & emendatiorem vitam melioresque mores expectat, ut vel patris improbitas filii probitati condonetur aut differatur. Sic Iosie regi Deus propter ipsius pietatem dedit, ut in pace moreretur, nec videret sequentium temporum mala, quæ propter avi Manassis impietatem Iudæis eventura erant: ut est 2. Reg. 22. Iosia autem mortuo ultio ad ipsius filios Manassis impietatem sequutos rediit: At si patris scelus scelere filii cumuletur, tarditas vindictæ acerbitate supplicii compensatur, totaque tandem familia stirpis evertitur. Illi nimirum pedes ~~tamen~~^{nei} sunt quos diis suis pagani affinxerunt. Quapropter idololatria tam acerbè severeque à Deo vindicatur, nec interea tamen injustus Deus, si gratia sua posteros impiorum dedignatur. Nec locus Ezechielis, quod filius nō porter iniquitatem patris, contra est, Iudæos admonentis plecti ipsos suis non patrum suorum maleficiis cum peccata patrum peccatis suis cumulassent.

Exercens autem beneficentiam in millesima.]

Pœna idololatriæ est proposita, quod secundæ legis est proprium, præmium veris adoratoribus modo proponitur, quod ad primam legem est referendum. Ingrata est Deo impietas & idololatria invisa, sed pietas longe gratissima charissimaque. Itaque Deus pios amplissima remuneratione remuneratur ut paternæ pietatis fructū percipiant in millesimā pgeniē

Et natorum & qui nascuntur ab illis.

Cujus insignis exemplum est in Abrahami posteritate. Credidit sanctus patriarcha, & ei imputatum est ad justitiam. Hinc Dei benedictiones mirabiles non solum in Abrahamum ipsum, sed in Isaacum filium, in Iacobum nepotem, in pronepotem Iosephum & deinceps in totam Abrahami posteritatem cōtinuatæ: nam pro septuaginta capitibus (quæ duce Iacobo in Ægyptum ingressa sunt) sexcenta posterorum millia duce Mose sunt egressa ex Ægypto. Deus igitur erga pios sic affectus est, ut non tanquam fideles servos locupletare, sed velut amicos sibi familiares efficere videatur. Colloquitur cum Mose facie ad faciem: luctatur cum Iacobo, ut velut antagonistam exerceat, convivat cum Abrahamo velut hospes cum hospite antiquo: facit denique quod omnium maximū est, pios veluti Deos & cœlestis regni participes. Quare beneficentia Dei mirabilis est erga pios priorūque posteros, modō tamen posteri permaneāt in parentum vera pietate, puraque religione, & pro veri cultus continuatione præmia ipsa non continuantur solū, sed novis accessionibus amplificantur. Non idcirco tamen statues universos ab origine prima vel impia miseros in progeniem quartam: vel pia felices & fortunatos in millesimam; interea siquidem potestas Deo reliqua est pro moribus factisque hominum, proque suæ divinitatis arbitrio & severitatis leniendæ & largitatis contrahendæ, sed

perspicua signa tum vindictæ tum beneficentiæ definitis illis temporibus ac sæculis in plerisque gentis ejusdem perspicies. Quamobrem hæc in idololatrias & superstitiosos imaginum cultores pœna gravissima est constituta. Hoc præmiū piis & veris Dei cultoribus longè amplissimum est constitutum, vindictæque in sobolem quartam, remuneratio in millesimam idcirco proponitur: ut constet Dei misericordiam justitiā (quamvis utraque per se infinita sit) tamen erga homines tanto majorem declarari. Affirmatio igitur opposita secundæ legis inficiationi erit lex prima, in iisque duabus solis legibus & pietas & pietati contraria impietas explicantur. Deus itaque pura mente, puro spiritu (hic enim Dei imago præcipuè imprimitur) ut pura mens purusque spiritus est, colitur atque adoratur, quod in puerili ludo melius ille docuit quàm a plerisque Theologis in Dei templo doceatur.

*Si Deus est animus nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi præcipuè sit pura mente colendus.*

Cap. V. De lege tertia, adversus vanum iurandum.

NON assumes nomen Iehova Dei tui temerè, quia Iehova non relinquet eum inultum, qui assumpserit nomen ejus temerè.] Mandata duo superiora ad animam magis spectant, duo reliqua etiam corporis obsequium complectuntur, neque animo solo solave mente continentur, Ter-
tio

tio igitur mandato species divini cultus non solum in mente, sed in lingua & oratione ostenditur é vero & necessario per Deum iuramento. Impietatem & blasphemiam divini nominis lex prohibet, unde contrarius honor cultusque præcipitur. Iurare veró per nomen Iehovæ, est ipsum Iehovam nostri testimonii assertorem vindicemque tanquam occultorú cordium scrutatorem appellare, ut si fallamus, fallaciam vindicet & ulciscatur. Itaque religionē & adorationem in iuramento versari intelligimus. Iusjurandum veró nequaquam prohibetur hac lege, sed vanum iusjurandú Deus enim ipsemet jurat. Nam (ut Hebræo. 6. 13. Paulus ait) Abrahamo cum non posset per quenquá maiore iurare, iuravit per seipsum, dicens: Certé benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te. Sed Deus 14. Num. 21. jurat apertius per seipsum. Veruntamen vivo ego, & repleo gloria mea universam terram: quod omnes illi qui viderunt gloriam meam, & signa mea quæ feci in Ægypto, & in deserto, & tentaverunt me iam decem vicibus, nec paruerunt voci meæ, non videbunt terram, de qua iuravi patribus eorum: neque quisquam eorum qui me irritaverunt, videbunt eam. Sic igitur Deus jurat. Homines autem, ut est Hebræ. 6. 16. per eum jurant qui sit major, atque iisdem omnis controversiæ finis est iusjurandum in confirmationem. Sic Abrahamus 14. Genes. 22. jurat Regi Sodomorum: Levavi manum meam ad

Iehovam Deum altissimum possessorem cœli & terræ si a filo usque ad corrigiam calceamenti accepero ex omnibus quæ sunt tibi, ne dicas ego ditavi Abrahamum. Hic ellipsis est imprecationis, quæ exprimitur 1. Sam. 14, 44. Sic faciat mihi Dominus, & hoc addat, vivit Dominus, jurat David 2. Samuel. 12. Item vivit Iehova, jurat Ethaius, 2. Samuel. 15. 21. Paulus etiâ paulo secus jurat, 2. Corinth. 1. 23. Ego verò testem Deum invoco in animam meam, quod parens vobis nondum venerim Corinthum. Sed præcipua quædam jurisjurandi religio fuit in fœdere faciendo, quomodo Labanus & Iacobus 31. Gen. 44. jurant. Speculetur (ait Labanus) Iehova inter me & te, quando abscondemur alter alteri. Item ibidem: Nemo est nobiscum: sed vide quod Deus est testis inter me & te. Postremò addidit, Deus Abrahami & Dii Nachoris judicent inter nos. Iurat quoque ibidem Iacobus per pavorem patris sui. Sic apud Poëtam Æneas & Latinus pagano suo more jurant:

*Esto nunc sol testis & hac mihi terra precâti. &c.
Sic prior Æneas: sequitur sic deinde Latinus
Suspiciens cœlum, tenditq; ad sidera dextram,
Hæc eadem Ænea terra, mare, sidera juro. &c.*

Sed ceremonia etiâ hic fuit antiquis, cujus obscurior quædam nota est, 15. Genes. 9. 17. 18. cum inter divisas eque regione positas dissectorum animalium partes lampas ignea decurrit ad divinum fœdus cum Abrahamo ferendum.

Quod

Quod (ut apud Liui.) Romani ad confirmandū
fœdus Albanū percusso porco quodammodo
imitati sunt, ubi pater patratus ita loquitur. Si
populus Romanus (ait) prior deflexit publico
consilio, dolo malo, ita illo die Iuppiter popu-
Rom. sic ferito, ut ego hunc porcum hodie fe-
riam, tantoque magis ferito, quanto magis po-
tes pollesque. Id ubi dixit porcum saxo silice
percussit. Quo spectat & illud Poëtæ:

Et caesa iungebant fœdera porca.

Iusjurandum etiam quoddam est illa detesta-
tio 27. Matth. cū Pilatus hortando Iudæos ni-
hil proficeret, accepta aqua abluit manus corā
populo, dixitque: Innocens ego sum a sanguine
iusti huius, vos videritis: Et respondit universus
populus, Sanguis ejus super nos & super filios
nostros. Sedenim adjurandi formula propria
fuit Hebræis per manum femori applicatā. Sic
Abrahamus ait servo suo, 24. Genes. 2. Pone
manum tuam sub femore meo, ut adjurem te
per Iehovam cœli & terræ. Sic Iacobus adjurat
Iosephum, 40. Genes. 29. Si nunc inveni gra-
tiam in oculis tuis, pone quæso manum tuam
sub femore meo, & facies mecum misericordiā
& veritatem: Ne quæso sepelias me in Ægypto.
Alia formula deinceps fuit, vt 7. Iosua 19. Iosua
Achamum sic adjurat: Fili mi, da quæso gloriam
Domino Deo Israël, & da illi confessionem,
indicaque mihi quid feceris: ac ne celes me.
Quod Pharisei Ioan. 9. usurpant in cæco nato.
Da (inquiunt) gloriam Deo. Dissimilis autem

formula est adjurandi, 26. Matth. 63. Adjuro te per Deum vivum, dicas nobis si tu es Christus filius Dei. Itaque licet & privatis & publicis in rebus (ubi fidei necessitas exigit) sobriè, sanctè, piè per nomen Domini jurare: mandatoque tertio vanitas jurisjurandi per nomen Domini non autem necessaria veritas prohibetur. Non jurabis in nomine meo mendaciter, neque polues nomen Dei tui. Ego Iehova 19. Levit. 12. Sed Christi voce impietatis hujus prohibitio multo plènius exponitur Matth. 5. At ego dico vobis, Omnino ne jurate, neque per cælum, quia thronus Dei est, neque per terram, quia scabellum est pedum ejus, neque per Ierusalem, quia magni regis civitas est: Non item per caput jurabis, quia ne pilum quidem dealbare potes aut denigrare, sed vester sermo sit ita, ita, non, non: quod præterea est à malo est. Repetitur item consimilis vanitas juramenti, 23. Matth. 16. per templum, per aurum templi, per altare, per donum altaris, ubi Christus ait, tum quoque per Deum jurari habitantem in templo, in altari, ut ejusmodi juramenta licet per Deum nominatim non fierent re ipsa tamen in Deum blasphemia essent. Hæc Christi à Christo ipso minimè dubia interpretatio est, ubi necessitas nulla sit, simpliciter affirmandum esse vel negandum, ita, ita, non, non: quod præterea sit, ut per cælum, terram, Ierusalem, caput, id omne esse malum atque improbandum. Itaque qui illud à malo, sic accipiunt tanquam si homines justi

justi essent, jurejurando nihil opus foret ut neque legibus: Neque ut legum sic jurisjurandi initium esse à malo: Quomodo & bonæ leges à malis moribus oriri dicuntur qui (inquam) illud à malo sic accipiunt, subtiliter quidē & acutē moventer, sed neque Christo neque loco cōvenientur, neque enim in Deo jurante quicquam est à malo. Quare per falsa numina jurare prohibemur, ut falsa ipsa numina venerari ante prohibiti sumus: quæ etiam tum à nobis adorantur, cum per ea juramus: quo sensu penē licet Ethnicus, Menander jusjurandū prohibet.

Ὁ πρὸν δὲ φεῦγε καὶ δικαίως ὁμνῶνς.

Injurandum autem fuge, etiamsi justé jures.

Per caput autem jurandi perversa consuetudo non fuit Iudæorum tantum, sed & gentiū. Hinc illud apud Poëtam:

Per caput hoc juro, per quod pater antè solebat.

Iurasse etiam veteres per genium vel salutem principis & corporaliter tactis Evangeliiis ut olim tactis aris ex cōstitutionibus imp. patet. Infinita verò Christianis plerisque in ore est petulantis vel potius furiosi juramenti blasphemia, quæ vel pagano iudice detestabilis & execrabilis fuerit.

Quia Iehova] Sicut antea cultoribus falsorū Deorum graves minæ propositæ sunt, ita & hīc proponuntur tanquam desertoribus sui Dei. Iurare enim per alium Deū aut per aliud quidlibet, est idipsum in vindictam blasphemix appellare, si temerē juretur: tumque Dei honor

attribuitur ei, per quod juratur. Itaque Deus illis blasphemis & convitiatoribus vehementer irascitur. Ieremiæ 5. Filii tui dereliquerunt me, & jurant in iis, qui non sunt Dii. Item, Disperda eos qui jurant per nomen Domini, & jurat per Melchon. Itaque 24. Levit 10. Blasphemia ista capitalis fuit spurio Ægyptio qui nomen Iehovæ in maledicto assumpsisset: conjectus enim est in vincula, deque eo Iehova ipse sic Mosis præcepit. Educ blasphemum extra castra, & ponant omnes qui audierunt manus suas super caput ejus, & lapidet eum universus cœtus: Ad filios autem Israël loquaris dicendo. Quicumque maledixerit Deo suo, portabit iniquitatem suam, & qui expresserit nomen Iehovæ moriendo morietur, lapidando lapidabit eum vniversus cœtus tam peregrinus quàm indigena cum expresserit nomen moriatur. Tale narrat Aben, Esra de Ægyptiis, apud quos si quis per regis nomen temerè jurasset, capite plecteretur, quia regem contempsisset. Iuramentum autem illud Herodis 14. Matth. 7. se daturum quidquid peteretur, imprimis vanum est, sed tum quoque sceleratum cum scelus petitur: ut illic caput Ioan. Ideo quæ vanum sit ita jurare, sed sceleratū præstare quod illo indefinito iuramento iuraveris. Quæri autem hic solet, utrum jusjurandū dolo vel vi expressum servandū sit. Gabaonitæ (ut est 9. Iosue 3.) ementiti é longinquis regionibus legationem Hebræos fefellerunt, & ab iis scædus interposito jurejurando impetrarunt, cognitaque

cognitaque fraude Hebræi quamvis decepti, quamvis etiam generali mandato occidere iussi, attamen propter interpositum iusjurandum non occiderunt, tantum in lignatione & aquatione Gabaonitis usi sunt: Quin postea cum Saul Rex contra majorum fœdus Gabaonitas afflixisset, violationem fœderis Deus ultus est triennii fame pef Israël, & septē Saulis filiis à Dāvide deditis, per Gabaonitas cruci suffixis, tantam iurisjurandi religionem sacra historia testificatur. At Tullius in officiis etiam contendit perjurium quandoque licitum esse. Quod ita juratum est (ait) ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est, quod aliter, id si nō feceris, nullum perjuriū est. Non enim falsum jurare, pejerare est, sed quod ex animi tui sententia jureris, id non facere perjurium est. Itaque illud apud Accium: Fregistine fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam, luculenter dictum putat. Item scitē Euripidis illud: Iuravi lingua, mentem injuratam gero: Sic piratas & prædones non injustis vel perjuriis vel mendaciis falli arbitratur, quia communes sunt hostes cum quibus nec fides debeat nec iusjurandum esse commune. At Tullius idem laudat non dico Regulum, qui ut hostibus fidem servaret, ad supplicium rediit, sed Pomponium tribunum Manlii accusatorem, qui cum terrore mortis coactus iusjurandū dedisset Tito Manlii filio se patris accusationem dimissurum, iurisjurandi religione motus à causa destiterit.

Tantum (ait) temporibus illis iusjurandum valebat. At inquam, Titi tanquam latronis vis illa fuit, & Pomponius injuram mentem prætere ad Euripidis legem potuit, nec fidei tuæ cōscientia tibi metienda est ex hominum fideliū vel infidelium circumstātia, sed ē religionis tuæ constantia, sed ē Dei in testimonii veritatē appellati præsentia ac reverentia: Non promittere, non jurare potestatis tuæ fuit. Quæ vis enim forti viro (ut Tullius ipse ait) afferri potest? At Christianis quanto minus etiā captivacula ista convenerit? Divina lex non lingua tantum, sed mente pejerare prohibet. Et Christus ait: Qui me coram hominibus negaverit, negabo illum coram cœlesti patre. Poterant igitur Apostoli sanctique martyres paganis communibus nempē Christiani nominis hostibus & infidelibus lingua quidlibet jurare, injuram Deo mentem servare. At Deus non mentis tantum, sed linguæ non animæ tantum, sed corporis, sed totius hominis Deus est. Quare videndū Tullio fuerit, ne secus (quam existimet) his Poëticis & sophisticis argutiis, latebra perjurio queratur, videndum item & Romanis pontificibus Romanum Oratorem sequutis: nam cū infidelibus non servandam fidem persuaserūt, perfidiosum atque impium paganismum, ac nescio an satis paganis ipsis probatum persuaserunt. Vladislavus Pannoniæ rex pacem cum Amuratho Turcarum imperatore solenni jurejurando interposito fecerat. Eugenius Papa per Iulia-

lianum Cardinalem cum bene gerendæ rei occasionem oblatam jactaret, fidem infidelibus servandam non esse Christiano regi persuader, præliumque acerrimum accendit, in quo Amurathus cum de fuga cogitaret, conspecta in hostilibus signis Christi imagine, impius Sarracenus ita fertur exclamasse: Crucifixe, crucifixe, vide gentem tuam perfidam, quæ a me non lacescita contra jusjurandû jus omne ac fidẽ violavit: si Deus es aliquis, fac ut perjurii pœnam luat. Itaque instaurata pugna miserabilis illa clades ad Varnam obtruncato Vladislao, item Iuliano perfidiæ ministro morte non solum misera, sed a Christianis ipsis probrosè execrata consumpto, cæsis denique triginta Christianorum millibus sceleratæ perfidiæ funestissimum exemplum Romani pontificis impietati cōsecravit. Gabaonitis igitur in expiationem perjurii liberos Sauli hic iterum in crucem deditos recordemur: neque ultorem illum perjurii Deû aut mortuum aut sanctas leges suas oblitû arbitremur. Quamobrẽ tertiæ legis summa hæc est: In jurejurando dabis gloriã Deo tuo, & tanquã præsentem cōscientiæ atque affirmationis tuæ judicem vindicemque religiosè appellabis.

Cap. 6. De lege 4. ad sanctificandû Sabbathû.

RECORDARE diem Sabbathi ut sanctifices eum; Sex quidem diebus operaberis, & facies omne opus tuum: dies autem septimus erit Sabbathum Iehova. Deo tuo: nec facies opus ullum, nec

aut filius tuus, aut filia tua, servus tuus, aut ancilla tua, aut jumentum, aut peregrinus tuus qui est in tuis portis. Nam sex diebus fecit Iehova cælum & terram, mare & universa quæ sunt in eis, requiescens die septimo, propterea benedixit Iehova dies Sabbathi & sanctificavit eum.] Quarta lex affirmatur ut prima, & ad divinum cultum sacris meditationibus & festis excolendum Sabbathum sanctificat. Dies autem festi Hebræis quinque fuerunt quotannis paschæ, Pentecostes, Tabernaculorum, tubarum, expiationum, 23. Levit. per totum: sed fuerunt tres præcipui paschæ, pentecostes, tabernaculorum, quibus Hebræi maiores omnes intererant, ut patet 23. Exod. 14. Sed ordinarium fuit Sabbathum septimo quoque die in quo cæremonia non simplex fuit: Primo in sacrificiis Sabbathinis certo mensis die, quæ utraque cæremonia sublata est sacrificiis sublatis vel potius uno Christi sacrificio expletis mutatoque Sabbatho in diem solis, ut à quibusdam appellatur, vel in diem dominicum, ut nominatur, 1. Apoc. 10. quo nempe die dominus Iesus à mortuis excitatus veterum cæremoniarum umbras præsentis luce sustulit. Secundo cæremonia videtur quædam fuisse in numero septenario, qui philosophis nonnullis perfectus visus est, ut septimo quoque anno Hebræis servis libertas restitueretur, 21. Exod. Si emeris servum Hebræum sex annis serviet, at septimo egredietur liber gratis. Quod repetitur Deuter. 15. 12. Hoc sabbathum libertatis fuit; eodem quoque

que annorum septenario terræ sabbathū quod-
dam fuit, de quo 25. Levit. 3. Sex annis semi-
nabis agrum tuum, & sex annis putabis vineam
tuam, colligesque fructus ejus, anno autem se-
ptimo sabbathum requietis erit terræ, sabbathū
Iehovæ. Agrum tuum non seres & vineā tuam
non putabis, quæ sua sponte nascuntur in messe
tua non metes, & uvas separationis tuæ nō vin-
demiabis: annus requietis erit terræ. Erit autem
Sabbathum terræ vobis in cibum tibi & servo
tuo & ancillæ tuæ & mercenario tuo, & adve-
næ tuo, qui habitant apud te, & animali tuo, &
bestiæ quæ fuerit in terra tua erit (inquam) om-
nis fructus ejus in cibum. Tertium deinde Sab-
bathum fuit jubilæum, de quo sic 25. Levit. 8.
Numerabis autem tibi septem sabbatha anno-
rum, id est annos septies septenos, qui quidem
dies septem sabbathorum annorum, efficient
tibi quadraginta novem annos: tunc transire fa-
cies tubam jubilationis mense septimo, deci-
mo mensis, id est die expiationum: transire (in-
quam) facietis tubam per universam terrā ve-
stram. Sanctificabitisque annum quinquagesi-
mum, & proclamabitis libertatem in terra cun-
ctis habitatoribus ejus. Iobel ipse erit vobis, &
revertemini quisque ad possessionem suam, &
quisque ad familiam suam revertemini: Iobel
ipse annus quinquaginta annorum erit vobis:
Non seretis neque metetis quæ sponte produ-
xerit terra, neque vindemiabitis separationes
ejus, quia Iobel est, sanctus erit vobis: agri co-

medetis fructum : Anno Iobel isto revertemini singuli ad possessionem suam. Hæc igitur Sabbathina septenarii cæremonia ad libertatē servorum, ad agrorum vacationem, ad restitutionem possessionum tota sublata est : alia libertas messis, alia denique hæreditas nobis in cælo proposita est : Hoc nempé Sabbathum erit perpetuū, quod Christianis Eſaias vaticinatur 66. cap. Nam sicut cæli novi & terra nova quæ ego facio, sunt coram me dixit Iehova, sic stabit semen vestrum & nomen vestrum, & erit ut de mense in mensem & de sabbatho in sabbathum veniat omnis caro, ut incurvet se corā me dixit Iehova. Quapropter ad illud æternum sabbathum spectantibus hebdomadarii sabbathi sanctitas & ad eum quotidiani operis cessatio retenta est, Sabbathū siquidem scholasticus quidam dies est, quo nobis est ad domini scholam accedendum ad legem ejus & voluntatem cognoscendum : His enim diebus lex tota cū prophetarum interpretationibus populo quotannis declarabatur, ut plenius in ecclesiastica disciplina dicemus. Itaque cum sabbathum tantoperé in veteri testamento commendatur, schola domini præcipuè commendatur. Academia non Platonis vel Aristotelis, sed omnipotentis Dei cōmendatur. Cognitio legis & intelligentia divini cum homine fœderis commendatur : de quo sic 3. 1. Exod. 13. Veruntamen sabbatha mea custodietis : quia signū est inter me & vos in generationibus vestris, ut sciatis quod sum Iehova,

hova sanctificans vos. Custodietis igitur sabbathum quia sanctitas est vobis: quisquis profanaverit illud, moriendo morietur: quia omnis faciens in eo opus, excindetur anima ipsa e medio populorum suorum. Sex diebus fiet opus, at die septimo sabbathum cessationis est, sanctitas Iehovæ: quicumque fecerit opus diei sabbathi moriendo morietur. Observabunt itaque filii Israel sabbathum, observando ipsum in generationibus suis: pactum est perpetuum inter me & filios Israelis, signum est in perpetuum, quia sex diebus fecit Iehova cælum & terram, die autem septimo cessavit & requievit. Hæc igitur sabbathi commendatio est ab ipso domino qualis est Esaia 58. Si averteris a sabbatho pedem tuum, non facias voluntatem in die sancto meo: vocaberis sabbathum delicatum & sanctum domini gloriosum & glorificabis eum, dum non facis vias tuas & non invenitur voluntas tua. Itaque Christianus animus isto mandato a quæstuosis & fructuosis corporis operationibus & sudoribus ad scholam divinæ legis, ad academiam philosophiæ sublimioris, ad sanctiores animi cogitationes & meditationes exercendum revocatur: ideoque cum statum religionis funditus eversum Deus apud prophetas indignatur, violata & polluta sabbatha conqueritur.

Sabbathum Iehovæ.] Sabbathum autem Iehovæ nominatim appellatur: nec enim sabbathum, vel Adamo, vel Noeo, vel Abrahamo, vel Isaaco, vel Iosepho, vel Mosi, vel Helix, vel Davidi

consecratum est, ut superstiriosi quidam Christiani mortuis hominibus sabbatha & festorum dierum otia tribuerunt: Nam si Christianis sabbatha consecranda essent, Hebræis etiam pari iure consecranda fuerāt: nec rerum gestarum memorabiles illis memoriæ lesuerunt, quæ sabbathis propriis celebrarentur.

Operaberis.] Operosa homini atque actiuosa vita præscribitur, sicuti iam ab initio præscripta est: In sudore vultus tui vesceris pane tuo. Et sic Paulus ne gravis esset ecclesiæ, sancta gloriatio-
ne gloriatur opere faciēdo victum sibi cultum-
que comparatum. Itaque otiosorum atque inertium hominum ut canonicorum, monachorum & monacharum vita vehementer improbanda est, cum De^o nominatim præcipiat, Sex diebus operaberis, nemini autem præcipiat, Totā vitam otiaberis: neque ideo otiosa eiusmodi vita ex fide est, propterea que peccatum, ut tam frequenter é Paulo repetitur.

Nec facies.] Hic etiam cæremonia quædam fuit, ut ab omni prorsus opere cessaretur, & in sabbatho septem annorum, ut est 23. Exod. 10. & in sabbatho jubilæo, ut prædictum est: Quin ne coquere quidquam liceret 16. Exod. 23. Cessatiuncula cessatio (inquam) sancta Iehovæ erit cras, quod cocturi eratis, coquite, & quod elixaturi eratis, elixate hodie: quidquid verò super fuerit reservate in custodiam usque mane. Sed gravissimum illud de quo 35. Exod. 2. 3. Sex diebus facies opus, at die septimo sit vobis sancti-

sanctitas, sabbathum cessationis Iehovæ, quicumque fecerit in eo opus morietur, non accendesignem in omnibus habitaculis vestris die sabbathi. Itaque 15. Num. 32. Lapidatur Dei iussu, qui sabbatho ligna tantum collegerat in deserto. Sic igitur mancipiis vel jumentis, vel servis requies eo die summa tribuitur, & in portis, id est, in oppidis cessatio est absque ullo corporeæ operationis cujusquam labore. Ideoque hæc cæremonia Hebræis tam religiosa fuit, ut à Pompeio sabbathi die Hierosolymam expugnari maluerint, quàm propugnatione sabbathum violare. Hinc illud.

Quidā sortiti metmentē sabbatha patrē, Iuven.

Nulprater nubes & cæli numen adorāt. (Sa. 14.

Et tamen superstitio potius fuit ex ignorātia: in Phariseis autem etiam hypocrisis. Itaque Christus hanc vel superstitionem vel hypocrisim plebisque locis coarguit: ut 12. Matth. 1.2. Cum Phariseis discipulos qui esurientes in sabbatho spicas vellerent & ederent, accusantibus respondet à Davide per consimilem necessitatem panes propositionis, quamvis solis sacerdotibus concessos, attamen comestos esse. Item Mar. 2. 27. Sabbathum propter hominem factum esse ait, non hominem propter sabbathum. Sed idem rursus Luc. 3.4. respondet consimili Phariseorum offensioni: quod aridam manum sabbathi die sanavisset. Quis erit ex vobis ait, qui habeat ovem unam, & si ea incidit sabbatho in foveam, non apprehendat eam & erigat? Tan

tus igitur rigor hujus cæremoniz sic à Christo sublatuſ est. Politicuſ tamen uſuſ eſt retentus, ut religioni ac pietati plenius & liberius vacaretur.

Nam ſex diebuſ.] Argumentum inſtituti ſabbathi hîc præcipuum eſt ad gloriam nempe Dei memoriãque ab eo conditi mundi celebrandum. Sabbathina igitur ſchola meditationeſiſtaſ habebit. Homo factuſ eſt ad imaginẽ Dei. Itaque Deus ad exemplum ſuum hominem revocat: Perfecit autem Deus (ut eſt 2. Genef. 2.) die ſeptimo opuſ ſuum quod fecerat, & requievit die ſeptimo ab omni opere ſuo, quod fecerat, & benedixit Deus diei ſeptimo, & ſanctificavit illum, quia in illo facere ceſſaviſſet ab omni opere ſuo quod creaverat. Sic igitur nunc homo ad ſummi opificiſ imitationem, cùm ſex dieſ rem familiarem domi tractaverit atque exercuerit, ſeptimo veniat in domum domini, & in ſcholaſ ſummi doctõriſ, in Academiaſ non philoſophi ſed omnium philoſophorum ſapientiſſimi parentiſ, ut rem ſacram & divinam tractet atque exerceat, & ab humaniſ corporeiſque laboribuſ ad cœleſte animi otium ſtudiũque convertatur, in publicum eccleſiæ conventum conveniendo, verbi divini interpretationem c prophetiſ & apoſtoliſ audiendo, Dei patriſ omnipotentiam, mundi creationem & reliquaſ fidei capita meditando, totam Deo debitam obedientiam cogitando, & Deum communibuſ privatique precibuſ propitiando, palamque ſi dei

dei pignoribus & sacramentis profitendo: conferendo item collectas in subventionem & allevationem pauperum, ægrotantium, victorum & quovis modo egentium, non autem Deo aurea vel argentea vel alia quævis pretiosa munita offerendo. Hæc enim superstitio vel paganis ridicula fuit.

O curvæ in terras animæ & cælestium inanes,

Quid juvas hos tēplis nostros immittere mores?

Dicite pōtifces in sacro qđ facit aurū? (Per. 2. sa.

Quin damus hoc superis de magna qđ dare tace

Non possit magni Messala lippa propago,

Compositum ius fāsque animi, sanctosq, recessus

Mentis & incoctum generoso pectus honesto?

Hoc cedō ut admoveam templis, & farre litabo.

Hoc igitur fas animi, hos sanctos mētis recessus, hoc sacris meditationib. incoctum pectus, sabbathi sanctificatio, divinæque Academię exercitatio requirit: secus qui sabbathum luxu, gula, cōmessatione, helluatione, libidine, inertia trāsi get, non in scholam divinę legis sed in popinam profani abdominis veniet, deūque deridebit, ab eoque conditum sex diebus mundum negabit: tantique opificii gloriā opifici sacrilega impietate detrahet: politiam etiam ecclesiasticā disciplinæ totam (quæ in istum diem præcipuē comparata & collata est) confunder. Quamobrem hæc quatuor leges sunt primæ tabulæ purum sincerūque Dei cultum puramque hominis erga Deum pietatem complexæ. Ichova est Deus tuus, Ichova (inquam) qui populum Is-

raeliticum ab Ægyptia servitute liberavit, et
 que soli (sublatis omnibus simulachris) inservie-
 tes: solum divini numinis nomen, & quidem san-
 cta & mente & lingua, appellabis: denique se-
 ptimo quoque die scholam domini frequenta-
 bis, & apud eam tota mente, tota cogitatione,
 tota anima, totis denique viribus sapientiã Dei
 & beneficentiam recognosces & admirabere,
 ab eaque bona omnia sperabis, fidemque illam
 apostolicam animo penitus insitam atque im-
 pressam sua cultura domino exercebis, & matu-
 ros exultæ fructus consecrabis. His munerib.
 placari, his sacrificiis propitiari, hoc cultu coli,
 hac adoratione adorari De^o cupit, atque hinc pri-
 marii sunt colores ad illam primi hominis Deo
 similis imaginem renovandum. Et quidem huc
 divinitatis cultum homines naturali quadam lu-
 ce cognoverunt, & parte quadam attigerunt.
 Sic Ammon in Alcibiade Platonis respondit La-
 conum *εὐφημίας* diis gratiorem esse sacrificiis A-
 theniensium. Et Romanis duodecim tabule pri-
 mam omnium legem sancivere: Ad divos adeun-
 to casté, pietatem adhibento, opes ^{ibi} ~~ante~~vento:
 qui secus faxit, Deus ipse vindex esto. Huc igi-
 tur artes hominum liberales & disciplina, tota-
 que literarum & divinarum & humanarum sci-
 entia prudentiãque referatur, quó etiam á paga-
 nis refertur qui liberalium artium inventores
 deos crediderunt. Et Plato philosophiam do-
 num deorum ait esse: scientia (inquam) omnis
 huc referatur, ut per eam Deus authorque bo-
 norum

norum omnium agnoscatur colaturque: Illa est
platonica 7. de repub. μεταστροφή conversio homi-
nis ad contemplandum ac venerandum Deum.
Impiis etiam atque atheis ut Aristoteli, & Epicu-
ro sua pariter contemplatio est, sed humanæ vi-
tæ finibus conclusa: At impiis (sicut antea dictū
est) licet mori cupientibus, mori tamen non li-
cebit: Immortalis igitur & æterni boni contem-
platio proposita esse debuit, & quidem contem-
platio quæ humanarum actionum omnium ac-
tio prima esset & excellentissima. Sic enim (quod
Aristoteles, licet de religione tam securus, in po-
liticis ait) mundi administratio actio Dei est lon-
ge divinissima.

Cap. 7. De Lege 5. ad parentes honorandum.

HONORA patrem tuum & matrem tuam, ut
prolongent dies tuos super terram, quam *[cho-
ra Deus tuus dat tibi.]* Sequitur altera tabula,
quæ aliam vitam atque alios mores instituit. Pri-
ma enim tabula divinæ contemplationis divi-
næque gloriæ magis est, deoque ab homine de-
bitam pietatem nobis ante oculos proposuit.
Secunda tabula ad humanæ vitæ societatem tu-
endum refertur: ideoque morales actiones de
temperantia deque fortitudine ac iustitia præ-
scribit. Peccatum avertit hominem primum a
Deo, deinde ab homine. Ergo prima tabula ho-
minem Deo, secunda homini reconciliat. Tabu-
la prima est divinæ cujusdam vitæ, secunda hu-

manæ, ideóque ab omnibus populis magis ex-
 culta & legibus promulgata: propterea que etiã
 à nobis crebrioribus hominum exemplis & te-
 stimoniis frequentata: Sic tamen humanitati se-
 cunda tabula dicata est, ut humanis officiis etiã
 pietas erga Deum coleretur. Mandata secundæ
 tabulæ sunt sex, ut Aben Esra, Origenes, Atha-
 nasius, Nazianzenus, Chrysostomus, Hierony-
 mus & Ambrosi⁹ antea appellati, authores sunt.
 Quinetiam negat Origenes neque numerum
 mandatorum, neque veritatem decalogi consta-
 re posse, si ex duobus primis mandatis fiat unū,
 & decimum in duo dividatur. Primæ itaque ta-
 bulæ quatuor mandatis cultus pietatis in cœle-
 stem patrem præscriptus est. Secundæ tabulæ
 sex mandatis hominum inter se charitas exponi-
 tur: Sex autem mandatorum primum duntaxat
 affirmatur, cū primæ tabulæ primum & qua-
 rum affirmata sint. Primo igitur secundæ tabu-
 læ mandato præscribitur pietas erga terrenos pa-
 rentes, qui sunt ortus nostri nostræque vitæ tan-
 quam dii: imò ut rectè Menander

Θεοὶ μέγιστοι τῆς φρονέουσιν οἱ γονεῖς

Dii maximi sapientibus sunt parentes. Itaque ut
 ait idem poeta

Βύλη γονεῖς πατρὸς ἐν πῶν ἔχειν

Velis parentes præ quovis in honore habere.

Honoris autem nomine etiam reverentia, obe-
 dientia, beneficentia comprehenditur, Levitic.
 19. 3. Quisque matrem suam & patrem suum
 timeatis. Coloss. 3. 20. filii obedite parentibus

per

per omnia: hoc enim est gratū domino. Et Chri-
 stus 15. Matth. 1. Item 7. Mar. 11. 12. ostendit
 ē quinto mandato esse ut liberi parentibus be-
 neficiant. Beneficentiæ verò erga parentes &
 propinquos Iosephus exemplum singulare est,
 qui non solum patrem sed fratres (a quibus acer-
 be & immaniter tractatus venditusque esset) to-
 tasque eorum familias gravissima fame laboran-
 tes in Ægyptum transtulit, & liberaliter aluit.
 Nec exemplis beneficentiæ hujus communis ho-
 minum vita unquam caruit, quæ cum plurima
 à Valerio collecta sint, tum illud est imprimis
 notabile; matrem capitali supplicio damnatam
 morique in vinculis jussam, filia quamvis seve-
 rius excussa ne quid alimenti inferret, uberibus
 lactatam & sustentatam esse, eamque pietatem
 tum animadversa tandem esset, iudicib. tam ad-
 mirabilem accidisse, ut etiam matri veniam im-
 petraret: Putaret aliquis (ait hic Valeri⁹) hoc con-
 trarum naturam factum, nisi diligere paren-
 tes prima naturæ lex esset. Norunt igitur & eth-
 nici primum secundæ tabulæ mandatum, meri-
 toque tanquam Mosaicam legislationem sequi
 ti primæ naturæ legē appellāt. Sedenim lex ad se-
 nectutē hominis honorandū generaliter à Deo
 ipso refert tanquā & senes juvenū parētes sint.
 19. Lev. 32. Ante canitiem assurge, & honora fa-
 tiem senis, metuasque Deū tuum, ego Iehova.
 Itaque & ætatis aureæ homines ut poëta ille ait

*Credebant hoc grande nefas & morte piandum
 Si juvenis vetulo non assurrexerit.*

Atqui lex ista observanda & honoranda senectutis a Spartanis, si usquam gentium, moribus magis quam decretis exulta, apud quos ut adulescentes senibus filiorum amore habiti, sic senes adulescentibus patrum honore culti sunt. Itaque Lyfandrum Lacedæmonium dicere solitum ajunt, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis, ut Tullius ait in Catone, Parentum verò nomine etiam magistri tum politici, tum scholastici, tum ecclesiastici in lege intelliguntur. Iudicibus non maledices, neque principi in populo tuo maledices, 22. Exo. 22. Omnis anima potestatibus superioribus subiecta esto, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam 13. Rom. 1.5. Qui bene præfunt seniores iidemque doctores honorabilissimi digni sunt, 1. Timoth. 5. 17. Itaque jubet etiam Paulus ecclesiasticis rectoribus, doctoribus nempe, pastoribus, diaconis obtemperandum, quia vigilant pro animis nostris, proque iis rationem sunt reddituri Hebr. 13. 7. Magistratus igitur tanquam publici parentes honorandi, recteque Menander

Εἰκὼν δὲ βασιλεὺς ὅτιν ἡμῶντος θεῷ

Imago autem rex est, animata Dei.

Liberalium quoque doctrinarum magistro ethnici animorum parentes appellant: sic studio si grammaticæ, rhetoricæ, philosophiæ, mathematicæ, præstantes grammaticos, rhetoras, philosophos, mathematicos tanquam parentes venerantur: quin etiam amor iste atque honor ad operum

operum egregiorum opifices pervenit, qui etiā aliquando divinitus excitantur, ut 31. Exod. 11. Bealeel & Oliabus quorum etiam memoriam æternitati sacræ literæ consecrarunt. Quapropter in lege comprehendens patrem, matrē propinquosque uno nomine omnes, nutritios, nutritrices, tutores, magistratus & magistros cujusque honestæ disciplinæ, omnesque omnino qui parentum loco nobis sunt ad animum vel corpus honestis & utilibus studiis informandum. Sed lege Christi ut 12. Matth. 47. præpones domesticos fidei cuius propinquitati: Nam cum Christo dixisset quidam, ecce mater tua & fratres tui foris stant, quærentes te alloqui, ipse respondit quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei & extendens manum in discipulos suos ait, Ecce mater mea & fratres mei: Quicumque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cælis est, ipse meus frater & soror & mater est.

[*Prolongent.*] Veri Dei cultoribus à Deo ipso præmium lex primæ tabulæ secunda proposuit in millesimam ætatem, quinta lex erga parentes monigeris liberis longiorem vitam statuit, tanquam istam remunerationis facultatem Deus parentibus attribuat: quod mox è vitæ contrariæ imminutione apertius intelligetur. Homini verò vita initio mundi multorum sæculorum fuit. Adamus enim vixit 930. annos: tandem corrupto genere humano dedit Deus respiscendit temp^{us} homini ante diluviū annos 120.

preſt 6. Gen. 3. At Pſal. 90. vita hominis deſinitur annò ſeptuagenario, ut ſi quibus vegetior aut vivacior natura ſit, octogenario: deincepsque tantum labor & moleſtia reliqua ſit.

— *Super terram.*] De prolongatione vitæ in hac terra ſic loquitur Iehova 11. Deut. 9. Sed tanquam in remunerationem legis univerſæ. Atque ut prolongetis dies ſuper terram quam iuravit Iehova patribus veſtris ſe daturum illis & ſemini eorum, terram fluentem lacte & melle. Terra enim quam tu ingrederis ut poſſideas eam non eſt ſicut terra Ægypti ex qua egreſſi eſtis, in qua ſeminabas ſemen tuum, & irrigabas pede tuo, ut hortum oleris. At terra ad quam vos tranſitis ut poſſideatis eam, terra montium & vallium eſt, de pluvia cœli bibes aquam. Eſt terra quam Iehova Deus tuus curat, ſemper ſunt oculi Iehovæ Dei tui in ea à principio anni uſque ad extremum anni. Erit itaque ſi obediendo obediveritis præceptis meis quæ ego præcipio vobis hodie, ita ut diligatis Iehovam Deum veſtrum & colatis eum toto corde veſtro & tota anima veſtra, dabo pluviam terræ veſtræ in tempore ſuo, temporaneam & ſerotinam, & ita colliges frumentum tuum, & vinum tuum, ac oleum tuum. Et dabo herbam in agro tuo pro jumentis tuiſ, comedẽsque ac ſaturaberis. Hæc Moſes de Iudeæ fertilitate, cui etiam uni terræ præſtantiffimum omnium odorum balſamum conceditur, ait Plinius lib. 12. cap. 27. Hoc igitur legis obſervatæ præmium eſt & vita longio-

longiore in terra fertilissima: at nobis per Christum vita longé diuturnior & in hæreditate longé uberiore promittitur, ut jam dictum est in Sabbatho; Sic igitur pietas erga parentes commendatur, eaque pietate modestia & ingenua animi liberalitas arrogantiz & fastui contraria comprehenditur: Charitas enim (quod est mandati hujus) non insolescit, non inflatur, non indecore fastidit, 1. Corinth. 13. 4. 5. Contraveró parentum contemptoribus aut majorum fastidiosis, pœna contraria est, vitæque aut humano supplicio aut divino quodam & occultiore judicio imminuitur. Sic enim est Deutero. 27. 16. Maledictus qui vilipendit patrem suum aut matrem suam, & dicet universus populus, Amen. Sed 21. Deuteron. 18. flagitii hujus animadversio multo est evidentius exposita: Cum quis habuerit filium declinantem & rebellem, non obedientem voci patris sui & voci matris suæ, & correxerint eum, nec paruerit illis, tunc apprehendent eum pater ejus & mater ejus, educantque illum ad seniores urbis suæ & ad portam loci sui, dicentque senioribus urbis illius, filius noster iste declinans & rebellis est, non est obediens voci nostræ, epulo & potator est. Tunc lapidabunt eum omnes homines urbis suæ lapidibus, ac morietur: atque ita auferes malum e medio tui, universusque Israel audient & timebunt. Primæ veró pœnæ de contemptu parentis exemplum Chamus præbuit 9. Gen. 21. Nam cum pater Noe inebriatus proindeque

nudatus esset , Chamus filius pudenda patris irrisit , fratribusque renuntiavit qui oculis averſi operuerunt . Itaque expergefactus Noeus certiorque ea de re factus , Maldictus (dixit) erit Chamus & erit ſervus ſervorum fratribus ſuis : contra benedixit Semo & Iapheto .

SECUNDAE tertiaque poenae mirabile exemplum fuit in Abſalone Davidis filio , qui cum patrem impia rebellionem perſequeutus eſſet , ejuſque concubinas inceſta libidine ante oculos univerſi Iſraelis conſtrpſſet , victus eque praelio fugiens incidit in denſam quercum , capilloque tanquam ſuave ne religatus ac ſuſpenſus muloque (quo vehebatur) deſtitutus pendit ex ea quercu , tumque Ioab Legatus Davidici exercitus tribus telis pendentem confixit , perque ſtellites adhuc ſpirantem trucidavit : Denique in foveam abjectum immani lapidum cumulo obruit . Haec nempe legitima ganeonis perduellionisque filii mors & lapidatio fuit .

SED in hoc toto parentum contemptu crimen nullum deteſtabilius eſt quam in magiſtratus , id eſt , communes patriae parentes ſive politici ſive eccleſiaſtici ſint . Cora , Dathanus , Abiramus in Moſem & Aharonem populi ducentorum & quinquaginta factione deſpicere loco tentaverant : hanc ſeditionem ultus eſt Deus horrenda clade . Coram , Dathanum ,

thanum, Abiramum dehiscens terra absor-
buit, ignisque de cælo ducentos illos quin-
quaginta consumpsit, prætereaque quatuor-
decim millia Hebræorum qui propterea mur-
murassent.

Utrum igitur præmium modestis erga pa-
rentes & officiosis, sic protervis & arrogan-
tibus supplicium a Deo propositum intelligen-
mus: Tametsi hoc utrumque vitæ vel præ-
mium longioris vel supplicium brevioris, per-
petuis exemplis nequaquam definiendum est,
cum plerique ætate tenera & florente mo-
desti & vita decedant, & superbi erga paren-
tes, longævi permaneant. Sed frequentia di-
viniæ legis & insignia exempla pro perpetuis
accipies, vel simpliciter præmium legis intel-
liges de diuturnitate & propagatione sobolis
& familiæ in eadem natione & regione, ut nec
orbitas nec exilium multis sæculis accadat: con-
traria autem pœna contemptoribus parentum sit
interitus sui generis & extrema sui nominis ex-
tinctio. Quo pacto & Aristoteles in politicis
ait tyrannidem in eadem familia nunquam ad
progeniem quartam pervenisse: tanquam ty-
rannis ipsa parentis patriæ quædam sit op-
pressio. Quapropter ut lege modestia &
obsequium, pudor, humanitas imperatur,
sic impudentia, fastus, contumacia, aære-
tia prohibetur. Atque ut parentes, ma-
gistri, domini, liberis, discipulis, servis,
sic liberi, discipuli, servi vicissim parentibus,

magistris, dominis commendantur. Solon lege lanxit, ne liberi patrem alerent, a quo nullam artem essent edocti. Sic pater Helius sacerdos quia nimium liberis indulgisset, nec eos legitima disciplina informasset una cum filiis divina vindicta miseré periit. Denique ut ex Menandro legem concludamus

ἐλπίς πρὸς τοῖς πατρὶσι καλὰς

Spera te si parentes honores acturum praeclari.

Cap. 8. De Lege 6. adversus homicidium.

NON facies homicidium.] Verbum Hebraicum hic unicum negatam legem facit, tanquam diceret: Non homicidabis, sed unico verbo magnam scelerum multitudinem condemnat. Principio igitur lex ista multis antè sæculis non tantum nata, ut ceteræ, sed lata est, quam in secundam tabulam incideretur. Nam cum Deus homini in cibum herbas, arborum fructus, carnes mundorum animalium excepto suffocato dedisset, prohibuit nono Genesios quarto, ne vel bestia nedum homo hominem necaret, quia imago Dei esset. Et quidem vigesimo primi Exodi vigesimo octavo. Si bos cornu occiderit hominem quemcunque, lapidatur & abiicitur, unaque dominus lapidatur, si cornuperam fuisse antea denuntiatum sit, aut certè dominus pecunia redimitur: Si occiderit servum, bovis lapidati dominus occisi domini

mino argenti seclos triginta expendit. Atque hæc de quadrupede homicida, de homine hominis homicida lex varia & multiplex est, homicidiique nomine etiam violenta ple-
raque sine morte comprehenduntur, quæ tal-
lione vindicantur, de quibus 21. Exod. 24. &
24. Levit. 17. Oculum pro oculo, dentem pro
dente, manum pro manu, pedem pro pede, ad-
ustionem pro adustione, livorem pro livore:
eum verò qui oculum vel dentem servo corrup-
sit, liberum dimittit, 21. Exod. 26. 27. Item
qui vulnus non lethale fecerit, legitimam mul-
tam dependit, 21. Exod. 18. Sed de pleno ho-
micidio non una item ratio est, 21. Exod. 20.
Qui servum ita percusserit, ut eodem die mor-
iatur, omnino vindicator. Item 21, Exod. 22.
Qui pragnanti abortum fecerit deinde super-
stitem, multam pro mariti arbitrio, sin mortuum,
animam pro anima dependit, 21. Exod. 12.
Qui hominem sponte occiderit, occisi propin-
quis vel in asylo sacer esto: si non sponte, in ur-
bem refugii ad interitum sacerdotis permaneto,
nec ante nisi pari periculo excedito, mortuo sa-
cerdote reditus domum liber esto, 21. Exod.
12. Item 35, Num. 16. Item 19. Deut. 4. 11. 12,
13. Item 27. Deut. 24. Sed homicidii volunta-
rio genere imprimis continentur ii, qui sibi mor-
tem consciscunt, ut in sacris literis Achitophel,
Indas qui se suspenderunt: in prophanis Lucre-
tia, Cato, Trafeas, qui sese ferro necaverunt,
quod ab animi fortitudine proficisci vulgo vi-

deatur, at revera mollities est atque imbecillitas, ut Poëta ille melius quàm sapienter plerique senserint.

Quod magni Traſea conſummatiſq; Catonis

Dogmata ſic ſequeris ſalvus ut eſſe velis.

Corpore nec nudo ſtriſtos incurris in enſes

Quod feciſſe velim te Deciane facis.

Nolo virum ſaciliſ redimit qui ſanguine famam

Hunc volo laudari qui ſine morte poteſt.

Atqui huiusmodi ſcelus occiſi circumſtantiâ gravius efficitur, ut propinqui quàm alieni. Itaque Caini fratricidium acerbè vindicatur, 4. Genes. 10. Quid feciſti (ait Iehova Caino) audio vocem ſanguinis fratris tui me inclamantis è terra, Nunc maledictus eſto à terra, quæ aperuit os ſuum, ut ſuſciperet ſanguinem fratris tui è manu tua. Quando coles terram, non dabit amplius fructum ſuum tibi, vagaberis & errabis in terra, tumque perterritus & desperans Cainus ait Iehovæ: Major eſt improbitas mea quàm ut ſuſtineam: Ecce eiecisti me hodie à facie terræ, & à facie tua abſcondat, vagaborque & errabo in terra, ut quicumque invenerit, occidat me. Tum Deus Cainum miſeratus ſeptupli pœna occidi vetuit. Atqui homicidiorum omnium parricidium longè eſt longèque graviffimum, Itaque 21. Deutero. 17. Qui percufferit patrem ſuum aut matrem ſuam, moriendo morietur, & tamen hîc nullum homicidium, ſed puſſatio tantum videtur ſignificari, ut parricidium in lege præteritum videatur. Idemque Athenienſium

theniensium legislatori quod Mosi in mentem
venerit: Solon siquidem nullum parricidis sup-
plicium constituit, tanquam legem de colendis
parentibus tam naturalem judicaret, ut parric-
idium per naturam futurum non esset. At Ro-
mani sapientius facturi sibi visi sunt, si singulare
supplicium adversus parricidas excogitarent,
ut quos natura ipsa in officio retinere non pos-
set, ii pœna magnitudine à maleficio summo-
verentur. Itaque cum gallo gallinaceo, vipera
simiaque vivos insui voluerunt in culeum, & in
flumen dejici: Vnde & Poëta ille de parricidio
Neronis. In 8. Sary.

Cujus supplicio non debuit una parari

Simia, nec serpens unus, nec culeus unus.

Denique cui nō horrorem attulerit apud Poë-
tas ille:

Furiis agitatus Orestes?

Quare parricidium ex omnibus homicidiis est
immanissimum. Sed tamen homicidia ipsa ho-
miciis cummulata, sceleris magnitudinem ex-
aggerant. Sichennes rapuerat Dinam, eamque
sibi uxorem fecerat etiam ex circumcisionis cū
Israelitis pacto: Tertio die Simeon & Levus cō-
tra pactū Sichemitas omnes ferro flammaque
funditus everterunt, 34. Genes. At moriens eo-
rum pater Israel tale facinus execratur, 49.
Genes. 1. Simeon & Levus fratres arma iniqui-
tatis in habitationibus suis, in secretum eorum
non eas anima mea, in cœtu eorum non unia-
tur gloria mea: quia in furore suo occiderunt

virū, & voluntate sua eradicaverūt murū. Male dictus furor eorū, quia pertinax, & ira eorū quia indurata est: Dividam eos in Iacobo, & dispergi eos in Israēle. Tales humani generis homicidas profana Historiā prodiderūt Syllam, qui ultm belli civilis clades in pace ferē 80. millia necavit. Vt Florus lib. 3. cap. 21. Item Cæsarem, qui licet clemens videri voluerit, attamen glorians est a se cæsa hominum millia centum nonaginta duo præter civium aliorum ferē tantundem bellis civilibus occisorum, quod recenseri voluit, ut Plin. lib. 7. cap. 2. Neque verō rectum est (ut alicubi Augustinus conqueritur) hominis vnus homicidium supplicio dignum videri, innumerabilium autem hominum homicidia velut heroica laude prædicari ac celebrari. Verum enim vero sacræ literæ imprimis tyrannici parricidia Pharaonis & Herodis detestantur. Pharaon omnes Hebræorum mares cū nascerentur, jubet ab obstetricib⁹ necari: quod cū non fieret, iussit in Nilum abjici. Herodes cū 2. Matth. 6. biennium nondum ingressos omnes ferro jubet trucidari. Sed hos tyrannos divina vindicta graviter ulciscitur. Sellum & Herodem pedicularis morbus fœdē & turpiter extinxit. Pharaonem mare absorbit, vereque omnino dixit ille:

*Ad generū Cæsaris sine cade & sanguine parvi
Descendant reges & sicca morte tyranni.*
Itaque sexto mandato prohibetur homicidium hominis cuiuscunque. Et sic Christus ad Petrū
cū

cum pontificis servo auriculam amputasset. Converte gladiū tuum in locum suum: omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt. Neque verò prohibetur homicidium tantū gladii, sed mentis, ut non modò ferro violenta nex nemini adferatur, sed ne cogitetur quidē: secus divinitatis imago (de qua dictum est) humanitatisque conjunctio violatur. Itaque odiū, vindicta, malevolentia, iracundia, contumelia, ceterique cordis æstus & furores eodem mandato coercentur. Nam 1. Ioan. 3. homicida pronuntiatur, qui fratrem in corde suo oderit. Et Christus Matth. 5. cum Pharisaicum illud proposuisset, majus etiam comparavit. Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit consilio: aiebāt Pharisei: imò verò, ait Christus: Qui ei dixerit fatue, reus erit gehennæ ignis. Contra itaque eodem mandato Christus cum proximo reconciliationem cuiusvis sacrificio præponit. Est autem in nonnullis natura quædam ferox & contentiosa, ut quod de Ismaele dictum est. Manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum, 16. Genes. 11. Totum igitur hoc rixosum genus lege homicidij cujusdam tenetur: quia pietati erga fratrem & charitati contraria est. Sed tamen injuria imprimis Deo illa odiosa est, quæ fit impotentibus & imbecillis, ut peregrinis, viduis, pupillis, 22. Exod. 21. Et peregrino non inferes vim, nec opprimes eum, quia peregrini fuistis in Ægypto: nullam viduam aut pupillū affligetis: Si affligendo afflixeritis eum: quia

quia si clamando clamaverit ad me, audiendo audiam clamorē ejus, Irasceturque furor meus, & occidam vos gladio, eruntque uxores vestrae viduae, & filii vestri pupilli. Huc etiam pertinet agrestis inhumanitas illa, quæ prohibetur 19. Levit. 14. Coram cæco non pones offendiculum, quæ etiam maledicatur, 27. Deut. 18. Maledictus qui aberrare facit cæcum in via, & dicet universus populus, amen. Comitas autem contraria etiam Ethnicis probata & laudata est. Sic enim Tullius ex Ennio 1. off.

Ut homo qui erranti comiter monstrat viam

Quasi lumen de suo lumine accendat facit

Ut nihilominus ipsi luceat cum illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipitur, ut quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Hac lege discordia damnatur, quæ ut est 12. Matth. Omne regnum, omnemque familiam affligit ac dissipat. Quapropter planum sit homicidii nomine, quamlibet violentiam damnari. Non inferes vim proximo tuo, 19. Levit. 13. Quin etiā mādato isto vel aves & arbores a vi & injuria defenduntur, edicaturque ne mater in nido ovis aut pullis incubas capiat, sed libera dimittatur, 22. Deut. 6. Et in obsidione vrbis jubet Deus parci fructiferis arboribus, quia fructus earū sit hominū cibus: Est enim vita hominis arbor agri, 10. Deut. 19. Huic generi affine illud est. Si in cisternam tuam bos vel asinus fratris tui inciderit, damnum præstato, 21. Exod. 33. Quæ quamvis ita sint, le-

gis tamen huius capite neque legitima bella, neque civiles magistratuum animadversiones tolluntur. Iusta enim bella vel Dei iussu à Iosua & Hebræorum rectoribus gesta sacris libris continentur. Quin militares & bellicæ leges quædam describuntur, ut oppugnanda urbe pax proclametur, deditisque parcatur tributo tantum imposito: At vi capta mares internecione servatis cæteris deleantur. In Chananea verò propter execrabilem idololatriam nulli neque sexui, neque ætati, neque ulli viventium generi parcatur, 20. Deutero. 10. Romana videlicet militia Hebream sequuta præcepit

Parcere subjectis & debellare superbos.

Itaque (ait Paulus 13. ad Romanos) non sine causa magistratus gladium portat. Quare peccatur in hanc legem non solum injuste occidendo, sed etiam cum ius exigit, non occidendo. Saul peccavit non occidendo Amalechum, quæ occidendum dominus mandaverat, ut contra peccaverat Domini sacerdotes occidendo, 1. Sam. 15. & 22. Sic Achabus peccavit vitam concedens Benadado regi Syriæ, 3. Reg. 20. & 21. ut peccavit occidendo Nabotho, Iudæi peccaverunt injuste Christum occidendo, sed peccaverunt etiam Barrabam latronem conservando. Fortitudo igitur animi corporisque in periculis legitima de causa vel subeundis vel repellendis divina lege sancitur. Sed ubi injusta injuriæ illatio improbat, ibi quoque iusta injuriæ defensio & propulsio confirmatur. Attamen

charitas hîc etiam jure quovis erit potior. Et sic
23. Exod. 5. & 23. Deut. 1. Si videris asinū amici
tui oppressum onere, num defines eum suble-
vare? Omnino auxiliaberis unā cum eo. Item
19. Levit. 16. Non ulcisceris te, neque memine-
ris injuriæ à popularibus acceptæ, sed diliges
proximum tuum sicut teipsum. Ego Iehova.
Sic Christus charitatem amplissimè conciona-
tur. Matth. 5. 38. Audivistis esse dictū (ait) ocu-
lum pro oculo, dentem pro dente: ego verò di-
co vobis ne malo vel injuriæ resistite: ac si quis
te dextera gena percusserit, præbe ipsi & alterā,
& contra te litigare tunicamque eripere cupien-
ti, chlamidem quoque concede: qui cūque te
duo millia passuum abducere voluerit, quatuor
eum deducito: Da petenti: neque periculū de-
vitato. Audivistis dictum fuisse. Diliges proxi-
mum tuum, & odio habebis inimicū tuum: Ego
verò dico vobis, diligite inimicos vestros, be-
nedicite iis, qui devouent vos, benefacite iis qui
oderunt vos, & precamini pro eis, qui vos inte-
stant, & persequuntur vos, ut sitis filii patris
vestri, qui est in cœlis: facit enim ut sol ipse ex-
orietur super bonos ac malos, & pluat super ju-
stos & injustos: Nam si dilexeritis eos qui dili-
gunt vos, quam mercedem habebitis? nonne &
publicani idem faciunt? Et si complexi fueritis
fratres vestros solum, quid amplius facitis? non-
ne & publicani ita faciūt? Estote igitur vos per-
fecti, ut pater vester, qui est in cœlis, perfectus
est. Hæc igitur Christi oratio est & exhortatio
ad

ad charitatem homicidio contrariam, ut nempe ad patientiam quam ad vindictam, ad beneficentiam quam ad parsimoniam promptiores sumus: Charitas enim (quod ejus mandati proprium est) patiens est, comis est, non irritatur omnia suffert, omnia sustinet, 1. Corinth. 13. 5. 7. Periculum tamen ut fortiter ferendum cum necesse est, sic fugiendum ubi caveri potest. Christus capto Baptista secessit, 4. Matth. 12. & suis præcepit tali tempore pulverem e pedibus excutiendum esse, 10. Matth. 4. Quinetiam Christus virga percutientem se redarguit, Ioan. 18. 22. Itaque affirmatio legis & jussio negationi & prohibitioni contraria fortitudinem, beneficentiam, comitatem vnoque nomine charitatem præcipue complectitur.

Cap. 9. De lege 7. adversus adulterium.

NON adulteraberis] ut sexto mandato cordis indomitæ commotiones frenantur, ita septimo flagitiosæ hepatis libidines temperantur, ut procul absit a corpore quævis intemperantia. Aben Ezra hic commune verbum facit, tanquam præciperetur. Non scortaberis. Adulterium tamen hic propriè notatur & damnatur, cujus damnatio ex opposita legitimi conjugii sanctitate plenius intelligitur. Etenim cum Deus Adamum creasset: Non est bonum (ait) hominem solum esse, faciamus ei subsidium, quod sit coram eo. Itaque prima Dei vox simulatque Adamum

Evamque creasset, connubialis benedictio fuit. Crescite (ait) multiplicamini & replete terram, 1. Gen. 28. & 9. Genes. 1. Item cum Adamus ex costa sua Evam creatam animadvertisset, tunc (ait) os ex ossibus meis, & caro ex carne mea, proptereaque vocabitur virago, quia ex viro sumpta est ista. Idcirco (ait Iehova) derelinquet unusquisque patrem suum & matrem suam, & adhærebit uxori sue, eruntque caro una, 2. Genes. 23. 44. Atque illa cōnubij benedictio Noe & ejus filiis iteratur, 9. Genes. 1. Sic mulier viri subsidium est, viroque subjecta, 3. Gene. 16. Sic Abrahamus Saræ dominus appellatur, 18. Gene. 12. Ad cōnubialis verò societatis sanctimoniam Deo imprimis placuit piorum cum piis matrimonia fieri. Itaque (ut est 6. Gen. 1.) cum cœpissent homines multiplicari, viderunt filii Dei filias hominum, quod pulchræ essent, & acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant. Hac re offensus Deus cum filij Dei, id est, pii ducerent filias hominum, id est, impias, tum aquarum diluvio genus hominum perdere statuit. 9. Esd. talis abominatio vindicatur qua semen Israelis sanctum cum profano alienigenarum sanguine permistum esset, uxoresque ejusmodi cum liberis ejectæ. Itaque antiqui patres é voluntate Dei non incerti prospiciunt. Abrahamus ne Isaacus Chananeam ducat, 24. Genes. 3. Iterumque Isaacus ne Iacobus Chananeam ducat, 43. Genes. 1. Et postea tandem lex facta etiam arctior, ut tribulium inter se connubia tan-

rum

tum essent, nec transferretur hereditas filiorum
Israelis de tribu in tribu, 36. Numc. 6. 7. Itaque
connubium cum peregrina Sephora Mosi pe-
ne capitale fuit, cum ea filiolum circumcidi ægré
ferret, 4. Exod. 25. 26. cum captiva tamen con-
nubium permittitur, sed si capillum raserit, vn-
gues aluerit, vestem posuerit, parentes integrum
mensem luxerit, id est ea fecerit quæ infano amo-
re captum averterent, 21. Deute. 10. Permitti-
tur etiam cum serva, sed ut eam vendere non li-
ceat: At si utraque displiceat libera dimittitur,
21. Exod. 7. Verum in eadem tribu non cuius-
vis sanguinis permistio lege Mosi concedeba-
tur, sed propinquitatis gradus tres erant vetiti,
ut 18. Levit. 6. & deinceps. Primò in directa li-
nea ut patri cum filia vel nepte, matri cum filio
vel nepote, & in reliquis gradibus similiter. Se-
cundò patruo cum fratris filia aut neptæ: amitæ
cum fratris filio vel nepote, & sic deinceps. Ter-
tiò fratri cum sorore, etiam si altero tantum pa-
rente propinqui sint. Prohibetur etiam sed mo-
re non lege vel divina vel Romana connubium
cum patruale vel amitina. Si frater absque filio
viduam reliquerit, proximus frater deducito,
susceptumque filium fratris nomine appellato.
Si viduam ducere noluerit coram senioribus, à
vidua discalceator, conspuitorque in faciem his
diris. Sic fiet viro qui non edificaverit domum
fratris sui, & vocabitur nomen ejus in Israele do-
mus discalceati 25. Deut. 5. Hæc lex Christo à
Saducæis, Matth. 21. 24. proponitur: à Chri-

stianis autem abrogata. A quibus præterea gradus affinitatis prohibentur primò cum vidua filii, vel nepotis, cumque viduo filia vel neptis, & sic deinceps: Secundò cum uxoris filia vel neptis cum mariti filio aut nepote, & sic deinceps. Tertiò cum vidua fraterni filii & nepotis, cum viduo sororina filia vel neptis. Quartò cum vidua fratris & cum viduo sororis. Cæremonia autem possessionum in eadem tribu perpetuarum sublata est, communio pietatis & sanguinis distinctio est retenta. Eunuchi etiam & spurii connubii jure excluduntur, illi propter impotentiam proli, hi propter natalium impuritatem, 23. Deuter. 1. 2. Sed spuriorum etiam conditio relicta. Sedenim Polygamia hic agitur & videtur Moisaica lege permitti 21. Deuter. 15. de duarum uxorum filiis dilectæ alterius, alterius exosa: sed præcipue in exemplis Abrahami & Iacobi, Davidis & Salomonis. Attamen dictum est initio vir & uxor caro una erit, & vir adhærebit uxori suæ: exempla que illa permissa potius quam legitima videantur. Itaque Christus Matt. 19. 5. Et erunt duo in carnem unam. Et Paulus Timot. 3. 2. cum ait. Oportet Episcopum unius uxoris esse virum: perinde loquitur, ac si unius pro sua ac propria dixisset, ut nempe polygamiam damnaver. Sic enim ipsemet loquitur, 1. Corinth. 7. 1. 3. sed propter scortationem quisque uxorem suam habeat, & proprium quæque virum. Matrimonium igitur viri & uxoris unius honorabile in omnibus, thorussque immaculatus appellatur,

latur, Heb. 13. 4. Christus itaque quamvis nullo viri semine, sed spiritus sancti operatione conceptus, attamen per connubij specie ex virgine nasci voluit, 1. Matth. 1. nuptiasque sua presentia sanctificavit, primoque miraculo cohonestavit, conjugium sacram cum sua ecclesia conjunctionis tesseram effecit. Ephes. 5. Et Apostoli suas uxores habuerunt Act. 1. 14. Item 1. Corinth. 9. 5. An non habemus potestatem sororem, uxorem circumducendi, ut & reliqui Apostoli & fratres & Cephas? Quapropter cum jam tum Satanas scortationum latebras per coelibatus speciem machinaretur, Nicenum concilium in Paphnutii sententiam statuit thorum conjugalem esse castitatem. Et canon 13. sextæ universalis synodi adversus Romanum Episcopum ita sanxit, Si quis præsumpserit contra Apostolicos canones aliquos presbyterorum & diaconorum priuare contractu & communione legalis uxoris suæ, deponatur. Itaque superstitione non minus veræ pietatis quam humanitatis experte constat perpetuæ virginitatis vota in Christianam Ecclesiam inducenda esse. Etenim 14. Rom. 23. quod sæpè jam citatum est. Omnino quod non est ex fide peccatum est: At de talibus perpetuæ virginitatis votis fides nulla, nulla in sacris literis est litera. Itaque Paulus 1. Timoth. 4. 1. Novissimis temporibus impios impostores futuros doctrina dæmoniorum imbutos vaticinatur, qui conjugium prohibeant: ut impia Paulo sit impostura, imò dæmoniorum

doctrina sacerdotibus & ministris ecclesie conjugium prohibere. Et quod Paulus calibatum commendat 1. Corinth. 7. consilium suum ait esse, non præceptum Domini: & quidem consilium non accommodatum omnibus neque locis neque temporibus, sed laboriosis illis, imò ærumnosis & afflictis peregrinationibus, quando mulier viro gravis sarcina fuerit. Constat igitur connubium primum rerum omnium humanarum esse institutum & honoratū. Sed enim conjugali castitati scortatio quævis, sed imprimis adulterium opponitur. Scortatio est serva desponsata alteri fustuario non morte plectitur, 19. Levit. 20. Lenocinium item prohibetur, ne prostituas filiam tuam ne contaminetur terra & impleatur scelere, 19. Levit. 29. Adulterium vero est cum thorus conjugalis violatur à marito vel uxore. Sic enim Paulus 1. Corinth. 7. 3. Vxori vir debitam benevolentiam reddat, similiter autem & uxor viro, uxor proprium corpus non habet in potestate, sed vir, similiter autem & vir proprium corpus non habet in potestate, sed uxor. Itaque marito tam est adulterium cum soluta, quam esset uxori cum soluto. Adulterii verò deprehensi pœna est, 20. Levit. 10. 22. Deuter. 22. ut adulter ad alteraque moriantur, malumque ex Israele tollatur, & Davidis adulterium cum Bersabea gravissimis pœnis vindicatum est. Cui affine etiam illud est, 22. Deutero. 13. Si maritus uxorem quam pro virgine duxisset, non virginem fuisse

se verè, accusasset, damnata lapidaretur: sin esset per calumniam accusata, calumniator flagellaretur, centumque argenteos uxoris parentibus propter calumniam appenderet. In his etiam pœnis divortium Mosaica lege permittitur, 24. Deuterono. 1. sed ita, ut si repudiata nupserit, alteri viro, à quo deinde vel morte vel altero divortio soluta sit, iterum à priore viro duci nequeat. At Christus divortium Hebræis propter ceruicis duritiam permissum ait esse, nec alia quam adulterii causa permittit, 5. Matth. 31. 32. Item 19. Matth. 3. 7. 8. 9. Ac si qua repudiata ab alio ducatur, adulterium est 19. Matth. 9. Vxori autem tam licet adulterum virum, quam viro adulteram uxorem repudiare. Atque hac lege Iosephus Mariam cum eam gravidam antè quam convenissent, offendisset, dimittere cogitavit: sed de divino conceptu deinde admonitus destitit. Divortio zelotypia adulterii nempè suspicio finitima inquisitione scrupulosa cæremonia continebat in potione aquæ sanctæ, amaræ maledictæ, qua femur decideret, uterusque intumesceret adulteratæ: contra fœcunditas castitati accederet. Atqui cæremonia illa sublata est, Sedenim Romanis adulteratæ conjugis pœna videtur in potestate mariti fuisse: ideoque gravior interdum, quam lex ipsa permitteret. Sic enim Satyricus:

— *Exigit autem*

Interdū ille dolor plusquā lex ulla dolori iuven.

Concessit, necat hic ferro, secat ille cruentis

Verberibus, quosdam mæchos & mugilis intrat

Verumenimvero ut homicidii specie totū cuiusvis injuriæ genus damnatum est: sic adulteri nomine uniuersa cuiusvis scortationis & libidinis intemperantia damnatur. Etenim scortatio quævis etiam primis parentibus videtur graui supplicio mulctata. Sic enim 38. Genes. 24. Thamara vidua cū gravidam esse sine coniugio cōstaret, exercetur. Educite eam (ait Iudas) & comburatur. Sic filia sacerdotis stupro polluta comburitur, 21. Levit. 9. Damnatur etiam cū uxore menses patiente coitus, 18. Levit. 19. Et mulieris quæ vel in iurgio pudenda viri ampuerit, manus amputatur, 25. Deute. 11. Item: Si virgo desponsata stupretur in urbe, neque damnetur, cum stupratore moriatur: sin stupretur in agro, stuprator solus moriatur: Si virgo non desponsata stupretur a soluto, stuprator ducet, neque repudiabit, patrique puellæ dabit quinquaginta argenteos, 22. Deuter. 23. Quinetiam ad vitandas scortationis occasiones cavetur, 22. Deut. 5. ne mulier ferat arma viri, neque induat vir vestem mulieris. Eadem quæ de causâ vesticolores vestes, ut ex lana & lino prohibentur, 19. Levit. 19. & 22. Deut. 11. Itē ne viro comarotundetur, neve radatur barba. 19. Levit. 27. Sed hæc leviora, gravior est lascivia otiosorum sermonum, & magis hîc animadvertenda, & quorum ratio reddenda sit, 12. Matt. 36. Item

cum

cum pravis consuetudo. Nam ut illo Menandri
versiculo per Apostolum 1. Corinth. 15. 33.
sanctificato (ut Tertullianus ait) expressum est,

Φθίρουσι ἡνι χησὶ ὁμιλίαι κακαί

Corrumpunt mores bonos congressus mali.

Postremo, scortatio cuiuscunque modi damna-
tur in lege, 23. Deu. 17. Non erit meretrix é fi-
liabus Israelis, neque erit scortum masculum é fi-
liis Israelis. Quinetiam pollutio nocturna dam-
natur 23. Deut. 10. Sed Paulus sequutus Mosis
legem, easdem abominationes plenius perse-
quitur, 1. Corinth. 6. 15. An ignoratis (ait) quód
corpora vestra membra sint Christi? sublatis igi-
tur Christi membris membra scorti efficiã? ab-
sit. An ignoratis quód qui copulatur scorto unũ
corpus est. Erunt enim (ait) duo in carnem vnã.
Qui veró copulatur domino unus spiritus est:
fugite igitur scortationem: quodlibet aliud faci-
nus, quod homo conceperit, extra corpus est,
at qui scortatur in proprium corpus peccat. An
ignoratis quód corpus vestrum templum (habi-
tantis in vobis) sancti spiritus, quem habetis á
Deo: & quód non estis vestri juris? Empti enim
estis pretio: Glorificate veró Deum in corpore
vestro, & in spiritu vestro, quæ Dei sunt. Item 1.
Thess. 4. 3. Nam hæc est voluntas Dei, sanctifi-
catio vestra, ut abstineatis á scortatione, & sciat
quisque vestrum suum vas possidere in sanctifi-
catione & honore, non in commotione cupidi-
tatis, quemadmodum & populi ignorantes De-
um. Quamobrem scortatio cuiusque modi sit

divina lege prohibetur. Sed tamen scortationis
 lutum ratione personarum etiam scœdus atque
 impurius efficitur. Incestus nefarius est cum iis
 cum quibus legitimum matrimonium contra-
 hi non potest. Absalonis flagitium jam dictum
 est, Rubeni propter stupratam Bitham nover-
 cam paterna maledictio est, 49. Gen. 3. qua filiū
 sic execratur pater, Ruben⁹ primogenitus me⁹,
 tu fortitudo mea & principiū roboris mei, ex-
 cellentia dignitatis & excellentia roboris, levi-
 tas fuit tibi instar aque. Non excelles, quia ascē-
 disti cubile patris tui, ex quo polluisti stratum
 meum. Hic pater Israel supplicium huius ince-
 stus permagnum declarat, quod Rubenus pro-
 pterea jure & sacerdotii & regni, & primogeni-
 turæ exciderit. Nam sacerdotium ad Levum, ro-
 gnum ad Iudam, primogenitura ad Iosephum
 translata est. Sed libidines cum masculis & be-
 stiis (de quibus 18. Levit. 22. 23. Item 27. Deu.
 25.) maximè contra naturam sunt: Itaque & se-
 veris pœnis vindicatæ. Magis etiam nefaria fuit
 amentia Sodomorum, quos (cū angelos Dei
 ab hospite Lotho ad stuprum flagitarent, Lo-
 thūque filias virgines ad tantam rabiem compe-
 scendam frustra ipsis offerret) Iehova primum
 cæcitare repressit, deinde Sodomā ipsam & Go-
 morrham pluvia sulphuris & ignis cum suis civi-
 bus funditus evertit. Quid plura? abominabiles
 earum libidinum flammæ in gigantibus & ho-
 minum monstris aquarum inundatione Deus
 semel extinxit. Verum enim vero scortatio lege
 prohi-

prohibetur, prohibentur igitur gula & ebrietas
scortationis parentes: scitèque à Comico dictū

Sine Cerere & Libero friget Venus.

Hebraei memores ollarum Ægyptiarū non con-
tenti cœlesti manna carnes importunè efflagita-
runt, cumque se coturnicum ingluvie intempe-
ranti⁹ ingurgitassent, carnesque essent inter den-
tes eorum nondum concisæ, & confectæ, tum
furor Iehovæ exarsit in populum, percussitque
Iehova populum plaga gravissima, & vocat⁹ est
locus, sepulchra cupiditatis, quia ibi sepelierunt
populum, qui concupierat, 11. Num. 4. 31. &
deinceps. Hæc intemperantis gulæ vindicta fu-
it: Ebrietatis verò pœna non minus testata est.
Noëus primus vineam plantavit, inebriatus fru-
ctu plantationis suæ, pudendisque nudatus, lu-
dibrio liberis fuit: indeque indignatio & dire in
Chanum primogenitum, & totam ejus Chana-
neam posteritatem, 9. Gen. 21. Lothi filia pā-
trem inebriatunt, & inebriatum veluti consti-
tutarunt, ut patris incesto concubitu filia gravi-
darentur. Atque ebrietatis ferè comes est salta-
tio, qualis illa fuit 14. Matth. 6, quæ iudicio He-
rodis caput Baptistæ meruit. Saltationis igitur
intemperantia quælibet è medio tollenda, ta-
met si laboriosa corporis & honesta exercitatio
reprehendenda nequaquam est, quin otium
iners & ignavum tanquam libidinis tomentum
potius accusandum, rectèque dictum

Otia si tollas perire cupidinis arcus,

Contemptaq; jacens & sine luce facies.

Maria Moſis ſoror, unâque hebręarũ virgines ſaltarunt, Saltavit & David ante arcã, talique exemplo modetiſtis & ſanctiſtis carminib. adhibitiſtis, ſaltatio inter virgineſ ſemotiſ maribus recreationi iuventutiſ permitti poſſit. Quare ſeptimo mandato cùm infamiſ intemperantia culpatur, honeſta conjugii temperantia commendatur, & é negatione profuſarũ libidiniſ moderata ſocialiſ thori conjunctio affirmatur. Ne ſcortator ſed uniſ conjugis, (ſi conjugio aptuſ eſ) conjux eſto.

*Cap. 10. De Lege 8. adverſuſ
furtum.*

NON *furaberis.*] Sexta & ſeptima lege fortitudiniſ & temperantiarũ officia comprehenduntur, leges duarũ ſequentes proximarũ ad juſtiſ præcipuè referuntur, ut ſuum cuique tribuas, nec alteri quicquam detrahas. Octavo igitur mandato furtum prohibetur. Non furabimini 19. Levit. 11. Sed furti non una ſpecies eſt. Fur boviſ, aſini, oviſ deprehenſuſ in furto duo viva reddito: ſi jugulaverit aut vendiderit quintuplũ boviſ, quadruplũ oviſ pendito, 22. Exod. 1. 4. Effoſſor nocturnuſ necator impunè, diurnuſ ſolvito furtum, aut venditor ſi ſolvendo nõ fuerit 22. Exod. 2. 3. Quod Romanarũ duodecim tabularũ ferè ſunt imitatarũ, quarũ nocturnuſ fure quoquo modo, diurnuſ ſi ſe telo defenderet, impunè necari voluerunt. Hęc propriè furta dicuntur,

cuntur. Si quadrupes pauperiem fecerit, dominus infecti damni reus esto. 22. Exod. 5. Commodatum si absente domino contractum aut mortuum fuerit, restituito, 22. Exod. 14. Depositum non negabitis 19. Levit. 11. Si quis depositum apud alterum furatus sit, restituito. Si fur apprehendi non potuerit depositi custos, qui fuerit in culpa duplum restituito 22. Exod. 7. Si depositum contractum aut mortuum nulla custodis culpa fuerit, custos indemnus esto. 22. Exod. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. Sacrilegium detestabile Deo furtum est. Achamus Iolux 7. cap. ex anathemate Iericuntis pallium Babylonicum, & ducentos seculos argenteos, virgamque auream quinquaginta seclorum contra mandatum Iehovæ furatus est: unde & Israelitæ ab hostibus profligati consulto Iehova & quaestione habita sacrilegus apprehensus lapidatur. Atque hac lege teneri sibi videbantur Pharisei, si nummos à Iuda redditos, in corbonam misissent, quia pretium sanguinis esset. Ideoque de consilii sententia sepulchretum peregrinis ea pecunia emerunt. 27. Matth. 7. Fœnus rapinæ species est, ideoque prohibitum. Si pignori vestimentum proximi acceperis, ante solis occasum restituito. 22. Exo. 26. non fœneraberis fratri fœnus pecuniæ, fœnus cibi, fœnus cuiuscunque rei, quæ fœnori dari solet. Extraneo fœneraberis 23. Deutero. 19. At inter Christianos non est extraneus sed popularis, civis, frater tibi quivis est. Furtum est iniustum cum mercenario sua merces detrahi-

tur. Non morabitur opus mercenarii apud te usque mane 19. Levitic. 13. Item 24. Deuteronom. 14. Non vim afferes mercenario pauperi & egeno, tam de fratribus tuis quàm de peregrinis tuis, qui sunt in terra tua intra portas tuas, in die suo dabis mercedem eius, neque occumberis super eam sol, quoniam pauper est, & cum ea sustentat animam suam, ne clamet contra te ad Iehovam, & sit in te peccatum. Item 25. Deuteronomii 4. Non obrurabis os bovis trituranis. Sic Iacobus expostulat cum Labano. 31. Genes. 41. Iam mihi sunt viginti anni in domo tua, servivi tibi quatuordecim annos pro duabus filiabus tuis, & sex annos pro pecudibus tuis: Multasti autem mercedem meam decies: nisi Deus patris mei, Deus Abrahami & pavor Isaaci affuisset mihi, certè nunc vacuum dimisisses me, sed afflictionem meam & laborè manuum mearum vidit Deus, & increpavit te nocte præterita. Hec igitur de mercedis furto querimonia est Iacobi: furtum verò manifestius est injustæ dimensionis, injusti ponderis, injustæque mensuræ, ideoque damnatum. Non facies iniquitatem in decempeða, in pondere, in mensura, sed singula hæc iusta sunt 19. Levitic. 35. 36. Item non erit tibi in loculo tuo pondus & pondus majus & minus. Non erit tibi in domo tua modius & modius major & minor. Pondus perfectum & iustum erit tibi: modius perfectus & iustus erit tibi, ut prolonget dies tuos super terram, quam Iehova Deus tuus dat tibi: quia abominatio Iehova

hoy: Dei tui est, quicumque facit hæc, 25. Deuteronomii 13. 14. Ad decempedæ iniquitatem refertur translatio terminorum, 19. Deuteronomii 14. Non transferes terminum proximi tui, quem terminaverunt priores in hæreditate tua. Item 27. Deuterono. 17. Maledictus qui transfert terminum proximi sui, & dicet universus populus, Amen. Sed hæc furtorum genera vulgaria illa quidem, at non sola sunt: furtum enim est, quidquid dolis & fraudibus & perverfis callidorum hominum artibus, atque ingeniis alteri detrahitur. Eripuisti captiola suasionæ? furtum est. Pluris vendidisti, quam justum pretium pateretur? furtum est. Quando vendes quippiam civi tuo, vel emes ab eo, ne opprimas singuli fratrem suum, 25. Levi. 14. Testamentum falsis tabulis subjecisti, ideoque legitimos hæredes defraudasti? furtum est: Commodato vel pignore abuteris? furtum est: Alea collusoristi tui nummos avertisti? furtum est, vel humanis legibus damnatum. Si famam alienam tibi vindicas? furtum est: si furtum fure mulctato tibi reserves, ut improbi iudices ac principes, ut seductores conscientiarum plerique sacerdotes pro suis laboribus retinent furibus antea remissionem peccatorum polliciti: si bona pauperum subventioni legata in privatos usus transfers, nõ jam fures furca dignus, sed prædo rotam meritus. Peculatus etiã atrocior est, cum magistratus civitatem aut provinciam iniquis exactionibus vexarit, ideoque pœnis gravioribus coercetur.

Sedenim furta, peculatus, latrocinia vocantur, cum leges humanæ coercere possunt, quidquid supra est, heroica virtus vulgo judicatur: Id nimirum deprehensus in Myoparone respondit prædo ille Macedoni Alexandro: Pyrata nominor ait, qui unico navigio piraticam facio, tu qui ingenti classe maria infestas, rex appellaris. At cumulus scelerum scelera nequaquam apud Deum nobilitat, nec quæ jura gentium satiscuntur in tabulis populi Romani, jura etiam sunt in tabulis æterni Dei. Sed atrocitas furti tyrannica erga oppressos & subjectos est indignior: qualis est Pharaonis barbaries Hebræos iniquissimis quotidianorum operum exactionibus opprimentis. Furtum verò Spartiatis suis Lacedæmon alioqui severissima græcarum civitatum, tamen occultum permittebat: & Hebræi perspicui commodati Ægyptios auro, argento, veste spoliarunt. At Deus ne boni quidem cujusquam causa malum ullum permittit, & Deus cum donabat Hebræis Ægyptiorum bona, sua bona donabat, quæ commodaverat Ægyptiis, vel reposcebat, quæ Hebræis Ægypti deberent. Quamobrem lege octava quodlibet furtum condemnatur: nec ideo tamen æconomia & honesta vel mercatura, vel etiam aliqua rei familiaris vel conservandæ vel amplificandæ ratio condemnatur. Sedenim charitas & pietas hominum inter se multo magis hac lege commendatur, quam furtum ullum prohibetur. In vindemia proximi tui, comedet

des uvas pro desiderio tuo ad saturitatem tuam,
ar in vase tuo non efferes. In messe proximi tui
decerpes spicas manu tua; at segetem non seca-
bis, ut efferas, 23. Deuteron. 24. 29. Hac licen-
tia discipuli Christi 12. Matth. 1. vellunt spicas
& edunt. Major etiam charitas illa est 19. Levit.
9. 10. item 23. Levit. 22. Cum messueritis mes-
sem regionis vestrae, non finies metere angu-
lum agri tui, nec remanentes spicas colliges, &
vineam tuam non racemabis; neque grana vi-
neae tuae colliges: pauperi & peregrino relinques
ea. Item 24. Deuteron. 19. 20. 21. 22. Cum
messueris messem in agro tuo, & oblitus fueris
manipulum aliquem in agro, non reverteris ad
recipiendum illum: peregrino, pupillo & viduae
erit: ut benedicat tibi Iehova Deus tuus in om-
ni opere manuum tuarum. Cum excusseris oli-
vas tuas, non scrutaberis ramos, quos relinqui-
tis post te, peregrino & pupillo & viduae erit.
Cum vindemiaveris vineam tuam, non colli-
ges racemos post te, peregrino, pupillo & vi-
duae erit. Et memento quod servus fueris in ter-
ra Aegypti: idcirco praecipio tibi, ut facias hanc
rem. Si videris cuiusquam vel bovem, vel a-
gnum, vel asinum, vel vestem, vel quamcunque
rem aliam amissam non abscondes, neque re-
tinebis tibi, sed conservabis, donec requiran-
tur, & restitues. 22. Deuteron. 1. & deinceps.
Cum autem attenuatus fuerit frater tuus, & nu-
taverit manus ejus apud te, apprehendes illum,
sicut peregrinus & advena vivet tecum: nec ac-

cipies usuram ab eo, nec amplius quàm dederis, sed timebis tibi à Deo tuo, vivétque frater apud te. Septimo quoque anno omne æs alienum populari tuo remittes perficiéssque, ne quisquam sit in tua civitate mendicus: Septimo autem anno servos servasque libertati restitues, & quidem largitatis tuæ fructibus oneratos restitues, decimo quinto Deuteronomii primo, & deinceps. Iubet igitur Deus, benefacere non solum nostris civibus & ejusdem religionis municipibus sed peregrinis & advenis omninoque omnibus hominibus. Sed in novo testamento charitas ista vehementius etiam commendatur, & imprimis omnis ostentatio ab earemoveatur, sexto capite Matthæi versu primo. Ac ne qua charitatis excercendæ officia deessent, pauperes perpetuò sumus habituri, vigesimo sexto Matthæi decimo. Atque hîc Christus Matthæi vigesimo quinto trigesimo quarto, & deinceps præcipuas constituit causas vitæ & beatæ in cælo, & miseræ apud inferos. Cum autem venerit (ait) filius hominis in gloria sua, & omnes sancti angeli cum eo, tum sedebit super thronum gloriæ suæ, & cogentur coram ipso omnes populi, & separabit ipsos, inter se, quemadmodum pastor separat oves ab hædis, & statuet quidem oves ad dextram suam: hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex ad dexteram positus: venite benedicti patris mei, possidete præparatum vobis regnum à creatione mundi: Esurivi enim, & dedistis mihi ci-

hi cibum, sitivi & dedistis mihi potum, hospes fui & collegistis me, nudus fui, & vestivistis me, ægrotavi, & invisistis me, in carcere fui; & venistis ad me: Tunc ipsi respondebunt iusti: Domine quando te vidimus esurientem, & aluimus? aut sitientem & potum dedimus? quando autem te vidimus hospitem, & collegimus? aut nudum & vestivimus? quando autem te vidimus ægrotum aut in carcere & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quod fecistis uni horum fratrum meorum minimorum mihi fecistis: Tunc dicet etiam ad sinistram positus. Abite a me maledicti in ignem æternum præparatum diabolo & angelis ipsius: Esurivi enim & non dedistis mihi cibum, sitivi & non dedistis mihi potum, hospes fui, & non collegistis me, nudus fui, & non vestivistis me, ægrotus & in carcere fui, & non invisistis me: Tum & respondebunt illi: Domine quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non adfuimus tibi? Tunc respondebit eis: Amen dico vobis, quod non fecistis uni istorum minimorum, nec mihi fecistis: Et abibunt hi in supplicium æternum, iusti verò in vitam æternam. Quapropter charitas furto opposita sic ab optimo præcone prædicatur. Affirmatioque legis est negatione fuerit, Bonis tuis tibi que legitima vel successione relictis vel acquisitione partis non solum contentus esto,

sed multó magis his ipsis fratri tuo liberaliter ac benigné facito.

Cap. 11. De Lege 9. adversus mendacium.

NON testificaberis, adversus proximum tuum, testimonium mendacii.] Superiore proxima lege furandi iniquitas damnata est: híc damnatur iniquitas falsi adversus civem tuum testimonii. Antea veró impia & irreligiosa vanitas juramenti per Dei nomen accusata est, etiam si nemo offenderetur: híc autem contra civem tuum perjurio etiam si nomen Dei nullum sit interpositum, interdicitur. Itaque illic pietati erga Deum, híc charitati erga proximum prospicitur & cavetur. Proximi veró nomen in sacris literis ex Hebræo (Reuge) pro socio vel amico vel fratre dicitur: quibus tamen verbis Latine vis Hebræa nequaquam redditur, qua non aliud significatur, quam Latinis Alter, tanquam sic lanciretur: Adversus alterum non testificaberis testimonium mendacii: Verbum tamen proximi Christianis Græcis (ut apparet é novo testamento) sic usurpatum est: Itaque teneatur, sed suo sensu. Mendacium igitur falsi testis lege prohibetur. Non assumes rumorem falsum mendacii, nec pones manum tuam cum impio, ut sis testis mendax. 23. Exodi 1. 2. Non mentiemini quisque in proximum suum. 19. Levitic. 11. Qui sciens & prudens tolerat

tolerat alterius perjurium, pœnam ipsius luito.
5. Levitic. 1. Atqui testi magna in reos pec-
candi licentia est. In ore duorum vel trium in-
terficietur qui moriturus est, non autem inter-
ficietur in ore unius, 35. Numer. 30. 17. Deu-
teronomii 6. Item 19. Deuteron. 15. Item ma-
nus testium erit primûm in illum ad eum inter-
ficiendum, & manus universi populi postea, &
ita auferes malum é medio tui 17. Deutero. 7.
Quare cûm testis sit idem & primus iudex & pri-
mus carnifex, falsum testimonium imprimis ca-
vendum est. Itaque pœna talionis falso testi sic
instituitur 19. Deuteron. 16. 17. 18. 19. 20.
Cûm steterit testis mendax contra aliquem, ut
testificetur contra eum verbum perversum, tûc
stabunt duo illi homines, quibus est lis, coram
Iehova, id est coram sacerdotibus & iudicibus,
qui fuerint in diebus illis: Et inquirent iudices
diligenter: & si testis ille est testis mendax,
mendacium testificatus est contra fratrem su-
um: Facietis ei quemadmodum cogitavit fa-
cere fratri suo; & ita auferes malum é medio
tui. Et qui remanserint audient & timebunt,
nec perseverabunt facere ultra malum simile
huic in medio tui. Neque parcet oculus tuus: a-
nimam pro anima, oculum pro oculo, dentem
pro dente, manum pro manu, pedem pro pe-
de. Talis pœna talionis fuit Susannæ falsis te-
stibus. Vt enim Susannæ lapidationem suo
perjurio quæsierant, sic etiam a Daniele (qui-
uis Daniel ille fuerit) convicti, perpeffi sunt,

Quapropter testimonii & veri potestas, & falsi pœna est ejusmodi. Sed inter generis huius fraudes maximè capitalis est injustitia non falsi testis, sed iudicis & magistratus reipub. ac legibus perjuri, cùm per speciem justitiæ injustitia exercetur. Item 23. Exod. 6. Non pervertes judiciũ pauperis tui in lite ejus: a sermone falso recedes, neque innocentem & justum occides, quia nõ justificabo impium. Item 16. Deut. 18. Iudices & præsides pones tibi intra omnes portas tuas, quas Iehova Deus tuus dat tibi in tribubus tuis, qui judicabunt populum iudicio justitiæ: Item, Iudicium unum erit vobis, sicut peregrinus, sic & indigena erit: quia ego Iehova Deus vester 24. Levitic. 22. Denique omnino de iudice non audiatur illud.

Dat veniam corvis, vexat censura columbas,
Maximè verò in hoc injustitiæ genere damnatur imprimis facta peregrinis, pupillis, viduis injuria 24. Deu. 17, 18. Non pervertes iudicium peregrini, pupilli, sed recordabere quòd fueris servus in Ægypto, & redemerit te Iehova Deus tuus inde. Item 27. Deuter. 19. Maledictus, qui pervertit iudicium peregrini, pupilli, viduæ. Legalem verò civilẽque sapientiam duobus Hebræis insignem lex attribuit Iosepho & Mosi. Iosephus apud Ægyptios sapiẽtissimus hominum habitus est, ideoque regiis honoribus affectus, regni gubernationi præpositus est, 41. Genes. 38. Moses erat vir imprimis magnus & illustris in oculis aulicorum Pharaonis & in oculis populi

puli non solum Ægyptii, sed Hebræi. Itaque cum per desertum sexcenta Hebræorum milia præter imbellem mulierum impuberemque turbam duceret, tanta reverentia cultus est ab Hebræis, ut ad tabernaculum accedenti assurgeret universus populus, in eumque totis oculis conversus ac defixus esset 11. Exod. 3. Item 33. Exod. 8. Sed maxime omnium corruptelamunerum tanquam pestis maxima fugiatur. Non inclinabis iudicium, non agnosces personam, neque capies munus, quia munus excæcat oculos sapientum, & destruit verba justorum. Hinc paganorum figmentis iustitia fingitur oculis velata, & tanquam libripens: unde Satyricus ille.

*Scis etenim justum gemina suspendere lance
Ancipitis libra, rectum discernis ubi inter (Per. sa. 4
Curva subit, vel cum fallit pede regula varo
Et potes vitio nigrum præfigere theta.*

Vox igitur illa Samuelis sit in conscientia & ore iudicis ante populum de se ipso inquirentis, 1. Sam. 12. 3. 4. En ego, testificamini contra me coram Iehova & coram uncto eius, an bovem cuiusquam tulerim, & asinum cuiusquam acceperim, & cui vim intulerim, & quem contriverim, & de manu cuius tulerim pretium, & occultaverim oculos meos ab eo: & restituam vobis: Responderunt non vim intulisti nobis, nec attrivisti nos, neque tulisti de manu cuiusquam quidpiam. Quamobrem non a lege requiritur in teste accurata veritas, & in Iudice incorrupta

justitiā, quod utrumque naturali quadam & veritatis & æquitatis luce sic hominum mentibus expositum est, ut poëtę gentium nempe doctores illud ipsum veluti concionentur.

Esto bonus miles, tutor bonus, arbiter idem

Integer, ambigua si quādo citabere testis (Lu. 12. 8.)

Incerta q̄ rei, Phalaris licet imperet, ut sis

Falsus, & admoto dicitur perjuriam tauro:

Summum credo nefas animam præferre pudori,

Et propter vitam vivendi perdere causas.

Atqui pœna quædam judicialis fuit Hebræis Romani fustuarii similis, qua reus coram iudice quadragenis plagis cædebatur, nec amplius, ne frater coram iudice veluti contempta bestia moreretur. 25. Deuter. 1. 2. 3. Quomodo & Paulus 2. Corinth. 11. 24. plagis quinquies undequadragenis se cæsum commemorat, Suspensi autem cadaver lex sepeliri jubet, 21. Deute. 22. 23. quod tamē a plerisque Christianis hoc tempore non observatur, atque imprimis a nostris Francis. Atque ut antea homicidii & adulterii nominibus intellecta est quævis violentia, quævis scortatio, ita modō falsi testimonii nomine intelligitur mendaciū quodlibet. Sara negavit se risisse de p̄misso Isaaco, mendacii coarguit a Deo 18. Gen. 12. Michol Davidis uxor mentiendo liberavit maritum suum: falsum testimoniū fuit. Atque hæc peccati species ad mentem potius cuipiam fortasse, quā ad mores spectare videatur: ut peccatum sit logicum, & tanquam scholasticus elenchus: At revera ad partē justitię de di-

de dictis attinet, cum mendacio nostro cuiuspiam detrahitur: Et hic elenchus in moribus adeoque in hominum naturam penitus insitus, atque ingeneratus est. Scriptura non dicit, Omnis homo atheus vel idololatra, vel in Dei nomen blasphemus, vel Sabbathi violator, vel contemptor parentum, vel homicida, vel adulter, vel fur, vel appetens alieni, sed aperte dicit Psal. 116. 11. Omnis homo mendax, & mendacium homini prima a serpente ad omnem nequitiam fenestra fuit. Atque hæc nimirum naturalis est hominum servitus, quam philosophis modo quodam perceptam diximus. Itaque cum primus homo verax logicus a Deo factus esset, peccato suo in mendacem sophisticam degeneravit, & pro logica sophisticam posteritati hereditariam reliquit. Quare ut tam pestifer elenchus coerceretur, lege hac valde opus fuit, præsertim cum sophistica ad seminis perniciem tenderet. Atqui interdum circumstantiis mendacium videtur relaxari, ut non improbetur. Plato putat licere principibus civitatis mentiri ad civium salutem: item medicis ad ægrotantium valetudinem: & sic ajunt Oratori mendacium esse concessum. Sephora & Phua obstetricibus Hebræorum imperaverat Pharaon, ut nascentem marem quolibet Hebræum necarent: at timuerunt Deum, nec tyranno paruerunt: Itaque interrogata, cur non paruissent, responderunt Hebræas mulieres Ægyptiis esse robustiores, & ante parere quam obstetrix adveniret, Benefecit ergo Deus obstetri-

cibus, & fecit eis domos, easque locupletavit,
1. Exod. 15. & deinceps. Atque hîc obstetrici
mendaciũ tam officiosum videatur á Deo pro-
bari: at fides & pietas probata est, non menda-
cium. Nec Deus mendacio latebram ullam re-
linquit, mendacium omnino prohibet. Et qui-
dem orationis genus consideratis principibus
vel medicis deesse non potest, ut vel civibus vel
ægotis spes eadem sine mendacio proponatur.
Neque verum est oratorem mentiendi artifi-
cem esse, cum eloquentia tanquam prophetia
in sacris literis honoretur, & Mosi (quia natura
indisertus & balbus esset) dicitur Aharon fra-
ter tuus erit propheta tuus, 7. Exod. 1. id est in-
terpres & orator qui Pharaoni exponat, quæ-
cunque Deus imperaverit. Et periculosa quæ-
stio prudenter evitari potest, ut ei nihil nomi-
natim respondeas, sed aliud opponas ad idem
dissolvendum, ut 2 1. Matth. 23. cum Christus
interrogatur qua authoritate faciat ea, quæ fa-
cit obiicit baptismum Ioannis: & adversariis os
occludit. Denique mendacium etiam gentibus
tam odiosum fuit, ut orator disputet menda-
cem nihil á perjuro differre. Qui mentiri solet
(ait pro Comædo) pejerare consuevit, quem
ego ut mentiatur inducere possum, ut pejeret
exorare facile potero: Nam qui semel á veritate
deflexit, hic non maiore religione ad perjuriũ
quàm ad mendacium perducere consuevit. Hæc
orator: cui Menandri sententia illa imprimis
congruit,

αὐτὴν χραιστὸν ὅτι τὰ ἀληθῆ λέγει.

Semper optimum est vera dicere.

Vnde constat humanis divinisque sententiis cujusvis mendacii, injustitiam condemnari. Et certé charitas non invidet, non quærit quæ sua sunt, non delectatur injustitia, sed benevolentia, liberalitate, justitia, 1. Corint. 13. 4. 6. Quæ virtutes omnes uni mendacio proprié opponuntur. Quamobrem summa legis est. In omnibus dictis ne mendax, sed verax esto.

Cap. 12. De lege 10. adversus cupiditatem.

NON concupisces domum proximi tui: non concupisces uxorem proximi tui, aut servum ejus, aut ancillam ejus, aut bovem ejus, aut asinum ejus, aut ullam rem, qua sit proximi tui.] Septimo octavoque mandato, flagitiosa avara que facta accusata sunt: decimo tandem flagitiolæ & avaræ cupiditates accusantur. Et causâ videtur Augustino fuisse, ut duo mandata ex uno decimo faceret. Atque ejusdem opinionis error etiam inter Hebræos versatus est, qui præceptum hoc bifariam dividerant: ut nonum esset. Non concupisces domum, &c. Decimum autem, Non concupisces uxorem, &c. Aben Esra hunc popularium suorum errorem refellit. Augustinus autem seipsum (ut prædictum est) etiâ retractavit. Neque omnino mandata hîc duo distingui possunt. Nec enim hîc cupiditas furti à scortationis libidine distinguitur, ut in illa duo mandata di-

stinctio requireret. Nam scortationis libido de aliena uxore, inter avaritiæ subjectas partes includitur, ut manifesté appareat non generavitiorum divisa esse, sed subjecta cupiditatum exempla fuisse consula. Sed cupiditatis peccatū de principio describatur. Objecta scorti aut furti specie primó movetur animus & titillatur, cogitatio quædam & apprehensio est: tum assentitur & concupiscit, illud cupiditatis peccatum modó prohibetur, hæque primæ voluptatum & rapinarum illecebræ damnantur, quod quidem peccatum humano sensui nullum peccatū videatur: ut etiam Paulus Rom. 7. 7. dicat. Cupiditatem ignorarem, nisi lex dixisset, Non concupisces. Quod igitur cupiditas ista peccatū sit, hinc patet. Homo enim (quod tam sæpé repetito) creatus est ad imaginem Dei, à qua per peccatum prolapsus jubetur eam recuperare. 3. Coloss. Induistis novum hominem qui revocatur ad agnitionem, juxta imaginem ejus, qui cōdidit illum. Aberrare igitur ab hac imagine peccare est, si recté accipimus ἀμαρτίαν ἀπὸ τοῦ ἀμαρτάνειν: & Tertullianus ait ad imaginem Dei esse illos, qui habent eosdem sensus & motus, quos habet dominus: & philosophis quibusdam peccare, est perfectæ naturæ non congruenter & convenienter vivere. Itaque quoties ab illa perfecta natura disceditur, disceditur ab imagine Dei: ideoque peccatur. Quare sic habeatur quid sit cupiditas, & quamobrem cupiditas sit peccatū. Iam partes legis singulas expendamus.

Non

Non concupisces domum proximi tui.] Domus nomine quævis hæreditas significatur. Rex Achabus concupivit Naboti vineam regali palatio propinquam aut melioris vineæ permutatione, aut pretio ampliore redempturus. Nabotus negavit se majorum suorum hæreditatem alienaturum: unde Rex iratus intemperantis cupiditatis flammam Naboti scelerata opprefione exprompsit. Hic non solum cupiditas, sed facinus fuit. Atque hæc flamma mortalium animos vehementer exurit, imprimisque excellentium. Hic enim ardor Alexandrum, Cæsarem, & maximū quemque inter homines belli ducem exussit, ut finitima regna concupisceret, & vix tandem terrarum imperio contentus esset,

— *Vnus Pelao iuveni non sufficit orbis*, ait ille.

Non concupisces uxorem proximi tui.] Sara Abrahami fuit eleganti ac venusta forma: itaque concupiscitur à Pharaone & rapitur: At regis cupiditatem grauibus plagis Deus ultus est, 12. Genes. 11. & deinceps. Sara iterum concupiscitur ab Abimelecho, sed iterum regis cupiditas à Deo vindicatur, 20. Genes. 2. & deinceps. Iosephus adolescens formosus fuit, ideoque concupiscitur ab hera, muliebrique libidini cum resisteret, impotentis scæminæ calumniis in vincula coniectus est: At Deus idem qui castitatem Saræ vindicaverat, Iosephi continentiam vindicavit: Sedenim hanc decimæ legis partem de cupiditate adulterii Christus Matth. 5. 27. cum lege octava de adulterio ipso comparat, ut dua-

rum legum affinitas animadvertatur, latiusque interpretatur, omnesque mali hujus occasiones effugiendas præcipit. Audistis (ait) quod antiquis dictum sit. Non adulteraberis: at ego dico vobis, quicumque mulierem aspexerit, ut eam concupiscat, jam animo ipsam adulteratus est. Quod si oculus dexter offensionis tibi causa sit, erue atque abjice abs te: expedit enim tibi ut unum ex tuis membris pereat, neque totum corpus tuum in gehennam conjiciatur. Et si manus dextera offensionis tibi causa est, amputa illam, & abs te abjice. Expedit enim tibi, ut unum ex tuis membris pereat, ne totum corpus tuum in gehennam conjiciatur. Bersabeam in balneis nudam David aspexit, protinusque exarsit adulterium. Candaules ostentavit suam reginam nudo corpore Gygi pastori, utrumque ad stuprum invitavit. Hos igitur oculos, has dexteras Christus avellit, casteque aliquando Alexander Perficas puellas in conspectum venire vetuit, quod eas oculorum dolores esse diceret. Notum nempe carmen illud est.

Vt vidi ut perii ut me malus abstulit error.

Quare si forma quædam speciosior sua venustate ardorem libidinis in animo tuo accenderit, cupiditas flagitiosa est, etiamsi libido nulla effusa sit. Recteque Pericles cum haberet collegam in prætura Sophoclem Poëtam, hi que de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles: O puerum pulchrum Pericle: at enim prætorem
Sopho-

Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Itaque videmus libidinibus non actiones solum sed cogitationes Ethnicis improbari. Et recte, Etenim si videris (ut hic ait Aben Esra) matrem aut sororem quamvis excellenti specie atque venustate, non concupisces tamen animo: quia nefas id esse tibi persuasum est. Itaque cum divina lege cupiditate alienae uxoris prohibita tibi persuaseris, pariter frenis affectum cohibebis.

Aut servum ejus, &c.] Reliquis partibus legis avaris cupiditatibus subjecta genera enumerantur. Servorum apud Hebraeos conditio non una fuit. Ethnici perpetuam servitutem serviebant. Hebraei autem sex annos tantum: ut interea etiam humaniter tractarentur, & potestas esset per se vel propinquos redimendi sui, septimo anno liberabantur, ut jam patuit: sed munerati pecore, frumento, vino. Si servus a domino discedere nolleret, perforabatur auris, perpetuoque serviebat, 21. Exod. 1. 25. Levit. 44. 15. Deuter. 12. Quod si servus fugisset a domino, fugitivus tamen humanitatis atque occasionis iusta causa non reddebatur, sed liber erat ubicunque libuisset esse, 23. Deuter. 25. Quapropter hic Hebraeis cupiditati locus permagnus fuit ad servos & ancillas dominis subducendum.

Aut bovem aut asinum.] Haec animantium genera lex nominavit, quae Hebraeis essent usitatae atque utiliores: Bos enim homini colonus est, & socius agriculturae, & questus ex asino opi-

ma præda exuperat ait Plin. lib. 8. ad ejusmodi
igitur cupiditatem servorum, ancillarū, boum,
asinorum, oculi manusque & occasiones reli-
quæ perinde periculosa sint. Ezechias rex, Ba-
byloniorum legatis regiam gazam ostentavit,
eaque ostentatione avaros hostes sollicitavit ad
prædam. Atqui hæc furandi prædandi que cu-
peditas ab Apolline vindicata dicitur, ut cacoda-
mones divinæ legis, vel authores, vel certè ad-
stipulatores idololatriis suis videri voluerint.
Sic enim Iuven. Saty. 13.

*Spartano cuidam respondit Pythia vates
Haud impunitum quondam fore, quod dubitaret
Depositum retinere, & fraudem jure tueri
Jurando, quarebat enim quæ nūminis esset
Mens, & an hoc illi facinus suaderet Apollo.
Reddidit ergo metu, non moribus: & tamen omnem
Vocem adyti dignam templo veramque, probavit
Extinctus tota pariter cum prole domoque,
Et quamvis longa deductis gente propinquis,
Has patitur penas peccandi sola voluntas.
Nam scelus intra se taciturni cogitat ullum,
Facti crimen habet cedo, si conata peregit,
Perpetua anxietas, &c.*

Hæc (inquam) ab Apolline perversæ cupidita-
tis est vindicta per internecionem universæ fa-
miliæ, eaque tristior in speciem divina ipsa le-
ge, quæ nullam capitalem pœnam huic peccato
proposuit, cum statum conscientix & recessus
mentis tantum spectet. Et quidem lex optimo
jure meritissimoque antecedentibus legibus ad-
dita,

data, quæque præ cæteris legibus contrariam in hominum mentibus ac membris repugnantemque legem habeat. Verum nempé illud:

Nimir in vetitum semper, cupimusq, negata,

Sic interdictis imminet ager aquis.

Vel potius illud est verius:

Cui peccare licet, peccat minus, ipsa potestas

Semina nequitia languidiora facit.

Quapropter decimum mandatum interiore avaritiæ & scortationis cupiditatem é piorum ahimis evelli & radicitus extirpari jubet, ut hæ sordes ne cogitationem quidem coinquent, nedum voluntatem aut actionem commaculent, ut si nactus sis infinitam libidinis quibuscunque rebus explendæ facultatem, Gygis denique annulum, quem, qui gestaret, invisibilis fieret, & ideo quæ libido ferret, impuné posset exequi, si annulum inquam Gygis nactus sis, attamen non utare. Postremó charitas cupiditati contraria non cogitat malum, 1. Corinth.

13. 5. Charitati autem præcipué hypocrisis est opposita, non unius alicujus peccati labes, sed velut Oceanus, quo undique maleficia omnia confluunt. Itaque 13. Matth. 14. tam vehementer accusatur. Tantum igitur appetito, quantum honesta naturæ desideria ferent, affirmatio legis erit ultimæ. Quæ cum ita sint, ut primæ tabulæ summa fuit, dilige dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua: illud enim est primû & magnum mandatum: sic secundæ tabulæ summa

erit, dilige proximum tuum sicut teipsum. Hoc enim secundum mandatum primo simile, & ab his duobus mandatis rota lex & prophetæ deducuntur, Matth. 22. 37.

Cap. 13. De peroratione legis ex ipsius præmio & pœna.

PROEMIVM legis initio præpositum est, epilogus proemio consentiens ad extremum peroretur: proemium legis humanæ nullum unquam tale fuit, epilogus legis humanæ neque præmio neque pœna talis unquam fuit. Decem itaque Iehovæ verba. sic nobis exposita comprehendendaque sunt, quorum observatio variis benedictionibus consecrata est, contemptus & violatio non paucioribus diris & maledictionibus est execrata. Recteque ideo Solon Remp. censuit duabus rebus contineri præmio & pœna, quorum utrumque variis per totam legem locis sed præcipue, 25. Levit. 28. Deut. in Garizimo & Heballo montibus oppositis personatur. Agedum é Garizimi vertice exaudiatur benedictio prima summaque ex observatis cultisque legibus animi à sordibus vitiorum & maculis omnibus expiatio, mentisque sanctificatio, éque tam præclaris virtutibus exornatio: Sed expiationis, sanctificationis, atque exornationis extrinsecus adjuncta veluti munera ingentia exaudiantur, si ab hac obedientia neque ad dexteram neque ad sinistram deflexeris. Etenim thesau-

thesaurus omnium divitiarum amplissimus bonique aperitur ad oportunas pluviarum ventorumque tempestates ac serenitates temporibus suis dispartendum, id est, ad prata, sylvas, segetes, vineas, oleas, greges, armenta alendum, vegetandum, opimandum, fecundandū, ut mensis vindemiam, vindemia sementem occupet, in abundantia affluentiaque rerum fœnilia, lignilia, horrea, cellæ cujusquemodi, canistra, calathi, arcæ, mactræ bonis omnibus compleantur, proptereaque mutuó vel dono largiri possis omnibus, accipere á quoquam nihil habeas necesse. Secundo loco accedit corporis robur, prosperaque valetudo, chari & amabiles liberi, vita diuturna & pacata, fausta, felicia, prospera omnia in urbe, in agro, domi forisque, propulsatio hostiū & profligatio, ut qui hostis una via adversus te venerit, septem viis ante te fugiat: de omnibus inimicis victoria: ut caput sis non cauda; sisque perpetuo sursum, deorsum nunquam, populorumque omnium dominus sis ad Dei laudem & gloriam. Itaque Garizimus tanta tamque magna observatæ legis munera veris cultoribus pollicetur, & velut ex edito suggestu ad ea consequendum cohortatur. Verum enimvero mons Hebalus horribiles minas dirasque é regione comparat, & impiis comminatur. Execratio omnium prima maximaque est ipsa vitiorum turpitudine atque labes immanis, atheismus, barbara idololatria, sacrilega divini nominis blasphemia, sacræ nefarius requie-

tis contemptus, dira in parentes impietas, cru-
 dele homicidium, prostituta impudicitia, avara
 rapacitas, fraudulentum mendacium, effrena-
 ta cupiditas. Hæc enim divinarum maledictio-
 num maledictio longé gravissima est, 28. Deu-
 ter. 27. Percutiet te Iehova amentia, cæcitate,
 stupore cordis. Atque inter has animi pœnas
 hæc amentia præcipuè inculcatur: palpabis in
 meridie ut cæcus, errabisque & vagaberis, co-
 lesque barbaricos deos lapidem & lignum. Ita-
 que etiam à Levita ad Israelem cōcluditur. Ma-
 ledictus qui non statuerit sibi verba legis istius
 observanda, & dicet universus populus, Amen.
 Hæc prima adversus improbos detestatio est:
 deinde ad animi tam perditum tamque misera-
 bilem statum contraria prosperitatibus illis ca-
 lamitatum genera proponuntur. Thesaurus il-
 le divinarum opum occludetur: cœlū ahæneum
 erit terraque ferrea, pro pluvia pulvis erit & ci-
 nis: ariditas, rubigo, vermis, locusta. Itaque dici-
 tur impio, maledictus erit fructus agri tui, ex
 semine magna messis erit exigua, eaque vora-
 bitur ab ignotis & exteris: arbores tuæ consu-
 mentur à locustis: infestabuntur calathi tui, ma-
 ctæ tuæ, canistra tua: oleas habebis, nec oleo
 inunges caput tuum: vineam plātabis, nec eam
 septimo anno possidebis, nec vinum omnino
 ex ea gustabis: domum ædificabis, nec habita-
 bis in ea, Bos tua mactabitur neque comedes
 ex ea, greges & armenta tua rapientur: venies
 ad hostem una via, septem viis ab eo fugies: ma-
 ledictus

ledictus eris in egressu, maledictus in regressu, maledictus in urbe, maledictus in agro, maledicta familia sobolesque tua: uxor erit adultera: liberos suscipies, sed eis orbaberis: pestilentia, pthisi, febre, impetigine, scabie, prurigine pessimoque & insanabili genuū, coxarumque ulcere morbisque cæteris vexaberis: confusio erit & perturbatio horribilis in omnibus tuis & factis & consiliis: sacrum caput eris omnibus: urbes tuæ capientur & diripientur, fameque obsidionis interea oppressus liberos mactabis vorabisque: eorum carnes propinquis invidabis, abriperis cum rege ab hostibus, voce, lingua, facie barbaris & immanibus: reduceris in Ægyptum, omnesque plagas Ægyptias feres. Ac si evaferis, ecce tamē erro eris & vagus, corde pavidus, oculis confusus, animi mœrore cōfectus: scelera tua tibi ante oculos dies noctesque versabuntur, neque te usquam respirare sinent: vitæ tuæ diffides, in aurora vesperam, in vespera auroram exoptabis: eris infra mortales omnes abjectissimus: nihil dare cuiquam poteris, sed ab omnibus cogeris emendicare, servies inimicis, enectus fame, siti, nuditate, inopia rerum omnium, ferreumque jugum tolerabis, vel potius si te venalem ultró proscriseris, emptorem non reperies: populis omnibus tu cum posteritate tua eris horror, parabola, fabula, incredibilis miseriæ prodigium ac portentum. Postremó cum funesta vita defunctus fueris, cadaver tuum volucris ac bestiis esca erit. Hæ

sunt adversus impios diræ & pœnæ, tam horrenda est indignatio, tâque formidabilis furor Iehovæ adversus cōtēptores volūtatis suæ, qualis est é contempti evangelij veritate, id est legis luce, quam si qua civitas repudiaverit, tolerabilius erit Sodomis & Gomorris in die iudicii, quàm illi civitati, 10. Matth. 14. Item tolerabilius Tyro & Sydoni, 11. Mar. 20. Sic 12. Matt. 41. Ninivæ & regina Austri iudices taliū infidelium futuri denuntiātur, Quamobrem summa legis à Mose hunc in modum concluditur, 30. Deut. 15. Proposui tibi hodie vitam & bonum, mortem & malum, Item 30. Deuter. 19, Testor adversum vos hodie cœlum & terram, quod vitam & mortem proposui, benedictionem & maledictionem: eligas ergo vitam & vivas tu & semen tuum. Sic legis factor, non autem sermonis orator servatur, 7. Matt. 21. Item 21. Matth. 28. Et perseverans in finem servatur, 24. Matth. 13. 25. Matth. 42. 25. Matt. 5, Veruntamen é tanto benedictionum maledictionumque pelago, quæ ad animum solum ex ipsa legum obedientia vel despicientia referuntur, perpetuæ sunt & uniusmodi: cæteræ verò plerumque beatis miserisque cōmunes & mediæ sunt, tantumque ad caducam corporis vitā attinent, ut propterea Saducæi cū in his remunerationibus nihil cœleste atque æternum, sed terrestria & caduca omnia perspicerent, videantur in impiam de mortalibus animis sententiā adducti esse. Omnia enim eveniunt cō-

similiter

similiter omnibus: eventus vnus & idem est iusto & impio, bono & malo, mundo & immundo, sacrificanti quoque & nō sacrificanti, 9. Ecclesiastæ 2. Omnisque via viri recta ipsi videtur: ponderat autē corda Iehova, 21. Proverb. 20. Quinetiā ē plerisque illis miseriis beatitas à Christo cōstruitur. Beati qui lugent, beati eritis cū probis convitiisq̃ue omnib⁹ vexati eritis à mentientib⁹ propter me, Matt. 5. 4. & 11. Item 10. Matth. 21. 34. Sed tum calamitates illas virtutis & pietatis exercendæ boni & pii perferent, magnorumq̃ue inde præmiorum solatia consequentur. Itaque sic afflictos consolatur Christus Matth. 5. 12. Gaudete & exultate, quoniā merces vestra multa est in cœlo. Ita enim persecuti sunt prophetas, qui ante vos fuerunt: cūq̃ue Petrus cum reliquis Apostolis dixisset. Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te, quid ergo erit nobis? Iesus respondet: Amen dico vobis, quod vos, qui sequuti estis me, in regeneratione, cū sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super duodecim, iudicantes duodecim tribus Israelis. Quid vis amplius? Totum novi fœderis evangelium talibus consolationibus refertū est, de æterna beatorum in cœlo cum Angelis vita, ut si nudas legis species & umbras cū evangelii luce & veritate compares, existimes illic magnos cœlestis thesauri fructus in terra & terrenam vitam agitantibus promitti, hūc exhiberi ipsum cœlestem, imō supra cœlum ē mirificis

opibus thesaurū, qualem nec oculus vidit, nec auris audivit, nec mens hominis comprehendit, Iesa. 64. 4. 1. Corinth. 2. 9. Ista sunt ē Christi mortis beneficia meritaque ad amissam a primo parente innocentiam, veritatem, iustitiam, sanctitatē, vires corporis inuiolabiles, æternam & angelicam vitam, sydeream gloriam, perfectā denique animi corporisque sanitatem recuperandū. Hæ sunt igitur domini leges a domino ipso non latæ solū, sed in duabus lapideis tabulis utraque parte divino cœlestique digito scriptæ & rescriptæ, 31. Exo. 15. & 32. Exod. 15. Priores enim tabulæ a Mose (cū descendens ē monte quadragesimo post die offendisset a populo aureum vitulū adorari) confractæ sunt, 32. Exod. 19. 9. Deut. 17. Secundæ deinde delatæ a Mose & eadem Iehovæ scripturæ, eodē modo digitoque rescriptæ, 34. Exod. 28. & 10. Deuter. 14. Moses autem Dei iussu conscripsit exemplum, populoque recitavit, 24. Exod. 4. 7. & 34. Exod. 27. Deinde tabulas Dei manu scriptas in setinam arcam conclusit, 10. Deutero. 3. 5. Descripsit etiā Moses separatim Deuteronomium, ubi lex ipsa esset iterata, & legis interpretatio, sacerdotibusque ac Levitis tradidit, ut in festo tabernaculorum septimo quoque anno in publico conventu recitarent, totamque legem in arcam fœderis inclusit, 25. Exod. 16. 21. 31. Deuter. 26. 2. Reg. 8. 9. Imo verō Deus ipse mandavit, ut singuli patres familias legis doctores essent liberis, nepotibus, 4. Deut.

Deut. 9. siue domi residerent, siue foris perëgrinarentur, siue dormitum concederent, siue expergiscerentur è somno: legemque universi impressam haberent in corde & animo, in fronte & manu in angularibus vestimenti simbriis cæruleo filo distinctis (quæ phylacteria dicuntur, Matth. 23. 5.) denique in ædium postibus & foribus 15. Num. 38. Item 4. Deuter. 9. Item 6. Deuter. 7. Item 11. Deuter. 18. 19. 20. Itē 27. Deuter. 2. 3. Itaque insana est prorsusque intoleranda doctrina contra tam manifestum Dei præceptum sacrarum literarum lectione populo interdiceret, legemque domini non à viarum lapidibus non à postibus domus & foribus, non à manu & fronte, sed à corde hominum & mente avellere. Pareatur igitur non Satanæ per speciem sanctitatis ruinam omnis religionis machinanti, sed vero & omnipotenti Deo tam clarè tamque perspicuè imperanti pareatur: cõcludaturque quod initio propositum est, pietatem & charitatem legis summam finemque esse, charitatemque re ipsa legis esse obedientiam & cõsummationem: Et disertissimi illius præconis de charitate præconium 1. Corint. 13. attentè audiat, quamlibet vel angelorum linguam & eloquentiam, quamlibet vel in altissimis arcanis, prophetiam & scientiam, quamlibet quæ vel montes loco moveat, transferatque fidem, quamlibet vel pecuniæ in pauperes largitionem vel sanguinis & vitæ profusionem absque charitate pro nihilo haberi. Pietas erga Deum proximumque,

& charitas est plena quidem fidei, spei, comitatis, patientiæ, inanis autem malitiæ, ambitionis, invidiæ, iniustitiæ: charitas una virtus & tota & sola est. Linguar conticescent, prophetiæ extinguentur, scientiæ peribunt, charitas una solaque non conticescet, non extinguetur, non peribit, sed possessores suos ad cælum usque in beatorum sedem ac domicilium comitabitur, unaque in æternum permanebit.

SECUNDI LIBRI DE LE,

DE FINIS,

PETRI



203

PETRI RAMI
COMMENTARIORVM,
DE CHRISTIANA RELI-
gione, Lib. tertius,

DE PRECATIONE,

CAP. I. *Quod precatio ad legis offensas ab-
luendum referatur, quòdque magnas
vires habeat.*



TOVE hæc est privata fidei ac-
tio in obediētia legis, cujus of-
fensa ac violata medicina qua-
dam in precatione sequitur. Lex
enim severū & supra corruptas
hominum vires obsequium ab hominibus re-
quirit, cū qui peccaverit in uno (ait Iacobus
cap. 2.) factus sit omnium reus: At non est ho-
mo iustus super terram, qui non peccet ait Salo-
mo. Item non justificabitur in conspectu tuo
quisquam viventium, Psal. 143. 21. Quod ne
Ethnicis quidem ignotum fuit: Virg. epigr.

*Vir bonus & sapiens: qualem vix repperit unum
Millibus & cunctis hominum consultus Apollo.*

Itaque ut est 3. & 4. Rom. Lex iram operatur,
& per legem agnitio est peccati. Tamen si igitur
legum æquitas (ut prædictum est) homini co-

cognata sit & naturalis, attamen feré

Nemo in se tentat descendere? nemo: Perf. Sa. 4.

Sed præcedenti spectatur mantica tergo.

Itaque lex utiliter & salutariter propoſita eſt, ut vir pius & ſalutis ſuæ ſtudioſus cūm ſordiū ſuarum maculas agnoverit, cūmque ex legis præſcripto tanquam domesticarum rationum calculo aliquo inopiam & egeſtatem ſuam pervideſcit, facile judicet ſe nulla omnino parte ſolvendo eſſe, ſed ſibi opus eſſe precatationis adjumento, atque auxilio ad creditorem propitiandum. Precatio igitur eſt actio fidei, qua ad cultum legis præſtandum, & ſanctæ vitæ neceſſaria adjumenta conſequendum miſericordiam Dei imploramus. Precationis verò fructus effectusque ſi requiratur, innumerabilia vel poti⁹ admirabilia exempla teſtabuntur, quantum precibus hominum nō fucatis neque ſimulatis, ſed illa interiore animi converſione & pœnitentia ſeptis & comitatis delectetur Deus: quāmq̃ue iſtius adorationis cultu moveatur ad immenſa hominibus beneficia conferendum. Etenim quam vim Moſis oratio illa adverſus Amalecitas habuit? Moſes prælii tempore Aharone & Hure comitatus in vertice montis tantisper dum ſupplices man⁹ pro Hebræis orans attolleret, Hebræi vincebāt, ſimulatque demitteret, vincebātur: At cūm Moſes & manibus & reliquo corpore debilitatus ægrè ſtaret, Aharon & Hur lapidem in quo aſſideret, ſuppoſuerunt, aſſidentique manus, alter dextram, alter ſiniſtram ad ſolis occaſum ſuſtinerunt,

nuerunt, dum Iosua duce Hebræi Amalecitas internecione delerēt: tūmq̃ue Iehova Moſi hoc monumentum poſteritati prodendum mandavit, Moſesq̃ue altare ædificavit, inſcripſitq̃ue (Iehova vexillum meum) ac dixit manum eſſe ſuper thronum Dei. Sic 2. Reg. ad Ezechieꝝ preces angelus domini adverſus blaſphemias Senacheribis una nocte necavit centum octoginta millia hoſtium, & Senacherib ipſe à liberis necatus eſt. Sic Iosu. 10. 13. ad Iosuæ preces ſol & luna loco immobiles reſtiterunt, diēmq̃ue produxerunt, dum hoſtes debellarentur. Neque talis vel antea, vel poſtea dies illuxit. Lunaticorum dæmonia oratione & jejunio ejiciuntur 17. Matt. 21. ut optimo jure precatio in humanæ vitę cōtentionibus & periculis quaſi ſignum quoddā & vexillum piis omnibus ſublatum, ex illóque throno Dei manus potentiæque ideo expetenda & imploranda, modus denique divinorum beneficiorum una verę precationis mēſura metiendus eſſe videatur.

Cap. 2. Quód precatio ſit donum Dei, quódque per Dei gloriam Hebræis, per Chriſtum Chriſtianis ſit informata.

FIDES eſt donum Dei. Fidei prima actio in obedientia legis, eſt donum Dei. Precatio item ſecunda fidei actio donum quoque Dei eſt. Tu Deus revelavi in aurem ſervi tui, propterea

invenit servus tuus cor suum, ut oraret, 2. Sam. 7. 17. Sed idem disertius Rom. 8. 26. Idem autem etiam spiritus unā sublevar infirmitates nostras: Quid enim precemur ut oportet, nescim⁹, sed ipse spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Quare prima precationis causa Deus est, qui nos per spiritum suum tanquam manu ducit ad precādum, imò verò adhortatur ad impetrationis confidentiam, Psal. 145. 18, Prope est dominus invocantibus se, invocantibus in veritate. Mar. 11. 24. Propterea dico vobis omnia quæcunque precantes petitis, credite quòd accipietis. Matth. 21. 22. Quæcunque precādo petieritis, si credideritis, accipietis. Itaque precationis impetrandæ fundamentū est fides, ut in leproso, centurione, Regulo, cæcis, 8. & 9. cap. Matth. & in reliquis, Hebr. 4. 16. Accedim⁹ igitur cum fiducia ad thronū gratiæ, ut assequamur misericordiam & gratiam inveniamus ad opportunum auxilium. Verum enim vero orandi atque adeo certa spe fiduciæque exorandi sui author homini Deus est, nec precationis sollicitudinem tantum excitat in nobis, & confirmat, sed tanquam persuadendæ atque impetrandæ postulationis medium atque argumentum suppeditat. Qualis olim fuit Hebræis Dei ipsi⁹ gloria, pactique cū patrib. fœderis misericordia: Christianis autem est Christus verus & Deus & homo, per quem divinæ & gloriæ & misericordiæ mundo splendor apparuit. Etenim sic Hebræis statum Deum propter aurei vituli idololatriam
pet

per Dei gloriam & misericordiam Moyses precatur & placat 3 2. Exo. 11. Ut quid o Iehova exardescet furor tuus in populū tuum quē eduxisti ē terra Ægypti in fortitudine magna & manu forti: ut qd omnino dicēt Ægyptii? Malitiosē eduxit eos, ut occideret eos in mōtibus, utque cōsumere eos in superficie terræ: cōvertere ab ira furoris tui, & pœniteat te super malo populi tui. Recordare Abrahami, Isaaci & Israelis fervorū tuorum, quib. iurasti p te ipsum, & dixisti eis. Multiplicabo semē vestrū sicut stellas cœli: & totā terram istā, quā dixi, dabo semini vestro, & hæreditatem accipiēt illam in sæculū. Et pœnituit Iehova sup malo, qd dixerat se facturū populo suo. Hęc precatio repetit̃ 9. Deu. 23. & deinceps: qualis & altera est illa Mosis deprecatio p Hebræis, q Chalebū & Iosua veros Palestinæ exploratores verāque renūciantes lapidare cogitaverāt, ut eos De⁹ ppter ea p̃ditur⁹ esset. Tū (ut est 1 4. Nu. 13. & deinceps.) Moyses ad Iehovā, & audiēt Ægyptiī (nam eduxisti fortitudine tua populū istū ē medio ej⁹) ac dicēt super habitatorē terræ huj⁹, q audierint q tu o Iehova eras in medio populi isti⁹: quódque oculo ad oculum apparebas tu o Iehova, & nubes tua staret sup eos, & in colūna nubis ambulabas ante eos interdiu, & in colūna ignis noctu. Et tamē mori feceris populū istū tanq virum unū: At dicēt gentes, quę audierint famā in hūc modū: Quia nō potuit Iehova introducere populū istum in terrā, de qua iuraverat eis, occidit eos in deserto: Nūc igit̃ magnificet̃ (obsecro)

fortitudo domini, quemadmodum loquutus es
dicendo: Iehova tardus ad iram & multus miseri-
cordia, remittens iniquitatem & pravaricationem,
& tamen mundando non mundat, visitans
iniquitatem patrum super filios in tertiâ & quar-
tam generationē. Parce (obsecro) iniquitati po-
puli huius secundum magnitudinem misericor-
diæ tuæ, & quemadmodū pepercisti populo isti
ab Ægypto hæten°. Et dixit Iehova. Pepercise-
cundum verbum tuū. Hæc igitur exempla sunt
Hebræis orandi Dei per ipsius gloriam & mise-
ricordiam: Christianis autem est per Christū, pa-
ternæ & gloriæ & misericordiæ lumen clarissi-
mum, primogenitum patri charissimum, & ado-
ptionis filiis seu fratrib. propterea indulgentio-
rem & placatiorem patronum. Sic igitur Chri-
stus ipse 14. Ioan. 13. Quidquid petieritis in no-
mine meo, hoc faciā, ut glorificetur pater meus.
Item 16. Ioan. 24. Adhuc non petiistis quidquā
in nomine meo, petite & accipietis, ut gaudium
vestrum compleatur. Item 2. Cor. 1. 20. Omnes
Dei promissiones in Christo sunt, etiam ipsum,
Amen. Item 3. Eph. 12. In Christo habemus li-
bertatem & accessum cum fiducia per fidē ipsi°.
Sic 1. Tim. 2. 5. Unus enim Deus, unus etiam me-
diator Dei & hominū homo Christus Iesus. Sic
1. Ioan. 2. 1. Quod si quis peccaverit, deprecator
& sequester justus apud patrem nobis est Iesus
Christus. Sicut est 4. Act. Ecclesia precatur Deū
per nomen sancti filii Iesu. Denique ut Ambro-
sius libro de Isaac & anima: Christus os nostrū
est

est, per quod patri loquimur, oculus noster est, per quem videmus, dextra nostra est, per quam nos patri offerim⁹, quo nisi intercedere, nec sanctis ullis quidquā cum Deo est. Hæc sanctus doctor. Hic igitur est familias primogenit⁹ herilis filius pro adoptivis fratribus apud patrē orator & deprecator assiduus, & quidem tam assiduus, tamque perpetuus ut comitem sibi vel sociū adungi neminē patiatur, & quo nisi intercedente (ut paulo antē Ambrosius) nec sanctis ullis quicquam cum Deo est. Etenim Christū deprecatorem unicum apud patrem nobis pro nobis futurum Hebræorū sacerdos summus venturi Christi typus ostenderat, cū in sanctuarium sol⁹ ingrederetur. Christus igit^r solus conciliator & sequester est Dei atque hominum, nec ullus præterea vel angelus vel homo seu mortuus, seu vivus pro deprecatore apud Deum hominibus est invocāsus. Quomodo enim invocabunt in quē non crediderunt? quomodo autem credent ei, quem non audierunt? quomodo audierint absque prædicante? Rom. 10. 14. Atqui fides in sacris literis nulla est, qua vel angelus vel homo p deprecatore invocetur. Homines tamen alii vivi pro vivis hominibus aliis precātur. Sic Moyses pro Maria sorore, pro Aharone, pro fratre, pro Hebræis oravit. Sic Samuel pro Saule, sic apostoli (ut totis epistolis apparet) oraverūt. Istaq; sunt humanę charitatis erga homines cōgruęque divinis legibus officia. Quamobrē precationis inchoandę & tanq̃ justificandę medium atque ar

gumentum est Deus, totaque logica problema-
tis huius & movendi & disputandi & perorandi
atque concludendi logica Dei est. Quinetiā grā
matica Dei est qui velut infantibus voce ac ver-
bis præt (ut mox dicetur) ad balbutiem linguæ
nostræ & hesitantiam informandum, ut pro no-
stra parte talem precandi magistrum atque do-
ctorem omni studio, sollicitudine, mente comi-
temur. Hæ siquidem nostræ sunt partes. Sic (ut
est 1. Reg. 18. 41.) cū Achabo regi Elias plu-
viam pollicitus esset, quamvis de cōsilio Dei mi-
nimè dubius, attamen prostratus in terram, fa-
ciēque genibus obvolutus supplicat & obtesta-
tur, puerūque octies ad explorandum ē mari
nubem pluviae nuntiam dimittit, conspectaque
nubecula veluti manus vola venturā pluvie ab-
undantiā prædicat. Hac sollicitudine mulier Cha-
nanæa veluti negligentem Christum importu-
né urget 15. Matth. 23. atque ita discipuli sui
dormientem precibus suis exuscitant, 8. Matt.
25. Hæ (inquam) partes nostræ sunt ut converta-
mur ad Deum, ipsēque ad nos convertatur: cū
enim conversus fueris ad Iehovam (ut est 30.
Deu. 1.) tum reducet captivitatem tuam & mi-
serebitur tui, & conversus cōgregabit te de cun-
ctis populis ad quos disperferit te Iehova Deus
tuus: imò verò dicamus potius cum Ieremia 31.
18. Converte me & convertar, quia tu es Ieho-
va Deus meus. Postquam enim convertisti me
egi pœnitentiam, & postquam cognovi me ip-
sum, percussi femur meum. Itaque ad precandū
mens

mens imprimis conversa atque attenta sit, ne Christi illud audiamus 15. Matth. 7. 5. Hypocritæ bene de vobis prophetavit Iesaias dicens: Appropinquat ad me hic populus ore suo & labiis me honorat, cor autem eorum procul abest à me. Ad Christum itaque mediatorē recurrendum, ad Christi mortem refugiū illud unicum intuendum, illuc aspirandum atque anhelandū, & quidem (quia qualibet vel inficiationis conjectura, vel jure facti apologia destituimur) peccati confessione & simplici deprecatione, quæ plenè & justè satisfactionis per crucifixum Christū velut instar & pondus habeat apud patrē. Quāobrem Christ⁹ noster apud Deum mediator, sequester, deprecator est, patrēque ideo est q̄ nos impellit ad deprecandū, pater est, qui nobis pignus in filio munusque largitur ad impetrandū: Attamen ista impulsione, ista pignoris & muneris largitione nos impellimur cū ipsum oppignoratorem & muneratorem suis pignorib. & muneribus oppignoramur & muneramur, pro volūtariis & liberalib. accipimur, pròque justis legis observatoribus & cultoribus habemur.

*Cap. 3. De Formula precationis & ejus
divisione.*

PRECANDI verò formula singularis ea est, quam discipulis rogantib. magister ipse Christus instituit. Christus (inquā) æterna Dei sapientia, angelusque magni cōsiliū, Iesa. 9. Quē nobis

doctore pater attribuit, ipsum (ait Luc. 11. 25.)
audite. Formula precationis sic est Matt. 6. 9. &
deinceps. & Luc. 11. 2.

*PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomē
tuum. Adveniat regnum tuum: Fiat voluntas tua
sicut in cælo, etiam in terra: panem nostrū quōtidia-
num da nobis hodie: & remitte nobis debita nostra,
sicut etiam nos remittimus debitoribus nostris: & ne
nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo:
Quia tuum est regnum, tua potentia & gloria in se-
cula. Amen.*

HÆC Christiana precatio est, in qua precan-
di causas omnes animadvertere notarēque pos-
sumus, efficientes protinus in principio: materiā
autem & finem in singulis partibus, formam in
tota ipsius precationis conformatione & specie.
Itaque precationis omnis affectio cū ad legis
satisfaciendū referatur, ipsius quoque partes par-
tibus legis quodammodo accommodantur: li-
cet enim plenioris cuiusdam ubertatis partes sin-
gulæ sint, attamen aliæ in alia legis mandata p-
pensius incurrunt. Prima pars est de pietate erga
Deum, secunda de benevolentia erga proximū.
Ad gloriam itaque Dei quatuor primæ tabulæ
mandatis sua primum observātia pietasque red-
ditur. Agite dum, quia sic a patre excitamur ad
precandum, precemur, atque ut apud poetam
herosille

*Ingemit & duplices tendens ad sidera palmas
Talia voce refert.*

Sic ad orandum Deum quisque composurus ge-
mente

mente animo, genibus flexis, manibus sursum duplicatis, talia voce Christi præeunte vocibus nostris referamus.

Cap. 4. Quòd initio Deus adoretur secundum 1. & 2. legem.

PATER *noster qui es in cælis.*] Initio dominicæ precationis cultus prima secundaque lege mandatus exhibetur, cum patrem nostrum & patrem cælestem profiteamur & prædicamus.

Pater] Deus pater piorum, & pii filii Dei ab origine mundi per adoptionem, ut prædictum est 63. Esa. 16. Tu pater noster es, etiamsi Abrahamus nesciat nos, & Israel non agnoscat nos: tu tamē Iehova pater noster, redemptor noster: à seculo est nomen tuum. Et 64. Esa. 8. Nunc igitur Iehova pater noster es, nos lutum, & tu factor noster, opusque manus tuæ omnes nos. Sic 23. Matth. 9. Patrem vestrum neminem vocetis in terra: unus est enim pater vester, qui in cælis est. Sedenim patrem in symbolo, Dei filii patrem ad primam trinitatis personam intelleximus: Hic verò etiam nostrum patrem ex mandato Christi appellamus, cum per Christum filii adoptionis (ut illic dictum est) facti simus. Et sic Ioan. 1. 12. dicitur datam esse potestatem iis, qui credunt in nomen unigeniti filii Dei, ut filii Dei ipsi quoque fiant. Patrem igitur cum nominamus, omnes charitates uno nomine complectimur, & quidem charitates humanis charitatibus,

infinité pléniores: & Matt. ait 7. Si vos cū mā
li litis, nostis bona dare filiis vestris, quanto ma
gis pater vester, qui in cœlis est? Quod idem &
Ies. 49. Potest ne mater oblivisci filiorum? & si
obliviscatur, ego tamen non obliviscar. Ergo pa
ter noster hīc appellatur, pater ille (ut est 2. Cor.
1.) misericordiarū & totius consolationis De⁹:
pater qui vel prodigum filium redeuntem emi
nus agnoscit, ultro occurrit, consolatur, in grati
am recipit, ut est Luc. 15. 12.

[*Noster*] Hīc precationis communio signifi
catur, ut non pro me solo precer, sed omnes fra
tres pro fratribus omnibus, totāque Christifa
milia mutuo charitatis affectu prececur. Sic *pa
nem nostrum, Nobis, Nostra, Remittimus, Nostris,
Nos* plurali numero tota precatione proferun
tur. Atque hīc sanctorum communio nimirum
illa (de qua est in symbolo) præcipuē compre
henditur. Pro nobis tamen etiā privatim, & pro
certis amicis precari liceat. Quare pater noster,
qui nos ē limo terræ procreasti, qui nos anima
tuæ divinitatis particeps animasti, qui mundum
universaque toto mundo procreasti, qui solus
regis & gubernas, Deus es unus & solus per om
nia in æternum.

[*Qui es in cœlis.*] Patris nostri nomine miseri
cordia Dei erga homines benedicatur & lauda
tur, at patris cœlestis appellatione omnipotētia
Dei summa & admirabilis cōmemoratur & ce
lebratur. Etenim Deus in omnibus mundi parti
bus habitat: Nam cœlum Dei sedes est, & terra
scabel-

scabellū pedum ejus. Ies. 66. & creator rectōr-
 que cœli & terræ definitus est in symbolo: non
 quod Deus cœlo tanquam loco aliquo circun-
 scribatur. Deus Mosi apparuit interdū in colū-
 na nubis, noctu in columna ignis, 13. Exod. 21.
 22. Aliās sese angeli specie patribus, aliis etiā mo-
 dis sese prophetis exhibuit. Attamen cœlum est
 velut ordinarium Dei palatium vel templū. Do-
 mini in cœlis solium est, oculi ejus vident, palpe-
 bræ ejus probant filios hominum, Psal. 115. 16.
 Huc igitur respicit psaltes Psal. 25. 1. Ad te leva-
 vi animam meam. Sic Tertull. ad Praxeam. Sci-
 mus Deum etiā intra abyssos esse, & ubique con-
 sistere, sed vi & potestate: filium quoque & indi-
 viduum cum ipso ubique tamen in ipsa *ὁμοιότητι*
 pater voluit in terris haberi: se verō in cœlo, quo
 ipse filius suspiciens & orabat & postulabat a pa-
 tre, quō & nos erectos docebat orare, ut antea
 jam citatum est, *Pater noster qui es in cœlis*, cū
 sit etiam ubique. Hanc verō cœlestem Dei sedē
 etiam gentium philosophi crediderunt. Aristot-
 eles etsi in natura divina errās & vagus, attamē
 10. capite 8. phy. ait primum movens esse in
 mundi centro aut in peripheria, quia duo illa ro-
 tundi principia sunt, in summa autem mundi su-
 perficie poti⁹ esse, q̄a illic sit mot⁹ velocissim⁹: Et
 3. cap. 1. de cœlo repetit cōsentū gentiū supremū
 mūdi locū attributū esse Deo. Ergo in cœlo De⁹
 habitare dicit, ubi p̄cipua Dei gloria nobis appa-
 reat. Atq; in cœlesti folio habitat: unde (sicut ho-
 mines solēt ex altiorib, speculis minus intueri)

universæ terræ homines velut aspiciat: vel potius in cœlesti folio habitat Deus, ut sursum intuentes homines in quacunque parte mundi habitent, patris sui maiestatem suspiciant. Nam (ut inquit poëta)

Cælum undique sursum.

Itaque Stoici cùm mundum unam civitatem esse deorum atque hominum, hominésque deorum agnatione & gente teneri opinarentur, dis ferebant divina providentia (cùm cætera animantes abjectæ essent ad pastum) solum hominem erigi, & ad cœli quasi cognationis domiciliique pristini aspectum excitari: Contemplationis igitur illius gratiâ Deus erexit hominem, Ovid. 1, Met.

Pronaque cùm spectent animalia cætera terræ,

Os homini sublime dedit, cælumque videre

Iussit & erectos ad sidera tollere vultus.

Illinc satus & decursus est animorum nostrorū, illuc aspiratio & recursus. Patrem igitur nostrū in cœlis esse credimus, unde in medium nostri intuens habeatur & omnipotens, & maximus & adversariis terribilis, ne propterea quicquam extimescamus ut est Deuteronomii 7. 21. Denique nomē Dei arx est inexpugnabilis: ad eam confugiet justus & servabitur Proverb. 8. 10. Quamobrem isto precationis capite, primæ secundæque legis cultum testificamur. *Ego Jehova Deus tuus: non habebis deos alienos coram me* (ait Iehova.) At nos divinis mandatis audientes acclamamus. *Pater noster qui es in cœlis.*

Cap.

Cap. 5. De sanctificatione divini nominis ad legem 3.

SANCTIFICETVR *nomen tuum.*] Proximo capite veneratio fuit cœlestis patris: sequitur precatio ad terciæ legis venerationem, ut Dei nomen sanctificetur: Iusjurandum enim ad sanctificandum nomen famamque Dei tertia lege relatum est, & quidem nominatim ex ipsius adjurandi formula. Da gloriam Deo: Neque verò in terris principes hominum regesque honorẽ sui nominis, majorem commenti sunt, quàm ut judiciorum religio jurejurando per ipsorũ nomina sanciretur. Hinc illa Cæsari à Romanis idololatria.

Jurandasq; tuum per nomen ponimus aras.

Ergo ô Iehova in omnibus affectionibus & iudiciis appellatio tui nominis sacrosancta habetur, sancteque ac religiosè tuum nomen assumatur: Neque tantum pro iurisjurandi pietate, sed pro mirificis operibus, imò pro infinitis virtutibus divinæ majestatis fama per omnes gentes nationesque prædicetur & celebretur. Hæc Moïsis precatio atque hoc votum est, 11. Num. 28. 29. ubi Iosua ægrè fert quòd Eldatus & Medabus prophetent, cum Moïses solus antea prophetaret: Domine mi (Moïses ait) prohibe eos: cui respondit Moïses, Nunquid mea causa invides es? Atqui utinam uniuersus populus Iehovæ propheta esset, cumque spiritus sui participationem Iehova efficeret. Precatur igitur & optat

Moses, ut omnes Hebræi, propheta Dei sint, dei que nomen & gloriam prophetiis suis glorificent. Sic in mediis afflictionibus lobus cum scidislet pallium, totondisset caput, corruens in terram adoravit, ac dixit: Nudus egressus sum ex utero matris, & nudus revertar illuc: Iehova dedit & Iehova abstulit, sit nomen Iehovæ benedictum. Sic Ies. 6. Seraphim clamant Sanctus, sanctus, sanctus Iehova exercituum, plena est omnis terra gloria tua. Sic David, Secundum nomen tuum Domine, sic laus tua in omnes fines terræ, Psal. 48. Item, Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero super lectum strati mei, si dederò somnum oculis meis, palpebris meis dormitationem, donec invenero locum Iehovæ, Psal. 132. Hic Psalter sibi velut malum imprecatur si usquam non laudet & sanctificet dominum. Item, A solis ortu usque ad occasum laudetur nomen Domini, Psal. 135. Item 17. cap. Ioan. Hæc locutus Iesus sustulit oculos in cælum, dixitque, Pater venit hora illa: glorifica filium tuum, ut & filius tuus glorificet te. Omnes mortales mundum mundi que partes universas ante oculos habent, imò verò ipsi (ut est Psal. 119.) Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Item Psal. 97. Annuntient cæli iustitiam eius, & videant omnes populi gloriam eius. Currus denique Ezechielis ille (de quo diximus) Cherubinis quadrifrontibus incredibili duplicium rotarum pernitate per omnes mundi plagas volitat, Deumque
maje.

majestatis & gloriæ vel sole clariorem universo mundo ostentat: At ut hebetes mortalium sunt sensus, pauci tantum splendorem intentis oculis intuentur. Pauci architectum tantæ tamque mirabilis machinæ pro sua dignitate admirantur, hæc Philosophia per paucorum est philosophorum. Itaque tertia precationis pietas est, ut Dei gloria omnium hominum mentibus aperta & perspicua sit, immensa bonitas agnoscat, omniumque populorum literis & linguis, imò verò sanctis moribus, atque innocente integraq; vita celebretur & adoretur. Id enim Christus ꝑ. Matth. 16. concionatur. Sic luceat vestræ actiones bonæ coram hominibus, ut glorificent patrem vestrū qui in cælo est. ꝑ. Matth. cū turba paralyticum sanatum vidisset, mirata est, & glorificavit Deum, qui talem hominibus potestatem dedisset. Item 16. Matth. 31. turba mirata est, cū videret e mutis loquentes, e mancis integros, e claudis ambulantes, e cæcis videntes fieri, & glorificavit Deum Israelis. Id igitur est nomen Dei sanctificari, ut cū Dei nomen per se sanctum sit, jurisjurandi per ipsum religionem ipsius sancta in omnibus laudum generibus celebratione & admiratione laudetur & colatur: & contra quicquid obstat huic sanctificationi passim & ubique avellatur.

Cap. 6. De regno Dei, meròque in mundum imperio ad legem 4.

AD-

AD VENIAT *regnū tuum*] Duplex precatio
adoratioque sequēs & proxima ad quartū
primæ tabulæ mandatum propius attinet, cum
non jam singuli vel Deum venerantur vel ex-
crantur idola, vel in nomine Dei veritatem san-
ctæ tuentur: sed cum universi conveniunt Sab-
bathino tempore ad tributa non frugū & cor-
porum tantū, sed animorum expendendum,
ad regalis obedientiæ fidem honoremque pro-
fitendum. Divinum siquidem & cœleste regnū
tum imprimis agnoscitur, cum terrenis studiis
& laboribus omissis tota mente immensa Dei
beneficia a suis beneficiariis prædicantur, festæ-
que lætitia & gratulatione celebrantur. Sabba-
thum Iehovæ in veteri testamento, dies Domi-
ni in novo appellatur, tanquam sex anteceden-
tes dies sint hominum, septimus sit proprius Ie-
hovæ propriusque Dei: ideoque tali die præci-
puè regnet Deus. Itaque cum precamur, ut Dei
regnum adveniat, precamur ut sabbathi sancti-
tas observetur, vel potius, ut omnibus locis ac
temporibus perpetuetur, ut probi & electi spi-
tu sancto quotidie magis ac magis illuminentur
& gubernentur, numeroque & sanctitate & do-
ctrina augeantur & multiplicentur: improbi cō-
tra & obstinati affligantur & corrigantur, eo-
rumque doli, fraudes, persuasiones perversæ &
impiæ exterminentur: neque potentia ulla Dei
potentiæ æquiparetur: regnum denique pecca-
ti aboleatur, ut Dei regnū stabiliatur. Hoc enim
modo precamur, ne (quod Paulus prohibet, 6.

Rom.

Rom. 12.) regnet peccatum in mortali nostro corpore? néve obediamus peccato in cupiditatibus corporis. Nam peccatum etsi in regeneratis nō regnet, in his tamen ad peccandū affectio, propensioque habitat, perpetuaque ideo piis adversus peccati regnū lucta pugnaque est, ut maxima de causā precari atque optare divini regni adventum debeamus. Itaque cū cōperat arca proficisci, sic orabat Moyses, Surge Iehova & dispergatur inimici tui, & fugiant odio habentes te a facie tua. Quādo verō requiescebat arca sic orabat: Revertere Iehova ad decem millia millium Israelis. Itaque cū tali Dei regno regius Psaltes gratulatur Psal. 97. Dominus regnat (ait) exultet terra, lætentur in insulæ multæ. Actor. 4. talis precatio est Apostolorum pro liberatione Petri & Ioannis. Herodes (inquiunt) simul & Pilatus cum gentibus & populis Israelis convenerunt ad faciendum quæcunque manus tua & consilium tuum prius decreverat ut fierent, & nunc domine aspice minas eorū, & da servis tuis, ut cum omni fiducia loquantur sermonem tuum, manum tuam porrigendo in hoc ut sanatio & signa & prodigia edantur per nomē sancti filii tui Iesu. Sic (inquam) comprecantur Apostoli, ut regnet Deus in terris, utque regnum eius supra homines extet atque appareat. Regnum itaque Dei integrum fuerit, cū terrarū gentiumque omniū regna imperiaque summum illum regem atque imperatorem agnoscent, eiusque decretis & sanctionibus parebūt.

cúm idola omnia tollentur, omnisque idolomania penitus evanescet, cúm sanctum solius Domini tanquam presentis regis nomen in veritatis fidem in quavis testificatione appellabitur: imó veró tum demum regnum Dei nobilissimum & præstantissimum advenerit, cúm extremo temporũ iudicio corporibus assumptis vivi mortuique iudicabuntur: Túm enim absque murmure peccati absq; rebellionem carnis Deus regnabit & imperabit. Postquam veró subiecta fuerint ei omnia, tunc & ipse filius subiicietur ei, qui subiecit ipsi omnia, ut Deus sit omnia in omnibus, 1. Corinth. 15. 28. Sic 22. Apoca. de extremo adventu domini apertius oratur: Etia veni Domine Iesu. Itaque iudicii illius adventus hac precatione atque adoratione exoptatur.

Fiat voluntas tua.] Hæc optatio precationi superiori velut interpres obsecundat. Regnum tuum adveniat, atque ita ut fiat voluntas sicut in cælo etiam in terra, utque omnes una consensione pietatis & conspiratione summi Dei voluntati obtemperent, pravisque cupiditatibus edomitæ, toti Deo inserviant: cuius precationis exemplum, 1. Sam. 3. 18. de Helio cúm Samuel iram Domini nuntiaret. Dominus Deus est (ait) faciat quod sibi bonum videatur. Item David, 2. Sam. 15. 26. Si dixerit Ichova non beneplacitum est mihi in te, ecce ego, faciat mihi quod bonum est in oculis suis. Itaque idem rogat, Psal. 143. Doce me facere voluntatem tuam, quia tu es Deus meus. Et 26. Matt. Christus ipse sic precatur:

catur: Pater mi, si non potest hoc poculū abire à me quin bibam, fiat voluntas tua. Itaque matri pro filiis precanti, ut ipsorum alter ad Christi dextram, alter ad sinistram in cœlesti regno sederent, meritò responsum est: nescitis quid petatis, 20. Matth. 22. Quod idem satyricus ille tam luculenter expressit, ut ex ipso Evangelii fonte hausisse videatur.

Permites ipsis expendere numinibus, quid

Conveniat nobis, rebusq, sit utile nostris:

Nam pro jucundis aptissima quæque dabunt dii,

Charior est illis homo quàm sibi.

Regna plerumque magna sed violenta & tyrannica sunt, tyrannisque illud tantum, ppositū est.

--- Oderint dum metuant.

Atqui hîc ingenua animi inductio persuasioq; exoptatur, ut desiderium quodlibet nostrum immoderatum & effrenatum coerceatur, divinaque voluntate, constanti nempe neque usquā aberrante regula dirigatur. Hæc votendi & precandi regula Platoni est in Alcibiade ex poetâ nescio quo,

Juppiter rex optima nobis & voventibus & non voventibus tribuito:

Mala autem poscentibus abesse imperato.

Faceſſat igitur ô Ichova nostra omnis voluntas tanquam a nobis, ut tua una tanquam verè nostra habitet in nobis.

Sicut in cœlo, etiam in terra.] Hæc similitudo summam erga Deum observantiam hominis, ac pietatem complectitur. Divinæ ac cœlestes angelorum & beatorum mentes pacatis ac sine

ulla dissensionis cuiusquam repugnantia compo-
 sitis votis, imò corporum cœlestium cursum
 ac recursus facultatesque omnes Deo motigati
 obsequentesque sunt. Benedicite Iehova regi
 geli eius fortes robore, facientes verbum eius ob-
 obtemperandum voci verbi eius, Psal. 134. Sol
 Sol & luna non solum ratos & constantes suos
 motus peragunt, sed etiam si dominus velit (ut
 de Iosua prædictum est) cohibent. In terris ro-
 bustissima hominum iudicio & potentissima
 divinae voluntati obediunt, Matt. 8. 28. deven-
 tis ac tempestate sedatis, admiratur populus
 Qualis est iste (ait) cui venti, cuique mare ob-
 quitur? Demones etiam contremiscunt, & Dei
 imperiis morem gerunt, omnia denique Dei
 manus regit ac temperat, Sed obedientis fide-
 lior constantiorque apparentia cœlis, qui statum
 nem & motum à Domino præfixum immutabi-
 liter servant. Attamen homines veluti cœlestes
 & beatæ voluntates, nihil appetant, nihil con-
 cupiscant, nisi Deo gratum & iucundum. Do-
 minique homines terrenis cogitationib⁹ licet ob-
 ruti, attamen cœlestiū angelorū beatarumque
 mentium vitam imitentur, qualisque in cœlo
 est motuum omnium harmonia, talis in homi-
 num moribus constantia sit. Hæc enim simili-
 tudinis vis est: hoc erit nimirum domini sabbat-
 thum, in quo requiescit omnis caro, atque ante
 Domini faciem adoratum veniat. Ies. 66. Sab-
 bathum enim beatis in cœlo Deum facie con-
 templantibus æternum illud erit. Quapropter qua-

quadruplex ejusmodi precatio & invocatio vera Dei adoratio est quatuor primæ tabulæ mandatis definita, ut Deus damnato fallorū Deorū cultu solus adoretur, solus jurejurando sanctificetur, solus regnet, solusq; ut ab angelis & beatis animis in cælo, sic ab hominibus in terra honoretur & colatur.

*Cap. 7. De panis precatione ad
leges tabula 2.*

PANEM] Precationis pars altera ad secundā tabulā licet minus distinctē attamen re ipsa refertur de mutua charitate, & communi subventionē, adversus parentum contemptum, cædem, scortationem, furtum, perjurium, cupiditatem, ut sigillatim suo loco admonebitur. Neque enim hic propriē Deum ad Dei ipsius gloriam tantū precamur, ut antea, sed universæ Dei ecclesiæ singulisque ejus membris ac partibus contraria malis illis bona precamur. Postulatio prima ad totum corporis usum attinet: panis siquidem nomine, quamvis propriē pistum ē farina alimentum sic appellatur, ut 4. Matt. 4. Non solo pane vivit homo, attamen frequenter corporis victus in potione & cibo, cultusq; ac vestis genere quolibet omniaque quib⁹ corporis vita, & usus indiget, intelliguntur. Quomodo videtur Salomon loqui Proverb. 30. 8. Paupertatem & divitias ne des mihi: ale me pane dimensi mei, id est ad vitæ sustentationem

necessario, ut Rabini interpretantur. Hic igitur cum panis dimensi quotidiani seu quotidianæ (ut vulgus loquitur) portionis opponatur paupertati & divitiis tanquam vitiosis extremis medium laudabile, omnia ad corporis usum vitæque necessaria videntur nomine panis comprehendi: imò locus hic dominicæ precationis videtur ex illo Salomonis loco deduci. Postulatio (inquam) prima ad corpus ita refertur: & ad animam etiam, sine qua corporis vita nulla esset, hactenus referri potest, ut necessaria ad regendam vitam prudentia panis etiam nomine comprehendatur. Itaque cum panem precaris, omnia bonorum humanæ vitæ necessariorum genera, quæ ad commodè vivendū pertinent, precaris: & panem generaliter ita poscimus, quia pater noster videt, quæ specie panis nobis opus sit, antequam petamus. Atque hæc omnino Salomonis illa precatio est, Paupertatem & divitias ne des mihi: ale me pane dimensi mei, ne fortè satier & abnegem, dicamque quis est Ichova: & ne fortè efficiar pauper & furer, assumamque in vanū nomen Dei mei. Hic sapiens ostendit ex oppositis vitiis luxu & inopia, panis quotidiani bona. Ex utroque autem extremo quæ mala gignantur etiā ethnici præclarè docuerunt. Plato namque divitias & paupertatem duas civitatis pestes esse prædicavit: & de utraque separatim oratores & Poætæ. Improbe creatur luxuries (ait Tullius) ex luxuria existat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia,

tia, unde omnia scelera & maleficia gignuntur.
Atque hanc luxuriæ & rapacitatis copulam, cō-
junctionemque Poëta ille non minus egregie
depinxit:

*Creverunt & opes & opum furiosa libido,
Et cūm possideant plurima, plura petunt.
Quærere ut absumāt, absumpta requirere certāt,
Atque ipse viuis sunt alimenta vices.
Sic quibus intumuit suffusa venter ab unda.*

Quo plus sunt pota plus sitiuntur aqua.
Ergo alterū quotidiani panis extremū tot flagi-
tia adversus modestiā, patientiā, pudicitiam de-
monstrat. Quid inopiæ & paupertatis extremū
alterū? quorū malorū occasio est? Ne furer (ait
sapiens) assumamque in vanū nomen Dei mei.
Itaque nullum furtum, nullum falsum testimo-
niū, imō nullum facinus est tam periculosum,
quō infirmos animos egestas non impellat.

Currit mercator ad Indos.

Per mare pauperiem fugiens per saxa per ignes,
Inquit Horat. i. Ep. Denique quod ait alius ille:

Paupertas inimica bonis est moribus.

Hæc igitur inopiæ mala sunt permagna: & ta-
men opulentiæ periculū majus est, quā ino-
piæ. Itaque de adolescente opibus suis confiso
ait Christus, 19. Matth. 24. Facilius est camelū
per foramen acus trajicere quā divitem in re-
gnum Dei introire. Nec ideo Menandri senten-
tia illa non audienda,

Καλῶς πίνειν μᾶλλον ἢ πλετεῖν κακῶς,

Praestat honeste egere, quā turpiter abundare.

Quare cum panem quotidianum nobis obestamur, ingentium & vix credibilium malorum atheismi, idololatriæ, blasphemiarum, impietatis, quæ prima tabula damnantur: superbiæ, violentiæ, scortationis, rapinæ, mendacii, cupiditatis (quæ secundæ tabulæ legibus prohibetur) illadem a nobis detestamur: At tamen ne opulentia per se fugienda, aut paupertas per se expectanda videatur, Audiamus Ecclesiasticum 13. 30. Divitiæ sunt ei bonæ in quo non est peccatum, & paupertas mala in ore impii. Itaque sicut ait ille:

Rebus angustis animosus atque

Fortis appare: sapienter idem

Contrahes vento nimium secundo,

Turgida vela.

Sedenim quotidianus panis generaliter ita petitur & ante pastum actio gratiarum & benedictio adhibetur, 15. Matth. 36. Item 26. Matth. 26. 27. & post pastum 26. Matth. 30. Specielem tamen panem licet petere: Et quidem panem quo alitur corpus, cum Deus nobis & cibum de cælo, & potum ex petra suppeditare possit, ut Hebræis in deserto & mannam & aquam suppeditavit. Cum Christus quinque panibus & duobus piscibus quinque millia hominum satiaverit, 14. Matth. 13. Item alio tempore septem panibus & quinque piscibus expleverit quatuor millia virorum, præter mulierum & puerorum turbam 15. Matth. 32. Dum aquam & vinum ad nuptias celebrandum converterit.

Panem

Panem (inquam) corporis petamus, cujus differentia differentibus populis magna fuit, ut Hebræis & Ægyptiis. Sicut 43. Gen. 31.32. de Iosepho & fratribus ejus & Ægyptiis: apposuerunt illi panem seorsum, & illis seorsum: Ægyptiis quoque qui comedere solebant cum eo seorsum, non enim possunt Ægyptii comedere cum Hebræis panem, quia illud abominatio est Ægyptiis. Ergo differentia panis hîc manifesta est, & panis pro omni alimento capitur. Sed & ipſis Hebræis ciborum magna differentia fuit: Ante diluvium cibus hominis fuit in herbis & fructibus arborum, 1. Genes. 29. & fructus arborum dicitur hominum cibus, 22. Deuter. 6. Deinde quorumvis animalium, 9. Gene. 3. Denique animalium genera pro mundis definita sunt in terrestribus bisulca & ruminantia: ex aquatilibus habentia pinnulam & squammam, 11. Levit. 3. & 14. Deut. 6. At lux novi fœderis umbras illas longè dispulit, totaque illa ciborum differentia Christianis abrogata est. Nō enim quod ingreditur in os coinquinat hominem, 15. Matth. 11. Quin Paulus 1. Timot. 4. hypocritas mendaces appellat, qui jubent abstinere à cibis, quos Deus creavit ad participandum cum gratiarum actione fidelibus & iis qui cognoverint veritatem: Nam quidquid creavit Deus bonum est, nec quidquam rejiciendū est, si cum gratiarū actione sumatur, 1. Timot. 4.4. Veruntamen bonum est non vesci carnibus, neque vinū bibere, neque quidquam ubi

frater tuus offenditur aut debilitatur. **Rom. 12.**
 21. Item 1. Corinth. 8. 13. Quapropter Chri-
 stianus panis hoc capite postulatur a Chri-
 stianis quicunque nempe a Deo creatus sit, utro-
 cum gratiarum actione velcamur: implamurque
 ideo superstitionem detestemur, quæ eorum
 manifestum Dei verbū certos cibos certis die-
 bus distinxerit, paulinumque illud **Rom. 12.**
 23. perpetuò recordemur: Quidquid eris
 non sit, peccatum esse. Panem tamen ita po-
 mus, ut si Deus è cælo Mannam pluerit, non
 tenti simus, neque ollas neq; carnes **Ægypti**
 appetamus, ne Deus eorum tunc pluat, quam
 fœda ingluvie ingurgitati, miser è pereant, ut
 heluones Hebræi perierunt, 11. Num. 6. Sed
 2. species reliquæ a Deo postulentur. Moyses
 fructum terræ precatur, 26. Deut. 15. Respice
 de habitaculis sanctitatis tuæ, è cælo benedic
 populo tuo Israël & terræ, quam dedisti nobis,
 quemadmodum iurasti patribus nostris, ut
 quæ fluit melle & lacte. Postulentur & reliqua
 corpori necessaria adjuventa. Pudet totum
 ditatis sicut Adamum Evamque puduit vesti-
 menta precare. Deus Adamo & Heve pelliceas
 vestes fecit, eosque vestivit, 3. Gen. 2. Idemque
 perfecit, ne Hebræorum vestes aut calcei in de-
 serto per annos quadraginta attererentur, 49.
 Deut. Si morbo aliquo vexaris, remedium pe-
 te: sic enim petitur lepræ curatio, 8. Matth. Do-
 mine, si velis, potes me mundare. Tales preces
 sunt Centurionis, Reguli, Chananeæ pro ser-
 vulo,

pro filio, pro filia. Si vires corporis defecerint, clama cū Sansone: Domine Iehova me assistentia mei obsecro, & corrobora me obsecro tantū vice hac ō Deus, & sumam ultionem tuā pro duobus oculis meis de Philistinis. Si defiderio prolis afficeris, Anna preces imitare, 1. Samueli. 11. Iehova exercituū si respexeris afflictionem ancillæ tuæ, recordatusq; fueris mei, neq; fueris oblitus ancillæ tuæ, sed dederis famulæ tuę prolem masculā, tum dabo illū Iehovæ omnibus diebus vitæ ejus, & novacula non ascendet super caput illius. Denique quod ad animæ partem attinet, si de infantia & imperitia conquereris, pete à Deo & precare eloquentiam & sapientiā. Moses 4. Exo. 10. balbutiem causatur, nec ad reges legationē obeat: Obsecro, Domine, non sum facundus nec eloquens, sed lingua tardus, & voce impeditus: At Iehova respōdet, Quis fecit os hominis? aut quis creavit mutū & turdū? videntem & cæcū? An nō ego? Perge igitur, & pro eum ore tuo, & docebo te quid loquere. Itaque Deus alterū Aharonem oratorem, nempe prophetamq; te faciet. Tales sunt preces Salomonis, 1. Reg. 3. præfecti populo multitudinem innumerabili atque infinito. Dabis (ait) seruo tuo cor intelligens, ut iudicet populum tuum, ut discernat inter bonum & malū. Deus hac precatione delectatus, Salomoni dedit tantam sapientiā, & intelligentiā, quanta in homine nec præteritis temporibus fuisset nec consequentibus esset futura. Atqui hoc ipsum Chri

stus, 10. Matt. 18. ad discipulos cōcionatur. Arripiemini ad synedria & synagogas, ad reges & præsides, sed tum ne anxii sitis quomodo & quid loquamini, Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Quamobrem panem corporis talem, panem etiam animæ talem precibus nostris precemur, & tamen hæc omnia cū precabimur, meminerimus precationis illius, *Fiat voluntas tua*, ut ea conditione vota & operata omnia regantur & concludantur. Sic 2. Corinth. 5. 12. 8. & 9. Hoc ter dominum regari, ut secederet à me, & dixit mihi, sufficit tibi gratia meam potentia mea in infirmitate perhibetur. Libentissimè igitur potius gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me potentia Christi.

Nostrum.] Publicæ precationis argumentū id esse jam diximus, & certè publica fratrum quam privata & nostra causa ut liberalius & honestius, sic vehementius & ardentius precari nos deceat. Sic enim Moses pro Hebræis, 31. Exod. 32. Nunc autem si remittas peccata eorum: aut si non, dele me precor de libro tuo, quem scripsisti. Sic Paulus Roma. 9. 3. Optatum enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus. Itaque cū nostrum panem petimus, panem fratribus omnibus necessarium postulamus: ecclesiæ catholicæ panem precamur, nec mihi panem meum precor, sed nobis panem nostrum precamur. Rectèque Apostolus, 1. Tim. 2. 1. Adhortor igitur primum omnium, ut fiant suppli-

supplicationes & preces, postulationes, gratia-
 rum actiones pro omnibus hominibus, pro re-
 gibus & omnibus in principatu collocatis, ut pa-
 catam & tranquillam vitam degamus cum om-
 ni pietate & honestate. Nam hoc honestum &
 gratum est Deo servatori nostro, qui vult ut om-
 nes serventur & ad cognitionem veritatis acce-
 dant. Principibus igitur magistratibus nostris
 civitatis & ecclesiasticis eloquentiam A-
 haronis & sapientiam Salomonis optabim⁹. Po-
 litis quidem imperatorib. ac regibus, ut agno-
 scant Christum dominum dominantium & re-
 gum regum, 17. Apoc. 14. Item 19. Apoc. 16.
 Et ut inducant subditos sibi populos in eandem
 cognitionem Christi, cui data sit omnis pote-
 stas in cælo & in terra, 28. Matth. 18. Ecclesia-
 sticis autem pastoribus & ministris, ut sanctum
 Christi evangelium fratribus fideliter distribu-
 ant ac dispensent, & ut est 1. Pet. 2. pascant Dei
 gregem, qui præfecti sint, cumque observent nō
 ingrati & solviti, sed voluntarii, neque sordido lu-
 cro, sed alacri promptoque animo adducti, ne-
 que velut imperantes cleris, sed ut exempla &
 lingua sui gregis, ut cum apparuerit ille pasto-
 rum princeps, nunquam arefcentem glorię lau-
 ream coronamque consequantur. Deinde sub-
 ditis & privatis fratribus omnibus suum panem
 precabimur, ut afflicti carcere, morbo, fame, e-
 milio vel alia qualibet calamitate, per Dei miseri-
 cordiam liberentur. Postremo etiam precabi-
 mur, ut impiis & infidelibus neque dum vera lu-

ce illuminatis divina gratia panis communicatur & participetur. Sic igitur cum panem substrum pro nobis, pro regibus, pro pastoribus, pro fratribus, totaque sancta & catholica ecclesia precamur, etiam precemur pro cæcis & phaganis, ut ad evangelii notitiam adducantur. in

Quotidianum da nobis hodie.] Quotidianum precamur, & hodie nobis dari, vel ut Luc. 11. in diem, ut curiosior in crastinum sollicitudine Christianis animis eximatur, & meminerimus pro quotidiano pane, quotidianis precibus esse. Hæc enim precatio adversus cupiditatem 10. lege prohibitam precipue refertur. Itaque si pauper es, diarium paupertatis subsidium a Deo petito: si dives & abundans, attamen velut inops opum tuarum, benignum usum in diem orato, & cogitato plenas cellas; plenas carcas subito exinaniri, nisi manus domini custodiantur. Contra autem Levitic. 26. 26. Comeditis item & non saturabimini. Itaque nisi dominus cibum potumque benedictione sua affuferit, edentes tabescent fame, bibentes assument siti. Ezech. 4. 14. Panem igitur quotidianum quotidie petito & orato: sed sic quotidie petito & orato, ut sudes, ut algeas, & sudore corporis & algore precationis tanquam pretium facias, in sudore vultus tui vesceris pane tuo, 3. Gen. Sic igitur dominus populū suum quotidiana manna aluit in deserto, vetuitque primis quinque diebus plus colligi, quam cuique diei satis esset, sexto duplicari annonam jussit in sabbatum: idque

- sedque fecit Deus ut tentaret an populus in lege
 - Dei ambulaturus esset, 16. Exod. 4. 5. Atque
 - interea demonstraret non solo pane hominem
 - vivere, sed eo omni, quod egreditur ex ore le-
 - hova, 8. Deuteronomii 3. Item 4. Matth. 4. om-
 - ninòque cupiditati frenos imponeret. Quam-
 - nobrem panem nostrum quotidianum da nobis
 - hodie, ne ultra præscriptum tuum immoderatè
 - quidquam appetamus vel concupiscamus. Sed
 - enim cupiditatis stimulos vehementes & acres
 - contra frenos istos caro subijcit, quosque ideo
 - & paterna Dei bonitas retundit. Deus anno se-
 - ptimo sabbatum terræ imperaverat. Quod si
 - dixit (ait Hebræis) Quid comedemus anno
 - septimo? En non seremus, neque colligemus fru-
 - ctus nostros: tunc præcipiam benedictioni pro
 - vobis anno sexto, & faciam fructum in tres an-
 - nos, seretisque anno octavo, & comedetis ve-
 - stros, 1. Levitic. 20. Sed hæc impofterum soli-
 - citudinis solutio & refutatio longè clarior & il-
 - lustrior est apud Matthæum, ubi avaritia primùm
 - creditas animi efficitur 6. cap. 25. Deinde 25.
 - Propterea dico vobis ne solliciti sitis de anima
 - vestra, quid edatis aut quid bibatis, neque de
 - tempore vestro, quid induamini: nunquid ani-
 - ma pluris est quàm alimentum? & corpus quàm
 - vestimentum? Intuemini in volucres cœli, quæ
 - neque serunt, neque metunt, neque congre-
 - gant in horrea, & tamen pater cœlestis eas ali-
 - tit, nonne vos ipsis præstantiores estis? Dein-
 - de ostendit agrestium liliorum ornatum qualem

ne Salomon quidem in tota gloria habuerit, ut si agrestes stirpes sic à Deo vestiantur, multò liberalius ab eo homines vestiendi sint. Itaque o modicæ fidei (ait) ne anxii dicite, quid edemus, aut quid bibemus? aut quo vestiemur? Omnia enim hæc à gentibus exquiruntur: Novit enim pater vester cælestis his omnibus vobis opus esse: Querite primò regnum Dei & iustitiam eius, & hæc omnia vobis abundè suppeditabunt. Quare ne sitis anxii de crastino, crastinus enim dies anxietate sua augetur, sufficit diei anxietas sua. Quæ cū ita sint, iustissimis de causis precemur: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie: Tum enim beatū illud extremis duobus interje- & tum atque intermedium precabimur.

*Cap. 8. De Remissione peccatorum contra
quamlibet legis partem commissorum
ubi de pœnitentia.*

REMITTE nobis debita nostra] Precation: proxima præcipuè pectus corporis postulat: secunda remissio peccatorum veniæque, id est animi pabulum alimentumque postulat. Lucerna corporis est oculus. Si igitur oculus tuus fuerit integer, totum corpus tuum lucidū erit. Sin autem oculus tuus fuerit perversus, totū corpus tuum tenebrosū erit: Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt? 6. Matt. 12. Hanc evangelicam sententiam Satyricus sic expressit. Iuv. 10. Saty.

Oran-

Orandum est, ut sis mens sana in corpore sano.

Sanitas corporis pane quotidiano sustentatur, sanitas animi peccatorum remissione constituitur. Sæpe enim jam humanæ naturæ infirmitatem testati, vel potius detestati sumus: ut coram Deo hominem prorsus neminem, licet omnia quæ possit officia præstantem, perfectè justum propriæque iustitiæ integrum fateamur. Itaque humanæ laudis aut virtutis prædicationem tribunal illud nullam recipit, deprecationem culpæ duntaxat admittit. Hinc August. lib. 9. conf. cap. 13. Væ etiam laudabili vitæ hominū, si remota misericordia discutias eam. Omnes enim peccaverūt, ideoque privantur gloria Dei, iustificantur autem gratuita ipsius gratiæ per redemptionem in Christo Iesu, 3. Rom. 2.3. 24.

Debita. Debita pro peccatis hîc intelliguntur tanquam peccatum sit es alienum: peccatum verò quodlibet verè pœnitenti remittitur excepto in spiritum sanctum peccato, 12. Matt. 31. cū semper divinæ veritati quamvis penitus cognita & perspecta mala tamen mente malòque animo resistitur: quale peccatum fuit Phariseorum, qui filium Dei quamvis ejus doctrinā perspicerent, attamen ut dæmoniæ insectabantur. In principe dæmoniorum (ajebant) ejicit dæmonia, Matth. 34. Quale item fuit magna ex parte peccatum Stephanum lapidatium 6. Act. 18. qui cū non possent resistere sapientiæ & spiritui per eum loquenti, subornarunt testes, q̃ Stephanum adversus Deum & Mosem blasphemare.

mias loquutum testarentur. Ac Paulus qui tunc
 Stephanum persecutus esset, misericordiam
 tamen se consequutum affirmat, quia expertus
 dei per ignorantiam peccasset, 1. Tim. 1. 13. Vt
 inde planum sit nullum esse misericordiae locū
 apostatis, in quibus prudens incredulitas fue-
 rit: Et sic qui semel spiritus sancti participes pro-
 lapsi sunt, per pœnitentiam revocari non pos-
 sunt, ut qui rursus sibi metipsis crucifigāt filium
 Dei, & traducant 6. Heb. 4. Sedenim ad cogniti-
 ti peccati veniam & remissionem consequendū
 imprimis opus est pœnitentia non solum ē cor-
 dis afflictione & animi mœrore (qualem vel de-
 sperati ut Cainus & Saul ostenderunt) sed mu-
 to magis cōversione ad Deum tanq̃ verum pec-
 cati medicum. Sic 2. Reg. 20. 1. Ezechiae con-
 versio traditur. Sic apud Ionam 3. cap. 10. mor-
 tis terrore percussi sunt Ninivitæ cū Ionas p-
 clamasset. Adhuc quadraginta dies & Ninive
 subvertef. Crediderunt autē viri Ninivitæ Deo,
 & indixerunt jejunium, & vestiti sunt saccis a ma-
 ximo usque ad minimū, & pervenit verbum ad
 Regē Ninives, & surrexit de folio suo, abiecitq;
 vestimentū suum a se, & indutus est sacco, & se-
 dit in cinere: Et proclamare iussit ac dicere in Ni-
 nive. Decreto regio & principum ejus homines
 & jumenta & pecudes negustent quidquā, ne-
 que pascant, neque aquā bibant, operianturque
 saccis homines & jumenta, & clamēt ad Deum
 vehementer, & convertantur quisque a via sua
 mala, & ab iniquitate quæ est in manibus eorū.

Fortasse convertetur & pœnitētia ducetur De⁹,
averteturque a furore iræ suæ, & non peribim⁹:
vidit autē Deus actiones eorū, q̄ conversi essent a
via sua mala, & pœnituit Deū mali, quod locut⁹
fuerat se facturū illis, & non fecit. Hic igit̃ pœni
tentia vades sunt jejunium, sacc⁹, cinis, qualia sunt
in veteri testamēto vadimonia pleraq̃. Sed pœ
nitentię conjunctū jejunium sanctū piis omnibus
semp̃ fuit, arctior nempe vict⁹ abstinentia cū de
quotidiano dimenso etiā frugali & sobrio tamē
aliquid ad tēpus detrahūt, ut naturę necessitati tan
tū cōsulatur, nihil indulgeatur voluptati. Mo
ses in Sinaio mōte quadraginta & dies & noctes
neque panem comedit, neque aquam bibit, 9.
Deu. 18. 25. Iejunavit Elias item quadraginta &
dies & noctes. 1. Reg. 19. 8. Iejunavit Christus
quadraginta & dies & noctes 4. Matt. 2. Quam
abstinentiā nulli patrū vel Hebræorū vel Chri
stianorum sunt imitati. Hæc. n. ad divinę vel gra
tiæ vel virtutis miraculū, non ad humanæ imita
tionis exemplū proposita sunt, unde superstitio
quadagesimæ deprehendit̃. Neque jejunium est
omnis vel tēporis vel occasionis. Discipuli Ioan
nis interrogant: Quare nos & Pharisei multū je
junam⁹, discipuli verō tui nō jejunāt? Et dixit eis
Iesus. Nō possunt filii thalami lugere, quādiu cū
eis est sponsus: venient autē dies, quādo auferet̃
ab eis sponsus, tūque jejunabūt, 9. Mat. 14. Je
junium igit̃ cū causa postulabit publica præ
fertim, precib. adjunget̃, sed occultū sine osten
tationis ulla vanitate 6. Matt. 16. Sic apostoli in
mitten.

mittendis & creandis Dei ministris jejunant
 precantur 13. Act. 2. 3. cum Paulus & Barna-
 bas mittuntur. Item 14. Act. 23. cum creantur
 seniores. Quamobrem ad peccatorum & debi-
 torum remissionem impetrandum pœnitentia
 deprecatrix intercedito: propterea enim à Mo-
 se & prophetis, à Christo & apostolis una pœni-
 tentia præcipuè prædicatur. Baptista quidem in
 novo fœdere hanc primùm prædicavit 3. Mat. 1.
 deinde Christus 4. Mat. 7. Pœnitentia est
 in variis scripturæ exemplis, sed in signis in ora-
 tione Manassis regis 2. Para. 3. 12. Tu domine
 secundum multitudinem bonitatis tuæ promissi
 sti pœnitentiam & remissionem iis, qui pecca-
 verunt tibi: & multitudine miserationū tuarum
 decrevisti pœnitentiam peccatoribus in salutē.
 Tu igitur domine Deus justorum non posuisti
 pœnitentiam justis & c. sed posuisti pœnitentiā
 super me peccatorem quoniam peccavi super are-
 nam maris, & c. Quare peto rogans te remitte
 mihi domine, remitte mihi, & ne simul perdas
 me, cum iniquitatibus meis: neque in æternum
 iratus reserves mala mihi, neque damnes me in
 intima terræ loca, quia tu es Deus, Deus, inquā,
 pœnitentium. Sic 18. Mat. 11. quam Deo gra-
 ta sit pœnitentia & peccatoris conversio Christ⁹
 explicat parabola centenarii gregis, unde ovis
 amissa & postea recuperata gratior sit domino
 nonaginta novem reliquis. Item 15. Luc. 4. pa-
 rabola drachmæ repertæ. Sic igitur ad veniā pec-
 catis impetrandum mulier peccatrix rigavit pœ-
 nitentiæ

~~affert~~ lachrymis pedes Christi. Sic Petrus cum
~~re~~ abnegasset dominum, consimili pœnitentia
~~am~~ reflexit 26. Matth. 75. Sic miser prodigus:
 Pater peccavi in cœlum & terram, nō sum dign⁹
 vocari filius tuus; fac me sicut unū de mercena-
 riis tuis. Sic publicanus cum erubesceret oculos
 in oclū tollere: pectus tundendo percutiendō-
 que clamat: Domine propitius esto mihi pecca-
 tori. Hęc cōfessio Deo facta verē Christiana est.
 Sic Psal. 32. Dixi confitebor cōtra me in iustitiā
 meam domino, & tu remisisti iniquitatē pecca-
 timi. Est item Christiana & illa qua iubet do-
 minus Mat. 5. redire in gratiā cum offenso pro-
 ximo. Confitemini invicem peccata vestra. Ia-
 cob 5. Hęc verō confessio nō est malefacti in au-
 rem sacerdotis expositio, sed perversē malēque
 facti detestatio coram fratre, & quidem confes-
 sio mutua: & tamen tum pœnitentia tum con-
 fessio fide niti debet, secus desperatio fuerit: Pec-
 cavi (inquit) Phariseis Iudas, p̄dito sanguine in-
 noxio, projectisque argenteis secessit, & sese
 strangulavit. Quæ cum ita sint ubi debita pieta-
 tis in colendo Deo, in detestandis idolis, in san-
 ctificando Dei nomine & sabbatho celebrando
 officia prætermisimus, cōfiteamur verāque pœ-
 nitentia affecti oremus. Remitte nobis cœlestis
 pastor debita nostra: ubi debitam erga parentes
 observantiam, erga fratres humanitatem, casti-
 tatem corporis, abstinentiam á rebus alienis, te-
 stimonii veritatem, mentis integritatem, cōtra
 quā debita charitatis officia postulabant, of-

fendimus, confiteamur & obsecrem⁹: Remitte nobis cœlestis pater debita nostra. Quæ confessio, quæ pœnitētia cū hoc capite præscribatur, vel ipsis Christi apostolis nō solū Christianis quibuslibet aliis: ut quotidie quandiu vixerint precen^t: Remitte nobis debita nostra, intolerabilis hypocrisis & arrogantia fuerit hominem in hac mortali vita quenquam perfectum ac prorsus innocentem iudicare.

Nobis.] Viventibus nempe, & qui modo loquētes precamur, & religionis ejusdē cōmunionē cōprehensis, imō etiā paganis & impiis, ut antea ex Paulo dictū est: sed viventib. (inquā.) Nā pro mortuis à purgatorio liberandis neque hic neque in totis sacris literis ulla litera est: purgatorii commentū jam antea patuit, & purgatorię precationis commentū iam percipit, quod sine fide hæc supstitio in ecclesiā Christi inducta sit.

Sicut etiam nos remittimus debitoribus nostris.]

Comparatio hæc non ē tota lege sed ē charitate erga proximum ducitur, quā secunda tabula præcipuē commendavit. Videtur tamen cōditio postulata remissionis tristis & severa. Etenim clementiam Dei & misericordiam implorare videmur, sed ea lege qua clementes erga proximū & misericordes simus. At cōparatio ista quæ similitudinem videtur esse, & assimilare misericordiā humanam divinā, disparium comparatio pot⁹ est, tanquā diceretur, Remitte nobis debita nostra, sicut etiam nos qui homines sumus à divinā misericordiæ clementia longissimē sejuncti, remittimus

timus ex tuo mandato iis, á quib. offensi sumus, quia nobis non sis remissurus, nisi & nos remiserimus. Nam ut est 6. Mat. 14. item 18. 28. Si vos hominibus offensiones suas remittatis, pater etiam cœlestis vestras vobis remittet: ac nisi hominibus suas offensiones remiseritis, neque pater vobis vestras remittet. Debitoribus auté nostris remittendú nō septies, sed septuagies, imó veró infinité perpetuóque remittendú 18. Mat. 21. & deinceps respondetur, Misericordia enim Deo gravior est sacrificio, 9. Mat. 13. item 12. Mat. 7. item 23. Mat. 23. Mensuráque tibi communis & eadem erit cum proximo 7. Mat. 1. 12. Denique beati misericordes, 5. Mat. 7. Quinetiam pro inimicis orandum hic erit. Sic Jerem. 29. Iubet captivos Hebræos orare pro salute Babylonice civitatis. Quærite pacem civitatis ad quam ego vos transtuli, & orate pro ea ad dominum, quoniam in pace ejus erit pax vestra. Sic 5. Mat. 44. Orate pro iis, qui vos infestant & persequuntur vos. Sic Luc. 23. ipse Christus orat. Pater remitte eis, nesciunt enim quid faciunt. Sic Stephanus orat pro carnificibus suis: Domine ne statuas illis hoc peccatum. Quare orare pro inimicis & iis benefacere, perfectio est cœlestis patris, cujus sol lucet super bonos & malos: & ideo illius imitationis exemplum proponitur 5. Mat. 45. Neque veró homo homini proprié peccatum remittit, id enim solius Dei est ait Ies. 43. & 9. Mat. 3. sed offensam sibi factá remittit ex illó mādato. Hac veró precatione quorundá

superborum & arrogantium vanitas vehementer arguitur, qui se gradu nobilitatis exauthoratos arbitrentur, nisi acceptam injuriam cedere vel atrociori aliquo scelere ulciscantur: tanquã misericordia & accepta injuriæ vel cõtumeliæ remissio vitiositas quædam sit infamis & homine nobili aliena vel indigna. Atqui é Dei summis laudibus illa prima est, & dominica precatione per Deum filium modò consecrata cùm juberis precari, ut tibi culpa remittatur à Deo sicuti proximo remiseris. Itaque ultione in proximum, ultionem Dei in te ipsum provocas.

Cap. 9. De Tentatione ad 10. legem.

ET ne nos inducas in tentationẽ.] Postrema precatio etiam animi est adversus varias cupiditatum insidias, in quas animi quotidie incidunt, cùm unusquisque tentatur dum à propria cupiditate abstrahitur & inescatur. 1. Iacob. 2. 14. Nihil est autem impotentius homine, nihil infirmius, simulatque manu Dei destitutus est. Quod in uno Petro imprimis apparet, cùm se nec mortis quidem periculo desertorem futurum prædicat 16. Matt. 22. & mox tamen à muliercula territus Christum abnegat 26. Matt. 33. Itaque varii sunt lapsus variæque tentationes, alia à rebus secundis & fortunæ (quæ dicuntur) bonis, quales extra sunt honores, clientelæ, opes: in corpore robur, forma, celeritas, valetudo firma, prospera res & secunda: alia à contrariis malis,

malis, ut est egestas, ignominia, cōtempus, deformitas, distortio, debilitas, res adversæ quibus utrisque defleſtimus à recta virtutis via, ut flagitiola cogitemus & concupiscamus, sepe etiam agamus, nisi manu divina dirigamur. Fons enim contagionis illius naturalis perennem fluxū habet, nisi divina gratia cohibeatur. Cohibetur autem vigilia & oratione 26. Matth. 41. item occasionis fuga, & resistēdi virtute atque affectionis sanitate, ut August. lib. 5. medit. Illi nimirū antea fuerunt oculi, illę dextræ cupiditatum pravarum occasiones & flāmæ, quas fugiēdas Christus admonuit: illaque fuit Salomonis paulo antē adversus opulentiam & inopiam obtestatio. Viri etiam boni rebus adversis interdū franguntur, & ita Christus 26. Matth. 3. prædicat discipulis. Vos omnes offensionem patiemini in me ista nocte. Itaque precandum est, ne secundis rebus & ad votum prosperē fluentibus insolescamus, aut adversis temporib. affligamur ac prosternamur. Tentationes illæ à dextris sunt, a sinistris istæ, nec tamen tentationes omnes recusandæ. Quædam enim à Deo sunt ad pios experientum probandūque 13. Deut. 3. Non obedies verbis prophetæ illius, aut somniatori illi, quia tentat Iehova Deus vester vos, ut sciat, an diligatis Iehovam Deum vestrum toto corde vestro & tota anima vestra. Itaque ait Psaltes. Proba me Iehova, & tenta me, funde renes meos & cor meum, Psal. 26. 2. Sic tentavit Deus Abrahamū de immolando filio Isaac, Gen. 12. 1. Beati qui

persecutionem patiuntur propter justitiã, quoniam ipsorum est regnum cælorum 5. Mat. 10. Sic nempe (ut apud poetam heros ille)

*Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Portendunt.*

Nec temerè dominus suos electos ignominia, paupertate, supplicio castigat, ut eorum constanciam & pietatem exerceat & prober: idque cum proventu. Tentatio enim piorum & afflictio est ipsorum probatio & confirmatio: sed tentatos & afflictos tandem Deus miseratur & consolatur, ut de Hebræis est 2. Exod. 23, 24. Item 3. Exod. 7. qui quanto magis affligebantur, tanto magis crescebant, & multiplicabãtur, & Ægyptiis formidabiliore erant, 1. Exod. 12. Et Christus 4. Matth. 3. tentatur. Si filius Dei es, præcipitate e pinnis hujus templi, tanquam tali & metamorphosi & præcipitio divina virtus approbaretur. Postremó dabo tibi omniaregna mundi & gloriam eorum, si procidens adoraveris me. Atque iis tentationibus ut restitit Christus, sic resistendi exemplum suis præbuit. Sed tentationes illæ sinistrae sunt acriores, ut Christus licet Deus, attamen quia homo hisetiam stimulis moveatur, cumque vel angelorũ legiones duodecim posset opponere, attamen tristis est anima ejus usque ad mortem, & procidit in faciem suam orans ac dicens. Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste, 26. Matthæi 38. Item. Deus meus, Deus meus, ut quid dereli-

quissime. 27. Matth. 46. Itaque invocatione ista precamur ne Deus nos inducat in tentationem: id est, ne ope sua destitutos a diabolo tentari opprimique patiatur: ut enim fideles & electos suos tuetur & conservat Deus, sic improbos & impios destituit, & diabolicæ tyrannidi subicit atque addicit. Divinæ siquidem animadversionis vindicta duplex est, modò cum gratiam detrahit, modò cum præcipitat in barathrum. Illud enim est apud Paulum: Tradi in perversum & improbum sensum: & apud prophetas occæcari & corde indurari, decimotertio Matthæi decimotertio. Videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt Psal. 81. Act. 28. Clauserunt oculos suos ne viderent: unde cum dicitur Deus indurare, excæcare & tradere in perversum sensum, intelligendum id est fieri iusto Dei iudicio. Hinc Pharaonis induratio toties in Exodo & tot locis iterata. Quin idololatria (quæ ex omnibus peccatis odiosissima Deo est) ultionis divinæ species est, 28. Deuteronomii 36. Adducet Iehova te & regem tuum, quem constitues super te, ad gentem, quam non nosti tu & patres tui, colēsque ibi deos alienos, lignum & lapidem. Item inter divinas maledictiones una fuit illa horribilis. Percutiet te Iehova amentia & cæcitate & stupore cordis, vigesimo octavo Deuteronomii vigesimo octavo. Postremò quotiescunque Deus aliquid mali in scriptura facere dicitur, aut videtur, non ideo dicitur quòd

homo culpæ malum non faciat, sed quód Deus malum pœnæ statuat. Nec enim Deus vult iniquitatem, vt prædictum est. Sic Amos 5. ait, nulum esse in civitate malum, quod Deus non faciat. Sic Augustinus in Enchir. ad Laurent. Miro modo (inquit) & ineffabili non fit præter voluntatem ejus, quod etiam fit contra voluntatem ejus, quia non fieret, si fieri non sineret: nec utique nolens finit, sed volens, nec sineret bonus fieri malé, nisi omnipotens etiam de malo facere posset bené. Vides quam anxie vir sanctus Paulinum illum *παραρρησιμὸν* ratiocinetur.

Sed libera nos á malo.] Antapodosis est quæ ad illecebras cupiditatis, ejúsque vitiosas inductiones refertur, ut omnino ad quamlibet mali, seu peccatis speciem, ne ullis tentationibus dextris finistrisve succumbamus vel obruamur. Sic Hebræi 10. Iud. 15. Peccavimus, fac tu nobis secundum quod bonum est in oculis tuis, tantum libera nos quæsumus die hac. Sic Ezechias rex 37. Esa. Et nunc Ichova Deus noster salvos fac nos de manu Senacheribis, ut cognoscant omnia regna terræ, quód tu es Ichova solus. Sic 8. Matth. 25. Domine serva nos, perimus. Eripe me his invictis malis, inclamat ille miser dominum suum. Quare agite: á domino longepotentiore & beneficentiore precemur. Libera nos á malo.

Cap. 10. De Epilogo precationis ad Dei laudem.

QVIA

QU^{IA} tuum est regnum, tuapotentia & gloria
in sacula, Amen.] Confectarium precatio-
 nis est à Luca prætermissum: Continet autem
 gratiarum actionem & collaudationem. Invo-
 ca me in die angustiarum, eruam te, & honorifica-
 bis me, Psal. 50. 15. Itē, Serva nos Iehova Deus
 noster, & congrega nos de gentibus, ut celebre
 mus nomen sanctitatis tuæ, ut gloriemur de lau-
 de tua. Item, In omni precatione & supplica-
 tione gratis agendis petitiones vestræ appareāt
 apud Deum, Philip. 4. 6. Precatio igitur cōclu-
 ditur Dei laudibus: Concluditur (inquam) lau-
 dibus illis quidem continentibus causam no-
 stri liberandi & conservandi, totamque preca-
 tionis pietatem ad divinæ orationis fructū re-
 ferentibus. Deus enim hoc uno præcipué colit-
 ur, sanctificatur, regnat, potens, gloriosusque
 habetur ac celebratur, quia pios, verēque reli-
 giosos ab omni injuria offensaque tueatur: Lau-
 des enim istæ sunt ex illis primis partibus preca-
 tionis: gloria siquidem sanctificationem & po-
 tentia voluntatem complectitur: tanquam di-
 ceretur. Libera nos ô pater cœlestis à malis om-
 nibus: sic enim sanctificabitur nomen tuum;
 adveniet regnum tuum, fiet voluntas tua. Qua-
 propter precandi formula à Christo sic institu-
 ta est, ut precibus nostris nil nisi utraque legum
 tabula proponatur, atque ad bene beateque vi-
 vendum viro bono nil aliud optandū sit, quā
 ut tota vita Dei mandatis omni officio studioq;
 obsequatur. Hic enim precatiōis à Christo pro-

positæ fructus est, quem omnes quacunque de re obtestationes & obsecrationes nostræ spectare debent.

In sacula.] Sæculum Latinis spatium est centum annorum. Itaque multitudine sæculorum æternitas intelligitur. De hac voce dictum est ad finem symboli, quomodo etiam hîc accipitur, cum precanti ministro, populus responder, Amen: vel si quis solus precetur, addit hanc vocem, vel optationis vel asseverationis: tanquā fides certa sit Deum votis assensurum esse. Hæc igitur oratio dominica est: & (ut Tertul. ait) legitima: cum cæteræ omnes, ab ea discrepantes exleges sint & illicitæ: ut si quid aliis verbis, vel alia orationis forma quisquam precetur, ad regulam tamen & veritatem precationis huius preces definire debeat.

Cap. I I. De loco & tempore modoq; orationis.

SED enim de subjecto loco, ubi precandum, deque adjuncto tempore, & modo quæsitū est. Deus olim in loco quem sibi delegisset, ut in tabernaculo & Hierosolymis in templo invocari voluit. Ideoque tabernaculū gloria Dei decoratū est: atque interdium nube, noctu, igne operiebatur. 40. Exo. 34. 38. & templū postea Hierosolymis pari maiestate sanctificatum est. Cave tibi ne offeras holocausta in omni loco, quem videris, sed in loco, quem elegerit Ichova
in

in una tribuum tuarum, ibi offeres holocausta tua, ibique facies omnia, quæ ego præcipio tibi, 12. Deut. 13. 14. Itaque Deus est propitiator inter Cherubinos loquebatur cum Mose, 7. Num. 89. & deinceps illinc oracula petita sunt. Atque omnino antequam tabernaculum vel templum esset, sacer locus habebatur, ubi divina vis augustius appareret, 28. Gen. 16. Cum autem expergefactus esset Iacobus a somno suo, dixit, verè est Iehova in loco isto, ego verò non noveram: timuit itaque ac dixit: Quam terribilis est locus iste? non est locus iste aliud quam domus Dei, & ista est porta cæli. Veruntamen istam sacri loci caeremoniam Christus sustulit: Nam licet est templo ejiciat mercatores & citer illud: Domus mea, domus orationis vocabitur, 21. Matth. 12, & templi ruinam prædicet, 24. Matth. 2. & cum Samaritana de Garizimo monte, 4. Ioan. 20. 21. dixisset: Patres nostri in hoc monte adoraverunt, & vos dicitis Hierosolymis esse locum illum, ubi oporteat adorare, dicit ei Iesus: Mulier crede mihi, venit hora, quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis patrem. Item 23. vers. Sed venit hora & nunc est, cum veri adoratores adorabunt patrem spiritu & veritate: etenim pater tales querit, qui ipsum adorent. Sic 1. Timoth. 2. 8. Velim igitur viros precari in quovis loco puris manibus sublatis absque ira & contentione. Quare communem locum patet precibus accommodatum esse. Itaque secretioris & publicæ precationis

locus speciatim etiā descript⁹, 6. Mat. 6. Tu veró cum precaris introito in conclave tuū, & clauso ostio precare patrē tuum, q̄ est in occulto, & pater tu⁹ q̄ est in occulto reddet tibi in p̄patulo: Et Christ⁹ dimissa turba ascēdit in montē sol⁹ adorandum, 14. Mat. 23. De publico etiā communis precationis loco testis est Christus, Matth. 18. 19. Vbi enim sunt (ait) duo aut tres cōgregati in nomine meo, illic sum in medio eorum. Sedenim temporis circūstantia, & generalis & specialis etiam precibus sua est. Omni precatione & supplicatione, precantes omni tempore per spiritum, & in hoc ipsum invigilātes cum omni perseverantia & supplicatione pro omnibus sanctis, Ephes. 6. 18. Et tamen afflictionis tempus præcipuum precationi attributum est: Invoca me in die afflictionis & eruam te, Psal. 50. 15. Quin publicis precibus certæ dierum etiam certorum horæ destinatæ sunt. Atque hæc de loco precationis deque tempore. In modo autem precationis imprimis cor spectatur: oratio enim vel muta à Deo exauditur, ut cum mulier illa patiens fluxum dixisset apud se. Si solum tetigero vestimentum ejus, servabor: Iesus conversus & intuitus eam dixit. Confide filia, fides tua te servavit, 9. Mat. 21. Cor (inquam) imprimis spectatur, lingua tamē etiā precabitur, & quidem verbis non solū precanti, sed etiā in publica oratione ecclesiæ audienti popularibus & notis. Etenim ait Paulus, 1. Corinth. 14. 8. Si incertum sonum tuba dederis,

quis apparabitur ad bellum? ita & vos, nisi lingua bene significantem sermonem edideritis, quomodo intelligetur, quod dicitur? Item, Nisi igitur percepero vim vocis, ero loquenti barbarus, & loquēs ipse barbarus vicissim mihi: denique idiota quomodo dicturus est (Amen) ad tuam gratiarum actionem? quoniam, quid dicas, nescit. Atque hoc Apostoli Evangelium mirabilem nescio cuius stuporis barbariem manifeste coarguit, in qua preces sermone precantibus incognito, id est peregrino barbaroque peraguntur. Apostoli Evangelium sermone populari (id enim spiritus sancti donum in tam variis linguis cœleste fuit) populis omnibus prædicarunt, tumque gentes omnes suis linguis precatæ sunt: ut horribilem Christianæ religioni noctem obduxerint ii, qui primi Christianos externo & peregrino sermone precari coegerunt. Fenestram enim ad omnem impietatem & superstitionem aperuerunt, ut per has tenebras quidlibet in ecclesiam induceretur. Quare populari & familiari, omnibusque (si publicè oretur) fratribus audientibus noto sermone precandum est. Atque in ista precationis perspicuitate & intelligentia loquacitas imprimis fugienda est. Sic enim Christus 6. Matthæi 7. 8. Precantes ne sitis loquaces, ut Ethnici: putant enim fore, ut loquacitate obtineant, ne igitur ipsis similes sitis: Et formula dominicę precationis tam succincta, tamque brevis succinctam etiã in precando brevitatem Deo pla-

cere comprobat. Comprobāt & speciales pre-
 cationes ad Christum factæ: Domine si vis, po-
 tes me mundare, ait Leprosus, 8. Matth. 2. Do-
 mine, puer meus jacet domi paralyticus & ma-
 lè torquetur, ait Centurio, 8. Matth. 5. Domi-
 ne serva nos, perimus 8. Matth. 25. Item ado-
 rans princeps ille: Filia mea modò defuncta est,
 Sed veni & impone manum tuam super eam, &
 vivet, 9. Matth. 18. Miserere nostri fili Davidis:
 clamant cæci 9. Matth. 28. Domine serva me,
 ait Petrus, 14. Matth. 30. quam brevitatem &
 Christus orans patrem, sequutus est. Pater mi, si
 possibile est, transeat à me calix iste: Veruntamē
 non sicut ego volo, sed sicut tu vis, 26. Matth. 26.
 39. 42. Sedenim cor precatur, & cum corde con-
 sentiens lingua perspicuoque sermone sensa
 cordis exprimens precatur, imò verò etiā pre-
 ces ipsas modulatur. Transmissio mari rubro, &
 submersis Ægyptiis Moses cum universo Israe-
 le cecinit canticum laudis Domino. Israelitides
 autem Maria Mosis sorore canticū ipsum præ-
 cinente tympanis & choris læticiam & gratula-
 tionem eandem profecutæ sunt, 15. Exod. Tres
 juvenes in fornace canticum cecinerunt. Pau-
 lus in carcere laudes Deo cecinit. Atque é Pro-
 phetis regius ille Deo charissimus hoc psallen-
 di canendique nomine psalter appellatus est.
 Sic 21. Matt. 15. Phariseis indignantibus, quod
 pueri acclamarent, Hosanna, filio Davidis, re-
 spondet, Ex ore infantium & lactantium perfe-
 cisti laudem. Quid est igitur ait 1. Corin. 14.8.

Pau-

Paulus, precabor spiritualiter, precabor autem etiam intelligenter, psallam spiritualiter sed psallam etiam intelligenter. Sic idem Colos. 3. 16. Sermo Christi inhabitet in vobis abunde cum omni sapientia, ut doceatis & commonefaciatis vos ipsos psalmis & canticis spiritualibus cum gratia in corde vestro canentes Domino. Quid plura? Christus ipse cum discipulis post augustam illam cœnæ institutionem quid egit? cum hymnum cecinissent, exierunt in montem olearum, 26. Matth. 30. 14. Marc. 26. Itaque cantus in orientis ecclesiis perpetuus permanfit, unde tardius in Europam & Africam venit: Nam sub Ambrosio in Mediolanensi ecclesia celebrari cœpit, ut August. lib. 9. confess. Tandem Europa occidentalis & Africa cantum in precibus susceperunt. Plinius tamen ad Trajanum scribit Christianos ante lucem solitos convenire, carmenque Christo secum invicem dicere. Flavianus episcopus Antiochenus & Diodymus symphoniam vocum canticis adjunxerant: Sed Augustinum (qui eam quoque permisisset ecclesiæ suæ) pœnituit, quia symphonia vocum Psalmi intelligentiam confunderet, in eoque Athanasii morem imprimis approbavit, qui iusserat psallentium vocem ita temperari, ut similiores essent recitanti, quam canenti. Atque hæc de cantus harmonia, quæ ad sanctitatem majestatis Dei, atque angelorum reverentiæ congruentem moderata ac temperata non solum sacris actionibus dignitatem conciliat, sed
ad

ad excitandos ad verum precandi studium animos plurimum valet. Nihil est enim Musica potentius ad humanos animos permovendum: ut verissimè à Platone dictum sit immutatis in civitate canticis, civium quoque mores immutari. Quamobrem precibus nec locus ullus est inceptus, nec ullum tempus alienum, nec modus ullus, vel mentis, vel linguæ, vel harmoniæ Deo gratus & acceptus deesse potest, ut omnibus & locis & temporibus & modis Deus orari atque exorari possit.

LIBRI TERTII DE PRE-
CATIONE FINIS.



PETRI RAMI

COMMENTARIORVM,

DE CHRISTIANA RELI- gione, Lib. quartus.

DE SACRAMENTO.

CAP. I. Quid sit Sacramentum.

DICTVM est de fide, deque fidei actionibus in obediētia legis & precatōne : superest de sacramento. Sacramentum est publica fidei actio sensibili signo, solemniq; ritu ecclesiæ suæ a Deo ad Christi mortem commemorandum, ejusque fructum participandum instituta. Deus enim statim ab ipso mundi initio, non solum doctrinam de generis humani per Christum reconciliatione proposuit, sed cæremonias quasdam publicas fidem promissionis & expectationem testificantes adjunxit, ut sacrificia ab Adamo ad Abrahamum, ab Abrahamo & Mose circumcisionem & Pascha, denique a Christo baptismum & cœnam ad consummationem mundi. Sacramenti verò nomine interdum omnes exercendæ pietatis cæremoniæ ritusque vel rei sacræ spiritualisq; notæ nominantur. Sic iris sacramentū fuit Noe

& ejus posteritati mundū diluvio non amplius
 esse periturum. Sic horologium quindecim ho-
 ris retrogradum, Ezechia regi longioris vitæ sa-
 cramentū fuit: at ordinarii sacramēti & in Chri-
 sti gloriam, Christianæque ecclesiæ cōsolatio-
 nem instituti, é rebus ipsis & suis in scriptura
 locis definitio ista comprehenditur. Itaque de-
 claretur, & suis causis apertius exponatur. Sa-
 cramenti igitur efficiens atque author est Deus,
 qui sacramenta in veteri novoque testamento
 instituit, iisque promissionem salutis & gratiæ
 conjunxit, quam neque angelus, neque homo
 præstare potuisset. Itaque sacramenta à mini-
 stris tanquam Dei vicariis administrantur: ab
 hominibus institui nō possunt, quia neque cœ-
 lestia præmia ab hominibus dari possunt, neque
 Deus pro hominum arbitrio, sed pro suo judi-
 cio coli vult, ut Esa. 29. Matth. 15. Materia hīc
 duplex est, altera in sensili & terrestri signo, gen-
 tibus omnibus ac populis familiari ac domesti-
 co, altera in re ipsa ac veritate cœlesti ac divina,
 per sensile ac terrestre signum significata & de-
 monstrata: externa illa & sensilis corpus, hæc
 interior, & intelligibilis animum afficit, at-
 que utraque in Christiano veroque religio-
 nis Sacramento materies conjungitur. Prior
 autem illa terrestris nomine Sacramenti ferè
 appellatur, cū sacramentum definitur rei sa-
 cræ visibile signum, cū tamen sit sacramen-
 ti materia tantū, imō materiæ tantū pars
 altera, nec tamen Baptismus est aqua tantū,
 nec

hec cœna tantum panis & vinum, sed tota ex suis
caulis omnibus professio, ut mox intelligetur.
Materies igitur terrestres & nostris oculis sub-
jecta est similitudo cœlestis & divinæ: Nam
si sacramenta (ait Augustinus sacramentum pro
materia illa terrestri accipiens) quandam simi-
litudinem earum rerum quarum sacramenta sunt,
non haberent, utique sacramenta non essent: In
iis (ait idem) aliud videtur, aliud intelligitur:
quod videtur, speciem habet corporalem, quod
intelligitur, fructum habet spirituales: mysti-
cum denique signum hinc est velut symbolum
conjugii, quo Christo sua vowedetur & desponde-
tur ecclesia, & in sanctam atque individuam my-
stici corporis copulam associatur. In speculis igi-
tur istis terrestribus & ænigmatis, imagines cœ-
lestium & divinorum beneficiorum aspectabi-
les proponuntur. Itaque (ait idem Augustinus)
ut signa pro rebus, quæ significantur, accipere,
servilis infirmitatis est, ita inutiliter signa inter-
pretari, malè vagantis erroris est. Quare mate-
ria sacramenti ita duplex est. Forma sacramenti
solemni certæ speciei ritu eoque ex ipsa Dei in-
stitutione repetito continetur: verbum enim Dei
anima & forma est sacramenti, ut scholastici lo-
quuntur. Ideoque in sacramento cæremonia
hæc eadem tenenda, verbaque ipsa Domini re-
citanda nullo vel apice detracto vel addito, ri-
tusque idem ut a Deo traditus & ab Apostolis
celebratus, sanctè & religiosè conservandus, ut
per ministrum tanquam per ipsum præsentem

Christum sacramenta administrentur. Finis est fidei confirmatio totiusque Christianismi meditatio & exercitatio ad illud é Christi morte ^{ἀντὶ} assequendum, ad illam Dei in primo iam parente extinctam imaginem instaurandú. Finis ideo duplex est: alter ut Deus purius colatur, Christusque pro beneficio suæ mortis commoretur ex animo, puraque fide glorificetur: sic naturalis est hominum generi grata erga eos memoria á quibus insignia beneficia percepit: hinc hominibus orationes & triumphí, diis (quos putarent) dies festi, sacra annua, solemnes hymni. Alter finis est, ut commemoratione ista fideli sanctaque glorificatione fructus ipsius mortis & humanæ redemptionis pretium Christiano participetur & communitetur. Deus enim sacrę professionis author perpetuó in ecclesia sua operatur: ut qui veré sincereque profitentur, cognoscant Deum institutionis promissionisque memorem in suis cordibus habitare, sibi que á ministro Christi figuras, á Christo ipso res figuratas exhiberi sentiát. Sol enim licet in cælo situs, tamen sua illustriluce, suo vegeto calore nobis adest: quantó magis sol justiciæ Christus corpore licet supra omnes cælos collocato, spiritu tamen vivifico nobis aderit sicuti se affuturum in ultima cæna, Ioan. 14. 15. 16, pollicitus est. Itaque finis sacramenti cum ad fidelium salutem, tum ad gloriam Dei, divini que beneficii gratulationem & celebrationem pertinet. Gloria Dei primum in symbolo fidei,

so fidei, secundo salus hominis fuit: gloria Dei primum in lege: deinde hominis cum homine charitas fuit: gloria Dei primum in precatione, tum hominis alimonia & conservatio fuit: sic in sacramento gloria Christi primum, deinde hominis ex fide in Christum per illius mortis fructum justificatio & sanctificatio fuerit. Denique Ezechielis gloriosus ille Deus ante omnia spectandus est: hinc bona omnia suppetent. Ergo quod fides in symbolo, quod est fidei testibus obedientia in lege, observatioque in oratione docuit, sacramentum hoc idem postremo perficitur.

Cap. 2. De secundo Sacramenti fine est veteri novoque testamento.

VERVM secundus sacramenti finis de participando communicandoque fructu passionis Christi licet antea saepe propositus, hic tamen precipue animadvertendus nobis & considerandus est: ut cum superior illa theologia de fide, de lege, de precatione sub animi aciem subierit, haec publica sensilibus signis de morte Christi testificatio nostros sensus evidentius moveat, fideique tarditatem excitet attentiore verbi cohortatione & spiritus sancti gratia vivificante verbum pariter symbolaque, ut Christianus sacrum illud augustumque est Christi morte beneficium toto intellectu sensuque meditando sua ista fide sanctificetur, mandatisque domini promptius obtemperet, constantius ante faciem

Dei patris assistat, salutarique exoret: simulque benevolentia erga proximum vehementius afficiatur, veraque & perfecta amicitia similitudine scilicet verae & perfectae religionis alter ego (ut dici solet) efficiatur: Hic enim finis sacramenti alter est, hic usus fructus est passionis Christi. Hæc nobis altera sacramenti hypostasis est. Itaque sacrae per visibilia signa professiones inutiles homini videri non debent, ut Masilianis visæ dicuntur, cum talibus exercenda atque confirmanda fidei organa Christi merita nobis communicantur, eique ideo vicissim consecramur & obligamur, atque ab omni paganarum superstitionum impietate distinguimur ac separamur, sacro denique fœdere nos esse Dei populum non Satanæ mancipium profiteremur. Hic igitur ex divino mandato atque instituto glorificamus Christum, ab eoque propterea sanctificamur. Neque verò verbi & sacramenti religio, dignitas, virtus, & efficacia alia sed communis & eadem est, verbumque auribus explicat, quod oculis per sacramenta representatur, Christi que bona illa omnia (de quibus antea sæpius) verbo promittuntur, promissio eadem hic duplici meditatione verbi simul & sacramenti confirmatur. Atque ita sacramentum Augustino verbum visibile dicitur, ad eundemque Christum ducibus oculis per sacramentum ducimur, ad quem attentis auribus per verbum instituimur. Itaque verbum est pro fœderis testamentique tabulis, sacramentum pro sigillo tabularum.

bulatum: pro sigillo tamen tabulis ipsis affixo. Quare cum patribus antiquis in veteri testamento eadem religionis ac pietatis essentia fuerit, quæ nobis est in novo, sacramenti quoque veteris & novi eadem facultas est atque professio. Signa externa differunt, At signis differentibus Christus & Messias idem significatur, patribus venturus, nobis exhibitus (ait Augustinus episto. 157. & Psal. 77.) ut illi spe promissi Christi nobis pares, nos illis fide exhibiti superiores videamur: Sed viventibus tamen nobis & spes & fides eadem est perfructu beneficiis exhibiti Christi, quæ fuit illis venturi. Abraham vidit diem unigeniti filii Dei, & spiritu ejus vivificatus est, Ioan. 8. Sic Moses & David & reliqui patres suis sacramentis fidem spemque suam testati sunt, omniaque spiritualia e regno Christi beneficia patribus ac nobis licet illis obscurius, nobis luculentius, tamen eadem communicata sunt: ut initio primi libri propositum est. Signa venturi Christi ipsius adventu desierunt, exhibiti durabunt ad extremum mundi tempus. Signa illa complendam ac perficiendam promissionem significabant, hæc completam atque perfectam: Illa fuerunt Israelitici populi, hæc mundi universi. Sic igitur sacramentis tanquam religionis alimentis cum amplificatur fides, amplificatur ideo & gratia. Invisibilis enim sanctificatio sine visibili signo esse potest, August. super Levit. lib. 3. cap. 84. & sacramenta vim suam habent ex verbo promissionis, non quia dici-

tur, sed quia creditur (aitidem lib. 5. contra Donat. cap. 7. & 8.) Quid plura? in sacramentis fidei accessio facit istā accessionem gratiæ: Neque tamen gratia Dei tum primū sacramento percipitur. Hebræi siquidem in deserto circumcissione & apud Babylonios paschate caruerūt, nec Dei populus, ecclesiaque in iis locis esse desuit. Eunuchus item Æthiops & Cornelius Centurio vel antequam baptizarentur, acceperant spiritum sanctū, & latroni crucis participi cū nullo cæremoniali sacramento defunctus esset, dictum est, Hodie mecum eris in paradiso. Non igitur gratia Dei tum primū percipitur, sed ante percepta spiritus sancti virtute & afflatu firmitus & constantius consignatur & imprimitur in animis fidelium: neque sacramentum per se salus ipsa est, aut salutem in se interiore aliquo divinæ virtutis arcano continet: sed salutis monimentum & testamentum antecedente gratia perceptæ.

*Cap. 3. De secundo iterum sacramenti sine
ē militari sacramento.*

SACRAMENTVM religionis Christianæ est, tanquam militiæ, quod imperator à singulis militibus in nominis professione stipendiique persolutione exigit, cū ordinandæ aciei locus tempusque ab unoquoque exigi patiuntur: ut enim hic à Deo signa sunt gratiæ & salutis, ita sunt à nobis vicissim tesserae professionis & no-

ta, quibus palam in Dei nomē numēque jura-
 mus, divinamque mutuæ inter nos charitatis ci-
 vitem, ecclesiam, religionem profiteamur, ut
 visibilibus & mysticis signis invisibilia & spiri-
 tualia fœdera feriamus & sanciamus: At si ho-
 stium insperata præsentia, si loci importunitas
 solemnia hæc vota non tulerint, attamen paren-
 tibus, propinquis, amicis, patriæ debitum offi-
 cium absque sacramento, fortes rei que publicæ
 amantes milites ad bene præliandum etiam in-
 flammabit: sic absque sacramētis vera pietas reli-
 giōque fidei, obedientiæ, precationis salūsque
 constare potest, si brevis vita ut in modō natis
 infantibus, si captivitas, si carcer, si crucis, si ne-
 cis præsentis instantia, si vis alia quævis sacram
 professionem impedierit. Veruntamen si facul-
 tas sacramenti legitimè obeundi facta fuerit, im-
 pietas fuerit negligere aut aspernari, ut rebellio
 militi fuerit militiæ sacramentum detrectare.
 Præputiatus (ut est 17. cap. Genes. 14.) qui non
 circumcidetur carne præputii, utique extermina-
 bitur anima illa de populo suo, pactum meum ir-
 ritum fecit. Itaque Mosem (quia filiolum quem
 ex Sephora gentili susceperat, nimia indulgen-
 tia non circumcideret) Deus interficere voluit,
 4. Exod. 24. 25. 26. Item de paschate, 12. Exo.
 15. Qui comederit fermentatum, excindetur a-
 nima ipsa de Israele: Item 9. Numer. 13. Vir qui
 mundus fuerit, nec in itinere fuerit, cessaritque
 à celebrando paschate, hujus anima excindatur
 de populo suo, & quod munus domino non at-

tulit statò tempore, & is peccatum suum feret. His igitur locis contemptus sacramenti vindicatur exterminatione vel excisione, id est, privatione promissionum divinarum & piorum societate. Denique sacramenti non privatio sed contemptio (ut etiam de baptismo Bernardus, ut de cœna Paulus loquuntur) cõdemnat. Sacramentum igitur est tanquã in Christianæ militiæ delictu professio nominis. Sic veteris ecclesię instituto fidei confessio ab iis exigebatur, qui ætate provecti ad sacramenta accederent. Sic Ioannes baptizat confitentes peccata sua. Matth. 3. 6. Sic Act. 8. 36. cùm dixisset Eunuchus, En aquam, quid prohibet me baptizari? Respondet Philip-pus: Si credis ex toto corde tuo, licet: & si q̃s ad cœnam accedat, non admittit̃, nisi prius explorata fide. Quapropter secundus hic obeundi sacramenti finis planè in isto Christianæ militiæ sacramento materialia sacramentorum signa, neq; imaginaria nescio quæ phãtasmata neque vacua significatis, neque inania subiectis rebus esse, ut minus attentis & consideratis fortasse videretur indicat: sed cùm Christianus animus fidei, obedientiæ, invocationis, id est, universæ religionis antecedentis ac pietatis veritate plen⁹ accesserit, signa hæc sacramentorũ materialia divinæ quoque p̃missionis & gratiæ plena demonstrat. Hæc .n. plenitudine & sanctitate p̃fessionis explet̃ & sanctificat̃ sacramentũ baptismi cœneq; 3. Pro-fiteor in sacramētis me Christianũ esse. quam ob-rem, inquires? q̃a (in q̃) viva fide, viva fidei actio-
ne in

ne in obedientia legis, & invocatione p Deigra-
 tiā me nō destitutū sentio: an aliud argumentū a
 me plen^o expectas, quo Christianismū p̄fitear?
 Hic etiā gustū quendā illorū animi corporisque
 bonorū habeo, plenū fructū in cælo me p̄ceptu
 rum spero: hoc testimonio veritatis & syncerita-
 tis cōtestatio divini cū homine fœderis, p̄missæ-
 que hæreditatis obtestatio sancit̄, cretio tota at-
 que aditio plena cōplebit̄ in altera vita: interea
 sanctificatoris spirit^o operatione optatissimi fru-
 ctus particula decerpit̄: Præmiū. n. (ut idem illud
 sæpius repetā, atq; admoneā) præmiū (in q̄) Chri-
 stianæ pietatis ultimū est, ut p Christi mortē so-
 lutiā peccato & liberati cœlestis vitæ, omniūq;3
 Christi bonorū ac beneficiorū omnium partici-
 pes sim^o. Labores ad hoc consequendū præmiū
 p̄positi sunt, vera fides, fideiq;3 testes obediētia
 legis, & ad supplendū integrū totius obediētie
 defectū precatio & invocatio, & horū omnium
 professio: iis laborib. p̄fessio Christianæ militie
 velut emerita, expletāq;3 concludit̄, sicuti milita-
 re sacramentū serio verōque tūm demū impera-
 tori præstat̄ expleturq;3 cum sudorib. agminis,
 periculis & vulnerib. prælii, extremisq;3 omnib.
 obeundis militaria munera officiaque omnia
 obeunt. Sed militiā in hac vita p̄petuā memine-
 rim^o, ut stipēdii arra quædā hīc quidē capiat̄: ple-
 na aut̄ perfolutio ad cœlestē triumphū referat̄.
 Hæc igitur Christiani sacramenti (si humanis di-
 vina cōferri possunt) umbra quædā est, licet a cœ-
 lestis militiæ veritate lōgissimē remota, & tamē

umbra veris militibus tam religiosa, ut Grajus ille contra sacramentum (quo esset obligatus) vel iniquissimis pœnis vix adduci fingatur.

Vos aterni ignes & non violabile vestrum

Testor numen (ait) vos ara ensesque nefandi

Quos fugi, vittaq; deum (quas hostia gessi)

Fas mihi Grajorum sacra resolvere jura.

Quapropter ista sunt pro cœlesti civitate pro divina republica Christianis animis sacra jura, quorum veritatem humanis judiciis persuadere quanti fuerit, declarabit hominū averlatio pròque sensili & terrena sacramenti materia contra spiritualem & cœlestem repugnantia atque dissensio. Animales enim (ut ex Paulo prædictum est) spiritualia non apprehendunt.

*Cap. 4. Quòd sacramenta duo tantum sint,
Baptismus & Cœna.*

CHRISTIANVM sacramentum est baptismus aut cœna. Nomen enim sacramenti (ut prædictum est) plerisque cæremoniis aliis vulgò assignatur: sed positæ definitioni hæc duo sola conveniunt. Sic Ambrosius in libello de sacramentis (si tamē est Ambrosius) baptismi tantum & Eucharistiæ meminit. Sic Augustinus 3. lib. de doctrina, Sacramenta (inquit) pauca promittis, eaque factu facillima & intellectu augustissima & observatione castissima ipse dominus & apostolica tradidit disciplina, sicut est baptismi sacramentum & celebratio corporis & sanguinis

nis domini. Quanquam quibusdam istam bipartitam sacramentorum divisionem improbantibus, videtur Augustinus non partiri, sed exempla de multis quædam proponere. At sic paucitatis exempla non proponeret, quod tamen proposuit: & Christi autoritas hîc satis est duotantum sacramenta in evangelio constituentis. Quinque verò reliqua quæ sacramenta appellantur, ordo, confirmatio, unctio, pœnitentia, connubium, propositam sacramenti definitionem non capiunt. Nam in ordinem & confirmationem videntur Apostolica ministrorum electio & catechism⁹ per inertiam & ignaviam sacerdotum degenerasse. Ordinatio enim illa fuit propria ministrorum quæ non est ecclesiæ & fidelium omnium communis, ut est sacramentum, & hæc puerilis institutio, confirmatio erat religionis: cum qui infantes baptizati essent, ætatis progressu sic instituerentur, ut baptismi sponsores receperant, religionisque suæ rationem confessionemque corâ episcopo populoque ederent, tumque spiritus sancti invocatione per episcopalium manuum impositionem confirmarentur (ait Leo Papa epist. 77.) Et Augustinus contra Donat. Quid aliud est manuum impositio, quàm oratio super hominem? Et Hieronym⁹ ait contra Luciferianos hanc benedictionem solis episcopis datam esse, magis in honorem sacerdotii, quàm ex legis necessitate. Equidem hæc manuū impositio, ut pro simplici benedictione laudabilis fuerit, sacramentū ta-

men nequaquam propterea fuerit, cum a Deo non sit instituta, ut Hieronymus ait, imo vero cum discipulis Christi sanisque omnibus non sit instituta. Quotus. n. Christianorum quisque ad ministerium divini verbi ordinatur & optatur? Itaque ad omnes non pertinet. Unctio vero apostolis certum recuperandae valetudinis signum fuit, utque apostoli mortuos excitabant, demonia ejiciebant, sic aegrotos ungebant oleo, & sanabantur. Mar. 6. & quidem promovere gentis usumque populari, ut etiam sani & valentes inungerentur. Oleo caput meum non unxisti. 7. Luc. Hinc aliptae in palaestris. At apostolorum sanationes illae non multo postea defecerunt, evangelio factis superque ob signato & superstitione pejusmodi miracula jam ex oriente ut ducitis post Christum annis apparuit usque ad tempora Augustini, a quo propterea mirabillarii notati sunt. Quin unctio postea a pontificiis certum proximae mortis signum factum est, ut si convalescat aegrotus, iterari unctionem nefas habeatur. Poenitentia vero magni religionis est argumentum, & obedientiae invocationisqueque religionem praecipue complexa. Impositio autem manuum quae poenitentia defunctis ab episcopo in signum reconciliationis cum ecclesia tempore interdictionis implero & legitime observato adhibebatur, ab hominibus non a Deo instituta caeremonia est, ut quae poenitentiae praepositur, auricularis confessio sine divino pracepto inducta. Nam quod 8. Mat. 4. mundato a lepra Christus ait, Ostende te sacerdoti, nihil ad hanc auriculari confessionem attinet, sed ad Mosaicam legem, quae sacerdotem

dotem lepræ mundatæ judicē faciebat 14. Lev. 4. At mutato sacerdotio necesse est mutari legē, 7. Heb. 12. Connubiū est illud quidem à Deo institutum: At nec omnib. fidelib. pro sacramentū lege & natura mandatū, ut cū p̄tate liceret, ab omnib. credentib. esset obeundū. Nam divinum continentię donū à Paulo probat, nec connubium gratiam remissionis peccatorum habet annexam, ut sacramēta, nec ad Christi mortem commemorandā vel fruendam est institutū. Et si sacramentum pontificiis videatur, causā ipsis dicenda fuerit: quare sacerdotib. sacramēto omnibus nēpe fidelib. instituto p̄ dominū & mandato, Romanus pontifex interdixerit. Quamobrem sacramenta ordinaria totius ecclesiæ à Deo p̄posita & primis Christianis cognita duo tantum sunt baptismus & cœna.

Cap. 5. De Baptismo & ejus primo fine.

BAPTISMVS est sacramentum, quo aqua in nomine patris, filii & spirit⁹ sancti semel abluti Christo initiamur ad profitēdum sanguine Christi nos à peccatis ablui. Atque ideo propriē hīc initia dixeris Christianismi, & à nōnullis ideo signum initiale populi Dei baptismus appellatur. Pro baptismo Hebræis circumcisio fuit, de qua est 17. Gen. 9. & deinceps, ubi De⁹ cum Abrahamo ita loquit⁹: Tu aut̄ pactum meū custodies, Tu & semen tuū post te in generationibus

fuis: hoc est autem pactum meum quod observabitis inter me & vos, atque inter semen tuum post te, ut circumcidatur in vobis omnis masculus: circumcideris veró carnem preputii vestri, eritque signum pacti inter me & vos: Omnis itaque masculus octo dies natus circumcidetur in vobis: & deinceps toto capite, ubi circumciditur Abrahamus totaque familia: & circumcisionis sigillo obsignatur fœdus pactum cum Abrahamo regibúque ac populis ex eo descēsuris cumque tota Abrahami posteritate, posteaque circumcisioni purificationes & sacrificia Moyses addidit in Levit. Vis tamē sacramento eadem permanfit. Circuncisio itaque ordinariū Hebræis sacramētum fuit, & Christus octo dies natus secundum circumcisionis legem in templo circumcitus est, a quo deinde circuncisio in baptismū est conversa. Author veró baptismi cuiuspiam videatur primus Ioannes fuisse, qui baptizavit aqua & discipulos & Christum ipsum: unde Baptista nominatus est: sed per discipulos Christus quoque baptizavit 3. & 4. Ioā. & Baptista Christum pro domino salutavit & coluit. Ecce (ait 1. Ioā.) agnus Dei, qui tollit peccata mundi: imò missus est ipse a Deo ad baptizandum. Itaque ait de se: Qui misit me baptizare, &c. posteaque discipulis suis Christus solemne de populorum omniū baptismi decretū proposuit. Christus igitur baptismi solus est author. Materia baptismi unico aquæ signo concluditur: cuius analogia corporis sordibus detergendis, cum sanguine

guine Christi ad animorum labes abluendum perspicua est, Sic in baptismo signū est elementum aquæ, ablutiōque illa visibilis, quæ fit per ministrum, res autem significata est per Christi mortem a peccatis ablutio & regeneratio. Ablutio igitur externa est signaculū interioris abluitionis & per spiritum sanctum renovationis ac regenerationis: promissionis quippe divinæ, donique maximi: Atque ista est similitudo, quā nos Augustinus generaliter antea docuit: & similitudo etiam Ethnicis in sacrorum suorum piaculis non ignota. Hinc apud poetam,

*Tu genitor cape sacra manu patriosque penates
Me bello è tanto digressum & cade recenti
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero.*

Aquam igitur Ioannes Matth. 3. nominat. Ego quidem (ait ad discipulos) baptizo vos aqua in pœnitentiam: Et sic idem rursus aquam baptismi in reliquis evangelistis nominat. Baptismi forma Matth. 28. 19. sic est in voce Christi ad discipulos. Profecti ergo docete omnes populos, & baptizate in nomine patris & filii & spiritus sancti. Atque ista in baptizato divini numinis invocatio & collaudatio, baptismi forma est & aquæ consecratio, tanquam baptizatus abluatur peccatis tot⁹ a Deo patre, filio, spiritu sancto, unaque cum aquæ asperzione efficacia divinæ gratiæ aspergatur: & sic in Christi baptismo, quæ fuit idea nostri baptismi pater cœlesti voce auditus & filius ipse humanis oculis conspicuus

fuit, & specie columbæ sanct⁹ spiritus apparuit. Ideoque Ioannes apud Matt. 3. 11. ait de Christo. Ego quidem baptizo vos aqua, ipse vos baptizabit spiritu sancto & igni, id est per spiritum sanctum purgabit, qui est instar ignis, qui quæ ignearum linguarum specie post ascensionem Christi discipulis apparuit. Forma igitur ista reverenter observanda, neque humanis exorcismi, ardentis carei, olei, salis, sputi superstitionibus. continentanda, quorum in Iordane, cum Christus est baptizatus, cumque infiniti ab apostolis baptizati sunt, nihil affuit. Finis baptismi est commemoratio mortis Christi & in puriorem vitam regeneratio: qui finis uterque fere in sacris literis conjungitur, vel potius in baptismo prior ille finis re ipsa magis comprehenditur, quam differtis verbis explicatur. Sic igitur Paul⁹ 6. Rom. An ignoratis (ait) quod quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in mortem ejus baptizati sumus? confepulti enim sumus una cum illo per baptismum in mortem: ut quemadmodum excitatus est a mortuis per gloriam patris, ita & nos in novitate vite ambulemus. Nam si insiti sumus illi per similitudinem mortis ejus, nimirum & resurrectionis participes erimus: illud scientes quod vetus ille noster homo cum illo crucifixus est, ut aboleatur corpus peccati, nec postea serviamus peccato. Sic Paulus utrumque baptismi finem ex fide in Christum conjuncte philosophatur: quod baptizemur in Christo in ejus mortem, quod sepeliatur cum Christo in ejus

ejus mortem, quod inferamur Christo per mortis similitudinem, ut excitemur a mortuis, ut resurgamus, ut in vitæ novitate ambulemus, ut peccati corpus aboleamus. Hic nempe fructus ille mortis est in symbolo propositus, posteaque frequenter iteratus. Infitio nimirum, resurrectio regeneratio, veteris corporis abolitio, bona illa tum animi innocentiam, sanctitatem, tum corporis robur, immortalitatem, splendorem significant, per baptismum igitur peccati forma & labe totoque reatu abluimur: materies & fomes remanet: neque fons ipse propensionis ad peccandum naturalis & originalis quandiu in hac vita sumus penitus exarefcit aut prorsus exsiccat, sed quantum libidines coercemus & cupiditatum flammam restinguimus, ejus fluxus tantum cohibetur, quantum nempe promissam baptismi gratiam complectimur: Sic enim vetus in nobis homo crucifigitur ac sepelitur, homoque novus excitatur. Qualis regeneratio illa nimirum est, Ezech. 36. Dabo vobis cor novum, spiritum novum ponam in medio vestri, & auferam cor lapideum de carne vestra, & dabo vobis cor carneum, & spiritum meum ponam in medio vestri, & faciam ut in præceptis meis ambuletis. Hunc baptismi fructum Iulianus irridebat cavillando Christianos aqua a peccatis seu morbis animi sanctificari & liberari, quæ ne a corporis quidem morbis liberari possent: & tamen si quod ipse piaculum admisisset, expiari tum putabat,

— *Sic corpus flumine vivo
Ablueret.*

Sed apostata, qui nudum inanēque symbolum, quique præter aquam nihil hîc agnosceret, iri-
fionis suæ debitas pœnas luit: plenitudo enim
baptismi ex fructu mortis Christi per fidem ap-
prehenso jam antea generaliter exposita est. Ba-
ptizati igitur abluimur originalis peccati conta-
gione in mortem Christi (sicuti Paulus ait) ut ce-
lebremus Christi mortem & testificemur ejus
sanguinem pro expiatione & ablutione huma-
ni generis effusum, eaque fidei sanctaque testi-
ficatione expiemur & abluamur: sed hic idem fi-
nis uterque locis compluribus testator & illu-
strior est. Profecti (ait Marc. 16. cap. Christus)
in mundum universum, prædicate evangelium
omni creaturæ. Qui crediderit & baptizatus fue-
rit, servabitur, qui verò non crediderit, condem-
nabitur. Hic baptizatis expiatio & ablutio, om-
ninòque salus ex fide promittitur, sed Paulus i-
dem ad Ephes. 5. regenerationis ablutionem &
sanctificationem copiosius interpretatur, Chri-
stique ideo beneficentiam erga nos & misericor-
diam magnificentius cōmemorat. Christus dile-
xit ecclesiā (ait) & semetipsum exposuit pro ea,
ut illam sanctificaret mundatā lavacro aque per
verbū, ut adjūgeret sibi gloriosam ecclesiā sine
macula, sine ruga, sine ulla ejusmodi labe, ut ef-
fet sancta, & ab omni reprehensione libera. Ba-
ptismus igitur hic annulus est despōsæ Christo,
regeneratæ in novam speciē & sanctificatæ ec-
clesiæ

clesiæ: sed Christi sanctitate nobis imputata & in ecclesiæ membris inchoata. Atque Paulus idem (ut est ad Titū 3.) gratuitā & ē propria Dei misericordia regenerationē, donatūmq; omnino redemptionis illud pretiū non partū meritis vel acquisitū prædicat. Non ꝑ iustitia (ait) actio-
 num nostrarū, sed pro misericordia nos servavit ꝑ lavacrū regenerationis & renovationis spiritus sancti. Postremó, ut Gal. 3. Quicumque baptizati estis, Christū induistis. Antea prædicationis & gloriationis genere cōsimili baptizati dicebant cū Christo & mortui & sepulti & excitati, Christo denique insiti: nunc pro eodē & metaphora simili Christū induti dicunt, tanq̃ per baptismū Christianus Christi iustitiā ꝑ ipsius misericordia condonatā & imputatā induat. Vt .n. Iacob⁹ vestimēta fratris Esai indut⁹ est, ut benedictionē patris acciperet, sic nos Christi iustitiā veluti togam induim⁹, ut cœlesti patri recōciliemur. Hęc .n. metaphora superiorib. respōdet, omnesque corporū analogia, animorū theologiā interpretantur: deique imaginē illā (quā peccato delevimus, vel certē vehemēter obscuravim⁹) cōmunicatis ē Christi sanguine colorib. renovatā pollicent⁹. Quapropter baptismi finis & fruct⁹ solēnis & festa cōmemoratio & cōcelebratio mortis Christi, ꝑerq; Christi mortē hominis ablutio à peccatis vitēq; sanctioris renovatio, ac regeneratio, cūmq; Christo spiritualis cōjunctio. Atq; hæc est (ne quis Iulianus irritum & inane sacramentum calumniatur) divinæ gratiæ promissio.

hoc divini beneficii fœdus & pactum cum baptismo connexum & copulatum, ut baptizatus in Christi mortē fidēq; novo quodā & cœlesti factum in beatoris ævi sempiternā vitā regeneretur,

Cap. 6. De Secundo baptismi sine, ex veteri Testamento.

ENIMVERO regenerationis hūc ipsum fructū Dei populo non solum exēpla sanctorū prophetarū demonstrabant, sed parē prorsus atque eundem afferebat patrib. circūcisio: Ut igitur patres circūcisione, ita nos baptismo in civitatē Dei primū ascribimur & adoptamur, atque ut hebræ⁹ semel circuncidebat, ita nos semel baptizamur, utq; circūcisio, sic baptismus nequaquā iterat, quia in familiā & hæreditatē totūmq; fœdus filiorū Dei semel adoptari, & in album censūmq; Christianę civitatis ascribi in perpetuū factis est, & 19. Act. 5. ab Ioāne baptizati postea baptizant in nomine domini Iesu, non q̄ rursus aqua abluant, sed q̄ novis spiritus sancti donis impleantur. Sic. n. variē baptismi nomē interdū in scriptura usurpat. Circūcisio igitur veterū patrū baptismus noster fuit. Et ideo Paulus 2. ad Col. veteri sacramēto novū veluti cōparans superiora illa ferē eadē commemorat. Estis in eo cōpleti, qui est caput omnis principatus ac potestatis, in quo & circūcisi estis circūcisione, quæ fit sine manibus, dū exuistis corpus peccatorū carnis in circūcisione Christi, sepulti unā cū illo in baptismo, in quo simul etiam cū illo resurrexistis

stis per fidem, qua Deus agit efficaciter, qui excitavit illum a mortuis. Quare circumcisionem patriarchis efficacia parem cum nostro baptismo fuisse intelligimus. Atque huc ideo metaphora illa redit, una cum Christo sepulcorum, & nova additur peccati corpus exutorum, eademque bonorum Christi communicatio largitioque significat. Alia etiam veteris testamenti, sed extraordinaria sacramenta baptismo respondentia proponuntur. Primo arca Noei, cuius figura (ut Petrus ait) nunc respondens baptismus nos quoque conservat: quo non carnis sordes abluuntur, sed quo fit, ut bona conscientia bene respondeat apud Deum per resurrectionem Iesu Christi: Secundo nubes & mare: Paulus 1. Cor. 10. cap. Patres omnes sub nube erant, & omnes per mare transierant, & omnes in Moysen baptizati per nubem & per mare. Tot igitur purificationis per Christi sanguinem future sensibilia signa & sacramenta in circumcisione, in arca Noei, in nube & mari facta sunt: sed circumcisio ordinaria fuit, & omnibus instituta, & in ordinarium baptismum a Christo conversa. Liberi vero fidelium & piorum baptizantur in parentum atque ecclesie pietate & fide conscia divini fœderis cum Abrahamo ita facti Gen. 17. Ego ero Deus tuus & seminis tui: infantes (inquam) fœdere Dei comprehenduntur. Iure igitur signum fœderis accipient. Nam si radix sancta, & rami sancti, ait apostolus, Quod idem per Christum confirmatum est, cum dixit. Baptizate omnes. Nec enim a generali lege pueros vel infantes possis excipere:

Item sinite parvulos venire ad me, talium enim est regnū cœlorum. Mar. 10. Infantes denique baptizari ex institutione apostolica docent Irenæus, Tertullianus, Origenes, & patres ab apostolis longa serie & successione plurimi. Atque olim etiam consimili circumcisionis sacramento infantes circuncidebantur. Itaque liberi fidelium baptizantur, ut participes nempe sint & hæredes divinatorum beneficiorum ecclesiæ promissorum, utque ætate provecti parentum religionem & pietatem profiteantur. Imò verò infantibus sine baptismo decedentibus, salus tamen etiā parta est: baptismus .n. ipsis est in ecclesia nasci.

*Cap. 7. De Secundo iterum baptismi sine, e
Christi & Nicodemi dialogo.*

VERVNTAMEN fructus iste renovati & regenerati hominis, ut singularis, sic admirabilis Nicodemo Israeliticæ gentis principi & doctori vel poti⁹ incredibilis fuit: de quo lubet paulo plenius agere, ut tantum sacramentū clarius intelligat. Baptismus igitur & si antea à Deo erat per Ioannem institutus, tamen Christus nōdum miserat discipulos ad baptizandū, nec dum solemniter dixerat, *Ite baptizate*, cū fructus baptismi ē regeneratione anticipat sermone quidē generali & cōmuni: potest enim regeneratio ex fide sine externo aquæ lavacro existere, ut de sacramento generaliter prædictum est, sine quo nempe salus esse possit: sermone (dixi) generali
five

sive in baptismo sive extra baptismum: unde indubitata veritas in speciali baptismi sacramento concludatur, quod enim generaliter verum sit, id etiam specialiter verum esse necesse est: Nec satis attenti ideo & considerati videamur, si locum hunc ad baptismum nihil attinere iudicemus. Quare fructus regenerationis in baptismo verus sic à Nicodemo & Christo differitur. Rabi (ait Ioan. 3. ad Christum Nicodemus) scimus quia à Deo venisti magister: Nemo enim potest hæc signa facere, quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo. Respondit Iesus velut admiratus in Nicodemo, quod sibi tantam tanti magistri scientiam arrogaret, cuius tamen (ut è contradictione ejus mox apparebit) prorsus inscius & ignarus esset. Itaque dixit ei: Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit, non potest videre regnum Dei. Dixit ad eum Nicodemus: Quo modo potest homo nasci cum sit senex? Nunquid potest in ventrem matris suæ iteratò introire & renasci? Respondit Iesus: Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei: quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est: Non mireris, quia dixi tibi, oportet vos nasci denuò. Spiritus ubi vult spirat, & sonitum ejus audis, sed nescis unde veniat, aut quò vadat: sic est omnis qui natus est ex spiritu. Hic Nicodemi inscientia atque ignorantia planè convincitur de divini magistri scientiæ tam confidenter affirmantis. Spiri-

tus aerius & ventus tam liberos in omnem partem & tam violentos flatus habet, ut plerumque cœlū, terras, mariaque permisceat: Attamen Philosophus adhuc nemo fuit, qui primam ventorum originem, unde orirentur, qui ultimū tantæ velocitatis modum, ubi conquiescerent, deprehendere potuerit. Sic Angelus Esdræ cap. 4. lib. 4. Vade (inquit) examina mihi pōdus ignis, aut flatum venti metire mihi, aut revoca mihi diem elapsū: & respondens Esdras. Quis (inquit) mortalium præstare possit, quod à me de iis requiris? Hic Propheta venti & spiritus scientiam homini impossibilem proficitur: ut mirum nihil videri debeat Nicodemo aërii & naturalis spiritus facultatem ignoranti cœlestis ac divini spiritus omnium miraculorum operibus admirabilem virtutem ignorari. Itaque Nicodemus velut obstupefactus heret in admiratione, neque credit, sed tamen veluti docericipiens, respondet: Quomodo possunt hæc fieri? Quapropter objurgatur à Christo de illa tantæ scientiæ confidentia, deque contradictione incredula. Tu es magister in Israël, & hæc ignoras? Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus, testamur, & testimoniū nostrum non accipitis? Si terrena dixi vobis & non creditis, quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis? Comparatio paululum dissimilis ad Nathanaëlem illa fuit: Quia dixi tibi quod te sub ficu viderem, credis: maiora his videbis. Amen amen dico vobis, posthac videbitis cœlum apertum

apertum & angelos Dei ascendentes & descendentes super filium hominis. Comparatio igitur Christi hæc est de regeneratione, re nempé vulgata terrenaque, cuiusque in terris Adamus, Noëus, Moses, Iesaias, David, cæteri que patriarchæ Nicodemo Mosæicæ ciuitatis principi & philosopho manifesta exempla monstrare poterant: At cum Nicodemo talis regeneratio sit incredibilis, quid Christi divina simul humanaque natura, quid cruciatus & resurrectio, ascensioque in cælum, quid sedes ad dexteram Dei patris, & æqualis cum patre potestas: quid item hominis per Christum non regeneratio tantum, sed cum corpore resurrectio, sed ascensio in cælum, sed cum Christo insitio & cōiunctio, atque é Christi communicatis bonis omnibus divina quædam & cœlestis instauratio & renovatio. Quid (inquam) cœlestia ista, quorū in terris exempla nulla unquam fando audita essent, qualia tandem Nicodemo viderentur? Quapropter (quod institueram) baptisimi finis iste, ut fructu singularis, sic creditu difficilis etiā bono viro, & Deum timenti fuit, sed é propria verborum & nativa significatione corpoream regenerationem concipienti. Metaphorā igitur in oratione Christi nō sensu carnis, sed mentis spiritu metiri Nicodemus debuerat, hominē regenerari ac renasci, qui a vita terrenæ ac hebetioris vitæ contagione velut extinctus in sanctiores Deoque gratiores mores sancti spiritus afflatu mutaretur & converteretur, tandemque
in

in primum illum Deoque similem statum re-
stitueretur. Hæc nimirum animalis averſatio
eſt, quam dixi, & pro ſenſili ſacramenti materia
contra ſpiritualem diſputatio. Ergo hæc de vivi,
imò vitalis & vividi ac potius vivifici fluminis
baptiſmo, per quem Chriſti mortem celebra-
mus, ejuſque ſacroſanctum fructum ſanctifica-
mus, eaque celebratione & ſanctificatione non
tantum aviti & agnati peccati ſordibus ablui-
mur, ſed divinis Chriſti ac cœleſtib⁹ donis per-
fundimur, cū Chriſto unā & crucifixi & ſe-
pulti, & mortui, & excitati corpus peccatorum
carnis exuti regeneramur, ſanctificamur, in ele-
ctorum numerum & ſocietatem accenſemur,
Chriſtum induimus, eiſque inferimur.

Cap. 8. Quid ſit Cœna.

ATQUE hæc de Baptiſmo, baptiſmiſque u-
troque ſine dicta ſunt: Iam de cœna dicē-
di tempus eſt. Cœna eſt ſacramentū, quo actis
Deo gratiis pane & vino utimur ad profitendū
nos Chriſti corpore crucifixo ſanguineque fu-
ſo in æternā vitam ſuſtentari: ut enim à baptiſ-
mo primum eſt Chriſtianiſmi initium, ſic à cœ-
na perpetuum deinceps eſt alimentum. Baptiſ-
mus non iteratur, quia nativitas eſt Chriſtianiſ-
mi, ſemelque tantum naſcimur. Cœna iteratur,
quia educatio eſt Chriſtianiſmi, & alimento ſæ-
pius iterato vivimus. Baptiſmus circuncifioni
ſucceſſit, cœna paſchati. Paſcha deſcribitur ſe-
ptem

ptem capitibus à Mose in Exod. 12. 13. 23. 34.
 In Numeris 9. 26. In Deuteronomio 16. Vi-
 tima erat agnus aut hœdus perfectus, masculus
 anniculus, nullo osse confractus, afflatus cū her-
 bis amaris ut lactucis, totus (aut reliquæ com-
 burebantur) edebatur à circumcisis ejusdem fa-
 milia, aut etiam assumptis aliquot vicinis, om-
 nibus succinctis, calceatis, baculo nixis, in loco
 quem Deus elegisset, decimo quarto die Martii
 inter duas vesp̄as seu vespertino crepusculo,
 nec ad lucem pernoctando, iestumque septem
 dies continuabatur in memoriameducti ex Æ-
 gypto Israelis, & pascha seu transitus dictus, quia
 Deus transiens percussisset Ægyptios: Hebræis
 autem pepercisset. Christus verò eodem vesp̄e-
 ri cum duodecim Apostolis pascha celebravit:
 deinde ordinariam cœnam sumpsit, postremo
 inter ordinariam cœnam cū surrexisset, pe-
 desque Apostolorum lavisset, eosque tali exem-
 plo ad mutuā charitatem exhortatus esset, ite-
 rum accubuit, & sacram cœnam pro paschate
 instituit: ut antea baptismus p̄ circuncisione
 institutus est: tandemque antiqui fœderis um-
 bram veritate novi fœderis expressit. Cœna igitur
 hîc triplex fuit, media ordinaria, reliquæ my-
 sticæ. Ad extremā igitur ordinariæ cœnæ men-
 sam Christus (ut est 26. Matth. 1.) accepit panē
 & benedixit ac fregit, deditque discipulis, &
 ait: Accipite & comedite: hoc est corpus meū:
 & accipiens calicem gratias egit, & dedit illis,
 dicens, Bibite ex hoc omnes: hic est enim san-

sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. Hæc Dominicæ cænæ est institutio, cum passionis tempus appeteret, ut docet Matthæus, Marcus, Lucas evangelistæ. Et institutio quidem ex iisdem symbolis quibus post paschalis agni manducationem Hebræos uti solitos proditum est. Nam paterfamilias panem azymum & calicem vini statuebat in mensa, peractæque cœna panem vinumque cōvivisæ qualiter partiebatur, quod hodieque Iudæi servant in memoriam paschatis. Benedictionis autem formula erat in pane, Benedictus es Domine Deus noster, rex sæculi, qui educis panem de terra. In vino. Benedictus es Domine Deus noster rex sæculi, qui creas fructum vitis. Hæc ex Immanuele Tremellio.

Edentibus] Generali verbo ordinaria illa cœna significatur, speciatim verò & nominatim hoc sacramentum a Paulo 1. Corinth. 11. appellatur, cœna dñica, & 1. Corinth. 10. appellatur mensa Domini. Cœnæ verò a Christo primùm institutæ tempus vespertinum à tribus primis Evangelistis exprimitur. Sed ut paschatis, id est, cœnæ tempus, primis Christianis arbitrium fuit, sic hora diei videatur libera fuisse, quin dubiis & periculosis rebus in Ecclesia primitiva hodieque noctu interdum celebratur. Sed causas cœnæ plenius exquiramus. Quis igitur auctor? quis rex sacrosancti convivii? Nullus hic Christo vel dux vel comes additur

ditur, ut antea Ioannes in Baptismo videbatur, Christus solus est author: facessant hinc igitur humana placita commentaque, hominis hinc nihil est. Quæ materia? panis nempé & vinum, quibus analogia sacri mysterii præcipuè comprehenditur, ut enim corpora nostra confecto corporeis organis panis epotoque vino viribus recreati caducam vitam tuentur, sic animæ nostræ Christi crucifixo corpore profusoque sanguine ab æternæ mortis gehenna per vivam fidem liberatæ, æternam vitam consequuntur. E corpore nempé Christi crucifixo proventus est panis æternæ vitæ, é sanguine Christi profuso fructus est vinum æternæ vitæ. Denique *λύτρον* illud é morte Christi, quod nos per baptismum spiritu vitæ regeneravit, idem per cœnam pastu spiritali sustentat atque alit. Baptismus analogiam in aqua habuit, cœna modo suam habet, panis & vinum á pastu potuq; corporis, ad animi pastum. potumque referuntur, & quidem panis & vinum mortalibus omnibus notissima alimenta, ut inde metaphoræ similitudo clarissima fieret. Itaque in Eucharistico mysterio cum dicitur de pane, Hoc est corpus meum, & de poculo, Hic est sanguis meus, Demonstrativa panis & vini, item verbum, Est, propriè significant, nec aliud iis dicitur, aliud intelligitur. Corpus autem & Sanguis metaphoræ sunt, non id ipsum quod dicitur, sed dicto simile significantes, ut in baptismo si dicitur Aqua est sanguis Christi, talis metaphora

fit, non in verbis aqua, vel Est, sed in nomine, Sanguis. Sed metonymia corporis & sanguinis pro adjunctis eorū bonis ac fructibus præterea conjunguntur. Quales non in sacris tantum literis sed in profanis vulgò & passim sunt usitatae. Sic enim Comicus: Quid te miserum censes, quem assidue exedent? Sic Poëta ille veluti tropum explicans,

Viscera nostratua dilacerantur opes.

Quare in verbis, Corpus & Sanguis tropus geminus est, metaphora & metonymia: verum de tropis hujus mysterij postea rursus plenius. Signis igitur panis & vini obsignatur in animis ad sacram mensam accedentium Christi corpus crucifixum, & sanguinem effusum in remissionem peccatorum nostrorum, in liberationem æternam salutemque verè credentium pœnitentiumque. Quid forma? quibus rebus est comprehensa? Comprenderitur benedictione primum panis vinique, id est, gratiarum actione: Id enim prius fuit, benedixit, item Gratias egit, Comprenderitur deinde utriusque signi omnibus convivere quali partitione, & assumptione. Partitio scilicet panis fractione, non illa quidem significant ullam corporis Christi fractionem, ut Beda arbitratur. Nec enim Christi quicquid fractum est, ut Ioannes testis est, 19. 33. sed simplicitate exprimente partitionem unde singulis pars daretur. Asiaticis enim vel hodie panis instar nostratis libi frangitur manu, non scinditur cultro, ut panis à nobis frangi solet, & sic, Acto.

2. & 20. totum mysterium fractio panis tanquā communicatio dicitur. De vino autem simile dici potuisset, si fuisset in diversos calices fundendum. At videtur calix vnicus fuisse vnde omnes biberent: ut hodieque in cœna à compluribus ex eodem calice bibitur: æqualis igitur partitio fit panis fractione, vini que consimili distributione: æqualitas enim ista indicatur his verbis: De pane in Matthæo, Marco, Luca. Dedit eis, accipite & comedite: In Paulo, accipite & comedite. De vino in Matthæo: Dedit eis: Bibite ex hoc omnes: In Marco, Dedit eis: Biberunt ex hoc omnes: In Luca & Paulo, Similiter & poculum dedit. Itaque datur & assumitur omnib⁹ Christianę cœnæ convivis tūm panis tūm vinū. Per formam igitur benedictionis, fractionis, distributionis, panis & vinum cōsecrantur, id est, divino mysterio dedicantur: vnde apparet furiosa hominum audacia, qui violatō tantæ majestatis sacramento vinum in cœna laicis detraxerunt: neque saltē sui pontificis Gelasii auctoritate commoti sunt, submovendos à cœna decernentis, qui non utraque specie communicarent: imò verò qui cœleste symposium à cōmunionē sanctorum ad privatam mensam avertērunt. Apagēsis igitur nefande Sathana. Deus solus est author mysterii, Deus solus est munerator: sanctitas sacramenti zizaniorum veneficia respuit: Sed de zizaniis istis postea amplius. Quis finis tandem? quis fructus? Certē qui gerere sacramenti & in baptismo propositus est

ad commemorandum Christi mortem ejusque fructum percipiendum.

Cap. 9. De primo sine Cæna.

QVAPROPTER finem ut antea in genere, & in altera specie, sic in ista specie reliqua diligentius exequamur, ac prius de commemoratione: Baptismus (ut prædictum est) cōmemorationem divini beneficii re ipsa magis completur, quàm oratione exprimit. At cæna nominatim etiam hac de re mandatū continet. Præscriptus igitur expresso domini verbo & mandatus finis exponatur accuratius de commemorando Christi beneficio, de quæ gratiarū actione: unde videtur & à primis Christianis eucharistia, id est, actio gratiarum, nomen huic sacramento factum esse. Exod. 12. Instituit é domini præscripto diem Moses in memoriam beneficii quod primogeniti Hebræorum cum primogenitis Ægyptiorum non periissent. Habebitis hunc diem in monimentum, & celebrabitis eum solemnem Domino in generationibus vestris cultu sempiterno. Quam pietatis memoriam videmus etiam paganis gratam & charam fuisse. Sic enim heros ille Trojanus paternæ mortis memoriam decorat.

*Iamq; dies, ni fallor, adest, quem semper acerbū,
Semper honoratum, sic Dii voluistis, habebo.*

Sic igitur hæc popularis & publica partæ per Christū libertatis cōcelebratio est & collaudatio: sic hic dies Christo festus, hoc symposium Chri-

Christo sacrum, hic hymnus Christo solemniss,
 hac memoria Christo sancta devotaque. Qua-
 re & breviter Lucas Paulusque hîc attendantur
 de corpore uterque. Hoc facite in meam com-
 memorationem: Et separatim Paulus de sangui-
 ne corporeque, Hoc facite (inquit) quotiescun-
 que biberitis in meam commemoracionem:
 quotiescunque enim manducabitis panem hunc,
 & calicem bibetis, mortem Domini annuntia-
 bitis donec veniat. Hîc igitur Paul. perspicue
 hunc primû dominicæ cœnæ finem ad Christi
 laudem gloriamque memorandû & celebran-
 dum declaravit: Et quidem memorandû & ce-
 lebrandum non servili tristitia, metu, sed inge-
 nua animi liberalique lætitia. Plerique enim
 omnes animis sic abjectis consternatisque huc
 accedunt, tanquam ad carnificinam aliquâ at-
 traherentur: ad nullas autem nuptias hilarior
 nemo quâm ad hoc convivium debeat accede-
 re: amplitudo siquidem immensi beneficii gra-
 tulationem festi convivii immensé quoque am-
 plificare debeat. Sic igitur Dominus ipse præce-
 pit, ut sacra cum gaudio & lætitia peragantur,
 ut de festo oblationis primorû fructuû. Deute.
 16. Et lætaberis coram Domino Deo tuo, tu &
 filius, filia tua, servus tuus, ancilla tua atque Le-
 vites, qui est intra portas tuas, sed & peregrini-
 nus, pupillus & vidua qui tecum versantur in lo-
 co quem elegit Dominus Deus tuus, ut habitet
 nomen suum illic. Memineris quod & tu servus
 fuisti in Ægypto, ideo custodi & fac ritus illos:

quin lætitia paschatis, 2. Paral. 35. & 2. Reg. 23. 21. describitur, ut tale pascha nunquam in Israele fuerit. Et Esdr. lib. 3. cap. 9. 51. Itē apud Iosephū, lib. 11. cap. 10. cū videret lachrymantem populum in die festo, iussit eum abire, esse enim diem festum, nec licere ea die flere, hortatusque est ut ad epulas versi, ita ut festo die deceret, hilariter agerent. Et Christus Luc. 22. 15. Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscū, ut nos mutuo desiderio vicissim vna desideremus: Et post cœnam Christus discipuli que hymnū huius lætitiæ testem cecinerunt Matt. 26. 30. Mar. 14. 26. Hymnus hīc cantari solitus Hebræis est, Psal. 113. 114. 115. 116: ut hodieque cantatur a Iudæis in memoriam paschatis. Hymni autem a Christianis modō varii canuntur. Itaque discipuli acto. 2. 46. Frangentes domi panem capiebāt cibum cum exultatione & simplicitate cordis. Sed Paulus 1. Corint. 5. 8. disertius hilaritatem istam paschalem expressit. Etenim pascha nostrum pro nobis immolatum est Christus. Itaque εὐομαι, id est, festa lætitia exultemus non fermento vetere, neque fermento improbitatis & nequitia, sed in fermento pane sinceritatis & veritatis. Ideoque idē Paulus, Rom. 8. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis rursus ad metum, sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus Abba, id est, pater. Denique hanc eandem lætitiā testificabantur illæ ἀγάπαι fraterni amoris concordiæ cum Domini cœna celebrari solitæ, quarū

tamen

tamen abusus Paulus coarguit. Quamobrem convivæ sacri convivii ad celebrandum memoriam partæ salutis servatorisque gloriam, hilaritatem animi & lætitiâ singularem adferant, sed hilaritatem & lætitiâ synceram sanctamque. Quapropter Apostolum eundem de contrariis contemptoribus sacrosancti mysterii atque ideo divinæ majestatis imminutæ reis capitalemque propterea pœnam meritis concionantem 1. 1. cap. 1. ad Corinth, auscultemus: Quisquis ederit (inquit) panem hunc, aut biberit poculum Domini indigné, reus erit corporis & sanguinis Domini. Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de poculo illo bibat: Nam qui edit aut bibit indigné, iudicium sibi ipsi edit & bibit, non dijudicans corpus Domini. Ecquis igitur ad hoc convivium conviva dignus accedit? quis veré particeps corporis & sanguinis Domini efficitur? quis dijudicat corpus Domini? Certé qui in ista professione gloriâ Dei ad salutem sibi proponit, id est, qui vivam in crucifixum Christum fidem, qui promptam obedientiam, qui ardentem invocationem totumque Deo debitum cultum esurit & sitit: Hac enim fame, hac siti corpus & sanguis Domini participatur & dijudicatur, convivæque dignitas æstimatur, & in antecedente theologia id proponitur, & hoc demum est Christianum, Christo devotum se ex animo sincereque profiteri: illa enim plenitudo & sanctitas sacramenti fuit, de qua in generali defini-

tione dictū est. Ecquis conviva indignus accedit? quis in hoc convivio corporis & sanguinis Domini reus efficitur? quis non dijudicat corpus Domini? sanē qui gloriam Dei nullam hīc sibi salutarem meditatatur, id est, qui vel diffidentia carnis in Christum crucifixum, vel rebellionē spiritus contra domini legem, vel cōtemptu numinis divinæque opis despectu sanctitatem convivii immolatiq̃ filii Dei beneficium nihili reputans simulat famem & sitim: Id enim est indignē Domini & panem manducare, & poculum bibere, nudaq̃ & inania professionis signa proferre. Ideoque corporis & sanguinis Domini reum esse, nec utrumque pro sua dignitate dijudicare: Conculcat enim ut est Hebr. 10. 29. pedibus filium Dei, profanumq̃ reputat fœderis sanguinem per quem sanctificatur, spirituiq̃ gratiæ injuriam facit. Quare nefarius divini mysterii contemptor impiō mendacio vel ludibrio se Christianum esse profitetur: cōvivium enim hīc duplex est, externum corporis ē pane & vino, interius animi ē fructu crucifixæ carnis & effusi sanguinis Christi. Impius licet externo pane vinoque corpus obruat, interiore tamen illo, neque carnis pane pascitur, neque sanguinis vino potatur: Si quis enim Christicatem ederit, & sanguinem biberit, habet vitam æternā, & manet in Christo, & Christus in eo, ut postea patebit. At impius non habet vitam æternam, non manet in Christo, nec Christus in illo: nec Paulus ait. Quisquis ederit corpus
hoc

hoc, aut biberit sanguinem Domini indigné, sed ait, Quisquis ederit panem hunc, aut biberit poculum Domini. Postremó, ut Augustinus contra Crescentium, lib. 1. cap. 25. Iudæ cæna talis fuit, qualis baptisumus Simonis Magi: hic aqua tantum aspersus est sine gratia spiritus sancti: ille tantum pane pascus est sine virtute corporis Christi. Quare impius non edit carnem, non bibit sanguinem Christi, imó propter impietatem & despicientiam religionis iusto Dei iudicio in æternam vitam damnatur. Et tam sceleratè ingratum tamque impiè perfidum convivium Domino convivii odiosum ac detestabile esse quisquam admiretur? At carnanes duo iuvenes (ait Livius 31. lib.) Athenis per initiorum dies non initiati templum Cereris imprudentes religionis cum cætera turba ingressi sunt: facile eos sermo prodidit absurdè quædam percunctantes, deductique ad antistites templi, cum palam esset per errorem ingressos, ideoque innocentes esse: attamen per speciem violatæ religionis, velut ob infandum scelus interfecti sunt. Ecquis igitur apud Deum is erit, qui prudens sciensque mente cælestibus sacris non initiata vel potius per iura & sacrilega in sacrarium filii Dei introierit? Pejerat enim spiritui sancto, multoque magis præsentem mortem meretur, quam iudice Petro Ananias ille in Act. cap. 5. meritis est. Eu charistia itaque ut piis est salutis solatium: sic impiis est mortis iudicium: Sic eandem cænam Petro salutarem, Iudæ exitialem Augustinus ait fuisse.

*Cap. 10. De secundo fine cœna per Christi
ipsius interpretationem.*

SED de primo eucharistiæ fine hæc sunt: Secundus finis de beneficio mortis Christi per hoc sacramentum Christianis communicando totoque crucis ipsius fructu participando jam dicendus est, & quidem tanto diligentius, quanto graviores cōtroversias & periculosiores pertulit. Etenim de spiritali baptismi fructu in regeneratione luctam meminimus, quam difficile fuerit vel piis animis Deumque timentibus mentem à carnis & sensus consuetudine ad cœlestis & divinæ veritatis cogitationem & cōtemplationem revocare. Lucta verò de corporis & sanguinis pastu potuque multo acrior & acerbior fuit ad persuadendum hominibus etiam piis, deque beata vita sollicitis (ut postea patebit) hunc pastum carnis, hunc potum sanguinis, non aliud esse, quam vivam fidem in Christum crucifixum pro nobis atque immolatū, qua sumus os ex ossibus ejus, caro ex carne ejus, ut cū ipso vero Deo & homine spiritus sancti virtute uniamur. Quapropter veritas primo declaretur, ut pateat Dominicam cœnam fide & spiritu manducari, cū interim Christus corpore supra cœlos ad dexteram patris aslideat, symbolaque panis & vini physicam essentiam retineant, falsitas deinde contraria refelletur. Agedum Christus antea spiritalis regenerationis præceptor & magister fuit. Christus idem spiritalis pastus & potus

& potus corporis sanguinisque sui sancté & pié attendentibus præceptor & magister erit. Generalis & communis sermo de regeneratione fructu baptismi anticipatus est. Si enim cœnæ sacramentū nondum solemniter esset institutū, anticipatur 6. cap. Ioann. à Christo de sui corporis sanguinisque esu potūque sermo communis & generalis, sive pascus iste mysticus sit & cæremialis in eucharistia, sive sola fide fiat, nullo publicæ professionis ritu, extrâque eucharistiam: communis (inquam) & generalis, unde tamé & propria & specialis in eucharistia quæstio concludatur: Ideoque (ait Augustinus) Ioannes postea cœnæ mentionē nullam fecit, quia hoc generali sermone totum mysterium complex⁹ est, & sic plerique doctores antiqui hunc generale Ioannis locum ad interpretandum speciale cœnæ sacramentum accommodant. Itaque principale dominicæ cœnæ fundamentum hîc collocandum est, accuratūque Augustini valdéque logicum iudiciū hîc fuit, iudicantis hac generali doctrina speciale cœnæ mysterium totū contineri, valdéque imprudenter & inconsideratē à theologis alioqui doctissimis & hoc ædificiū ædificare parantibus, valde (inquam) imprudenter & incōsideratē angularis iste lapis improbat⁹ ac repudiatus est: Nam Christi specialem & consequentem sermonē generali & antecedenti non consentientem cogitare nefarium sit: omninoque tam sit *ἄλογον* atque absurdum generalem istam concionem à cœnæ institutione sepa-

rare, quàm genus à speciei definitione rejicere. Audiatur igitur attentius & accuratius 6. cap. Ioann. Christus quemadmodum carnis suæ esum, sanguinis sui potum definiat, & cujus tandem axiomatis conclusione id efficiat.

Pasci pane aterna vita, est in Christum credere:

At manducare carnem Christi, & bibere sanguinem Christi, est pasci pane vita aterna:

Manducare igitur carnem Christi, & bibere sanguinem Christi, est in Christum credere.

Hæc conclusio est à Christo ipso conclusa, & quidem tam anxie, tamque sollicitè ut una in re sæpius repetenda atque iteranda commoratio nulla in totis evangelistis similis appareat, tantæque anxietudinis causa satis ex adversa Iudæorum admurmuratione intelligitur. Reclamatur enim propositioni, reclamatur assumptioni: denique discipulorum fit à Christo doctore propterea discessio: Tantæ molis erat sacrosancti mysterii fundamenta ponere. Sed syllogismi partes attendantur. Quinque millium turba, panibus quinque & duobus piscibus insolito convivio recreata Christum affectabatur. Christus itaque ad Capernaum cum admonet ne operose solliciti essent de caduco ejusmodi pane, sed potius de panis æternæ vitæ cogitarent, quem filius ex voluntate Dei patris præstaturus esset, quærentibus quidnam esset hic panis & quo parandus opere, respondit, opus Dei est, ut credatis in eum quem ipse misit: Hęc propositionis sententia est, sed adhuc minus aperta.

Divinum

Divinum opus comparandi panis aeterni, est credere in Christum à Deo missum.

Tum Iudæi corporalem tantum panem & velut immortalis corporis ambrosiam quandam cogitant, nec satis apprehendunt quod de fide propositum erat: Itaque primo levius contradicunt propositioni, & prosyllogismum signo aliquo requirunt: quia patres cœlestem à Mose mannam manducaverant, & tamē erant mortui: Huic plepsi Christus responderet distinctione diversi panis. Amen amen dico vobis (ait Christus) Moyses non dedit vobis hunc panem de cœlo, sed pater meus dat vobis verum panem de cœlo: panis enim Dei est, qui descendit de cœlo. Hac Mosaicę manna & verioris ē cœlo panis differentia movetur magis quam docentur Iudæi, corporisque pastum duntaxat ut antea reputant, propositioni q; velut assentientes & acquiescentes, assumptionem ē propositione illa expectant de modo panis huius ac specie: propositio tamē eadem quia animadversa non erat, quia res alias agentium aurem mentemque prætervolarat, verbis magis apertis iteratur, & altero prosyllogismo pressius inculcatur. Pasci pane æternę vitæ est venire ad Christum & in eum credere. Ego sum (ait Christus) panis vitæ, qui venit ad me non esuriet, qui credit in me non sitiet in æternum. Itaque Iudæorum incredulitas hinc coarguitur, tertioque prosyllogismo propositionis sententia repetitur, quod ē Dei patris voluntate credentes in Deum filium ē cœlo do-

missum servarentur & excitarentur. Hic verò murmur exoritur atque indignatio Iudæorum quòd Iosephi filius (quem putabant) cœlestem panem se affirmaret esse. Itaque contra adversam acclamationem quarto prosyllogismo eadem propositionis sententia asseveratur. Amen amen dico vobis (ait Christus) qui confidit in me, habet vitam æternam: denique superiora illa de caduca Mosis manna, de æterno Christi pane repetuntur. Hactenus igitur syllogismi propositio leviorẽ primo contradictione, deinde gravi obmurmuratione excepta totiesque ideo verbis paululum variatis ad obduratos & obstinatos animos erudiendum proposita est atque affirmata. Quid igitur assumptio?

At manducare carnem Christi, & bibere sanguinem Christi, est pasci pane vite æterna,
 quomodo exprimitur? quomodo accipitur? Certè quinquies iteratur, & tandem à perversis & pervicacibus animis excipitur indignissimè. Vix Christus assumere cœperat, Et panis quem ego dabo pro mundi vita, caro mea est: cùm repente Iudæorum fauces iterum & ventres cogitantium altercatio inter se & strepitus exoritur. Quomodo potest hic dare nobis carnem suam ad manducandum? Christus itaque interruptam assumptionem continuat, & quater repetit. Secundò: Amen amen dico vobis, nisi manducaveritis carnem filii hominis & sanguinem ejus biberitis, non habebitis vitam in vobis. Tertiò: Qui manducat meam carnem & bi-

bit

bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, & suscitabo illum in novissimo die: Caro .n. mea veré est cibus & sanguis meus veré est potus: Quartó: Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, manet in me, & ego in illo. Quintó: Quemadmodum misit me vivens pater, ita vivo propter illum, & qui manducat me, is etiam vivet propter me. Hæc assumptio est quinquies fudis illis auribus iterata: Propositio tandem rursus aggregatur de Mosáicæ manna & panis æterni differentia. Atqui tamen ad istam assumptionem, quód carnem Christi manducare, & sanguinem Christi bibere, sit pasci pane vitæ æternæ, non jam á Iudeis, aut Capernaitis quibuslibet est contradiçtio, murmur, indignatio, sed in plerisque etiam discipulis commotio atque offensio. Durus est hic sermo (inquiunt) quis possit audire? Opposuit in baptismo Nicodemus: Quomodo potest homo nasci cum sit senex? Nunquid potest in ventrem matris sue iterato introire & renasci? Persuaderi tamen verum sibi passus est: At obstipi hominum sensus cum propositum & assumptum esset,

Pasci pane vitæ æternæ, est in Christum credere,

At manducare carnem Christi, bibere sanguinem Christi, est pasci pane vitæ æternæ:

Cum (inquam) ita propositum & assumptum esset, concludere ex antecedentibus & judicare complexionem istam nequeunt.

Quare manducare carnem Christi & bibere sanguinem Christi, est in Christum credere.

Miseræ (inquam) adeoque averſe mentes cōcludere nequeunt, ut intelligant iſtum é carne ſanguinéque paſtum nō dente & palato, ſed animo fideque delibari. Ad verba carnis & ſanguinis attoniti obſtupescunt, & tanquam flagitiolaſam laniénam corporis & ſceleſtam cruoris ingluviem ſecum diſputant, tropoſ carnis manducandæ, bibendi ſanguinis é futura Chriſti paſſione, quāvis à Chriſto indicatos, imó declaratos & iudicatos, attamen nullos animadvertunt. Itaque Chriſtus ſecretas cogitationes intuens, imbecillitati atque infirmitati ſubvenit, & complexionem illam (quam præ ſtupore ratio cinari non poterunt) evidentius illis exponit, ac primo: Hoc ne (ait) vos offendit? Quid ſi videritis filium hominis aſcendentem ubi prius fuerat? Comparationes Chriſti ad Nathanaelem & ad Nicodemum præceſſerunt, nunc ad Capernaitas comparatio ita eſt: Offenditne vos (inquit) quód vobis carnem meam immolatam, ſanguinem meū proſuſum, paſtum potumque æternæ vitæ credentibus animis futurum prædicavi? Ecquid ſi filium hominis nō ſolū pro vobis cruciatum, ſed à morte crucis excitatum, ſed palam ac luce ſpectantibus diſcipulis in cœloſ integro glorioſoque corpore ſublato videritis: quomodo tandem afficiemini? quomodo obſtupescetis? Tum veró hebeti ſenſu cogitare deſinetis corpus meū dentibus veſtris obiectum atque conſumptum iri, cūm cœlo invec tum occupatūque & comprehenſum videritis. His igitur illuſtribus argumē-

tis

tis Christus utitur ad cæcos hominum sensus il-
 luminandum: Deinceps addit ad extremum illā
 ipsam complexionis sententiam: Spirit⁹ est qui
 vivificat, caro nō prodest quicquam: verba quæ
 locutus sum vobis, spirit⁹ & vita sunt: Hęc Chri-
 sti est de suis verbis interpretatio, quæ tropos il-
 los carnis, sanguinis pro fructu crucifixæ carnis
 effusique sanguinis participando & percipien-
 do manifestissimè demonstrat, beneficiūque
 suæ mortis, redemptionis humanæ pretiū, sem-
 piternūque piis animis alimentum fore profi-
 tetur. Caro igitur Christi manducatur non oris
 dente sed animi fide, sanguis Christi potat non
 gutturis haustu sed pietatis spiritu. Quæ cū tam
 perspicua tamq; perspicuè exposita sint, neq; ta-
 men ab obduratis animis cernant, meritō Chri-
 stus incredulitatē rursus illis exprobrat, & prædi-
 cta de electis per patrem repetit. Denique cū stu-
 pidis & stolidis & ad illa verba corporis & san-
 guinis adhærescentibus nō satisfaceret, quin ab
 eo desciscerent, ad duodecim conversus & con-
 cionis hujus angorem quendā significans, nun-
 qd (ait) & vos vultis abire? At hi discipuli ad ma-
 gistri doctrinā attētiōres & cōstantiores fuerūt.
 Domine (respōdet etiā pro ceteris Petr⁹) ad quē
 ibim⁹? verba vitæ æternæ habes, & nos credidim⁹
 & cognovim⁹ te Christū esse filium Dei vivētis.
 Hic igit⁹ discipul⁹ miseris illis Capernaitis longē
 dissimilis doctrinā magistri de fide in ipsum pce-
 pit, & quid concluderetur, animadvertit. Itaque
 etiam de fide in Deum Christum & æternæ vitæ

authorem responderet, idque se non solum credidisse, sed cognovisse confirmat. Quapropter cum Petro & super hanc petram, id est, super hanc Petri confessionem tam marmoream tamque solidam Christianæ & fidei & notitiæ fundamentum statuatur, axiomæque non ex humani ingenii levitate confectum, sed à filio Dei profectum & sacro ipsius ore dictatum ita generale & universale teneatur. Manducare Christi carnem & bibere Christi sanguinem est viva fide merita Christi pro nobis crucifixi, beneficiæque apprehendere, ipsum denique Christum verum Deum & verum hominem percipere. Cum (inquam) axiomam illud ita generale & universale sit, jam licet ex isto inconsideratè (ut dixi) rejecto ab ædificantibus angulari lapide, ex isto (inquam) angulari lapide non rejecto, sed accuratè posito fundatòque propositum ædificium ex ædificare: licet ex eo generali axiomate ad specialem Eucharistiæ pastum descendantibus sic assumere. At in Eucharistia manducare panem & bibere vinum est manducare Christi carnem & bibere Christi sanguinem. Itaque in Eucharistia manducare panem & bibere vinum, est, credere in Christum, id est, viva fide corpus & sanguinem, Christi pro nobis crucifixi merita beneficiæque ejus apprehendere & percipere. Quapropter præcipit Christus in sacro cænæ convivio, cum specie panis & vini carnem suam manducandam & sanguinem suum bibendum proponit, ut fideles convivæ edendo pane, bibendo vino fide

ma constantique fide Christum redemptorem meditentur pro mundi peccatis oblatū: & qui in cœnæ sacramento, manducando pane Christum crucifixum viva fide apprehendit, qui bibendo vino Christi sanguinem pro mundi peccatis effusum vivifico spiritu meditatur, ita carnem Christi manducat, ita Christi sanguinem bibit, ut Christus carnem suam manducandam & sanguinem suum bibendum discipulis suis præcepit, eaque fide Christi merita, beneficiaque percipit, tandemque reipsa in cœlo perfructur. Itaque primis Christianis hic sursum corda, accinebatur: eaque de causa Chrysostomus in sacro mysterio non gracculorum sed aquilarum oculos expetit. Hoc Augustini iudicium longè gravissimum Dominicæ cœnæ veritatem sub oculos piorum clarissimè subjicit: Propositio enim generalis est é Christi voce & interpretatione: Assumptio specialis est é voce Christi & institutione: quibus positis & concessis complexio necessario cōsequitur. Itaque Christiani theologia Christi contenti, credant in sacrosancto convivio manducare carnem Christi & bibere sanguinem Christi, non aliud esse, quàm viva fide & vivifico spiritu apprehendere pro peccatis hominū crucifixum esse Christum & Christi sanguinem effusum, eaque fide Christi meritis beneficiisque omnibus perfrui.

Cap. II. De prima carnalis presentie refutatione, per repugnantiam primæ cœnæ.

HÆc sanctæ cænæ veritas simplicitasque mille ac ducentos annos (vt postea dicitur) integra permanfit, tandem obstinatio quedam é crudo illo nudoque verborum corporis & sanguinis Christi cortice recrudit. Nec illa quidem ad diffidendum, vt Capernaitis malé intelligentibus accidit, sed (quod longé grauius est) ad credendum & confitendum. Falsitas igitur illi veritati contraria refellatur. Patres perseverarunt appellare signa nominibus rerú significatarum, Dominicæ cænæ panem & vinú corpus sanguinemque Christi. August. de trinitate, lib. 3. cap. 4. nominamus corpus & sanguinem Christi, quod é fructibus terræ sumptú est. Hinc error ille vetus renovatus est in cæna non tantum spiritualem manducationem esse, sed corporalem, qua verum corpus Christi corporaliter edatur, verusque sanguis corporaliter bibatur. Quapropter huic errori occurratur atque obsistatur. Et si veri confirmatio nondum satis percepta fit, falsi refutatio fortasse clarius percipietur. Quemadmodum enim sæpé fit, ut aliis cogitationibus intenti vel ante oculos posita non cernamus, sic usu venit contraria opinione aliqua affectis & occupatis ut verissima quamvis & clarissima, attamen neque attendamus, neq3 iudicemus. Quare tantæ rei tamque maximé rerum omnium necessariæ studio captus in hac meditatione commoretur, hæreat diutius atque habitet, precibus gratiam divini spiritus obtestetur atque imploret, sine dubio etiam si

etiam si forte majore lumine non potuerit, attamen vel minore & sibi aptiore verum percipiet. Non disquiro subtilius opinionum hic variarum multipliciumque species, utrum Christus symbolis panis vini que re ipsa, conjungatur, vel in ea transmutetur, vel alio quopiam genere essentialiter assumatur, sed universè summamque ex illo Christi oraculo, statuo in hac terrena mensa Domini nullam corporalem corporis sanguinisve presentiam cogitandam esse. Idque argumentis quatuor considero, primum est repugnantiæ cœnæ a Christo primum institutæ. Agedum finis ille Christianæ pietatis & religionis ante oculos revocetur est Christi cruce & morte, eque ipsius fructu totaque generis humani redemptione. Crede & manducasti ait Augusti. tractatu 25. in Ioan. eandem illam suam logicam sequutus, sed ad credendum, sed ad fidem exercendum & confirmandum cæremonia est symbolis totaque sacramenti actione adhibetur. Itaque māducatio alia hic nulla est, sed alia māducationis exercitatio, non alius hic finis est, sed alius finis assequendi modus. Sed tamen ad corporeæ presentie thesaurum penitus perspiciendum primam Christo instituyente & ministrante cœnam intueri attentius, rem oculis subjectam cerne. Etenim Christus verus, non Deus tantum, sed homo vero & physico hominis corpore neque dum glorificato præditus in mensa panem vinumque discipulis diversæ mensæ loco accumbentibus distribuit: non igitur discipuli edentes

panem, bibentes vinum, Christū ipsum à seipsis spatio disjunctum intuentes, convenientes, deque futura proditiōe cum ipso differentes, ore & faucibus deglutiunt: neque ipsius visibilem carnem edunt vel sanguinem bibunt: sed mystica corporis sanguinisque Christi (qui pro peccatis nostris victima paulo post erat futurus) symbola vera animi religione, vera pietate mentis edunt & bibunt: Nam si panis humanum Christi & essentiale corpus cōprehendit, Christus non unus physici corporis homo tum fuit, sed unus qui discipulis ministrabat, item alter, tertius, quartus, & deinceps tot homines Christi, quot nempē discipuli fuere, ita per eundem ipsum ministrantem hominem Christū duodecim homines Christi alii ministrabātur, quo quid mirabilius fingi potest? An ideo etiā miraculum hīc esse respondebitur? At corporea Christi miracula in evangelio corporis sensibus protinus apparent. Horum igitur miraculorū exempla subducuntur. Aqua vinum efficitur? Gustatus saporē indicat. Mutus loquitur? aures vocem exaudiunt. Claudii ambulant? oculi motum perspiciunt: ægroti convalescunt? mortui reviviscunt? sensus omnes admirantur & obstupescunt. Hunc in modum, si panis Christi corpus, si vinum Christi sanguinem re ipsa præ se ferret, Petrus & Iudas omninoque pii & impii tanto miraculo attoniti mensa protinus exilirent, & miraculo omnium miraculorū maximo maximeque admirando mirificè permoverentur.

rentur. At in tanto mysterio corpore nihil procumbūt, loco ubi accubuerant, cœnatique erāt, nihil moventur, nihil corporeum corporis ullo motu nutūve aut admirantur aut venerantur: imō posteris sæculis conciliorū decreto in dominica mensa *προκλισία* genuum flexiones sunt interdictæ: Neque Nazianzenus neque Augustinus in recensendis sacræ scripturæ miraculis, hīc ullum miraculum statuerunt. Imō verō (ait Augustinus) symbola ista, ut religiosa honorem habere possunt, non autem stuporem ut admiranda. Quare discipuli miraculum hīc nullum agnoverunt, sed ut Christi carnem edi fide, & spiritu, ut Christi sanguinem bibi fide & spiritu à magistro ipso Christo in Capernaitana cōcio- ne illa didicerant & crediderant, ita fide & spiritu ederunt & biberunt: nihil Capernaitanum obstupuerunt, nihil admirati sunt. Hæc est verissima & prima dominicæ cœnæ cū ex illo generali & antecedente, tum ex hoc præsentī proprio dogmate & institutio & celebratio. Quare quomodo Christus in cœna illa à Petro & reliquis apostolis per physica & naturalia signa assumptus est, ita deinceps ad sæculi consummationem à veris Christianis assumendus. Hoc exemplar, hoc archetypum à Christo primum est, cujus effigies Christianis imposterum omnib⁹ sacrosancta atque inde in omnibus dominicæ cœnæ exemplis imitata & expressa esse debeat: nihil novandum, nihil comminiscendū, nihil addendum, nihil detrahendum.

*Cap. 12. De secunda tertiaq; carnalis presentia
refutatione ex homogenia baptismi &
analogia Hebræi paschatis.*

QUÆ cū ita sint, videmus totam Christianæ religionis scholam & magistrum Christum & magistri Christi discipulos locupletissimos apertissimæ veritatis testes esse, nullam in sacra cœna carnalem Christi præsentiam statui: ad eandem tamen veritatem magis ac magis explicandum, secundum argumentum ex baptismo opponamus & consideremus, utrū baptismus in aqua ullam corporalem Christi præsentiam requirat: Nemo (lat scio) id affirmabit: At baptismus licet materia formaque differens, a thore tamen sineque cœnæ germanissimus est. Omnes (ut Paulus 1. Corinth. 12. 13.) in eundem spiritum baptizati sumus, omnes in eundem spiritum potati sumus: Nam quod in baptismo est lavacrum regenerationis & renovationis, hoc in eucharistia est fidei & spiritus alimentum: aqua pariter & vinum est Christi sanguis idem: Christus in Baptismo & cœna communicatur idem, incorporatur idem: augustior in baptismo videatur patris, filij, spiritus sancti appellatio, præstantior in Eucharistia corporis & sanguinis communicatio: At in utroque sacramento eadem est a peccatis remissio, eadem patris æterni reconciliatio, eadem fidei confirmatio, eadem æternæ vitæ promissio, eadem lætitia, eadem cōscientiæ pax & consolatio, eadem
spes

spes recuperandæ hæreditatis amissæ, Eadem
 cum Deo similitudinis & imaginis instaurandę
 expectatio. Denique Baptismus & Eucharistia
 symbola, resseræ, pignora, annuli, sigilla, moni-
 menta sunt ejusdem pietatis & gratiæ: aqua il-
 lic symbolum est, panis & vinum hîc etiam sym-
 bola sunt & utroque sacramento idem é Christi
 morte fructus fide spirituque communicatur
 diversis signis, diversa specie, sed eodẽ usu. Ita-
 que Hieronymus ad Eudibiam scribit nos in
 Baptismo corpore Christi & sanguine vesti.
 Quinetiam in 3. Ecclesiastâ, monet inutile nobis
 esse, si corpore Christi saturemur, & cruorem
 ejus potemus, non solum in mysterio, sed in san-
 ctæ scripturæ cognitione. Hæc ille. Vt nõ alius
 fundi fructus per sacramentum, quam per ver-
 bum, sed aliter assumatur: spiritualis alimẽti suc-
 cus & vigor hîc est idem. Neque verò minus est
 in baptismo Christi sanguine lavari, Christo in-
 feri, Christum indui, Christi carnem, ossaque
 fieri, quam Christi carnem manducare, quam
 Christi sanguinem potare. Attamen quæstio
 nulla est utrum in aqua baptismi, cum mortis
 illo fructu etiam adsit essentialiter & corpora-
 liter Christus; neque item quæstio sit utrum in
 pane & vino realiter (ut ajunt) & essentialiter
 adsit Christus. Finis enim iste salutis summus
 adest: mortis illius beneficio liberamur, fide in
 Iesum crucifixum conservamur, justificamur,
 sanctificamur, in cœlum ascendimus: nec alio
 gradu (quo ascendas altius) ullo tibi opus est:

exesa carnaliter caro, potus sanguinolenté sanguis ad consequendum hunc finem nihil profunt, docuit antea nos ipse Christus: postremó in ista carnali præsentia tam vehementer defixi cogitent quid carnificibus Christum ipsum cruciantibus profuerit Christi & pedes & manus & latus aperuisse, totum corpus attrectasse, sacro sanguine cruentatos fuisse: Quid veró profuisset, si sanctissima viscera omnia mandissent, si sacrum sanguinem totum epotassent? tantundem certé his corporeis epulonibus epulæ istæ carnis sanguinisque profuerint. Trajicere vis humanæ tuisque peccatis debitæ mortis procellosa hæc maria? naulum Christi morte signatum opus est: Postremó ut homogenia baptismi concludatur: Qualis est regeneratio per baptismum, talis est educatio per cœnā: At regeneratio in sitioque est fidei tantum & spiritus, carnalem Christi præsentiam nullam requirit. Educatio igitur per cœnam fidei tantum & spiritus erit, nec ullam corporalem Christi præsentiam iterum requiret. Quapropter ex homogenia baptismi proponatur ista meditatio, quod credere in cœnæ sacramento Christum corporaliter præsentem esse, non sit Christiana & Apostolica fides, sed commentum Christianæ & Apostolicæ fidei plané contrarium. Tum veró ad hanc veritatem magis magisque confirmandum, tertium argumentum ex Hebræorum paschate comparetur, rei nempe veritas aperta verborum quoque veram & germanam

manam significantiam aperiet. Quid igitur Mo-
 si, quid Davidi, quid Helix & reliquis sanctis pa-
 tribus nonne pascha eundem Christum eundem-
 que Messiam promittebat? nonne per eandem
 nobiscum fidem justificati, sanctificati & servati
 sunt? Agnus enim occisus est a creatione mundi
 Apoc. 13. 8. At tum corporis & sanguinis Chri-
 sti nondum in utero virginis concepti presentia
 realis, corporalis, carnalis, definitiva (quæ voca-
 bulis istis appellatur) in manducando agno nul-
 la ne cogitari quidem vel fingi potuit. Finis re-
 ligioni pietatique propositus est futura morte
 Christi, est satisfactione humanæ captivitatis per
 fidem adfuit: ideoque servati. Quare fundi no-
 stri fructus idem est Christi nempe morte nobis
 spectandus & perfruendus est. Christus bene-
 ficium suæ mortis nobis per fidem communi-
 cat in cœna, interim corpore est in cœlo, spiri-
 tu animas nostras vegetat & vivificat, interim
 re ipsa supra cœlos sedet ad dexteram Dei pa-
 tris, ut ex apostolico symbolo profiteamur. Qua
 propter altera ista meditatio consideretur atten-
 tius, commentum certè corporalis presentia
 longissimè rejiciet. Neque venturi vel exhibi-
 ti Christi differentia ulla cogitetur: neque enim
 temporis futuri aut præteriti circumstantia, reli-
 gionis constantiam variat. Æterna Dei sunt ef-
 fata & oracula immutabilia, fides in illum, si-
 ve qui veniret, si ve qui venerit, Christum, si-
 des (inquam) opus totum una continet,

Cap. 13. De Quarta carnalis presentie refutatione, per consensum primitivæ ecclesiæ.

SED ENIM quartum argumentum huc addatur, é primorum Christianorum in dominica cœna consuetudine & consensione, de qua doctissimi theologi copiosè scripserunt. Quid igitur de cœna domini primi parentes loquuntur? An cœnæ verba propriæ non modificatæ significationis accipiunt? An hîc corporis sanguinisve carnalem præsentiam affirmant? imò verò certatim ad illum simplicem é Christi morte fructum concurrunt, nec aliud hîc quicquam intelligunt. Si quis literam hîc sequatur (ait Origenes in Levit. Homil. 7.) litera occidit. Quod enim corpus suffecisset (ait Athanasius de verb. Homil.) ut totius mundi alimonia fieret? Sic Augustinus 89. Psalm. ut est de consecr. dist. 2. illa Christi verba tanquam ipsius Christi voce, eodem illo iudicio interpretatur, Spiritualiter (ait) intelligite quod loquutus sum: Non hoc corp⁹, quod videtis, comesturi estis, neque bibituri illum sanguinem, quem effusuri sunt, qui me crucifigent. Sacramentum est quod dico vobis, spiritualiter intellectum, vivificabit vos. Ergo ait præstantissimus Christianorum interpretum logicus.

*Sacramenta spiritualiter intelligenda sunt,
Eucharistia est sacramentum,
Spiritualiter igitur intelligenda.*

Itaque

Itaque etiam (Logicus ait idem contra Adimantum cap. 12.) Non dubitavit dominus dicere, hoc est corpus meum, cum daret signum corporis sui. Item lib. 3. cap. 16. de doctrina figuram (ut vulgo fit) pro tropo accipiens: Si præceptiva locutio est, quæ flagitium aut facinus videtur jubere, figurata locutio est, Nisi manducaveritis carnem filii hominis, & sanguinẽ biberitis, non habebitis vitam in vobis, facinus vel flagitium videtur jubere. Figura est ergo præcipiens passioni domini communicandum, suaviter & utiliter in memoria recondendum, quod pro nobis caro ejus crucifixa & vulnerata sit. Hæc sanctus doctor Logica tam illustri tamque manifesta & evidenti, imò tam valida tamque forti, ut nihil evidentius, nihil validius aut fortius optari possit. Architectura nempe ista est angulari à Christo lapidi consentanea & imprimis cõgrua. Atque huc Græcorum Latinorumque theologorum mirificus consensus accedit. Clemens Alexandrinus in Stromatis cœnam appellat divini cœlestisque nutrimenti monumentum. Basil. in Liturg. Nazianzenus orat. de pasch. Theodoretus dial. 1. panem in cœna vocant *αἰνῆται* corporis. Chrysostomus in Psal. 22. similitudinem, in Matth. Homil. 83. symbolum, opere imperf. Homil. 11. in ecclesiasticis vasis, non verum corpus Christi, sed mysterium corporis ejus: Tertullianus lib. 4. contra Marcionem ait hîc corp⁹ Christi pane figurari: Cyprianus 2. cap. 3. ostendi. Hieronymus in cap. 26. Matth. repre-

sentari. Ambrosius in 1. Cor. 11. significari, Gelasius pontifex contra Nesto. panem, similitudinem corporis & imaginem nominat. Bernardus invisibilis gratiæ visibile signum hinc appellat, Bertramus & Ioannes Scotus huc etiam accedunt: tãdiu integra cœnæ synceritas perman-
sit. Ac si quis veterũ videatur corporis essentialis præsentiã aliquã redolere, ad tropos tamen Christi respicit, ad illa Christi cœlestia bona per quæ Deo rursus assimilemur, ad illum fundi fructum nos remittit, ut Cyrillus, qui nos ait Christo coniungi non solum spiritualiter certa fide charitatẽq; seu voluntatis unitate & consensu, sed etiam naturaliter & corporaliter: Nempe spiritu sancto copulante efficimur membra mystici corporis, cuius caput est Christus: & sic Cyrillus idem nõ solum corporalem, sed spiritualem manducationem in cœna approbat 6. & 15. ca. in Ioan. & 6. ac 10. cap. 1. Cor. & quidem Cyrillo corporalis ista conjunctio ideo dicitur, quia sicut Christ⁹ assumpsit carnem ex carne nostra, & os ex ossibus nostris, sic nos vicissim à Christo, cum ipse sit corpore animoque glorificatus immortalem corporis animique vitam consequemur. Non poterat. n. aliter (ait) corruptibilis natura ad incorruptibile traduci, & naturã glori-
ficatæ carnis adipisci. Sic igit̃ doct̃or ille corpoream cum Christo conjunctionem intelligit, ut antea sepe jam proposuimus ex cõjunctione spiritus, & ex similitudine glorificatæ carnis post uniuersalẽ resurrectionẽ, nec alia omnino cum corpore

corpore Christi corporea cōjunctio potest intel-
ligi. Quamob rē meditatio ista sit quomodo pri-
mi Christianę religionis antistites cū in eucha-
ristia carnis Christi manducationē spiritualē &
fructū passionis ejus absq; ulla Christi corpora-
li præsentia requirerēt, verūmq; Christi sensum
sacra ipsius Christi voce testatum sequuti sint,
prōq; indubitato crederēt in cœna, ut in simpli-
ci verbi prædicatione, crucifixi Christi beneficiū
in æternā vitam nobis exhiberi, neque hīc aliud
exquirendum esse.

*Cap. 14. Adversus prolepsin de tropis
in sacramento.*

QVId igitur in ista nova corporis Christi
præsentia diutius contra spiritum domini
recalcitrare possumus? an objicietur tropos in
tanto mysterio recipiendos non esse? Omni-
potentię Dei carnalem corporis præsentiam
subjectam esse? aliam denique præsentis cor-
poris speciem contra fidei analogiam hīc conci-
piendam esse? Hęc enim objiciuntur: & sanē
ideo refellēda sunt. Dicas igitur primū in hoc
mysterio verba simpliciter uti sunt, sic intelligē-
da esse. Quid veró (inquam) etiāne vim locu-
tioni contra loquentis voluntatē & autoritatē
afferres? an Christi voluntatem & autoritatem
illam verborum istorum interpretem tam re-
pentē oblituses? At (inquam) verba etiam sunt
in baptismo, peccati corp⁹ exuere, Christo unā
& crucifigi, & mori, & sepeliri: Christo inseri,

Christum induere: quæ verba tamen non propriè, sed modificatè ab omnibus sine controversia intelliguntur. Quare & in cœna similiter modificatè corporis sanguinisque vocabula à Christo præsertim ipso modificatè exposita, sunt intelligenda. Et tamen Eucharistiæ tropi de corpore & sanguine vel aliis rebus significâdis, in scriptura neque insolètes sunt neque novi. Audiamus igitur Paulum 5. cap. ad Eph. de matrimonio loquentem. Nemo (ait) unquâ carnem suam odit, sed nutrit & fovet eâ, quemadmodû Christus ecclesiâ: quia membra sumus corporis ejus, ex ejus carne, ex ejus ossib. Hi (inquâ) tropi tales sunt. Etenim Adamus 2. cap. Gene. de sua Heva propriè loquitur: Hoc nunc os de ossib. meis, & caro de carne mea. Sic dicit Christiana ecclesia, metaphoris id ipsum indicantib⁹, de Christo spō suoque suo, Nos membra Christi sumus, caro de carne ejus, ossa de ossib. ejus. Itaque in isto Pauli loco analogia connubii sano judicio cōcipienda est. In matrimonio constat inter virum uxoremque bonorum malorumque communionē singulārē esse: Ecclesia quod sponso suo communicaret nihil habuit præter egestatem atque inopiam, tota animi corporisq; naturā miserabilē. Itaq; Christus oēs humanitatis nostræ, excepto peccato, infirmitates ac debilitates subiit. At cōtrâ Christ⁹, q̄ spōsæ suę cōmunicaret in hac vitâ, fide, in cœlo re ipsa ac veritate habuit omnia bonorū genera, animi innocentia, veritatē, justitiā, corporis immortalitatem, robur, splendorem,

& tamen ista connubialis tam mirifica commu-
 nio, non solum per cœnam, sed per baptismum,
 sed per fidem etiam absque sacramēto efficitur.
 Quare tropus est in verbis, **Memborum, Cor-**
poris, Carnis, Ossiu, & tali tropo dicitur de con-
 jugibus 5. Eph. Erunt duo in carnem unam. Ne-
 que enim Paulus ait virum & uxorem, sic specie
 unam carnem esse, ut viri pedes & man⁹ sint re-
 ipsa uxoris pedes, manúsque: ut viro ambulan-
 te, uxor ambulet, quiescente quiescat, sed ait ut
 Christum ecclesiæ, sic uxoris virum caput esse,
 id est dominum. Sic enim Paulus ipse metapho-
 ram declarat: & sic Cyprianus de cœna non u-
 nit personas sed affectus & voluntates cōsociat.
 Atque unitas in hoc tropo sic intelligenda est,
 ut loa. 17. 21. intelligitur. Ut omnes unum sint
 sicut tu pater in me, & ego in te, & ut ipsi in no-
 bis unum sint. Item mox: ut sint unum sicut &
 nos unū sumus. Hic igitur corporis & carnis tro-
 pus est. Sed de tropo sanguinis Mosē & Davi-
 dem audiamus. Mosē Exod. 24. 8. cū asper-
 git populum sanguine: Hic est ait sanguis fœde-
 ris: Quod & Paulus Heb. 9. repetit, ubi sanguis
 ille vitulorum & hircorum pro signo sanguinis
 Christi ponitur. Sed Davidis in isto verbo trop⁹
 apertior est 2. Sam. & 1. Par. 1. Diversi tamen ge-
 neris: Absit ut bibam sanguinem virorum, qui
 abierunt cum periculo vitæ suæ: ait de militibus
 qui sitienti aquam illam ē mediis hostiū castris
 periculo sui sanguinis attulissent. Hic enim me-
 tonymia est, Sanguis pro Aqua adjuncto sangui

nis periculo parta. Verum quid longius petitis exemplis opus est, ut doceamus in cœna domini tropos fugiendos non esse? Sunt enim præter tropos corporis & sanguinis alii tropi etiã in ipso cœnæ mysterio. Nam de corpore quod Lucas ait, Quod pro vobis traditur, Paulus dixit, quod pro vobis frangitur. Hic igitur frangitur, tropicè intelligi necesse est; Nam Christi corpus neque frangi debuissè, neque fractum esse Ioa. docet agni paschalis exemplo. Item de poculo Lucas. Hoc poculum est novum testamentum in sanguine meo. Hic poculũ metonymia est continentis vasis pro contento vino: Item novũ testamentum pro, Signum novi testamēti, est metaphorã. Tum, in meo sanguine pro morte sanguinolenta cruentaque, metonymia rursus est. Quapropter videmus totum cœnæ mysterium tropis refertum esse. Et quidem troporum talis usus in sacris literis familiarissimus est. Sic Hebræis circuncisio dicebatur fœdus, & tamen 17. Genes. 11. tropus idem simpliciter exprimitur. Circumcidetis carnem præputii vestri, eritque signum fœderis inter me & vos. Sic Christus dicitur petra, agnus, vitis, via. His & eiusmodi tropis dicimur Christum induere, Christo inseri, Christi sanguine aspergi & sanctificari, in Christo ædificari, nutriri, crescere, adolescere, cumque Christo unum fieri, quæ omnia prorsus eundem sensum habent. Sic igitur apostoli in ipsa domini mensa cum veterum mysteriorum ritus intelligerent, mysticis quoque verbis novum

novum mysterium expressum intellexerunt: ut sit miserabile, cum Iudæis & Christianis illis primis sacramentorum tropi clarissimi fuerint, Christianis istis novissimis tam controversos esse: & quidem eo mirabilius est, tropos novis theologis tam insolentes videri, cum Poëtæ arque oratores omnium gentium, si in locum unum conferantur, non sint cum Mose & Prophetis, cum Christo & Apostolis troporum non dico divina quadam majestate, sed crebritate & frequentia conferendi. Veruntamen Evangelii tropis etiam tropos alios plerique patres impensius aggregarunt, cum signa pro signatis rebus acciperent, Christum in cœna Domini videri corporis oculis, manibus atrectari, frangi, ote & dentibus mandi, sanguinem Christi in visceribus fidelium ebullire, corpus Domini é mensa in terram cadere: buceas Christi in mensa restare. Exuperius Tholosatum episcopus corpus Domini portabat in canistro, sanguinem autem in vitro, ait Hieronymus ad Nepotianum, in quibus tropis etsi spirituales similiter escam intellexerunt, & gratiæ invisibilis perceptione cum signo visibili dari innuerunt, optandū tamen esset ut pertinacibus quibusdam ingeniis litigandi occasio præripiatur propriis & simplicibus verbis cœnæ mysteria explicata esse, quæ ab authore & doctore Christo tropicé ex antiqua mysteriorum consuetudine proposita sunt: Nequaquam enim erroris occasio litigiosis & altercandi cupidis oblata esset: tamen si (ut dixi)

& primi & postremi tropi mysterium idem sanctis mentibus interpretentur. Quid jam verò an aliquis respondeat humanis contentionibus de tanto mysterio contendendum non esse? At per Christum (de cuius mysterio agitur) recordare (si quis ita sentis) quæ & quomodo adhuc meditati sumus, cum primæ cœnæ repugnãtia, cum homogenia baptismi, cum Hebræi paschæ analogia, cum catholicæ & adhuc incorruptæ ecclesiæ consensus, cum (inquam) cœlestis doctrinæ tot ac tanta lumina veritatem ipsam ram augusta luce declarantia ante oculos ponuntur, utrum humana contentione contenditur? minimè gentium, minimè (inquam) sed de divino mysterio Dei ipsius iudicium proponitur: contra verò meditare, cogita, ratiocinare, quid hîc fiat, cum adversus ista divini sensus lumina clausis oculis sine divino verbo, sine vlllo è sacris literis testimonio obstinata anima obduratur, nonne tum humana contentione de sensu domini adversus ipsum dominum contenditur? Et tamen quod contendendum de re tanta non esse videatur, rectè hætenus videtur, si humana sine Dei verbo persuasione, si pertinaci protervia non altercandū iudicatur: sin omnino neminem audiendum, nihil inquirendum, nihil meditandum, nihil communicandum, nihil è sacris oraculis contra semel conceptam opinionem audendum censemus esse, vehementer erramus videmurque fatuum putidæ carnis nostræ sensum, divino ac cœlesti Domini verbo negare dicam

dicam impié, superbé certé arroganterque præponere. Scrutamini scripturas (ait s. Ioan. vivēs ille Deus) hæc testimonium perhibent de me.

*Cap. 15. Adversus alteram prolepsin de
omnipotentia Dei in physicis
corporibus.*

SED ENIM ad carnalem præsentiam tuendū prolepsis secunda est de omnipotentia Dei. Deus est, ajunt nonnulli omnipotens: ideoque efficit, ut physicum corpus sit in physicis locis compluribus eodem tempore. Enimveró (inquam) omnipotentia Dei, quæ huc sic affertur, tantum tamque gravem errorem tueri non potest. Dei quidem omnipotentiam tantam confessi sumus & confitemur, ut cælū & terra antè consumantur, quàm ullus é Dei verbo apex excidat; neque tamen propterea, si quid Deus possit id protinus fieri credendum est, nisi Deus ipse facti sui testis & interpres fuerit: potestas enim & efficientia Dei non hominis opinione, sed judicio testimonioque Dei conformatur: & tantum Deus ipse revelavit, quantū de se à nobis & intelligi & credi voluit: illo enim argumento furiosis & amentibusliceret facinus quodlibet per omnipotentiam Dei confingere ac patrare. Et sic Praxeas argutabatur: Deo omnia sunt possibilia. Pater igitur crucifixus est: cui Tertullianus rectè respondet, non esse quidvis ex omnipotentia Dei concludendum, sed con-

trā ex voluntate Dei concludendum. Deus vult, ergo potest. At omnipotentia Dei antea nobis definita est, nec Deus quicquam potest, quod contradictioni sit obnoxium, quia neque mentiri, neque mori, neque veritati contraria similia ulla potest, neque tum potentia ideo mirabilis esset, sed impotentia vel homine indignissima fuerit: & sic furiosos nō potentes, sed mentis adeo quē sui impotes dicimus. At Christum verum Deum verum quē hominem in pluribus physicis locis eodem tempore corporaliter (ut loquuntur) versari, manifestæ contradictioni est obnoxium ideo quē a potentia Dei seclusum: magnitudini siquidem essentielle est continuam partibus quē alicubi sitis comprehensam esse, ut de singulis dici possit, ubi sit: ut Aristoteles (cujus authoritas alioqui theologis istis tam sacra est) in categoria quantitatis speciatim de linea, superficie, corpore demonstrat: unde axioma illud per totā ejus philosophiā, ut 1. 3. 4. cap. 4. Phy: ut 6. cap. 3. de cælo: ut 5. cap. 1. de generatione sæpe quē alias duo corpora simul esse non posse, quin corporibus physicis duntaxat occupatur physicus locus. Innumerabiles enim & luces & umbræ, & colores, & qualitates aliæ in eodem physico loco simul esse possunt, corpora physica sola non possunt. Neque verō ex Aristotelis doctrina solum ignorantia tanta refellitur, sed præstantiū quoque in Christiana Ecclesia antistitum, ut ex Augustino patuit de carnis resurrectione. Tolle locorum spatia

spatia & corpora non erunt: ineptaque est adversus Augustinum illa obiectio, quod cælum ac terra peribunt, nec ideo locus sit futurus: nova enim tum terra novique cæli futuri sunt, 2. Epist. Pet. Et tamen locus quamvis mutatis rebus permanet immutabilis: Illa enim est Aristoteli *ἀμεταβολή* immutabilitas. Vtrum verò obijciatur catholicam fidem philosophicis cōtentionibus subjectam non esse? obijciatur sanè: at dum hoc concessum fuerit, probandum fuerit, istam tam Heracliteam thesim, tamque manifesta contradictione implicatam & involutam, catholicam fidem esse: ad eamque rem vetus aliud novumque aliud testamentū cælitus evocandum. Catholica fides est fundata in verbo Prophetarum & Apostolorum: hujus thesæos neque Propheta, neq; Apostolus author ullus appellatur. Hūmanum est & ab homine inventum, quod hīc homines loquuntur: patiantur igitur humana sapientia se refelli. Dei potentia (inquiunt) nō est subjecta Geometricis & physicis artibus: etiamne (inquierit) Dei potentiam justitiæ & veritati subjectam non esse? At Deū tamen justissimū esse confitemur ac verissimū vel justitiam potius ac veritatem ipsam: ita statuimus, Deum esse *νομοτεκνῶντα καὶ φυσικῶντα* non particulari aliqua vel Euclidis Geometria, vel Aristotelis physica eruditum, sed uniuersali totaque Geometriæ ac Physicæ veritate, luce, facultate per sese completum, consummatumque: ideoque in creando opere Geometri-

co ac Physico, quale est hominis corpus, *πάντων κομμετρεῖν καὶ φυσικεῖν* (si sic loqui liceat.) Nā si laus est artificis in artificiosa machinatione à decretis artis atque legibus nihil aberrare, quid in summo illo rerum artifice, cujusnam mentis fuerit ullam repugnantiam veritatis ullamve contradictionem cogitare? Et quidem in divinis operibus Geometria & Physica tam mirabilis est, ut homines sapientes sibi videantur, si particulam ejus Geometriæ & Physicæ vel minimam queant intelligere. Itaque Iehova Deus est scientiarum, 1. Samuel. 2. Geometriaque & Physica sicuti reliquæ liberales artes dona Dei sunt, non solūm ad humanam vitam sustentandum utilia, sed ad sanctas literas illustrandum, ad mirabilia Dei opera cognoscendum, atque admirandum generi hominum divinitus oblata, ut secundō mathematicarum scholarum libro latius exposui. Quomodo Augustinus arduas divinarum rerū questiones plerasque à disciplinarum ignaris attingi non posse perhibet. Quapropter in iis quæ hominum sensibus ac mentibus Deus aperta esse voluit, lumina diuinitus oblata repudiare videndum ne ingratae atque impiae stoliditatis fuerit. Itaque contradictionis repugnantia est Deo alienissima atque indignissima, physicum corpus, quale in Christo vero Deo veroque homine esse ex fidei regula credimus, idem locis compluribus physicis simul esse: nec itaque Deo possibilis. An verò hīc resistetur & obijci-

obijcietur Christi quidem corpus verum hominis & naturale corpus esse, sed expers magnitudinis? Sed quis hæc loquitur? Deusne? Proferatur igitur Dei verbum: vox certè hominem sonat: si tamen vox humana haberi possit, quæ à natura hominis tam vehementer abhorreat, hominem dicere, id est, certa figura corporis, & specie figuratum, ubi nulla longitudo, nulla latitudo, nulla altitudo, id est, nulla omnino figura sit, quia figura magnitudinis tantum est. Sed tamen quia homo hominis tam aliena tamque humanitatis expertia loqueris ab hominibus paulo humanioribus, pauloque sapientioribus admoneri te finito: Recordare quæ dixit antea Hieronymus adversus Origenem, Christi corpus esse non solum visibile, sed tactile, neque per clausas januas instar æreæ vocis penetrasse, sed apertis ministerio angelorum foribus intrasse: Recordare quod Augustinus dixerit corpora beatorum physico aliquo loco comprehendi. An doctores istos de Geometricis & physicis rebus agentes fastidies? Audiantur igitur Aristoteles & Euclides. Corpus est (ait Aristoteles 1. cap. 1. de cælo, & Euclides 11. definit. 11.) magnitudo longa, lata, alta. hæc definitio generalis est & corporum omnium communis, siue physica sint, siue etiam artificiosa. Corpus physicum est corpus, quod lucido, umbroso, raro, denso, levi, gravi, cæterisque physicis qualitatibus expletum est, ut flumina, metalla, lapides, ar-

bore. Artificioſum quod ab Apelle pictum,
 à Lyſippo fictum, à Cyro ædificatum, aut ab al-
 liquo artifice compoſitum ſit, ut tabulæ, ſta-
 tuæ, ædificia, porticus, templa, armamenta-
 ria. Et ſic artes de artium ipſarum ſubjectis ju-
 dices eſſe poterunt. Geometria ad opticam,
 multo etiam magis ad Phyſicam generalis eſt;
 & optica viciffim & Phyſica ſubalternæ ac par-
 tes ad Geometriam: Ideoque linea, ſuperficiēs,
 corpus in Geometria ad lineam, ſuperficiem,
 corpus in optica, & Phyſica generalia ſunt, ad
 lineam, ſuperficiem, corpus in optica & Phyſi-
 ca: & hæc ad illa viciffim ſubalterna & ſpecia-
 lia: ſicut in analyticis Ariſtoteles proſitetur, &
 nominatim ad primū caput tertij, de cælo, cor-
 pora Phyſica diſtinguit à Mathematicis: τὰ μὲν
 ἐξ ἀφαιρέσεως λέγεσθαι τὰ μαθηματικά, τὰ δὲ φυσικά ἐκ προ-
 θέσεως, quia Mathematica quidem dicantur ex
 abſtractione, phyſica autem ex additione: quo-
 modo & omnino logici docent univerſum ge-
 nus abſtractis, ſpecies ſingulas additis ſpeciali-
 bus differentiis concipi. Corpus itaque cogita-
 tione abſtrahi poteſt à phyſico corpore, ut nem-
 pé genus à ſpecie: at corpus phyſicum non ma-
 giſ abſtrahi poteſt à corpore, quàm ſpecies à ge-
 nere. Sed tantæ ſtupiditatis ſophiſma ortum
 eſt ex Ariſtotelis philoſophia, in qua ex inſinitis
 authoribus collecta neque interdum collecto-
 ri ſatis judicata, omnium ferè ſententiarū con-
 trariæ opiniones leguntur. Itaque in categoriis
 ſubſtātia quædā corpore ſtatui videtur, cui acci-
 dat

dat magnitudo, linea népe superficies, corpus, ut saltem cogitari possit corpus physicū absque corpore. Itaque etiam theologia ista physicum corpus reipsa a corpore separat. At (inquam) corpus Christi non tantū corpus physicū sed corpus animatum, corpus animale, corpus humanum, id est, certa longitudinis, latitudinis, altitudinis figura figuratum statuitur. Atque ut magnitudo corporis, sic corp⁹ corporis physici, corporis etiam humani genus est: & ista in categoriis sophistica per illam in physicis logicam veré corrigitur & emendatur, ut alibi copiosius á nobis corrigitur & emendatur. Vtinam veró Christiani homines Aristotelis logicam nunquam didicissent, aut fallacem ejus sophisticā á vera humani usus logica separassent: Christiana. n. theologia istis sophismatis nequaquā laboraret. Neque temeré nostro sæculo evangelii singularis instaurator ille prophetici spirit⁹ fulgure nescio quo detonuit, philosophum istum præ omnibus scriptoribus oppletum esse tenebris atque caligine, academiaeque maximé abominandas esse Satañæ scortationes, quæ Christianos multo plus in mortuo & pagano philosopho quàm in Christo ipso exercerent: & sané vehementer in plerisque theologis etiam sanctioris theologiae studiosis mirat⁹ sum, quód Epicureos, quód Cynicos, quód Stoicos, quód plerosq; alios, quorū scripta nulla extent, quæ corrumpere quenquā possint, tam severé damnarent, Aristotelem autem (cujus libri leguntur in omnibus scholis de

eterno mundo, de mortalitate animorum, de divina non curantia rerum humanarum, de humana felicitate ex hominis ipsius facultate, ne in suspicionem quidem impietatis appellarent: denique quod in sacris oraculis excutiendis acutissimi & liberrimi essent, in profanis sophismatibus tam hebetes tamque serviles animos haberent. Quare cum sit corpori physico non externum non adventitium, sed naturale sed essenziale, esse longum, latum, altum, id est, corpus esse, contradictio est corpus physicum magnitudinis expers esse. Et contradictio idem corpus physicum (quale sit Christi corpus) in locis physicis pluribus simul esse ideoque contradictio utraque Deo impossibilis.

Cap. 16. Adversus tertiam prolepsin de incomprehensibili modo corporis Christi, & corporalis presentia.

VERVNTAMEN ad istam corporalis presentia causam multo mirabilius argumentum in tertia prolepsi repertum est, Christi corpus triplici modo considerari: primo ut physicum, quod eodem tempore in pluribus physicis locis simul esse non possit, de quo eo intelligi locos illos: Surrexit, non est hic: Me non semper habebitis vobiscum: & similes. Secundo, ut gloriosum & imparabile, quod etiam gloriosis beatorum corporibus consimile futurum sit, ut antea dictum est. Tercio, ut maiestatis, qua in consortium divinitatis

tis assumptū in pari gloria sit, & maiestate, qua
 divinitas, ut res omnes præsentes habeat, rebus-
 que omnibus præsens sit: Ideoque Christi hu-
 manitas sit ubique præsens. At Iehova sanctissi-
 me, quam theologiā theologi alioqui præstan-
 tissimi hīc audio? De prima secundaque corpo-
 ris Christi qualitate testimonium habemus in
 scriptura: de tertia quæso, quem in totis sacris
 literis apicem habemus? Quis doctor hebræus,
 quis græcus, quis latinus, corporis humanita-
 tem divinitatis maiestati exæquavit? atqui ta-
 men ab huius erroris patronis tam sæpe, tam-
 que accuratè prædicatur de Deo sine divino ver-
 bo cogitandum nihil esse. Agè verò, an gloria
 corporis naturam corporis evertit? minimè,
 sed impatibilem efficit, qualem propemodum
 naturam suis astris (quæ pro diis coluerunt)
 gentes attribuerunt: An igitur corpus istud ter-
 tium ut maiestatem divinitatis adipisceretur,
 gloriosum corpus esse, physicum corpus es-
 se, corpus denique esse desiit? Certè tam hor-
 ribilem thesim asserentibus desiit. Nam cor-
 pus longitudinis, latitudinis, altitudinis ma-
 gnitudine præditum physico loco continetur:
 neque corpus vel physicum vel gloriosum, ut
 isti theologi etiam nominatim ajunt, diffun-
 ditur in immensum aut multiplicatur. Cor-
 pus igitur hoc tertium neque corpus est glo-
 riosum, neque corpus est physicum, neque o-
 mnino corpus est, sed merus, simplex, verus
 spiritus est: Vtinam sancte pater Augustine jam

adesses, & sanctum logicę tuę judicium captio-
nibus istis retexedis adhiberes. Etenim hic elen-
chus speciei a genere suo separatę sophisticę val-
de agrestem jam antea manifestavit. Generalis
sermo de baptismo anticipatus est, in speciem ta-
men ipsa a quibusdam non satis attenditur. Vni
versalis sermo de manducatione corporis Chri-
sti præoccupatus est, ægrę tamen in sua parte a
quibusdam recognoscitur. Corpus est gen^o cor-
poris & physici & artificiosi, & tamen corpus
physicum theologis quibusdam a corpore sepa-
ratur. Ita nunc corpus hoc tertium non physicū,
non gloriosum, non corpus denique sed corpus
incorporeum efficitur. Quin philosophorum i-
storum (qui talem philosophiam nobis philoso-
phantur) subtilissimi & acutissimi confirmant,
in ista præsentia Christi nullam neque magnitu-
dinem, neque parvitatem, neq; longitudinem,
neque crassitiem, neque tenuitatem carnalē co-
gitandam esse, scriptisq; thesibus & Tubingę
editis profitentur corporis hujus incorporei nō
tam præsentiam in cœna quā dispensationem
requiri: neque ideo corpus tale extra cœnam u-
bique esse: At ista *ἀλογία* etiam par erit superiori.
Corpus majestatis est præsens rebus omnibus:
corpus idem non est præsens rebus omnibus,
quia extra cœnam non est ubique. Veruntamē
si corpus in prima cœnę institutione exhibitum
est corporaliter, uti mordicus tenet ista theolo-
gia, primū utique & physicum, non autē glo-
rificatum, multo etiam minus tertiū veluti dei-
ficatum

ficatum est exhibitum: atque ita deinceps cōtra ista axiomata physicum exhiberetur. Quale enim à domino exhibitū esset, tale exhiberi à ministris necesse esset. Hoc impossibile, hoc nefas antea ursumus & hīc urgemus. Heraclitus dicebat contradicentia simul esse vera: Anaxagoras assererat simul esse falsa: ut Aristoteles scribit in philosophia. At thesis ista Heraclitos, Anaxagoras, referre videatur. Quid plura? ad hanc tandē anchoram sacram recurritur, ut modus talis corporis & talis præsentię sit incomprehensibilis & ineffabilis. Enimvero diligētius & maturius existimemus quid hīc affirmetur. Credis Christum in cœna tibi præsentiē esse corporaliter, sed modo corporis, sed modo præsentię incomprehensibili atque ineffabili. Atqui si Christus corporaliter adesset, tu quoque corporaliter comprehenderes: Christus enim non jam dico corpore illo physico, quo cœnam tamen instituit, sed ab inferis excitato, gloriificatoque, ut se corporaliter adesse demonstraret, ita corpus suum carne & ossibus persentiēdum & comprehendendū, manus clavorum stigmatis impressis cōtrectandas & palpandas Thomæ exhibuit. Spiritus carnem & ossa non habent, prout me cōspicitis habere: Videte, cōtrectate me, Luc. 24. Attamen quamobrem istum incomprehensibilem modum statuimus? Quia (inquies) nominatim pręceptum non est, ut istius corporis & ista corporalis præsentiā exquiratur: At (inquam) multo etiam minus pręceptum est, ut credatur. Neque

Petrus incomprehensibile istud Christo respon-
dit, sed se nō solū credidisse, imō etiam cogno-
visse: neque talis incomprehensibilis ullum est
in cœnæ institutione in tota scriptura verbum.
Postremó cuiusnam contradictionis inconstan-
tia ista est? Etenim si modus talis & corporis &
præsentia est incomprehensibilis & ineffabilis,
quomodo tale corpus sine extensione, sine dif-
fusione magnitudinis per omnia tamen exten-
sum diffusumque, corpus incorporeū? quomo-
do item talis corporis præsentiam realem, carna-
lem, substantialem, definitivam esse cōprehen-
dis? quomodo tam copiosè effaris? Hanc certè
carnis & sanguinis realem præsentiam caro no-
stra, sanguis noster nobis confinxit, spiritus do-
mini per evangelium non revelavit, non annun-
tiavit nobis: & commentum nostrum magnum no-
bis ipsis (si constantius attendamus) argumen-
tum videri debeat, quod ista tam manifestè con-
tradicientia repugnantiaque aliis persuadere cu-
piamus, quæ ipsi nec intelligamus, nec explica-
re valeamus, quæque ideo cogamur incompre-
hensibilia & ineffabilia confiteri: Certè nihilo-
mnino est tam incomprehensibile, tamque in-
effabile, quàm contradicentia simul esse vera:
& tamen si nominatim scriptura, istum corpo-
ris, istum præsentia modum proponeret, certè
pietas acquiescendum suaderet: quia Deo vera
esse crederemus, quæ falsa nobis apparerent. At
scriptura iis commentis aperitissimè contradi-
cit, & demonstrat in tantis, tamque toto orbe
Chri-

Christiano turbulentis controversiis inanē verborum altercationem duntaxat inesse, de re convenire. Quare tertia proleptis ista cū tam insolenti commento valeat.

Cap. 17. De Missa pontificia.

HACTENVS igitur carnalis præsentiæ generaliter refutata est: unde pontificiæ missæ theologia facillè deprehenderetur: in qua verba de manducando corpore potandōque sanguine Christi non solum ad illam Christi corporalem præsentiā pontificii referunt, sed moti eodem illo verborum argumēto, quod dictum sit. Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus: panem & vinum natura sua transformari, & (ut loquuntur) transsubstantiari in verum corpus Christi, in verum sanguinem Christi credunt: ideoque panem & vinum, tanquam præsentem Christum adorant longè aliter quàm superiores illi theologi, qui signa physica remanere docēt, nec ad rationem ullam in cœna admittunt. Sed isti consimiliter illis affirmāt, in sacra cœna & adesse & manducari corp⁹ Christi naturale, animale, humanum, sed modo incorporeo, supernaturali, spiritali, divino. Atque hac distinctione velut aliquo sydere ictus qui audis, obstupescis, & tanquam Dei vocem, quamvis iudicio tuo vehementer absōnam, attamen admiraris & pro affeūsequeris. At per sanctum Christi mysterium expergiscere, & hominis vocem hīc agnosce,

nullum scripturæ testimonium habentis, imò
verò Anaxagoram, Heraclitum, Protagoram re
vocantis: esse corpus incorporeū: naturale idem
& supernaturale: animale & spirituale: humanū
& divinum: Atque hæc incomprehensibilia: ho
mini & ineffabilia esse hic etiam prædicat. Cur
igitur incomprehensibilia & ineffabilia? Sanè
quia (ut jam dixi) palam repugnantia & contra
dicentia. Adest corpus (inquis) sed incorporeo
modo. At (inquam) si incorporeo modo adest,
est incorporeum, nec ideo est corpus, sed spiritus.
Nam ut corporeū est essentiale corpori, sic in
corporeum spiritui. Dic igitur lux adest, sed te
nebricoso modo, tenebrę adsunt, sed lucido mo
do, calor adest, sed frigido modo, frigus adest, sed
calido modo, nonne dices lucem non esse lucē,
tenebras non esse tenebras, calorem non esse ca
lorem, & frigus non esse frigus, manifestamque
repugnantiam, deoque impossibilem contradi
ctionem asseres? Vt enim naturale est luci adesse
lucido modo, calori adesse calido modo: contra
naturam autem adesse modo tenebricoso, mo
do frigido: sic corpori essentiale est adesse corpo
reo modo: contra essentiam adesse modo incor
poreo. Distinctionum ista fraude omnes disci
plinæ ferè sædata & depravata sunt: altera pars
distinctionis manifestam veritatem impressam
habet in literis humanis, divinisque: corpus nem
pe ubicunque adsit, adesse corporeo modo: pars
altera corpus adesse incorporeo modo, ubinam
gentium sculpta, ubinam locorum exarata est?

Optici

Optici docent rei visibilis innumerabiles species sphericè in omnem partem radiare: Sic pontificii somnare vident, corporis supra cœlos constituti & collocati innumerabiles species radiare simul per infinita loca. At (ô homines divini) species istæ opticæ non sunt corpora, sed imagines visibilium rerum, ut lucis cœlestis. Quamobrem corp⁹ istud præsens isto incorporeo modo, non est verum corpus, sed qualitas quædam corporis incorporea: quæ si ad rem ipsam referatur, quid aliud esse possit, quàm fructus ille è passione crucifixi corporis, quâ beneficia meritaque pro nobis oblatis atque immolatis Christi: Sicigitur commentorum istorum authores argutis suis premuntur & urgent, sic aculeis suis compunguntur, ut veritatem, quam verbis oppugnant, re ipsa cogantur confiteri. Atque ut in proximis theologis problemate isto penit⁹ excusso, nil nisi verborum controversia deprehenditur: res & veritas de amissa Dei imagine renovanda in confesso relinquitur. Verum tamè cum præsentia corporis refutata est transsubstantiatio & transsubstantiati panis adoratio modusq; & præsentia & manducationis satis superq; refutatus est. Neque verò ex iis enuntiatis Circuncisio est fœdus: Verbum caro factum est, transsubstantiatio concludi potest, aut circuncisionis in fœdus aut verbi in carnem: Nec item ex isto proposito, Panis est corpus, vinum est sanguis, sequitur transsubstantiatio panis in corpus, vini in sanguinem. Quare tam novæ opinionis

comminiscendæ nulla prorsus hîc occasio fuit. Sedenim reddant pōtificii rationem theologiæ suæ, quem prophetam, quem apostolū, doctore talis transsubstantiationis, talis adorationis habeant. Petrus in cœna domini (ut antè propositum est) ad illud corpus Christi, ad illum sanguinem Christi nequaquam procubuit, nequaquâ illa flexis genib. adoravit, an tu Christianior isto Christiano esse vis? Petrus illa fide ascēdit in cœlum, cogita contraria opinione quò sis descēsurus. Missam (ais) instituerunt sanctissimi papæ in terris generales episcopi, tot sancti postea celebrarunt. At (inquam) Christus sanctitas ipsa sanctitatum cœnam instituit, apostoli & eorum discipuli, papæ paparum, sancti sanctorum cœnâ celebrarunt, papalem missam nescierunt: rectēque Cyprianus ante annos 1300. clamabat solum Christum audiēdum, nec attendendū esse, quid aliquis ante nos faciendū putaverit, sed qd (qui ante omnes est) Christus prior fecerit lib. 2. Epist. 2. Et ista generalis episcopatus monarchia, peculiari argumēto à nobis (si Deus voluerit) excutietur accuratius: appeller sané papa generalis episcopus & quidē sanctissimus, imò sanctitas ipsa, ut à suis parasitis appellatur, attamen quî licuit homini novā religionem condere, veterem à Deo institutam abrogare? Nam si ecclesia ipsa sancta & catholica tota simul esset, attamen esset scripturæ interpret tantum & nuntia non correctrix, non domina, ut postea dicit. Verum panis iste, qui nummuli forma tanquā deificatus

secutus adoratur, valde primis & optimis Romanorum pontificum displicuit: Erat enim panis iste ex apostolorum tempore tantus, ut fract⁹ & particulatim divisus presentibus & communicantibus omnibus satisfaceret. At veró panis ejusmodi diametro cubitalis aut bicubitalis nunquam vel ab imperitissimo populo pro Deo cultus esset. Itaque beatus Gregorius (ut Diaconus in ejus vita prodidit) gravissimé tulit minutias nummulariarum oblatarum (ut appellabat, ut hodieque sunt in pontificia missa) benedicti panis nomine indignissimas judicans panis vocabulo: iisque dominicæ cœnæ religionē profanari apertè conquestus est. Ergo postea inter universales & sanctissimos Romanæ ecclesiæ episcopos, qui primi transsubstantiationem panis & vini oppresso Berengario circa annum 1079. confirmarunt, Heildebrádus Cluniacensis fuit, quem Beno Cardinalis & alii historici testantur diabolo addictum, necromantię studiosum per veneficia & latrocinia ad istum generalem episcopatum pervenisse: tantæ impietatis tantus videlicet author opus fuit. Deinde Honorius papa circa annum 1226. asservando pani ciboria sacramentaria composuit: Tùm Urbanus quartus Festum Dei (ut appellant) circa annū 1264. instituit: Itaque Christi ecclesia etiā latina annis mille & ducentis transsubstantiationis idolatria caruit: ut mirabilis stupor sit hominum hanc opinionem tam recentem, tamque novam illiantiquæ tot sæculorum religioni præ-

ponere, imo novam judicare & appellare, quæ sit antiquissima.

*Cap. 18. De Calumnia adversus Christianos propter ἀπλάτρεϊα, deque exoticis
& ab homine excogitatis verbis
in questione de cœna.*

SED de Missa pontificia & falsa corporis præsentia satis, cujus idololatria, sicut altera illa, de qua jam dictum est secundo mandato, Christianos paganis præcipuè odiosos atque invisos effecerit. Et quem tam amentem esse putas, qui illud quo vescatur, Deum credat esse? 3. Natu. Tullius. Hinc Averrois illud in 12. metaphysicæ Aristotelex. Quoniam Christiani (ait Mahumetanus ille) manducant Deum, quem adorant, sita anima mea cum philosophis: Infidebat videlicet in Averrois animo pro domini mensa, Polyphe mi domus illa

— *Sanie dapibusque cruentis,*

& conviva Christianus tanquam Polyphemus

— *Atro cum membra fluentia tabo*

Manderet, & trepidi tremere sub dentibus artus.

Itaque Christianam religionem vexari contumeliis impiorum perspicimus, non verò Christianorum, sed pontificiorum Creophagorum vitio: neque é toto veteri novoque testamento quidquam magis á novissimis Christianis depravatum & corruptum est, quam secundum mandatum legis & cœnæ sacramentum, ut homo in
utroque

utroque per speciem religionis in execrabilem idololatriam laberetur. Sedenim (quod rogare cœperam) undenam voces istæ, realiter, carnaliter, corporaliter, substantialiter, cōsubstantialiter, transsubstantialiter: corpus naturale, animale, humanum modi incorporei, supernaturalis, spiritualis divini in cœnam domini irrepserunt? Commenta enim sunt hominum manifesta contradictione errorem suum demonstrantia: imò idololatriam quandam redolentia. Nam cum sit una & eadem conjunctio veri Christiani cum suo Christo, ut per cœnam, sic per baptismum, imo per simplex verbum sine cœna, & sine baptismo, cur in cœna hoc ipsum reale, carnale, corporale, substantiale, consubstantiale, transsubstantiale tantopere prædicatur, in reliqua per baptismum perque simplex verbū conjunctione de his vocabulis tam mirificum est silentium? an ut simplices substantialem in cœna, adventitiam aut generis alterius in baptismo & verbo conjunctionem esse judicet? & illic ideo Christum tanquam corporaliter præsentē adorent, hic nequaquam? At cum Christianus cum Christo suo conjunctus cœlestem vitam adeptus fuerit, nihil est altius quò cupiat ascendere. Quare vocabula in sacris literis peregrina barbaraque penitus fugienda esse, duo singulares ætatis nostræ doctores verissimè monuerunt; *Bucerus* in libello de usu sacramentorum. *Martyr* in epistola ad Anglum quendam episcopum. *Paulum* igitur hîc attendamus qui 2. Timoth. 1. 13,

Timotheū admonet vt hypotyposim teneat sanctorum sermonū, item, ut doceat discipulos suos *μη λογομαχεῖν*, verborum rixas non consecrari, nihil quippe aliud allaturas, quā audientiū confusionem: contra autem *ὀρθοτομεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας*, sermonem veritatis recte distribuere, recteque aptare subjectis rebus & accommodare: denique *καυφωρίας*, vanas & inanes voces evitare, quia ad impietatem procedant, sermōque iis utentium instar gangrenæ depascatur. Quod sic ubi vnquā verū fuit, hīc certē verissimū esse deprehendimus, cum intelligimus corpus deificatum, corpus incorporeū, corpus transsubstantiatum adesse & manducari modo incorporeo, & cætera tam paradoxa, tamque impossibilia verborum portenta. Nova inquires novis rebus vocabula, ut trinitatis *ὁμοῦσιον* coessentialiale quondā adversus Arrianos, facta sunt. At res suberat: hīc præter cōmentitiarum opinionū vanitatē nihil est: & maximē miratus sum, in ista novi sermonis architectura architectos ipsos ita loq̃ in suo isto tam incōprehensibili tamq; incredibili modo, ut vix ac ne vix quidem à seipsis intelligerentur. At ista vel idiotis illiteratis (quibus nempe scripta sunt) clara & perspicua debent esse: imō verō cū multis variisq; modis loquutus sit De⁹, & olim per prophetas, & tandem per Christū, Christique apostolos nusquā tamen clarius evidentiūque vel crassius q̃ in sacramentis loquut⁹ est, ut rem non modo oculis aspectabilē, sed manibus palpabilē subjiceret. Mittamus igit̃ profanas

πας λογιμαχίας, & κενόφωνίας, loquamur verba sacre scripturæ, utamur sermone spiritus sancti: verissimus. n. est doctor sapiëntiæ, clarissim⁹ rhetor est eloquentiæ, verbisq; utitur, ad id quod a nobis intelligi necesse sit, pspicuis, significantibus, idoneis: Istud. n. erit ὀρθοπομεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Denique divinā sapiëntiam linguamq; sophistica & infantia nostra ne corrigamus. Attamē modus iste cōmunicari in cœna Christi tam studiosē (ut dixi) tam sollicitē tam anxie a Christo propositus est, ut fructus passionis mortisq; Christi nō tantū a doctis ecclesiæ præsulibus, sed a rudib. & imperitis cōprehenderet: modus. n. est spiritus, modus est fidei, qua teste Paulo Eph. 2. Deus efficaciter agit, qua regeneramur, qua mortui reviviscimus, qua cœlestis regni participes, imō ē mortalib. hominib. dii quidā immortales effici-mur.

*Cap. 19. De Exhortatione ad consensio-
nem Christiana pacis.*

QVÆ cū ita sint, positis imō supplicib. animis Deum omnes obtestemur, ut suorū misereatur, Satanam discordiæ inter Christianos fatorē procul abigat, omniumq; mentes per sanctum spiritū illuminet, & reconciliet inter se: ut omnes una voce, uno ore, una anima creatoris sui gloriam prædicent ac celebrēt. Christiani omnes Dei testamentum idem & commune, omnes testamenti hiltoriam eandem & comunē complectuntur, & in toto Eucharistiæ fine

& fructu conveniunt in fruendi circūstantia tantum dissidēt. Fructum enim passionis Christi in sacra cœna fidelibus communicari eaque cōmunicatione æternam salutem piis animis parari, omnes confitentur, alii quidem fide & spiritu, modo nempe per prophetas, per Christum, per apostolos per ecclesiam sanctam & catholicam declarato, cū interim Christus corpore supra cœlos ad dexterā Dei patris assideat, quo eodē fidei modo omnia Christi bona tandē animo & corpore consequentur: alii autem ad ipsum fructum passionis Christi fide & spiritu communicandum etiam Christum corporaliter exhiberi opinant: sed contra Christi verbū, contra spirituales sensum, primæq; cœnæ exemplū, contra baptismi homogeniā, hebræiq; paschatis analogiam, contra primitivæ ecclesiæ consensum, nec troporū insolentia, nec Dei omnipotentia, nec corporis species deificata vel transsubstantiata objectæ quicq; novam hanc opinionē adjuvāt. Redeat ad apostolorū sæculum, cœna sic administretur, ut ab illis administrata est, dissidii causa nulla supererit, tempora religionis illa verē aurea fuerunt, nostra aut vix ferrea dicere possumus. Redeamus (inquā) ad apostolorum sæculum, dissidii causa quamobrem corporalis presentia thesīs tam obstinatē defendat, diligētius exquisita penitusq; perspecta, nulla prorsus ē reb. ipsis apparebit: sed humana nescio quæ *φικαντία* ex animis opinionis semel acceptę nimium retinētibus, nimiumq; amantib. infirmitas, *νοσημαχία* denique

denique duntaxat offendetur. Quædam in Ecclesia Dei sententiarum & rituum varietas semper fuit, neque propterea unitas ecclesiæ dissoluta est. Saducæi negabant corporum resurrectionem, Pharisei corrumpebant suis traditionibus legem, nec ideo tamen Christus, & Apostoli non iisdem sacrificiis in eodem templo nati sunt. Itaque & Paulus ait Ephes. 4. Tolere-
mus nos invicem per charitatem, servemusque unitatem spiritus per vinculum pacis: unum si-
quidem corpus, & unus spiritus sumus, unaque spes est vocationis nostræ, una fides, unum bap-
tisma, una in omnibus secundum essentiam rei & veritatem dominica cæna, unus postremo
Deus & pater omnium, qui super omnes & per omnia, & in omnibus nobis est. Quapropter
utidem Philip. 3. Quotquot perfecti sumus, hoc sentiamus, quod si quid aliter sentitis, hoc
Deus vobis revelabit. Item 1. Corinth. 13. Ex parte enim cognoscimus, ex parte propheta-
mus. Cum autem venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est. Ibidem 14. Spi-
ritus prophetarum prophetis subjiciuntur, non enim est confusio Dei, sed pacis. Dissense-
runt olim inter se de baptismo beati martyres Cornelius & Cyprianus, Dissenserunt etiam san-
cti doctores Hieronymus & Augustinus, sed in ista sententiarum atque opinionum dissensio-
ne, animorum consensus, mutuæque charitatis affectio servata est. Dissensio autem ista de cæ-
na Domini, & si ab æquis iudicibus Deique glo-

riam divinæ scripturæ regula metientibus facile dijudicari potuit: Attamen bella civilia, ruinas civitatum, strages provinciarum mirabiles excitavit. Iulianus apostata ad Arsatium Cappadociæ pontificem scripsit Christianam religionem tam latè propagatam esse, propter Christianorum erga omnes cujusvis religionis mortales beneficentiam. Nos verò nisi nobiscum de cujuslibet superstitionis opinione proximus noster consentiat, igne vivum protinus exurimus. At illi patres antiqui etiam erga paganos benigni, misericordes, humani reperiébantur, eaque mansuetudine nationes omnes ad Christum adducebant. Et certè Petrus verissimè confirmat Acto. 10. 34. Deum personis hominum minimè commoveri, sed in quacunque gente ac natione qui Deum timeat, colatque iustitiâ, Deo charum acceptumque esse. Quapropter

Moribus antiquis res stat Romana virisq,
dixit Ennius de Rom. rep. sic de rep. Christiana dicendum est, ut tam misera dissensione conflictari desinat, antiquæ ecclesiæ moribus & exemplis stabiliendam & confirmandâ esse. Revocetur igitur hospitalitas illa popularisq; bonitas, deque una beneficentiæ erga proximum, charitatisque laude inter Christianos certamen fit, omnes insanarum opinionum discordiæ tollentur. Enimverò Achillis ab Agamemnone dissidium (ut est apud Homerum Iliad 1.) Vlyses disputat cladem Grajorum esse, & cladem illam quidem in caput Achillis, nisi caveat, redundaturam:

daturam: Vrgent (ait) magnis copiis Trojani,
Hectorque dextro Iovis fulgure excitus, ingen-
tiq̃ue rabie percitus furit: tandemque inde con-
cluditur,

----- σὺ δ' ἐμὴν ἀντιπαρὰ θυμὸν

ἰσχυρὸν ἐν στήθεσσι, φιλοφροσύνῃ γὰρ ἀμείνων.

Διγίγνεται δ' ἔριδος κακομηχανῆς.

----- Tu autem magnum animum

Contine in pectoribus: amicitia enim melior:

Desine autē á contentione malū machinante.

At (inquam) instant, adeoque insultant Chri-
stiani nominis hostes Sarraceni & Mahumeta-
ni: occuparunt Asiam & Africā, in eisq̃ue Hie-
rosolymam, Antiochiam, Alexandriam, Car-
thaginem, primos quondam Christianæ reli-
gionis patriarchatus. In Europæ jam visceribus
capta ipsa Christiani imperii sede, Constanti-
nopoli versantur, & ignavia, miseriaque Chri-
stianarum discordiarum longissimē latissimeq̃;
dominantur. Ægypti servitutem, Babylonis ca-
pivitatem Pharaon jam alter, Nabucodonosor
item alter minitantur. Turca denique Romam
papaturit. Cogitent igitur Europæ reliquæ A-
chilles nostri ac principes tempestatem hanc
atque vastitatem ad se quoque pertinere, diu-
tiusque fratribus irasci desinant, quin animis
concordibus pro gloria Dei, pro salute piorum
ac tranquillitate ad communem Christianæ ec-
clesiæ pestem repellendū convenient. Quam-
obrem consensionis author & concordia moder-
ator Deus invocandus & obsecrandus est,
ut

ut hominum ecclesiæ suæ præfectorum mentes illuminet ad verum perspiciendum, ad animorum pacem publicè priuatimque Christiano populo conciliandum, pertinaciam & peruiaciam prorsus adimat, unum pietatis & veritatis studiū amoremque in animis accendat. Christū in terris corpore præsentem plerique discipuli propter istam quæstionem interpellarunt, improbarunt, deseruerunt: verum optimi & selectissimi quique discipuli audierunt, approbarunt, coluerunt. Itaque obstinatione omni repudiata ad verè credentium numerum omnes vnâ eademque mente aggregati credamus in cœna Domini fructum passionis Iesu Christi fidei nostræ per spiritum sanctum communicari, pastū sacrosancti convivii cœlestem, spiritualem, vitæ æternæ authorem verè credentibus, vereque pœnitentibus animis exhiberi, tum exitiabilis ista quæstio piis animis illustrabitur, tandemque per Dei gratiam & misericordiam dirimetur, paceque fidelibus animis constituta, civilia bella cessabunt, orbique Christiano pax optatissima constituetur.

P RAMI COMMENTA-

RIORVM DE RELIGIO-

NE FINIS.

ERRATA sic corrigito.

Pagina 24. linea 31. ~~παραχῶς~~. Pag. 63. linea
 10. dele (non) Pag. 78. lin. 20. pro minus le-
 ge unius. Pag. 84. lin. 2. substitue 31. Pag. 92.
 lin. 7. elencho. Pag. 108. lin. 4. perfectus. Pa-
 gina 122. lin. 14. pro tamen lege lanei. Pagina
 129. lin. 6. mouentur. Pag. 142. lin. 23. amo-
 uento. Pag. 187. lin. 1. ~~κράπιδι ἐπὶ πάλῃ~~. Pag.
 189. lin. 27. vindicauit. Pag. 269. lin. 27. be-
 nedictionem. Pagina 288. lin. 2. metonymiæ.
 Pag. 295. li. 14. Acarnanes. Pag. 297. li. 4. et si.
 Pag. 308. lin. 21. subducantur. Pag. 317. linea
 7. sacra. Pag. 328. lin. 8. ac speciales.